بەسەرهاتی

ڕەفیق حیلمی

ئامادەکردنی

ناهیدە ڕەفیق حیلمی

پێداچوونەوەی لە ڕووی زمانەوانی و ڕێنووسەوە

کەژاڵ ئەحمەد

حکومەتی هەرێمی کوردستان

وەزارەتی ڕۆشنبیری

بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپ و بڵاوکردنەوە

زنجیرە (٣٤٢)

بەسەرهاتی

ڕەفیق حیلمی

ئامادەکردنی

پاکیزە ڕەفیق حیلمی

پێداچوونەوەو دارشتنەوەی

کەژاڵ ئەحمەد

سلێمانی ٢٠٠٥

بەسەرهاتی ڕەفیق حیلمی

ئامادەکردنی : ناهیدە ڕەفیق حیلمی

بابەت : بیرەوەری

پێداچوونەوەو داڕشتنەوەی : کەژاڵ ئەحمەد

تایپ : تەرزە خالید

نەخشەسازی کۆمپیوتەر : مەهدی ئەحمەد

سەرپەرشتیاری چاپ : سەلام فاتح

نەخشەسازی بەرگ : دیاری جەمال

چاپ : چاپخانەی ڕوون

تیراژ : ١٠٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن : (٤٢١)ی ساڵی ٢٠٠٥ی وەزارەتی ڕۆشنبیری پێدراوە

پێشەکی

سوودی نوسینەوەی یاداشت

یەکێك لەو سەرچاوانەی مێژوونووس کەڵکی لێ وەرئەگرێت یاداشتی بیرەوەرییە. مێژوونووسی کورد زۆر سودیان لە یاداشت وەرگرتووەو بیرەوەریی گەلێك لەوبیانییانەی کە بەناو کوردستاندا گەشتیان کردووە وەك مستەر ریچ، مالیبارد، جیمس برانت، سۆن، ئەدمۆنز ، جیمس پەکنگهام ، کاپتن نۆئێل و .. مستەفا کەمال ئەتاتورکیش لە یاداشتەکانیاندا گەلێ زانیارییان سەبارەت بە کورد نوسیووە.گەلێ لەسیاسەتمەدارە عیراقیەکانیش یاداشتیان نووسیوەتەوە وەك مزاحم پاچەچی،کامل چادرچی،ناجی شەوکەت، جەعفەر العسکری و هتد.. هەروەها ناظم الطبقچی (کە باسی رەفیق حیلمیشی کردووە).

لەناو خۆشماندا مامۆستامستەفا نەریمان وتویەتی: مامۆستا رەفیق حیلمی (١٨٩٨-١٩٦٠) یەکەم کەس بووە کە یاداشتی خۆی دەربارەی کورد و شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی نەمر لە سالانی (١٩٥٦-١٩٥٨) [1] دا نووسیوەتەوەو لە پێنج بەرگدا لەچاپدراوە، ئەم زاتە شێخی نەمری کردۆتە پالەوانی یاداشتەکانی و ڕووداوەکانی لەسایەی ئەودا هۆنیوەتەوە و بەکوردییەکی ڕەوان داڕشتووە، بەهەشتیی رەفیق حیلمی لەچلەکاندا سەرۆکی بالای هیوا بووە، تاسەری ناوەتەوە کوردایەتی کردووە بەلام

---

[1] -یاداشتەکانی رەفیق حیلمی ئەوکاتەپێنج بەرگی بلاوکرابۆوە، ئەوەتا مامۆستا نەریمان خۆی لە لاپەرە(١٠)ی کتێبی(بیرەوەرییەکانی ژیانم) دا لە پەراوێزەکانی بەشی یەکەمیدا نووسیویەتی(٦) بەرگی یاداشتی رەفیق حیلمی پاش کۆچی دوایی لەچاپدراونەتەوە دیارە زانیویەتی کە خۆی شەش بەرگی بلاوکردۆتەوە لە ژیانیدا نەك پێنج . هەروەها وتویەتی کە بەرگی(٧) ی پاش خۆی لەچاپدراوە.ئەمەیان رەفیق حیلمی خۆی ئامادەی بۆکردبوو بەلام پێ رانەگەیشت لەچاپیبدا دوایی لەچاپدرا.

تائەمڕۆ یاداشتی ڕەفیق حیلمی دەربارەی ساڵانی دیکەی تێکۆشانی بڵاونەکراوەتەوە، وەك هیچیکەی دەربارەی خۆی نەنوسیبێت وەهایە[٢] .

---

[٢] ڕەفیق حیلمی خۆی نووسیویەتی بەتەمایە یاداشتەکانی بگەنە(١٨) بەش (بەرگ) بەڵام بەداخەوە فریانەکەوت ئەوبەشانە لەچاپبدات، هیچ دەستنوسێکی نیە بۆ ئەوانە، وەك دەرئەکەوێت لەوەڵامی کاك جەمال باباندا بۆ پرسیارەکانی د.موکەڕەم تاڵەبانی بەناوی فایەق هۆشیارەوە وتوویەتی(هەرچی سەبارەت بەپارتی هیوا لای ڕەفیق حیلمیی بووە لە٣ سندوقی تەختەدابوون لەماڵی خەزوری ڕەفیق حیلمی،پاش هیوا فایەق هۆشیارو مەحمود خەفاف بردویانەتە ماڵی فایەق هۆشیار و چیان تیابووە سوتاندویانە دوورنیە ئەو بەشانەی یاداشتەکانی کە بڵاونەکراونەتەوە لەوێدابووبن ئەوانیش سووتابن بۆیە نەمانتوانیوە یاداشتەکانی بۆ تەواوبکەین هەرچەندە لاپەڕە دەستخەتی تری کە دۆزیومانەتەوە لێرەدا بڵاویاندەکەینەوە، بەڵکو لەگەڵ ئەو باسانەی لەدایکمان و پورمان و کەسوکاروهاوڕێیانمان دەسکەوتووە یارمەتیمانبدەن تاهەندێك لەو کەلێنەی کەوتۆتە زنجیرەی ژیانیەوە پڕیبکەینەوە. بەپێی توانا چیم دەستکەوتووە دەیخەمە ئەم کتێبەوە بەئومێدی ئەوەی ئەو زنجیرە پچڕپچڕە زیاتربهێنمەوەیەك سەبارەت بەژیانی تایبەتیی وژیانی سیاسیی ڕەفیق حیلمی.

رەفیق حیلمی .. ئەستێرە گەشەی ئاسۆی وێژەوخەبات

ئەوەی بیەوێت دەستبکات بەنووسین سەبارەت بەخوالێخۆشبوو رەفیق حیلمی سەری لێدەشێوێت بەرامبەر بەم لافاوە لە بابەت‌ونوسین کەدەربارەی نووسراون، بەشیعرو پەخشان‌و بەزمانی عەرەبیی‌وکوردیی.. دەبینێت کە هەرچەندە مەلەوانی باشیش بێت هەر ئەوەندەی خۆی هاویشتە ناو باوەشی نووسین هەست دەکات شەپۆلە هەڵچووەکان دەیهێنن ودەیبەن‌و رەشەباو گێژەڵوکە پەلاماری دەدەن، لولی دەدەن، تا لە خۆی ون دەکەن.. کەنزیك بۆوە لەقەراغ دەریاکە.. بەرتاشەبەردەکانی دەکەوێت.

ئەگەر بپرسن کێن ئەوانەی لەسەریاننووسیوە؟!پێتان دەڵێم (زۆرن) بەڵێ زۆرن.. ئەوانەی ئەم رێگەیەیان گرتۆتە بەر، هەرچەند زانیویانە بەکۆسپ‌وچەڵەمەیە چونکە ئەم رێگەیە هەمیشە گران‌ودڕکاوی بووە! هەرئەوەندەی پێیەکان هەڵخلیسکێن.. خاوەنەکەی دەفەوتێت.. یان دەکەوێتە ناو بیرێکەوە ، چونکە باسی رەفیق حیلمی واتا باسی خەباتی گەلان بۆ وەرگرتنی مافیان.

ئەوانەی دەربارەی رەفیق حیلمی نووسیویانە جۆراوجۆربوون لەڕووناکبیریی‌و لە بیروباوەڕو لەتەمەن و لە رووی کۆمەڵایەتییەوە، لەناو ئەمانەدا مێژونووسن، شوێنەوارناس، خاوەنی پلەی بەرز هەن لە ئیش‌وکاری میریدا وەك رووناکبیرانی نەمر مامۆستا ئەمین زەکی بەگ‌وتۆفیق وەهبی بەگ‌و دانەرانی کتێبی مێژویی و ئەدەبیی بەنرخ، خاوەن بڕوانامەی بەرزوماموستایانی زانکۆکانمان، هاوڕێ و هاوکارو هاوخەبات‌و ئەندامانی ئەو پارتانەی کە دایمەزراندون یائەندامی سەرەکیی بووە تیایاندا، یاخۆی سەرۆکیان بووە هەروەها ئەو بیانیانەی لەولاتانی ترەوە هاتوون لەوبیانیانە کە لەعیراقدا کاریانکردووە لەسەردەمی عوسمانیی‌و ئینگلیزدا لەوانەی بەدوای مێژوی سیاسیی‌و گۆڕانکاریی کۆمەڵایەتیی‌و پێشکەوتن‌و مافی نەتەوەکاندا گەڕاون و لەشاعیرو ئەدیبەکانمان وەك لەم کتێبەدا دەیبینین هەندێکیان شیعریان

بەسەرداهەڵداوە پێش‌وپاش کۆچی دوایی لە رۆژنامە نووسان کە زۆربەیان لە رۆژنامەو گۆڤارەکانی سەردەمی خۆیدا لاوانی گەنجی پێگەیشتووبوون لەوانەی بەردەوام بوون لە هەوڵ و تەقەلاو تێکۆشان‌و خەبات‌و باوەڕیان بەمافی گەل‌و نەتەوەکەیان و بەزمانی گەلانی تریش هەبووە وەك رەفیق حیلمی خۆی. ئەوانەی ئامادە بوون لەرێی نیشتماندا ماڵ‌وسامانیان بۆ ژیانی میللەتەکەیان بەختبکەن و یان ژیانی سەربەرزانە بژین یامردنی سەربەرزانە بمرن، تامێژوو ناویان تۆماربکات بەپیتی درەوشەدار و بۆئەوەی وەك ئەستێرەی گەش لاپەڕەکانی مێژوو ڕووناکبکەنەوە... شیرینیی ژیان جارێك وتاڵ‌و ترشییەکەشی چەندین جار بچێژن.. بەرزبونەوەی سەردەمێك بەرەو ئاسۆ وخزانە خوارەوەی لەپڕیش لەرێیاندابووە، وەستانی وەك شاخی سەخت بەرامبەر ڕەشەبا و گێژەڵووکەی بێئامان، بەرامبەر سەرماوسۆڵەو بەفرو تەرزەی زستانی سەخت و تەقینەوەی گردە ئاگرینەی بە قوڵپ و بەجۆشی و وێرانی‌و فەوتانی سەرو سامانیان...رەنج وتێکۆشانیان‌و هەوڵ‌و تەقەلای ساڵانیان‌و دامرکانەوەیان بەجەوری زەمان و بەغەدری ئینسان... تاسەر لەنوێ درزێکی تر، یان دەرگایەکی تر، لەلایەکەوە پەیدادەبێت و دیسان لەسەرەوە وەك گردە ئاگرینە دەتەقێتەوە و هەرچی لەناواخنیا قوڵپی دەدا بە جارێ دەریدەپەڕێنێت‌و هەڵیدەدات بەرەو ئاسمان بە هەڵم‌وهاڵاو بەکڵپەی ئاگرین و لافاوی ئاگرین دێتەخوارێ بەسەرو پۆپی گردە ئاگرینەکەدا و بێ پەروا پەرش‌و بڵاودەبێتەوە بەم لاو ئەولادا هەرچی لەبەر دەمیدایە و بەسەریدا دەڕوا،دارو درەخت‌و دارستان لەبنی هەڵدەکشێت،دەیسوتێنێت ، دەیکات بەخۆڵەمێش لافاوی خۆڵەمێش دێتەخوارێ، رەشەبای خاکە خەڵوز هەڵدەکات و بەری ئاسمان دەگرێت، رۆژی ڕووناك دەکاتە شەوی دەیجور، نەك هەر دارو درەخت هەرچی تاشەبەردیش هەیە بەسەرگردەکانەوە، هەرچی بینا و خانوبەرەو قەڵاوقوللە هەیە.. هەرچی زەوی و زارو کشتوکاڵ‌و گیانەوەرو ئاژەڵ هەیە.. هەرچی مرۆڤی وردوگەورە هەیە بەیەکجار لولی ئەدا بەلافاوی ئاگرینی و لەگەڵ خاك‌وخۆڵدا دێتەخوارێ بەشان‌وشەپیلکی گردەکەدا بۆ ناو دۆڵ‌و چەم‌و ڕووبار...

دیسان دادەمرکێتەوەو دەمەیت، رەق دەبێت چین لەسەر چین، هەرچینەی مێژوی سەدەیەك دەگێڕێتەوە... هەرچینەی ناسۆری سەردەمێکی ژیانی گەل و نەتەوەو

نیشتمانەکەمان تۆمار دەکات، ئەوەی مرۆڤ خۆی ناتوانێت یا ناوێرێت یان ئەگەر بیشی نووسێت دەسڕرێتەوە، هەروەها بەمجۆرە ژیان دەوران دەور دەکات و کاروانی هەر بەڕێوەیە، بێباك پێ لە ئەودەنێ ودەڕوات هەروەك هیچی نەکردبێت وایە بەڵام ئاوازی کەوو قەتیەو جریوەی چۆلەکەکان بەسەر لقوپۆپی تازەی درەختە تازەکانەوە.. ناڵەوئاهی بەستەزمانان و گریان و شینی دایکی سك سوتاو و باوکی ڕەنجەڕۆ...سیمفۆنیای ئەو ناسۆرانە دەگێڕنەوە و ئاوات و ئامانجی نەمردویان دەڵێنەوە و چیرۆکی پاڵەوان و نەبەزو خۆبەختکارەکان دەگێڕنەوە، بێگومان هەموولایەك دەزانن کە ئەگەر (ڕەفیق حیلمی) ڕۆڵی سەرەکیشی نەدرێتێ لە ناو ئەمانەدا جێگەی خۆی هەیە لەدڵی گشت دڵسۆزێکی گەل و هەموو نیشتمانپەروەرێکدا.

لەدڵی ئەوانەدا کە هەمیشە یادیدەکەنەوە، ستایشی دەکەن چالاکی و ڕەوشتی جوان و هەوڵ و تەقەلای و یارمەتیدان و پاڵپشتی کردنی هەژارودااماو و لێقەوماو و ئازایی و نەترسیی و سەربەرزیی و وەستانی مەردانەی لەگشت بوارێکی مرۆڤایەتیی، کۆمەلایەتیی، ڕووناکبیریی، ئیش وکارو یارمەتیی، و خەباتی دڵسۆزانەی بێوچانی لەپێناوی نەتەوەو نیشتمانەکەیدا باسدەکەن.(ڕەفیق حیلمی) هێندەی کە بەڕێزو بەرز بوو هێندەش بێ فیز وخاکیی بوو هێندەی خۆی و خێزانی دەستکورت بوون هێندەش بەهەموو جۆرێك یارمەتی خزم و کەس و کاروبێگانەو قوتابی و هاورێ وفەرمانبەری فەرمانگەکەی داوە . لەدەمی خۆی و ماڵ ومنداڵی گرتۆتەوە تاهەژارێك لەبرسا نەمرێت... خەووخۆراك و پشودان و خۆشیی خۆی خستۆتەلاوە تافریای لێقەوماوێ بکەوێت. ئەگەر چاوبگێڕین بەناو گۆڤارو ڕۆژنامەو کتێب و نامیلکەی عەرەبی و کوردیشدا سەرمانسوڕدەمێنێت لەوەی چی بخوێنینەوە و چی بنووسینەوە سەبارەت بەم کوردە دڵسۆزە، لێرەدا هەوڵدەدەین هەر هێندە هەڵبژێرین لەوسامان و گەنجینە فراوانەی کە نووسراوە، لەو تۆمارە تایبەتیانە، کە گەلێك لە گۆڤارو ڕۆژنامە بەتایبەتی تەرخانیانکردووە،بەمەش گوڵبەندێك دروستدەکەین تا بیخەینە سەر گۆڕە پیرۆزەکەی بەبۆنەی تێپەڕبوونی (٤٤)ساڵ بەسەر کۆچی دوایدا کە لە ١٩٦٠/٨/٤ دا کۆچی دوایکردووە بەڵام ئێستا کەمن سەرقاڵی دانانی ئەم کتێبەم، کە لە (٣٠) ساڵ زیاترە پێوەی خەریکم، چی هەبووە لەبارەی باوکمەوەو ئەوەی نووسراوە کۆمکردۆتەوە

تابیانکەم بە کتێبێك، چەندە ساکار بێت هەر لەوە باشترە بە پەرش وبڵاویی بمێنێتەوە.
ئێستا ئاواتەخوازم ئەم کتێبە لە یادی تێپەڕبوونی (چل و چوار) ساڵ بەسەر کۆچی دوایدا بڵاوبکرێتەوەو خۆم بەچاوی خۆم بیبینم،ئەوەیش لە ٢٠٠٤/٨/٤ .

لەکۆتایدا ئەوەندە بەسە وتەی یەکێك لە ڕووناکبیرەکانی خۆمان بڵێمەوە کەوتویەتی ((لتلد کل الامهات مثلك یا رەفیق حیلمی و نعم ماولدت أم)) واتا (هەموودایکێ کوڕی وەك تۆی ببێ رەفیق حیلمی ودایك دانیشێت و کوڕی وەهای ببێت) [٥]

---

[٥] بڕوانە تۆماری تایبەتی کۆڕی رەفیق حیلمی ساڵی ١٩٨٥ لە گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا هەروەها تۆماری تایبەتی لە گۆڤاری (الفجر الجدید).دا

بابزانین ڕەفیق حیلمی کێیە؟

ئاواتەخوازم بتوانم لێرەدا ئەوە بۆ خوێنەرانی بەڕێز ڕوونبکەمەوە.

زیاتر هەوڵمداوە چی لەبارەی ڕەفیق حیلمی بە کوردیی و عەرەبیی نوسراوە و چی خۆی نووسیویەتی و دەستمانکەوتوون، ئەوانە وەك خۆیان بڵاودەکەمەوە، هەرچەند ئەمە دەبێتە هۆی دووپاتکردنەوەی گەلێك باس بەڵام مەبەستم ئەوەیە،زۆر کەس بەهۆی ئەوەی من کچی ڕەفیق حیلمیم ڕەنگە وابزانن لەبەرهەستی خۆم زیاد لەپێویست ستایشی باوکم دەکەم یاخود خۆم زیادی دەخەمەسەر، بۆیە وتەی خەڵکی تر بەنموونە دەهێنمەوە.

جگەلەوە دەشمەوێت ئەوانەی ئەم باسانەیان نووسیوەتەوە،دڵشادبن بەبینینی نوسینەکەیان لەم کتێبەدا کە باسی کەسێتیەکی واتێکۆشەردەکات. هەروەها چونکە هەریەکەیان، خاوەنی کەسایەتی خۆیانن لە نووسیندا و هەموویان کەڵەپیاوی ئەدەب ومێژوون، لاوەگەنجەکانمان دەتوانن سوود لەنوسینەکانیان وەربگرن.

بەشی یەکەم
ژیانی تایبەتیی
رەفیق حیلمی

درەختی هەمزە ئاغای مەسرەف و
رەفیق حیلمی و خێزانەکەی

ڕەفیق حیلمی و خێزانەکەی بە پێی درەختی خێزانیی

وەك لەدرەختەکەدا دیارە ڕەفیق حیلمیی کوڕی محەمەد ساڵح ئەفەندییە نازناوی (ئامان)ە وەك براکانی تری کوڕی عەبدوللا ئەفەندیی کوڕی حاجی غەفور کوڕی پیرۆزخان کچی قادرئاغا کوڕی حەمەئاغا (برای هەمزەئاغای مەسرەفە)ە. واتە لەباوکی باوکییەوە لەهەمزە ئاغای مەسرەفە دایکی حەلاوەخان کچی مارف ئاغای کوڕی عەزیز ئاغا کوڕی بابەکر ئاغابرای (هەمزەئاغای مەسرەفە). هاوسەری ڕەفیق حیلمی جەمیلە خان کچی مستەفا ئەفەندی کوڕی عەبدوڵڵا ئەفەندی کوڕی عەزیز ئاغا کوڕی (هەمزەئاغای مەسرەف)ە. دایکی ژنەکەی ڕەفیق حیلمی عیسمەت خان کچی حاجی بابەکرئاغا کوڕی محەمەد ئاغا کوڕی (هەمزەئاغای مەسرەفە). واتە ڕەفیق حیلمی خۆشی و خێزانەکەی لەباوکیشەوە و لەدایکیشەوە لە خێزان و خیڵی هەمزە ئاغای مەسرەفن.

لەلایەکی تریشەوە باوکی باپیری لە خێڵی دزەین و ئەمانەش کوردن واتە لە هەردوو سەرەوە ڕەفیق حیلمی کوردە و تورك نیە وەك هەندێك وتویانە. چونکە لەپێشدا نازناوی کەرکوکیی هەڵبژادووەو کەسوکاری باوکی لە کەرکوك ژیاون و ئەمەش واتای تورك بوونی نیە هەرکەسێك لەکەرکووك لەدایك بووبێ یان ژیابێ پێی وتراوە کەرکووکی. هەمزە ئاغای مەسرەف کورد بووەو لە دانیشتوانی شارەزووربووە لەسلێمانی کوڕ و کچی هەبووە، لەمانە گەلێکیان پیاوو ژنی ناسراوی شاری سلێمانی بوون کە یەکێکیان(پیرەمێرد)ی شاعیروفەیلەسوفی کوردە و ژنەکەشی کەپووری خێزانی ڕەفیق حیلمی بووە ناوی غەزالە خان بووە و کچەکەی ڕەحمەخانی دایکی فایەق هۆشیارو ئەحمەد زرنگە ئەویش بێگومان لەخێزانی هەمزەئاغا بووە. چونکە خوشکی باوکی ژنی ڕەفیق حیلمی بووە کە لەو خێزانەبووە، بابزانین چۆن ڕەفیق محەمەد ساڵح کەلەسەرەتادا لەرۆژنامەکاندا خۆی ناونابوو ڕەفیق کەرکووکی بووبە ڕەفیق حیلمیی و ئیتر هەر بەم ناوە ناسراو ناوەکەشی هەربەرەفیق حیلمی مایەوە تاکۆتایی ژیانیس؟

پێش جەنگی جیهانیی یەکەم کاتێ ڕەفیق حیلمی دەچێت بۆ ئەستەمبوڵ ، بۆ خوێندن لە ئەنقەرە لە کۆلێژی حەربییە دەخوێنێت، مامۆستایەکی ناوی(عەبدوڵڵاحیلمی

پاشا) دەبێت، ئەم مامۆستایە رەفیق حیلمی زۆر خۆشدەوێت لەبەر زیرەکی و چالاکی و رەوشتی جوانی بۆیە نازناوی خۆی(حیلمی) دەداتێ و ئیتر لەوکاتەوە رەفیق حیلمی واز لەنازناوی کەرکووکی دەهێنێت و تەنانەت ناوی باوکیشی بەکارناهێنێتو هەربەناوی رەفیق حیلمی دەناسرێت هەروەها منداڵەکانیشی ئیتر هەر بەم ناوەوە ناسراون و کەس داوای ناوی سیانییان لێناکات هەرچەند سەردەمی جەنگی جیهانیی نازناوی خێزان پێویست بوو بۆ ئەمەش (مەصرەف)و(مەصرەفیمان) بەکاردەهێنا بەڵام پاش ئەوەی ئەمە پێویست نەما گەڕاینەوە بۆلای نازناوەکەی (رەفیق حیلمی).

کەسوکاری ڕەفیق حیلمی

وەك چەند جار دووپاتمان کردۆتەوە، باوکم خۆی نەبەزارو نەبەنووسین هەرگیز باسی ژیانی تایبەتی خۆیو کەسوکاری نەکردووە تەنانەت لەیاداشتەکانیشیدا وەك خوالێخۆشبوو مستەفا نەریمان وتویەتی هەر ئەوەندە باسی خۆیکردووە کە پەیوەندیی هەبووە بەخەباتی سیاسیی نەتەوەکەیەوە. ئەوەی لێرەداباسی دەکەم سەبارەت بەژیانی تایبەتی خۆی و کەسوکاری زۆربەیانم لەدایکمانو پورمان کە لەخۆشەویستیدا پێمان دەوت (بجی)(*)و لەخزمو کەسو ناسیاو و هاوڕێو لەنوسینی نووسەراندا و چی وردە باسێکی لاوەکی خۆی نووسیویەتی لە یاداشتەکانیدا وەرمگرتووە.

لەبەرئەوەی هیچی بەدەستختەتیش بەجێ نەهێشتووە لەم لایەنەوە ئەوەی لێرەدا دەینووسمەوە ڕەنگە هەندێك پاشو پێش و کەموکورتی تیابیبینن(تکایە ببورن) زۆرم هەوڵدا تابتوانم کەلێنەکانی پڕبکەمەوە بەڵام هێندە ژیانی ڕەفیق حیلمی سەخت بووە نووسینەوەی مێژووی ژیانی هەر بێ کەلێن نابێت.

باوکی ڕەفیق حیلمی: وەك وتمان ناوی محەمەد ساڵح ئامانە کوڕی عەبدوڵڵا ئەفەندی -لەدایك بوونەکەی بەپێی ئەو بەڵگەیەی کە پیشانمانداوە(١٢٨٠)یە (کەئەشێت ئەم مێژووە هیجریی بێت). ساڵح ئەفەندی باوکی ڕەفیق حیلمی وەك بیستومانە باڵابەرز بووە و وەك لەوتاقە وێنەیەدا کەلەلای باوکمان بووە دیارە باریکەلە بووە. لەسوپای عوسمانیدابووەو هەمیشە چووە بۆ دەرەوە بۆناوجەنگ وبۆسەرسنورو دووربووە لە خێزانەکەی، بۆیە بەتایبەتی پاش مردنی ئەو کوڕەی کەناوی (جەمیل) بووە بەپێنج ساڵیی کۆچی دوایی کردووە لە کاتێکدا خۆی لایان نەبووە ڕەفیق حیلمی ودایکی وپورێکیو ئەوبرایەی وئەو کچەی لەکفریی بوون بۆیە دەرودراوسێ کوڕەکەیان ناشتووە دیارە دایکی ڕەفیق حیلمی ئیتر لەگەڵی نەڕۆیشتووە بۆ دەرەوە بۆیە ناچار کەچۆتە دەرەوە ژنێکی تری بەسەر دایکی ڕەفیق حیلمیدا هێناوە. دایکی ڕەفیق حیلمی یەکەم ژنی بووە و ناوی حەلاوەخانە و لەم (٣) کوڕی هەبووە ئەوانیش (ڕەفیق

حیلمی و شەفیق و جەمیل)بوون هەروەها یەك كچی هەبووە بەناوی(عیسمەت). لەمانە هەرعیسمەتمان بینیووە كە ناومان نابوو(بجی).

(شەفیق) هەربەگەنجی ڕۆیشتووە بۆ توركیا ولەوێ لەسوپای عوسمانیدا كوژراوە. كاتێ شەفیقی برای رەفیق حیلمی لە ئەستەمبوڵەوە بۆ سەردانیان دەگەڕێتەوە ئەم، لەبەندیخانەی كۆیە بووە، پاش حوكمدارێتی شێخ مەحمود نەیانهێشتووە براكەی ببینێت .رەفیق حیلمی پاش بەربوونی لە بەندیخانە لەتوركیا زۆربەدوای براكەیدا گەڕاوە. دوایی پێیان وتووە نەماوە، رەفیق حیلمی بەهیچ جۆرێك ناوی ئەم برایەی لای كەس نەبردووە تەنانەت لەلای ئێمەیش. تەنها یەك وێنەی هەیە لەگەڵ ئەم برایەی ئەویش كاتێ كە قوتابیی بوون، دیارە لەئامادەیی عەسكەریی بەجلی عەسكەرییەوە، یەك دوو پسوڵەی پارە كە بەناویەوەن و، یەك نامەبەتوركی لەوەوە بۆ رەفیق حیلمی،كارتێكیش لەرەفیق حیملییەوە بەتوركی بۆ ئەو، بەداخەوە كەس نەبوو بۆم وەرگێڕێتە سەرزمانی كوردیی. رەفیق حیلمی لە خۆشەویستیدا باوكی پێی دەوت (كوڕی لاو)و بەعیسمەتیش دەوت(كچان) ژنی دووهەمی ساڵح ئەفەندی باوكی رەفیق حیلمی ناوی ماهیە خان بووە لەناو دەفتەرێكی رۆژانەیدا نووسیویەتی ئەمڕۆ ماهیەخانی دایكم كۆچی دوایی كرد، بەمەشدا دەردەكەوێت كە وەك دایكی سەیریكردووە، ئەم ژنە كەركووكیی بووە لەمیش كوڕێك بەناوی (ئیبراهیم) و كچێك بەناوی بەهیەی هەبووە.ئیبراهیمیش بەگەنجیی كۆچی دواییكردووە ئێمە بینیومانە هەردووكیان زۆر جوان بوون. پورە بەهیە لەساڵانی دوایدا كۆچی دواییكرد ئەممان زوو زوو دەبینی. ساڵح ئەفەندی دیاربوو هەرزوو لەماهیەخان جیابووبووەوەو هەمیشەلای حەلاوەخانی دایكی رەفیق حیلمی بوو ساڵح ئەفەندیش هەر زوو كۆچی دواییكرد هەروەها حەلاوەخانی دایكی رەفیق حیلمیش.

حەلاوەخانی دایکی رەفیق حیلمی :

یەکەم خێزانی سالّح ئامان باوکی رەفیق حیلمی، خۆی و کەسوکاری دانیشتوی سلێمانی بوون. ژنێکی وەك دایکمان ئەیوت، شۆخ و شەنگ و بالاّبەرز و لەسەرخۆو هێمن ونویژ ورۆژوکەربووە، ئەوەتا کەباسی کۆچی ئەو کورە بچووکەیانی کردووە لە کفریی وەك لەیاداشتەکانی رەفیق حیلمیدا هاتووە ڕایسپاردووە لای (ئیمام شاسوار) لەسەر ئەو گردە بنێژرێت. هەروەها کەیبانوویەکی دەست ڕەنگین و پاك وخاوێن وئیشکەر بووەو تەنها کەس بووە لە سلێمانی کە مەکینەی خەیاتیی بەکارهێناوەو زۆر جل ومتیل وبەرگەسەرین و شتی جوانیشی پیێ چنیووە. رەفیق حیلمی وێنەی ئەم مەکینەیەو وێنەی چاو سەماوەرێکی لە دەفتەرێکی سەرەتایدا دروستکردووە. باوکم تەنها دووجار ناوی دایکی وباوکی لەیاداشتەکانیدا هێناوە ئەویش زۆر بەکورتی و هەر لەباسی خەباتی سیاسیی خۆیدا.

کاتێ ئیبراهیمی برای رەفیق حیلمی کۆچی دواییکردووە لە کەرکووك، رەفیق حیلمی لە ڕومادی بووە بۆ (تفتیش) بەهەڵەداوان بەچۆڵی قوڵفەدا ڕۆشتووە تا بگات بەناشتنی تەرمەکەیو لەرێگە ئۆتۆمبێلەکەیان بەنزینی تەواوبووە و ڕێگەشی ونکردووە تاسێ رۆژ بەنزینیان دەست نەکەوتووە بۆیە بەپرسەکەی رانەگەیشتووە ئەمەیش ناسۆرێکی تری دووریی رەفیق حیلمی بووە لە کەسوکاریو خێزانەکەی.

بەهێی خوشکی رەفیق حیلمی زۆر جوان بووە قژزەردو چاوکاڵ و سوروسپیو ئێجگار زیرەك بووە هەرچی ناوی وڵاتانو پایتەختیانو سەرك کۆمارو وەزیرو سەرۆکەکانی وڵاتە یەکگرتوەکانە زانیویەتی و هەمووی لەبەر بوو،گوێی لە هەواڵ دەگرت لەڕادیۆدا. ئەم یەك کچ و سێ کوڕی هەبوو هەموویان ژنیانهێناوە و منداڵیان هەیە هەروەها کچەکەی براژنی (د.ناجی عەباس) بوو هەشت کوڕی هەیە هەموویان لەکەرکووك و موسڵن. باوکی رەفیق حیلمی خۆی دوو براو دوو خوشکی هەبوو

برایەکی وخوشکێکی لەباوك‌ودایکی بوون. واتە باوکم دوو مام‌ودوو پووری هەبووە و هەموو بەئامان (*) ناسراون.

(مامەکانی)

١-تۆفیق ئامان، یەك کوڕی هەبووە بەناوی یونس‌و دووکچی هەبووە بەناوی عەتییەوزوڵەیخا

٢-شەوکەت، ئەمیش دووکچی هەبووە بەناوی نەزیهەو نەجیبە

(پورەکانی)

١- یەکێکیان ناوی (جەمیلە) یە، ئەمیان لەگەڵ شەوکەت لەیەك دایکن‌و پێمان دەوت (عەتەم جەمیلە) وەك باوکم.

٢-پوری دووەمی ناوی (مریەم)ە، ئەمەیان خوشکی باوکی ڕەفیق حیلمی یە لەدایك‌وباوکیەوە هەروەها خوشکی تۆفیق ئامان بووە جەمیلەخان(عەتەم جەمیلە) شوویکردووە بەیەکێك لەخێزانی یاوەرەکان‌و کچێکی شوویکردووە بە یەکێك لە خێزانی قیسییەکان

واتە خێزانی باوکی گەلێك تێکەڵبوونیان هەیە لەگەڵ عەشایەری عەرەبی بەناوبانگ بۆ نموونە وەك (بەهیە)ی خوشکی کەشووی بەسامەڕائییەك کردووە.

ڕەفیق حیلمی لەلایەن دایکییەوە پورێکی هەبووە کە زوو بێوەژن بووە و هەر لەگەڵ دایکی ڕەفیق حیلمی ژیاوە باوکم تەنها باسی ئەم پورەی کردووە لە دەفتەری ڕۆژنامەی قوتابخانەی سەرەتاییدا ئەویش گوایە ئەمە زۆر ناوبانگی بە نۆشداریی و دەرمانسازیی دەرکردووە، لەو دەفتەرەدا باسی ئەو دەرمانانەی نووسیوە کە دروستیکردوون، لەچی دروستی کردوون و بۆچی باشبوون ؟ خۆشی لێی بەکارهێناون و باش بوون، بۆیە

(*).وشەی (ئامان) نازناوی باوك‌ومام‌وپوری ڕەفیق حیلمی‌یە وەك لەخۆیانم بیستووە لەبەرئەوەی نەنکیان زۆر ئازاو چالاك‌و ناسراو بووە پێیان وتووە (ئامان) بۆیە ئەمە بۆتە نازناویان هەرچەندە لەمێژودا ناوی ئامان و ئامان ئەڵلا خانم دەخوێندەوە لەخۆم دەپرسی ئایا ئەم ئامانەش لەوان بووە؟

زووزوو بەدایکمی وتووە: توخوا فلان کەس توشی فلان دەردبووە، لەفلان دەرمانی پورە ڕەحمەی بۆ بگرەوە، دیاربوو دایکمان ئەمانە لەوەوە فێربووبوو. هەروەها لەیاداشتەکانیدا باسی ئەم پورەی کردووە لە باسی نەخۆشی وکۆچی دوایی جەمیلی برایدا.

(کەسوکاری هاوسەرەکەی)

جەمیلەخانی کچی مستەفا ئەفەندی وەك لەدرەختی خێزانی ڕەفیق حیلمیدا دەرکەوت دایك و باوکیشی لە خێزانی هەمزە ئاغای مەسرەف بوون و دانیشتوی سلێمانین. واتە باوکم خزمی دایکم بووە و هەر ئەو ژنەی هێناوە، زۆری خۆشویستووە و بەگران پێی گەیشتووە چونکە ویستویانە بیدەن بە یەکێکی تر بەلام ئەم نەیهێشتووە.

جەمیلەخان زۆربەی کەسوکارو خوشك‌وبراو دایکی بەگەنجی کۆچی دواییانکردووە بەهۆی نەخۆشییەوە کە پاش جەنگی جیهانی بڵاوبۆتەوە و زۆربەی خەڵکی سلێمانی و کوردستانی‌پێ لەناوچووە، وەك چۆن گشت دنیای گیرۆدەکردووە.

ئەوانەی ئێمە بینیومانن لە کەسوکاری سێ پوری (خوشکی باوکی) بوون کە یەکێکیان (غەزالەخان) خێزانی پیرەمێردوئەویتریان (پیرۆزەخان) نەنکی د.سیروان عەبدولقادر و ژنی حاجی مەلاسەعیدبوو کە نوێنەری عیراق بووە لە تورکیا. سێیەمیشیان دایکی عەبدوڵلا حیلمی پاشا (خەدیجە خان) بووە لە خێزانی سەعید لاو شویکردووە و هەر لەزووەوە چوون بۆ تورکیاو ئەو نازناوی (حیلمی)یەی ڕەفیق حیلمی یاداشتی ئەم عەبدوڵلا حلیمی‌یەیە. (*)

(*) عەبدوڵلا حیلمی پاشا ئێستا دوو کوڕی هەیە لە تورکیا یەکێکیان نۆژدارە ئەوی تریان ئەندازیارە و ژن‌ومنداڵیان هەیە، لەبرایەکی عەبدوڵلا حیلمی(بچوکەکەیان) واتە لەوپورەی دایکم کە ناوی خەدیجەخان بووە برایەکی تا پاروپێرار مابوو... ئەم دووساڵە ئاگاداری مان‌ونەمانی نین بەلام ئەویش (٣)کچ‌و کوڕێکی هەیە لە تورکیا.

ژیانی تایبەتی ڕەفیق حیلمی بە پێی ساڵوتەمەن

وەك لەپێشەوە وتمان نەبەزارو نەبەنووسین باسی ژیانی تایبەتی خۆی و کەسوکاری نەکردووە. ئێمەیش کەنزیکترین کەس بووین لێیەوە، هەمیشە دووربووە لێمان و هێندە بەتەواوی وەك باوکی خەڵك لەگەڵیدا نەژیاوین، بەهۆی سەفەرکردنی لەم شار بۆ ئەوشار و زووزوو و لەپریشدا،بۆیە زۆر بەگرانی دەزانیین کە وێنەیەکی تەواوی ڕۆژ بەڕۆژو ساڵ بەساڵی بنەخشێنین، بەشبەحاڵی خۆم هەر چەند ساڵێك بەتەواوی لەگەڵیدابووم، یەك دووساڵی سەرەتایی و ناوەندیی و چەند ساڵی کۆتایی نێوان ١٩٥٢-١٩٥٨و دووساڵیش لەعەمارە بوو لەگەڵ دایکمومنداڵەکان، پاش گەڕانەوەم لە ئەمەریکا و کە لە تورکیا گەڕایەوە پاش دووساڵ (١٩٥٩-١٩٦٠) هێندەی پێنەچوو کۆچی دوایی کرد.

کە بەمنداڵیی لەموسڵ بووین ئەوکاتە من لە ڕەوزە بووم بەحاڵ شتێکم بەبیرذا دێت. بۆیە ناتوانم پەنا بەرمەبەر بیرەوەریی خۆشم بۆ باسی سەرەتای ژیانی باوکم . ئەوەی بەبیرمدا دێت بەمنداڵی هەر وەك خەیاڵە. ئەوەی گەنجێتیشم بەداخەوە هێندە نەبوو چونکە هیچی نەدەوت تامابوو، لەوەزیاتر کە لەخەڵکمان گوێ لێدە بوو، کە زۆر بەڕێزبووەو زۆر جێگەی لەناوخەڵکدا بەرزبووەو خەڵك زۆریان خۆشویستووە ئێجگار ڕێزیان لێ گرتووە چونکە خاوەنی کەسێتییەکی چەسپاو وبەهێزونایاب بووە، زۆر ئازاو چالاك و نەترس بووە تەنانەت پیاوەگەورەکانیش لێی دەسڵەمینەوە و گفتی زۆر ڕەوابووە. ناوبانگی زۆر بەربڵاوبووە لە ناو خۆشمان و بیانیەکانیشدا، زۆر ناسیاوی هەبووە، هەمەجۆربوون وهەموو خۆشیانویستووەوڕێزیان لێ گرتووە. تەنانەت لێپرسراوانی میریش بڕوانن بەچ شێوەیەك نامەیان بۆناردووە؟ گەورەو بچووك لەبەری هەڵساون خۆشمان لەماڵەوە کەدەهاتە ژووری هەموومان بەمیوانەکانیشمانەوە وەك قوتابی قوتابخانە لەبەری هەڵدەستاین. هەروەها دراوسێکانیشمان ئێواران لەبەر دەرگای ماڵەکانیان دادەنیشتن وباوکم بە بەردەمیاندا دەڕۆیشت، ڕادەوەستاو یەك بەیەك گفتوگۆی لەگەڵ دەکردن و لەگەڵ منداڵەکانیشیان جارجار نوقڵوشیرینیی دەدانێ و ئەوانیش زۆر خۆشیان دەویست.ئێمە ئەوکاتە نەماندەزانی باوکمان چ پیاوێکیمەزن

بوو! نەماندەزانی خاوەنی چ کەسێتییەکی دیاربوو. خەباتکارو نەتەوەپەروەری نەتەوەو نیشتمانەکەی بوو! سەردەمی شێخی نەمر چیبووە و ساڵانی ۱۹۳۷-۱۹٤٥ سەرۆکی باڵای بەهێزترین و گەورەترین پارت بووەکە (پارتی هیوا) یە و ناوبانگی گەیشتۆتە سەرانسەری وڵات و ناوی (سەرۆکی باڵای پارتی هیوا) بووەو تا ئەوکاتەی د.موکەڕەم تاڵەبانی کەوتە نووسینەوەو بڵاوکردنەوە سەبارەت بەپارتی هیوا نەماندەزانی چۆن ڕۆڵێکی هەبووە لە خەباتی نەتەوایەتیدا، بۆ ئەمەش گەلێ چین و توێژی نەتەوەکەی لەپشتی بوون. چەند بە هێزبووە و چۆن ئەم ڕۆڵ و هێزەی بۆتە مەترسیی بۆ سەر ئیستعمار و کەوتونەتە پیلانگێڕان بۆ دورخستنەوەی لەو پارتەو تواندنەوەی پارتەکەی، بڕوانە باسی ڕەفیق حیلمی سەرۆکی هیوا لەسەرزمانی کاك فوئاد عارفەوە. وەك وتمان ڕەفیق حیلمی بەهیچ جۆرێك باسی خۆی بۆکەس و بۆ ئێمەش نەدەکرد، تەنانەت ماوەی ئەوەشمان نەبوو یاداشتەکانیشی بخوێنینەوە تاهیچ نەبێت ئەوەی لەوێدا نوسیبووی لێی تێبگەین.

لەبەر ئەوە هەرچی باسی ژیانی تایبەتیی ڕەفیق حیلمییەو لێرەدا دەیبینن، یان لەدایکمان یان پورمان یان کەسوکاری زۆرنزیك و هاوڕێی دڵسۆز و ئاگادارەوە وەرگیراون یان لەبیرەوەریی خۆم کەکاتی خۆی وەرمگرتووە ،کاتێ کەوتمەسەر بیری دانانی ئەم کتێبە ئیتر کەوتمە پشکنین و پرسین و خوێندنەوەی هەرچییەك کە دەستم کەوت لەناوئەوانەدا کەلەدوای بەجێ ماوەو ئەوانەش کەلەلای ناسیاوەکانمان بوون بەوانەشەوە کەلەگۆڤارو ڕۆژنامەو کتێبدا دەربارەی نووسراون. لەئەنجامدا وا ئەم کتێبە دەخەمە بەرچاوتان بەئومێدی ئەوەی لە کەموکوڕییەکانی ببورن، بەتایبەتی چونکە لەماوەی نوسینەوەی ئەم باسانەدا گەلێك کۆسپی گەورە هاتنە ڕێم کەپەکی نووسینەوەی دەخستم بۆ ماوەیەکی زۆر کە گەڕانەوە بۆ نووسین شتێکی ئاسان نەبوو. بۆیە وا دواکەوت و ڕەنگە بەوجۆرە نەبێت کە ئومێدم دەکرد. بەڵام هەر شتێك لەهیچ باشترە بۆیە بەهەرجۆرێك بێت هەر هەوڵی لەچاپدانیمدا.چونکە ئەمە ڕەنجی(۳۰) ساڵ زیاترمە لە پشکنین و خوێندنەوەو نووسینەوەی هەرچی دەستمکەوتووە کەس تائێستا هەموو ئەوەی لێرەدایە بەیەکەوە بەردەستی نەکەوتووە یان نەیزانیوە و زانینی سودی هەیە نەك بۆ ڕەفیق حیلمی خۆی بەڵکو زیاتر بۆ مێژووی نەتەوەکەی و خەباتی ڕۆڵە

دڵسۆزەکانی و هەوڵ و تەقەلایان بۆ گەیشتنیان بە ئامانجی نەتەوەکەیان.لەسەرەتاشدا باسی ژیانی تایبەتی خۆی دەکەین، باسی رەوشت و هەڵسوکەوتی، خوێندنی، کێشەوئەندێشەو ئەشکەنجەی، ئینجا باسی خەباتی سیاسی لەو سەردەمەدا وەك نوێنەری شێخ مەحمود بۆ داوای مافی کورد. دواتر دێینە سەرباسی ڕۆڵی وەك سەرۆکی (پارتی هیوا) و نووسینو بەرهەمەکانیو ئەو کۆمەڵانەی کەئەندامی دامەزرێنەریان بووەو ئیشوکاری میریی و زۆرشتی تر.

ناهیدە رەفیق حیلمی

ژیانی ڕەفیق حیلمی

ڕەفیـق حیلمـی محەمـەد ساڵح ئامـان ساڵی ١٨٩٨ لـە کـەرکوك لـەدایك بـووە، ساڵی ١٩٦٠ ڕۆژی (٤)ی‌ئابی ١٩٦٠ لەبەغدا لەنەخۆشخانەی سەلام لەئەنجامی نەخۆشییەکی کوشندەدا کۆچی دوایی کردووە، ئەویش لەماوەی یەك هەفتەدا. ڕۆژی ٨/٥ تەرمەکەی بەڕێخرا بۆ سلێمانی‌ولەگردی سەیوان بەخاکی کوردستان سپێردراوە.

ئەو سەردەمی منداڵیی لە کەرکوك‌و کفری‌و سلێمانی بەسەربردووە، چونکە باوکی ئەوکاتـە عەسـکەری هـەبووەو زووزوو گوێزراوەتـەوە لەشـارێکەوە بـۆ شـارێکی تـر، خوێندنیشـی لـەم سێ شارەبووە. لەسـەرەتادا لـەحوجرە لەکەرکوك خوێندویـەتی خـۆی ئەمـەی لەیاداشـتەکانیدا باسـکردووە، کاتـێ خـەڵك چـون بـەپیر شـێخی نـەمر شـێخ مەحمودەوە، کە لـە موسڵ گەڕاوەتـەوە، بەبۆنـەی کوشتنی شێخ سەعیدی باوکییـەوە، ڕەفیق حیلمی وتویەتی کە(١٠)ساڵ بووەو لەحوجرەی (مەلاتەقی) خوێندویـەتی و ئەم مەلایە شیعرێکی (مرثیە)لاواندنەوەی دوورو درێژی بەتورکی فێرکردووە تا لەبەردەمی عەشاماتەکەدا بیخوێنێتەوە و ئەمەی چەند جار پێش ئەوە بۆ خەڵکەکە خوێندۆتەوە. ڕەفیق حیلمی لەیاداشتەکانیدا بەمجۆرە باسی خوێندنی خۆی کردووە:-

دولت علیهٔ عثمانیه تذکره‌سیدر

پاسپۆرتی باوکی ڕەفیق حیلمی

خوێندنی (*)

باوکم پێشەکی هەواڵی خوێندن و قوتابخانەکانی سلێمانیمان بۆ ڕووندەکاتەوە دەڵێ:
لەدەوری عوسمانیدا لە سلێمانی زانست لە چاو هەندێ لە پارێزگاکانی تردا پێشکەوتوتر بووە. جگە لە قوتابخانەو حوجرە تایبەتییەکان چەند قوتابخانەیەکی باشی حکومیشی تێداهەبووە لەئامادەیی عەسکەریی سلێمانیی گەلێ قوتابیی پێگەیشتوون و چوونەتە بەغداو دوای یەك ساڵ خوێندن چوونەتە قوتابخانەی حەربییە لە (ئەستەمبووڵ) و بوون بە ئەفسەری پلەدار، گەلێکیشیان لەقوتابخانەی حەربییە ڕاستەوخۆ بوون بە یوزباشیی ئەركان. ئینجا باسی خوێندنی خۆی دەکات و دەڵێ:-
-ساڵی ٣٢٥ی ڕۆمی لە ڕوشدییەی مولکیەی کفری بڕوانامەی (سەرتایی) وەرگرتووە و لەسەر ئارەزووی باوکی کە ئەوکاتە تابوری-فەوجی گوێزراوەتەوە (پەسوێ) کە دەکەوێتە نێوان ڕواندوزو سابڵاخ لەسەر سنوری عیراق-ئێران، چۆتەسلێمانی.
- دوای‌تاقیکردنەوە خراوەتە پۆلی دووەمی ئامادەی عەسکەریی کەپێنج پۆل بووە. کەچۆتە پۆلی سێیەمی‌ئەم قوتابخانەیە پۆلی چوارەم و پێنجەمی گوێزراوەتەوە بۆ بەغدا و قوتابخانەکەیان بەناوی ڕوشدییەی عەسکەرییەوە کراوە بەقوتابخانەیەکی سێ‌پۆلیی سەربەخۆ.
-کەلە ڕوشدییەی سلێمانی بەڵگەنامەی خوێندنی وەرگرتووە چووە بۆ بەغداو پۆلەکانی ئامادەیی لەوێ تەواوکردووە (پێش جەنگی گەورە بەیەك دووساڵ ئامادەیی مولکیش کراوەتەوە) ئینجا ویستویەتی بچێت بۆ ئەستەمبووڵ بۆ حەربییە. پێش ڕۆیشتنی بۆ ئەستەمبوڵ دەڵێ : لەگەڵ یەکێك لە (موعەلیمەکانی) مامۆستاکانی ئامادەیی بەغدا کەمێك دەمەقاڵێی بووە.
خۆیکردووە بەنەخۆش، ناردویانە بۆ نەخۆشخانەی مەجیدییە لەوێ لەگەڵ دکتۆر (سەفوەت) ی چاویش دەچن بەگژ یەکداو دوژمنەکانی دەبن بەدوو. بەرەکانی شەڕ دژی باوکم قوتابخانەو نەخۆشخانە بەڕاپۆرتی هەیئەتی نوژداران دەڵێن گوایە نەخۆشیی دڵی

(*) بەرگی حەوتەمی (یاداشتەکانی ڕەفیق حیلمی) ل ١٥٧-١٥٩

هەیە بۆ ئەفسەریی دەستنادات‌و لە (٣٢٩)ی رومیدا دەریدەکەن. خۆی وتویەتی لەو قوتابخانەیە نەلەرووی خوێندن‌و لەڕووی هەڵسوکەوتەوە تائەو ڕۆژە هیچ شتێکی نەکردووە کە کەس لێی بەگلەیی بووبێ. لەبەر ئەوە بەو ڕەنگە لە بەری خوێندنی ئەو چەند ساڵەی لەئامادەیی عەسکەریی بێ بەشدەکرێ. هاوڕێکانی دەکەونە مشتومڕی سەفەری ئەستەمبووڵ دەڵێ وەك شتێکیان لێ ون بووبێ زۆر دڵتەنگ بوون، بەرێوەبەری قوتابخانەکە (عەبدوللا لەتیف بەگی ئاگا پاشا) و گەلێك لە مامۆستاکانیش، بەتایبەتی نوژداری قوتابخانەکەیان (سامی سلێمان قول ئاغاسی) و (عەبدولمەجید بەگی خواجە) مامۆستای بیرکاریی کە بەتەمابوون بچێتە قوتابخانەی ئەرکان زۆریان پێ ناخۆش دەبێت، هەوڵدەدەن ئەو ڕاپۆرتە بگۆڕن، بۆ خۆیشی زۆر کاریتێکردووەو زانیویەتی ڕاپۆرتەکە ڕاست نیە و ئاشکرابووە ویستویانە ملی بشکێنن بەڵام دەست بەجێ بڕیاریداوە ڕێگەیەکی تازە بۆ خۆی دابنێت، لە (بیرکاریی)دا باش بووە. کەبۆ دەرچوانی ئامادەیی موڵکی پێویست بووە بۆیە بڕیاریداوە بچێتەوە سلێمانی ئەمەش بخوێنێت تا (هەندەسەی عالی) لە ئەستەمبوڵ تەواو بکات، واتا جارێکی تر ئامادەیی بەڵام ئەمجارە ئامادەیی موڵکی بخوێنێت.

-پاش ئەو هاوینە دەچێتە ئاخر پۆلی ئامادەیی موڵکی و هەر ئەوساڵە ئەم قوتابخانەیەش تەواو ئەکات‌و لە٣٣٠ی رۆمیدا دەچێت بۆ ئەستەمبوڵ.

لێرەدا بۆ یەکەمجار باسی (شەفیق)ی برای دەکات‌و دەڵێ کە چۆتە ئەستەموڵ (شەفیق) ی برای گەیشتۆتە پۆلی پێنجەمی ئامادەیی‌و بووە بەگەورەی ماڵ‌و کراوە بە (بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئامادەیی موڵکیی سلێمانیی ئەوکاتە باوکیان لەسلێمانی زابت قرملی یوزباشی بووە و نێردراوە بۆ (بانە) لەئێران، بۆیە هەرشەفیقی برای لەماڵبووە.)

– باوکم لە ئەستەمبوڵ هەندەسەی عالی تەواوکردووە. بۆیە کەبووە بەمامۆستای یەکەم، وانەی بیرکاریی وتۆتەوەو دواتریش بووەبە موفەتیش بەپشکنەری تایبەتی وانەی بیرکاریی.

ماموٚستایانی قوتابخانەی
(نموونەیی سەعادەت بەشی سەرەتایی)
سلێمانی ساڵی ١٩٢١

لەڕاستەوە بۆ چەپ: خوالێخۆشبوو ماموٚستا زێوەر، ماموٚستا سەعید کابان، خوالێخۆشبوو خواجە ئەفەندی، خوالێخۆشبوو ماموٚستا رەشید کابان، ماموٚستا عەبدوڵلا صبری، ماموٚستا عەبدولرەحمان نەسیب، ماموٚستا ئەحمەدی عەزیز ئاغا.

لەمانە مامۆستا زیوەر مامۆستای رەفیق حیلمی بووە کاتێ لە قوتابخانەی سەرەتایی لە سلێمانی خوێندویەتی، بڕوانە کتێبی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی رەفیق حیلمی بۆ باسی ئەم مامۆستایەی بەدرێژیی و پەیوەندیی تری بەرەفیق حیلمیەوە.

صورة الكتاب

السيد
سعادة الاستاذ محمود بابان المحترم
معتمد نادي الارتقاء الكردي

تحية واحتراماً وبعد ان ترشيحي لعضوية هيئة الادارة لنادي الارتقاء لم يكن برغبة مني لذلك يؤسفني ان اخبر سعادتكم بأني مضطر لطلب اعفائي من هذه العضوية التي انتخبت لها لمجرد حسن نوايا اخواني الكرام الذين تفضلوا وشملوني بلطفهم وتقديرهم ولذا يهمني ان تقديم الشكر لهذه الثقة الكريمة مع تمنياتي الخالصة بالتوفيق لخدمة الوطن وتفضلوا بقبول فائق احتراماتي الخالصة.

رفيق حلمي

٢١/١/٩٥٦

لەمامۆستاکانی ناوی ئەمانەی بردووە:

کەلـە ئامـادەیی عەسـکەریی خوێندویـەتی زۆریـان کـوردی سـلێمانی بـوون لەعەسـکەریەکان (ئەحمەدبـەگی رەشیدپاشـا یوزباشـی سـواری عـەلی یـاوەری حـاجی حەمەئاغا مولازمی تۆپچی، نوری وەیس و فەتحی و رەشیدکابان).

لەمامۆستا مەدەنیەکانی

مەلامحەمەد ئەفەنـدی مامۆسـتای فارسـی و شێخ محەمـەد ئەفەنـدی عـەلی مامۆسـتای وانەی عەرەبیی وعەزیز ئەفەنـدی وەسمـان ئاغا مامۆسـتای خـەت ، پێیـان وتـووە خواجـە ئەفەندی مـەلا رەشـید بـەگ و عەبدوڵڵا ئەفەنـدی یـاوەر حـاجی قەلەنـدەری بەناوبانگیش (موبەسر) بووە و ساڵح چاوەش بۆری زەن بووە.

پاشـان باسـی عوسمـان نـوری دەکـات کـە وانـەی عـەرەبیی پێوتـوون و لـەکوردەکانی دیاربەکر بووە لەمەلایەتییەوە پێگەیشتووە دوایی قوتابخانەشـی تـەواوکردووە، مێزەری سپی و جوبەی لەبەرکردووە وشەی (کبی) تورکی بە(کپی) لەفزکردووە بۆیە ناویان نـاوە (کپی)، رەفیق حیلمـی کـە لـە سـەفەرەکەیدا بۆئەنقەرە بەنوێنـەری شـێخ مـەحمود دەگاتـە دیاربەکر لەوێ ئەم مامۆستایە دەبینێت. هەروەها لەو سەفەرەیدا مەلامحەمەد ئەفەندیش دەبینێت.

لەهاوپۆلـەکانی و هاورێکـانی باسـی خلوسـی(تەبلیسـیی)* دەکـات دەڵێـت بەیەکـەوە شیعریان نوسیووە و ناردویانە بـۆ رۆژنامـەی (حـوادث) و گـۆڤاری (کەوکـەبی مـەعاریف) کـە لەکـەرکوك دەردەچـوون، رەفیـق حیلمـی لەسـەفەرەکەیدا بـۆ ئەنقـەرە لەدیاربـەکر بینویەتی و زۆر هاتووچۆی یەکتریانکردووە لەوێ و میوانـدارییان بـۆ کـردووە بەتایبـەتی مامۆستا عوسمان نوری. دەربارەی ئەمە دەڵێ تـا ئـەو رۆژەی دیاربـەکرم بەجێهێشـت لـێم جیانـەبۆوە زۆر دڵنـەوایی و خزمـەتی کـردووم، هـەروەها (عـەونی)کـوڕی شـاعیر (عرفـی بەگ)لەوێ کاتب بووە.

-بەهۆی خلوسیی بەگەوە لەدیاربەکر دکتۆر فوئاد[*] دەناسێ بۆ زیاتر باسکردنی ئەم دکتۆرە بڕوانە ل١٦٠-١٦١ بەرگی حەوتەمی یاداشتی رەفیق حیلمی

هەروەها لەوان-یش مەجید ئەمین دەبینێتو دەڵێ ئەمە کەرکووکی بووە لەوێ زۆر ئاشنایەتی هەبووە لەگەڵیدا ئەویش لەوێ فریای دەکەوێ لەهیچ شوێنێك ئوتێل یاژوورێکی دەستناکەوێت، نازانێ بچێتە کوێ بۆیە ئەم پیاوە هەرچەندە خۆی لەفەرمانگەی ژەندرمە نوستووە ئەویشی بردۆتە ئەوێو زۆر خزمەتیکردووە. ئەم مەجیدە ناوە کوڕی ئەمین ئەفەندیە کە لەسەردەمی عوسمانیدا لە کفریی بەڕێوەبەری ئەملاکی سەنیەبووە.

کە باوکم لەکەرکوك مامۆستابووە مەجید ئەفەندی ،موغازەی هەبووەوکاسپی کردووە. دوایی لەکەرکووك رایکردووە بۆ لای ئۆزدەمیر کەباوکم لە ئەنقەرە دەبێ و ئینگلیزەکان ئۆزدەمیر دەردەکەن سەربازەکان بڵاودەبنەوە بە (شەمدینان)و(پاش قەڵا)دا هەندێکیان دەچنە وان، مەجید ئەفەندی یەکێ بووە لەوانەو ئەسعەد نیازی لەوێ کردویەتی بەژەندرمە،ئەم پیاوە لە وان رەفیق حیلمی دەعوەتکردووەو ،کوماندانی ژەندرمەی وان پێی وتووە ئەم فەرمانگەیە لەژێرفەرمانی تۆدا دەبێت.

-رەشید جەودەت و مەحمود جەودەت

مەحمود جەودەت هاوڕێی کۆنو لاوێتی باوکم بووەو زۆر جار لە یاداشتەکانیدا باسی ئەمەی کردووە، لەگەل ماجید مستەفا پێکەوە لەماڵی تۆفیق وەهبی خەباتیانکردووە دژی ئینگلیزو کۆمەڵەیان دامەزراندووە وەك سەربەخۆیی کورد بەهیوای ئەوەی حەمدی بەگی بابان بێتە جێی شێخ مەحمود.لەو کاتەدا کەرەفیق حیلمی گەشتۆتە وان لە سەفەرەکەیدا (وەك نوێنەری شێخ بۆ ئەنقەرە) زۆر نامەی رەشید جەودەتی پێگەیشتووە، لەیەکێك لەونامانەدا داوای لێبوردنی لێ دەکاتو دەڵێ زۆر لەپرو بەپەلە سەفەری کردووەو نەیتوانیووە بچێتە ماڵیان بۆزانینی ئەحواڵیان، بەلام دەزانێت چاکنو لەبۆردومان رزگاریان بووە.

---

[*] د. فوئاد ل١٦٠-١٦١ یاداشتی رەفیق حیلمی

تێبینی بۆ درێژەی ئەم باسانە بڕوانە یاداشتی (٧)ی رەفیق حیلمی

ئەم نامەیە لەلایەن سمکۆوە لەگەڵ چەندین نامەی دیکەدا بۆی نێردراون و بە تورکین ئەمە دوا لاپەڕەی یاداشتی حەوتەمی باوکمە و بۆ ئاگاداریشتان نامەکە تائێستاش ماوە لەناو ئەرشیفەکەیدا.

-ئیبراهیم ئەفەندی

گودرون یوزباشی خەڵکی سلێمانی و برای عەونی ئەفەندی بووە ئەم پیاوە بێجگە لە خۆی ژنەکەشی کەکچی مەلا ئەمینی دەلاڵە وتوویەتی هەر لەمنداڵیەوە لە کەرکووک ڕەفیق حیلمی ناسیووە و لەگەڵ دایکی زۆر جار چوونەتەماڵیان و ئەوانیش هاتوونەتەوە بۆلایان ،ئەمە کچێکی زۆر قسەخۆش بووەو لە(ئەخلات) لەڕێگەی ئەنقەرە باوکمی بینیووە و قاوەڵتی بۆ کردووە لەماڵی خۆی، خورشیدخان وێنەیەکی خۆی بە شەبقەو بەرگی فەڕەنگییەوە داوە بەرەفیق حیلمی بۆ خزمەکانی لەسلێمانی.

ئەم ئیبراهیم ئەفەندیە لە (ئەخلات) ڕەئیس تەجنیدبووە.

لە ل١٠٩ دا باسی مەجید ئیسماعیل دەکات کە هاوپۆلی بووە، لەروسیا دیلبووەو ڕزگاری بووە، گەڕاوەتەوە عیراق پێیان وتووە (تەوارش -ڕەفیق) ئەمەی کاتێ بیرکەوتۆتەوە کە لە تفلیس بووە و ژەنەراڵێك هاواریکردووە وتویەتی (دۆست) ئەمیش وشەی (تەوارش)ی وتووەو دەستی کردووە بەقسەکردن بەروسیی، ڕەفیق حیلمی بەتورکی و فەرەنسی و ئینگلیزیی وەلامیداوەتەوە .

مامۆستا نەجمەدین کەرکووکی برای مامۆستاعەبدولخالق (ئەثیری) یەکەم کەس بووە کەچووە بۆلای ڕەفیق حیلمی کاتێ لەمنداڵیدا بۆیەکەمجار چووە بۆ خوێندن لە ئەستەمبووڵ، بەنامەی کەریم بەگی برای ئەحمەد ئاغا کەرکووکی ئەم بەکۆمەڵەی (هێڤی- هیوای) ناساندووە وەك لەدەفتەرێکیدا نوسیویەتی .

کێ فێری کوردایەتی کردوم؟

– ڕەفیق حیلمی وتویەتی ئەم نەجمەدین کەرکووکی یە فێری کوردایەتی کردووم بەو پێناسینەی بە کۆمەڵەی هیڤی، لێرەشدا وتویەتی: (*) ئەم لاوەکوردە (بلیمەتی زەمانی خۆی بووە) بەهۆی ئەمەوە گەلێ کوردی ناسیووەو دوای ماوەیەکی زۆر کەم چۆتەڕیزی ئەو قوتابیە کوردانەوە کە بەخوێن پاکی و جێی باوەڕ ناسراوبوون (*)

-مامۆستا نەجمەدین

لە لقی ئیلاهیاتی دار الفنون دەرچووە مامۆستای مەکتەبی سوڵتانیی بووە لە حقوقیش خوێندویەتی. لەهەموو هەلێك‌وجێگەیەکدا باسی کوردایەتی کردووە، لاوانی کوردی وریاکردۆتەوە، کچی والییەکی تورکی هێناوەکە خەڵکی (بۆسنە) بووە پێش بڕانەوەی شەڕی گەورە چووە بۆ بۆسنەو دوای ئەوە دەنگی نەماوەو نازانرێت چی لێهاتووە.

ڕەفیق حیلمی کەلەسەفەرەکەی ئەنقەرەدا گەیشتۆتە ئەستەمبووڵ ڕاستەوخۆ چووە بۆ ئەوجێگایانەی کە قوتابی‌بووە لەوێ‌و هۆگریان بووە. (*)

- جەمیل عەلی ئەفەندی

جەمیل عەلی ئەفەندی خەڵکی سلێمانی‌و برای مامۆستا ئیسماعیل حەقی شاوەیس بووەو ئەندازیار سدیق ئەفەندی باوکی نوری شاوەیس زابتێکی کوردی نیشتمانپەروەربووە. کە والی موسڵ سوپای ناردۆتە سەرشێخ عەبدولسەلام بارزانی ئەم زابتی تۆپچی بووە، لەسوپای تورکان یاخی بووەو شەڕی نەکردووە لەگەڵ کوردەکان، لەسەر ئەوە گرتوویانە دادگایان کردووە بەڵام دوایی بەریانداوە، ئیتر بەخائینیان داناوە و هەربە (ڕەئیس) یوزباش ماوەتەوە. لەئەستەمبووڵ ڕەفیق حیلمی بیستویەتییەوە

(*) ل١٢٠ هەمان سەرچاوە درێژەی باسی هیڤی

(*) ل١٢٠ یاداشتی(٧)

(*) بڕوانە ل ١٢٠-١٢١یاداشتی (٧)

ئەوشەوەپێکەوە کاتێکی خۆشیان بردۆتە سەرو گەڕاون و چوونەتە ئۆرزدی عومەر ئەفەندی و لەوێ رەفیق حیلمی جلی هاوینەوپێڵاووباستۆنی کڕیووە. نزیکی نیوەی شەو لە جەمیل جیابۆتەوە.

-عەبدوڵلا حیلمی پاشا

کاتێ باوکم لەئەستەمبووڵ ئەخوێنێ عەبدوڵلا حیلمی پاشا لەوێ مامۆستادەبێ کە کوڕی عەبدوڵلا عەزیزی لاوە و دایکی ئەو پوری خێزانی رەفیق حیلمی یە. کە لەئەنقەرە دەبێت نامە دەنێرێت لە (قۆنیە)وە دەعوەتی دەکات بۆلای خۆی.

عەبدوڵلا زابتێکی زۆر سەر ڕاستو بەئەمەکی تورك بووە، دوایی بووە بەئامیرلیوا لە مەکتەبی عەسکەریی و مامۆستای هەبووە، حسێن رەئووفی سەرەك وەزیران لەئەنقەرە ئەم نامەیە دەبینێت و دەڵێ باشە بچۆ چەند رۆژ لەلای بمێنەرەوە. رەفیق حیلمی دەچێ بۆلای و لەوێ چەند خزمێکی تری دەبینێ وەك مێردی خوشکی عەبدوڵلا حیلمی ئەویش هەرخزمی رەفیق حیلمی و خێزانەکەی بووە و چەندکەسی تری ناسیاوی خەڵکی سلێمانی دەبینێت. ئەمانە هەر رۆژەو یەکێکیان میوانداریيان کردووە لە قۆنیە.

-مستەفا بەهجەت

باوکم لەئۆرفە دەبێتو بەنیازە ئەورۆژەی گەیشتن لە ئورفە نانبخواتو بڕوات، بەڵام لەدوکانێکی سەرتاشیی مستەفا بەهجەت- ی یوزباشی سواریی دەبینێت. کە لەمەکتەبی ئامادەیی عەسکەریی بەغدا بەیەکەوە بوونو هاوڕێ بوون. حیلمی دەڵێت کەبینیویەتی لەخۆشیاندا نەیزانیوە چی بکات؟ پێیوتووە هەرگیز ناکرێ ئەمڕۆ بڕۆی، دەنێرێت بەشوێن مەحمود سامی یوزباشیدا ئەمیش هاو پۆلی بەغدای بووە بەمناڵیی پێیان وتووە(پاشا سامی). لەگەڵ کوڕی قۆزعەزیزی سەلیم ئاغا ئێوارە دەچنە چایخانە هاوینییەکەی سەر دەریاچە کەوتویانە ئاوەکەی ئیبراهیم بووە شەو لەماڵی مستەفا بەهجەت دەبنو بۆبەیانی رەفیق حیلمی دەڕوات بۆ دیاربەکر.

-مولازم ئەحمەد فەخری

مولازم ئەحمەد فەخری کچەزای سلێمان ئاغای کەرکووکی، لەمەکتەبی روشدییەی عەسکەریی لەسلێمانی پێکەوە لەگەڵ باوکم خوێندویانە لەنادی زابتان لەزیافەتی نورەدینی قائمقامی ئزمید دا دەیبینێت. دەچێتە ئیستگە لەگەڵیان و سواری شەمەندەفەردەبن .

-عەلی کوندکتۆز

عەلی کوندکتۆز هاوڕێی منداڵیی باوکم بووە لە مەرعەش، نامەیەکی بەیەکێك لەهاوڕێیانی ڕێگەی دیاربەکریدا بۆ دەنێرێت کە دەچێ بۆ مەرعەش . لەگەڵ عەلی کوڕی حەسەن ئەفەندی برای حسێن نازم لەکەرکوك لەمەکتەبی سەرەتایی پێکەوە بوون بۆیە زۆر حەزدەکات بچێتە لای لە مەرعەش بەڵام کاروانەکەیان بەوێدا ناڕوات، شایەنی باسیشە کە ئەوکاتە باوکی فایەق بەگ -یش لەمەرعەش بووە.

هاوپۆلەکانی لەزاری خوالێخۆشبوو

ئەحمەد فەخری یەوە

ئەحمەد فەخری لەسلێمانی ناوبانگی بە (حەمەکۆڵە) دەرکردووە، ئەویش گوایە لەبەرئێسک سووکی، کەسوروسپی و چاوشین بووە وەك د. نەسرین فەخری کچی. کاتێ من چەند جار لەسالانی پێش کۆچی دوایدا بینیم لەماڵی د.نەسرین بەساڵدا چووبوو سەری سپی‌بوو بوو دیاریش بوو بیری وەك خۆی تیژ نەمابوو، لەبەرئەوەی کە باسی هاوپۆلی و هاورێیەتی خۆیم لەگەڵباوکمدا لێپرسی نەیتوانی زۆر بەوردی و بەتەواوی رووداوەکانی بەبیربێتەوە. وەك دەریشکەوت دووساڵ لە باوکم بچوکتربووە و زیاتر هاو پۆلی شەفیقی برای رەفیق حیلمی‌بووە، پێکەوە ئامادەییان تەواو کردووە، باوکم پۆلێك لەپێشیانەوە بووە. بەلام لەهەمان قوتابخانە خوێندویانە بۆیە مامۆستاکانیان هەر هەمان مامۆستابوون بەلام پۆلەکانیان جیاواز بووەو هاوقوتابخانە بوون. کاك محەمەد فەخری وتی رەفیق حیلمی لەڕوشدییەی عەسکەریی سەرەتایی لەسلێمانی دوو پۆل لەپێش منەوە بووە ئەو لەپۆلی شەش بووە محەمەد فەخری و مامم لە چوار بوون. هەندێ لەهاورێکانیان جولەکە بوون. ئەوسەردەمە سلێمانیی وەك شارەکانی تری عیراق زۆری جولەکە تێدابووە. لەهاورێ جولەکانیشیان (سیمانەو ئەوڕام شالۆم)ی بیرکەوتەوە هاورێکانی تری بیرنەبوو بەتایبەتی هاورێکانی باوکم بەڵکو هاورێکانی شەفیقی لەبیربوو چونکە هاوپۆلی خۆشی بوون لەوانە (فوئاد مەستی، عەلی کەمال، کامل حەسەن، یونس عەبدولقادر، عەزیزی حاجی ساڵح، جەلال صائیب و ئەحمەد عەزیز ئاغا) کە ئەم سیانەی دوایی بەخزمایەتیش دەگەنەوە بەباوکم هەروەها(ئەحەی یاسین، کەریمی سورە ئەوڕەحمانەسیس، هادی مەلا، ئەحمەد مستەفا گورون، عەزیز حیکمەت، ساڵح کورەزەن ، ئەمین ڕەواندزی، سەیحەسەن) کە ئەم دووانەی دوایی هاوپۆلی رەفیق حیلمی بوون بێگومان ئەوانەی سەرەوە هەربەتەنیا هاوپۆلی رەفیق حیلمی نەبوون بەڵکو ناسیاوو دۆستیشی بوون. پاش ئەمە رەفیق حیلمی ڕۆیشتووە بۆ بەغدا لەساڵی ١٩١٢ دا بۆ ئامادەیی مەلیکیی فەیسەڵییە.

لەقوتابخانــەی ســەرەتایی ئــەوەی بــەبیر خوالێخۆشــبوو محەمــەد فــەخری هاتــەوە بەڕێوەبەرەکەیان رەشیدمارف کابان بوو لەمامۆستاکانیانیش (زێوەر ئەفەندی شاعیر) کەمامۆستای قەواعید بووەو ڕێزمانی فارسیی پێ وتوون. مەلا محەمەد ئەفەندی عەرەبیی پێ وتوون، وەختی خۆی رەفیق حیلمی لەتورکیا بینیویەتیەوە. هەروەها شێخ ئەوڕەحمان عەرەبیی پێ وتوون و عەبدوڵڵا پاشا فەرەنسی و نوری وەیس داخلی و زابت عەلی یاوەر [*] ئەمەیش داخلی و حاجی قەلەندەر چاودێری قوتابخانە بووەو (تۆفیق وەهبی) مامۆستای زمانی فەرەنسی بووە.

ئەوەی لەرەفیق حیلمی خۆیمان بیستووە ئەوەیە کە (ماجید مستەفاو سەعید فیراز) هاوڕێی قوتابخانەی بوون و ماجید مستەفا هاوڕێی کاتی لاوێتیی و خەباتی سیاسیشی بووە لە سلێمانی لە سەردەمی ئینگلیزدا ئەمانەی لە یاداشتەکانیدا بەدرێژیی باسکردووە بەتایبەتی کاتی مێجەر سۆن وئەو کاتەی کە کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردیان بۆ حەمدی بەگی بابان دامەزراندووە.

تادوا رۆژی ژیانی پەیوەندیی مابوو بە خوالێخۆشبوو ماجید مستەفاوە لەگەڵ کاک (فوئاد عارف) لای بوون لە نەخۆشخانەی سەلام کاک فوئادخۆیشی ژووری گرتبوو لە نەخۆشخانەکەداو تاکۆچی دوایی رەفیق حیلمی لەوێمایەوە و هەواڵی دەپرسی و یارمەتیدابن پەساپۆرتی بۆ وەرگرتین تابیبەین بۆدەرەوەی وڵات.

خوالێخۆشبوو محەمەد فەخری ئەوەشی وت کە باوکم لە قوتابخانەی ئامادەیی کەرکوکی موڵکی بووە و لەوێ وتاری بەفەرەنسی پێشکەشکردووەو لەپاداشتی ئەوەدا سەعاتێکی ئاڵتونی پێ بەخشراوە. کەپاش قۆناغی ئامادەیی دووجار ڕۆیشتووە بۆ ئەستەمبووڵ بۆ خوێندنی باڵا یەکێ لەهاوڕێ نزیکەکانی کە خۆشمان ناسیومانە:

محەمەد عەلی مستەفابوو کە کورد بوو لەوەزارەتی پەروەردە بوو تاکۆچی دوایی باوکم ، زۆر دڵسۆزی بوو زۆریشی یارمەتیداوە لەئیشوکاری میریدا سەبارەت بەگوێزاوەکانی

---

[*] عەلی یاوەر وابزانم مێردی(عەتەم جەمیلە)ی پوری باوکم بووە و باوکی سەبیحەخانی کچی ئەم پورەی بووە کە دایکی فەخری ئەلقەیسی لە قەسیەکانی موسڵ بووە و فەخری ئەلقەیسی ماوەیەکی زۆر لەدەرەوە سەفیربوو.

لەم لابۆئەولا. پاش کۆچی دوایی باوکمان محەمەد عەلی مستەفا هات بۆلامان زۆر پەکی کەوتبوو وتی بیرم لاتانە هاتووم بۆ هەواڵتان ئیتر پاش ئەمە نەمانبینییەوە.

هاوڕێکانی تری ئەمانە بوون (قادر قەزاز، قادربەگی عیزەت بەگ عەزیز قادر، رەشید جەودەت و پێشتریش مەحمود جەودەت لەخزمان و نزیکەکانی و یاریدەری بوو هەر لەکاتی لاوێتییەوە ئەحمەد ئاغا کەرکوکی زادە و براکانیشی) یادی ئەمانەی لەیاداشتەکانیدا بەرێزەوەباسکردووە ئەحمەد ئاغا لەبەتاوینماڵیان نزیك ماڵی ئێمەبووە زووزوو سەریداوە تاکۆچی دوایی کردووە.

لەبەشیرخانە(دوکانی بەشیر موشیری جلدروو) رەفیق حیلمی گەلێك هاوڕێی تری هەبووە لە خزمان لە ئەدیب و شاعیران و دانەران وەك (ئەنوەر صائیب) و ئەوانەی لەگۆڤاری رەنگین دا لە (بەشیرخانە)دا باسکراون. وەك زانرابوو باوکم زۆر ناسیاوی هەبوو هەمیشە پەیوەندی باش بوو لەگەڵیانداو خۆشیاندەویست و رێزیاندەگرت. وەك دەردەکەوێت رەفیق حیلمی قوتابخانەی سەرەتایی لەکفریی تەواو کردووە، ناوەندیی لەسلێمانی و ئامادەیی لە سلێمانی و بەغداو خوێندنی باڵای لە ئەستەمبووڵ خوێندووە لەچەند دەفتەرێکی بچوکدا چەند وێنە و نووسینێکی هەیە وا پیشاندە دەن کە رەفیق حیلمی هەر لەمنداڵییەوە، بیری لەنوسین کردۆتەوە، بڕواننە ئەم چەند لاپەڕەیە دوای ئەمە چی لەودەفتەرە بچووکانەدا نووسیوە وەك موفەکەرە. هەروەها ئەو نەخشانەی کە کێشاونی لەمانەدا ئارەزووی هونەریی دەردەکەوێت، زۆر بەوردیی نەخشەی ئەو شتومەکانەی لەبەرچاوی بوون کێشاونی وەك وێنەی مەکینەی خەیاتی و سەماوەرو قۆری و هتد لەمانەشدا پلەی زیرەکیی خۆی پیشانداوە لەدەفتەری خوێندنیدا چەند جار نوسیویەتی(رەفیق برنجی) بەتورکی واتە یەکەم لەلایەکی تر ناوی چەند دەرمان و کەرەستەو چۆنێتی دروستکردن و بەکارهێنانیانی نوسیووە دیارە ئەمانە لەودەرمانانە بوون کە باجی ڕەحمەی پوری (خوشکی دایکی) کە ناوبانگی بەدەرمانساز دەرکردووە دروستیکردوون، لێرەدا ناوی دووان لە کەسوکاری نوسیووە یەك دووجار ناوی (شەفیقی) برای (مەحمود شەفیق) و ناوی (باجی ڕەحمە)ی پوری و ناوی ئەو پورەشی لەیاداشتەکانیدا نووسیوە کاتێ باسی نەخۆشیی (جەمیل) ی برایی کردووە بڕوانن لەوکاتەشەوە کەوتۆتە دانانی شیعر. ئەو شیعرەی بە تورکی دایناوە باسی جوانی چاوی شینە و لەسەرەتادا ناوی پاکیزەی لەسەر داناوە کە ناوی کچە گەورەکەیەتی.

لەدەفتەری یادنامەکانی منداڵیدا

یەکەم/

دەفتەرێکی بچووک کە لەوە دەچێت دەفتەری کاتی خوێندکاریی رەفیق حیلمی بووبێت لە قۆناغی سەرەتایدا کۆمەڵێ زانیاریی و بابەتی تێدایە، بەمەشدا دەردەکەوێت لەوکاتەوە بیری لە یاداشت نووسینەوە کردۆتەوە. دەفتەرەکەش ئەمانەی تێدا نووسراوە:

١- ناوی چەند دەرمانێك و چۆنێتی دروستکرنیان و بۆچی باشن و کەرەستەکانیانی تۆمارکردووە ئەمە لەوانەیە ئەو دەرمانانەبێ کە (باجی رەحمە)ی پوری دروستیکردوون، باجی رەحمە لەگەڵ دایکی رەفیق حیلمی‌دا ژیاوە، چونکە بێوەژن بووە ودیارەمنداڵی نەبووە. خێزانەکەی بەکارهێنانی ئەم دەرمانانەی لێوە فێر بووە باوکم هەندێجار داوای لەدایکمان دەکرد بەڵکو فلان دەرمانی باجی رەحمە بۆ فلان کەس ئامادەبکات. دەرمانەکانیشی ئەمانەبوون: سمڵ وزاخ و خاسە ڕەنگ و مرداسەنگ وگۆگرد وعارەقی (واتە پالاوتەی) نەعنا ئیتر فنجانێ لەم و فنجانێك لەو و ڕۆنی بادەم و هتد..منداڵەکانیشی هەمیشە گوێیان لە ناوی ئەم دەرمانانە ئەبوو، تەنانەت بەکاریشیان دەهێنا.

٢-خشتەی وانەکانی

٣-خشتە یان لیستەی نمرەکانی ونووسیویەتی رەفیق برنجی(واتە یەکەم)

٤-ئەونیگارانەی بەدەستی خۆی کێشاونی وەك مەکینەی خەیاتی، وەك بیستوومانە دایکی یەکەم ژن بووە کە لەسلێمانیدا جلی خۆیانی بە مەکینەی خەیاتی دووریووە. گەلێك نیگاریشی دروستکردووە لەسەر ئەوقوشانەی بەکاریهێناون .

٥-وێنەی سەماوەرو قۆری کە دیارە ئەم وێنانە بەرهەمی سەردەمی منداڵیی ئەون چونکە دەفتەری وێنەی هەیە وێنەی وایتێدا دروستکردووە بەوردی و پێوانەی هونەرمەندانە، هێندە جوانن دەڵێی بەکامێرا گیراون، ئەوەی لەم دەفتەرەدایە بۆ تەمەنی خوێندکارێکی سەرەتایی زۆرە، بەڵام بەبەراوردکردن لەگەڵ ئەو کارانەی دوایی بەساکار

دادەنرێت و بڕواناکەم لەئێستادا لەناوسەد خوێندکاری قۆناغی سەرەتایدا یەکێکیان بتوانێ وابەوردیی ئەو(وێنانە) بکێشێت وەك وێنەی فانۆس ومێزەکەی ژێری.

٦-شیعرێکی تورکیی کە باسی جوانیی چاوی شین دەکات و لەسەرەتادا ناوی پاکیزەی لەسەردراناوە.

٧-چەند هەوڵێك، وەك گشت منداڵێك دەستی کردووە بە نەخشکردنی ئیمزای خۆی، چەندجار ئیمزای خۆی کردۆتەوە وبۆ یەکەمجار لەناوگشت ئەو دەفتەرو یادنامانەیدا ناوی (شەفیق) واتە (محەمەد شەفیق)ی برای بە پێنووسی (رصاص)ڕەش چەندجارێك نوسیووەو بەسەریدا ڕۆیشتۆتەوە ئینجا بە جۆرێکی کاڵتر لە تەنیشتیەوە نووسیویەتییەوە، برایەکیشی بە پێج ساڵیی کۆچی دوایی کردووە لەیاداشتەکانیدا باسیکردووە. بۆیە لەدایك و باوکی ئەم برایەی بۆماوەتەوە کە لەقوتابخانەی سەرەتایی پێکەوە خوێندویانەو یەك پۆلیان نێوان بووە. لەوە دەچێت لە ئەستەمبووڵ- یش پێکەوە بووبن لە ئاکادیمیای حەربی، چونکە وێنەیەکیان بەیەکەوە هەیە لە تەمەنی لاوێتیدا بەجلی عەسکەریی و فینەی عوسمانلییەوە.

ئەم برایەشی هەر زوو کۆچی دوایی کردووە کاتێ کە (ضابط مدفعیە) بووە لە سوپای عوسمانلیدا لە ئەستەمبووڵ، تەنانەت یەك کارت پۆستاڵ و وەسڵێك بەناوی ئەم برایەیەوە بە تورکی لەناوشتەکانی ڕەفیق حیلمی‌دا هەیە ئەوەی من توانیومە سور بم لەسەر ئەوەی کارت و وەسڵی ئەم برایەیەتی، چونکە ناوی(محەمەدشەفیق) یان لەسەرە. زۆر نامەی بۆهاتووە بەتورکی وابزانم لەمانەشدا نامەی ئەوبرایەی تێدایە بەڵام ئیمزاکە روون نییە. هەندێك نامەش هەن و پاسپۆرتێکی عوسمانی بەناوی (محەمەد ساڵح)ەوە کە دیارە پەساپۆرتی باوکێتی هەر لەم دەفتەرەدا ناوی (محەمەدساڵح-سەرشەقام) نووسراوەو لەباسی مردنی ئەو برا بچووکەیدا کەناوی (جەمیل)بووە ڕەفیق حیلمی باسی باوکی کردووە کە ئەوکاتەی چۆتە سەر گۆڕی ئەم برایەی و گریاوە ئینجا زانیویەتی کە عەسکەریش دەگری! لەوباسەشدا وتویەتی: دایکم ژنێکی ئیمانداربووە بۆیە داوایکردووە (جەمیل)ی کوری نزیك گۆڕی ئیمام شاسوار لەکفریی بنێژێ.

ئەمە هەموو باسی خێزانەکەی بووە کە کردویەتی ئەمانەش ئێمە وەك خێزانەکەی خۆی وەك هەرخوێنەرێکی تر لە یاداشتەکانیدا خوێندومانەتەوە چونکە هەرگیز بەزمانی خۆی ناوی کەسیانی نەبردووە، پورم و دایکم جاروبار ناویان بردون.

دووەم/

لەسەر بەرگی دەفتەری یادنامەکەی خشتەی وانەکانی نووسیوەو لەژێریدا بە مەرەکەبی سور نووسیویەتی رەفیق حیلمی ١٩٢٩، کە ئەمە خشتەی مانگی رەمەزانی ئەو ساڵەیە. لێرەدا بابەتی بیرکاریی نووسیوەتەوە و هەر لێرەشەوە بەهرەی (خۆشنوسیی) دەستپێکردووە. ئینجا بەزمانی عەرەبی باسی کارەبای کردوە دواتر (لافوازیە) و چۆن لە شۆڕشی فەرەنسادا لەسێدارە دراوە. هەرچەندە زانیار و زانا بووە و ڕاژگەی هەبووە کەچی لەژێر ئەم بابەتەدا نووسیویەتی: عن مقتطف (سێپتەمبەر) سنه ١٨٨٩ من کتاب (اعلام المقتطف) القسم الاول (صفحه٦٣) ٦شباط ١٩٣٠ هذه من مطالعاته ودليل على حبه للعلوم وكان في كركوك يدرس الرياضيات والفيزياء كماتبين من كتاب رسمي موجه اليه تسليم ادوات هذين الموضوعين الى الاستاذ الذى حل محله.

واتە ئەمەی لە خوێندنەوە واتە لە (مطالعات)ەوە وەرگرتووە و خۆشی وانەی بیرکاری و فیزیاشی وتۆتەوە لەکەرکوك. ئەمە لەنامەیەکی میریدا دیارە کەداوای دەوروتەسلیمی پێداویستییەکانی فیزیا و تاقیگەی لێ کراوە.

ئەگەر لەوسەری ئەم دەفتەرەوە واتە لەچەپەوە دەست پێبکەین دەبینین نامەی بەئینگلیزیی وبەمێژووی(jun)،(حوزەیرانی ١٩٥٥) نوسیووە و بەناونیشانی ناوەندیی مەنسور و بەناوی ئەو خانوەوە کە لە بەتاوین تیایدا ژیاوە پێش کۆچی دوایی لە ٣٠ی حوزەیرانی ١٩٦٥ بەڵام بە دەستنوسی رەفیق حیلمی نیە ئەمە وادیارە دەستنوسی یەکێك لەمنداڵەکانیەتی دواتر نوسیوویانە.

وێنەیەكی ساكار لەژیانی تایبەتی لە سلێمانی

لەو خوشكەی باوكمانەوە(بجی) پچڕپچڕ كە جاروبار بەشەو دەمبینی بەدیار قۆری‌وسەماوەرەوە دادەنیشت، چاوەڕێی باوكمی دەكرد ،هێندێك باسی ژیانی خۆی وباوكمم بیستووە، ئەو دەیوت:

لەسلێمانی لە (حەوشی گەورە) ژیاون. حەوشی گەورەیش گەورەترین خانوو بووە لەناوەڕاستی شاری سلێمانیدا حەوشێكی ئێجگار گەورە بووە، چەند كەسێكی دایكیشی لەهەمان حەوشەدا ژیاون وەك پورو پورزاو خاڵۆزاكانی.

دایكی حەلاوەخان خەڵكی سلێمانی بووە،وەك پێشتر وتمان لەدایك ولەباوكیشییەوە لەهۆزی هەمزە ئاغای مەصرەف بووە، حەوشەكە چواردەوری ژوورو لەجۆری ماڵی كۆنی سلێمانیدا دابەشكراوە بەسەر چەند ژوورو مەرافیقێكدا هەریەكەیان بۆ یەكێك بووە لەو خێزانانەی تیایدا ژیاون.

بێگومان كەیەكێك لە خێزانەكان منداڵێكیان شوویكردووە یان ژنیهێناوە لەهەمان حەوشەدا ژیاوە، هەریەكە ژوورێك‌و دووانی هەبووە بۆ خۆی‌و ئەویتر گشتی بووە، واتە وەك دەیانگێڕایەوە چێشت‌و نان هەرلەماڵی باوكەوە لێنراوە و بەسینیی دابەشكراوە بەسەر ئەوانی تردا ولە هەندێ كاتی تایبەتیشدا هەموویان پێكەوە نانیانخواردووە.

وەك (بجی) دەیگێڕایەوە لەو حەوشەیەدا دارێكی ئێجگار گەورە هەبووە، پێیان وتووە(دارە ڕەشەكە) دیارە لەبەر گەورەیی سێبەری كە زۆر پانوپۆڕ و فراوانبووە بۆیە بەدارە ڕەشەكەیان داناوە و گەڵاولقوپۆپی زۆریشی هەبووە.

پاش نیوەڕۆو دەمەو ئێوارە حەوشە ئاوڕشێن كراوەو سەماوەری وەرشاوی گەورە بەقۆری عەجەمی گەورەوە لەژێر ئەو دارەدا دانراوە و فەرش داخراوە و دۆشەك‌و سەرین یان كورسی دانراوە. من نازانم بەڵام ئەو پورەمان دەیوت زۆریان دەستوپێوەن واتە بەردەست هەبووەو زۆربەیان جولەكە بوون، یەكێك لەمانە سایسی تایبەتی باوكم بووە. ڕەفیق حیلمی وڵاخی تایبەتی خۆی هەبووە، هەر لەمنداڵییەوە سوار چاك بووەو جلوبەرگی پۆشتەوپەرداخ و پاكو خاوێنی لەبەركردووە و بەسواری وڵاخەكەی چۆتە دەرەوە. یەكێك لەو بەردەستانە جۆلانەی بۆ(كچان) واتە ئەم خوشكەی باوكم هەڵخستووە

بە دارە رەشـەكەوە كەڕایژەنـدوە گـۆرانیی جوولەكـەكانی بۆ وتـووە ئینجا ئـەو پورەمـان لەبەرئـەوەی واتـای وشـەكانی نـەزانیوە بەگوێیـدا چون وای لەبـەركردبوون كـاتی خـۆی جۆلانـەی بـۆ ئێمـە لـە درەختـەكانمان دەبەسـت و بـۆی دەوتـین (هـەیالۆخ و مـەیالۆخ، دیلمودیلانی شالۆخ) ئینجا خوائەزانێ ئەمە مانای چی بووە؟

وەك وتمان ئەو سەردەمە لەسلێمانی وەك گشت شارەكانی تری عیراق زۆر جولەكە هەبوون گەڕەكێك هەبووە بەتایبەتی ناوی جولەكان بووە. تەنانەت كە جولەكەش لە عیراق چوونەتە دەرەوە ئەو گەڕەكە هەر بەو ناوەوەماوەتەوە، لاوانی سلێمانیی ئێواران بۆ كات بەسەربردن چوونەتە ئەو گەڕەكە و زۆر لە پیاوانی سلێمانیی ژنیانلێهێناون، ئەوژنانە بوونەتـە موسـڵمان و خـۆم چـەند دانەیـەكیانم بینیـووە، ئەوانـە نوێـژیان دەكـرد و ڕۆژو وتــەزبیحات و دوعــا و خێروزەكــات و تەنانــەت حەجیشــیان دەكــرد. ئــەوەتا لەباســی خوێندنیشدا دیارە لەهەمان قوتابخانـەكانی خۆمـان خوێندوویانـە، وەك ئـەو هاوڕێیانـەی باوكم كە كاك محەمەد فەخری باسیكردون.

وەك باسمـانكرد لـەماڵی بـاوكی رەفیـق حیلمـی زۆربـەی بەردەسـتەكانیان جولەكـە بـوون، لەوانـەی پـورم باسـیدەكردن (رەفاییـل)بـوو كـەدوایی بـوو بـە زەڕەنگـەرێكی زۆر بەناوبانگ لەسلێمانی، ڕیش درێژو بەقەڵافەت بوو، ئەوكاتـەی زەڕەنگـەر بوو بینیوومـە. هەروەها چەند جولەكەیـەك بەماڵانـەوە دەگـەڕان وەك (سیمانە) كـە قوماشـی دەفرۆشت وبازن و متوموروو شوشەو فەخفوریی چاكدەكردەوە بەسیم و گەچ.

مەبەسـتم لەباسـی جولەكـە لـەم كتێبـەدا شـتێكە كـە زۆر كاریكردۆتـە سـەر بـاوەڕو هێنـدێك داب و نـەریت كـە لەوكاتـەوە لـەناو خێزانـی ئێمـەدا بڵاوبۆتـەوە . بـەڕای خـۆم وادەزانم ئەمە بەپیلانی ئەو بەردەستە جولەكانەبووە، ئەوانەی خێزانی رەفیـق حیلمـی و كەسوكاریی دەناسن دەزانن كە هیچیان لەوسەردەمەوە، گەورەو بچووك، رۆژانـی شـەممە نەسەردەشـۆن و نـەجل، هـەر لـەبانگی مـەغریبی رۆژی هەینییـەوە تـا بـانگی ڕۆژئـاوای شەممە. زۆریشیان تابەیانی یەكشەمەش درێژیاندەكردەوە ئینجا ئەمە بۆچی؟ وەك بزانم ئــەم بەردەســتانە لــەماڵی رەفیــق حیلمــی و مــاڵی بــاوكی و كەســوكاری لەبەرئــەوەی جولەكــەبوون، رۆژانــی شــەممە هــیچ شــتێكیان نــەدەكرد، ئاگریــان نــەدەكردەوەو سـەروجلیان نەدەشـت، بۆئـەوەی ئـەم دابونەریتـەی خۆیـان بپـارێزن لـەو ماڵانـەی ئیش و

کاریان تێداکردووه نه‌یانشکاندووه. دیاره شتێکیان کردووه که ئه‌و خاوه‌ن ماڵانه بخاته مه‌ترسییه‌وه هه‌رچه‌ندجلیان بۆ شتبن یان سه‌رشۆریان بۆ گه‌رم کردبن، بۆیه خێزانی ئێمه وازیان له‌جل شتن و سه‌رشتن هێناوه له رۆژی شه‌ممه‌ماندا و ئه‌وه‌ی سه‌یره و ره‌نگه به‌رێکه‌وت بووبێت هه‌رچه‌ند یه‌کێکیان ئه‌م عاده‌ته‌ی تێکداوه و بێزاربووه لێی یاخود به‌ناچاریی له‌م رۆژه‌دا سه‌روجلی شتووه، شتێکی خراپ و ناخۆشی به‌سه‌ردا هاتووه، بۆ وێنه هێشتامندال بووم سه‌رم ده‌شت، له‌پرهاتن وتیان باوکی‌دایکم کۆچی دوایی کردووه. هه‌ر زراوم چوو، خۆ تاباوکیشم کۆچی دوایی کرد که‌س نه‌یده‌وێرا ئه‌م عاده‌ته‌ی ماڵه‌وه‌مان بگۆرێت، باشبوو دایکم نه‌یزانی سه‌رم شتووه له‌به‌ر پرسه‌که، ئێستاش هه‌موومان له‌سه‌ر هه‌مان داب و نه‌ریتین.له‌حه‌مامیشدابین دێینه‌ده‌ره‌وه و جل ته‌ریش بێت وازی لێده‌هێنین تارۆژی یه‌ك شه‌ممه.

له‌مه‌یش سه‌یرتر ئه‌وه‌یه کاتێ چوومه ئه‌مریکا، وه‌ك ده‌زانن نزیکه‌ی رۆژێك جیاوازیی هه‌یه له نێوان ئێمه‌وئه‌واندا. له‌وێ سه‌رم لێ تێکچووبوو کام رۆژ سه‌ر نه‌شۆم و جل نه‌شۆم، شه‌ممه‌ی خۆمان له‌عیراق یان شه‌ممه‌ی ئه‌مه‌ریکا. جاروبار گزیم ده‌کرد به‌م به‌هانه‌یه‌وه له‌به‌ر ناچاریی له شه‌ممه‌دا کاری خۆمم ده‌کرد.

دیاره باسی حه‌وشی گه‌وره پاش باسی کفریی بووه چونکه ئه‌گه‌ر ئه‌م باسانه پێکه‌وه بنێین له‌گه‌ڵ مردنی جه‌میلی برای باوکمدا له‌کفریی، بۆمانده‌رده‌که‌وێ باسی ئه‌وه‌ی ره‌فیق حیلمی له‌کفری بووه کاتێ بووه که باوکی هێشتاماوه به‌ڵام بۆ کاری میریی چۆته هه‌ولێرو چۆته سه‌ر سنوور، ئه‌وکاته‌ی جه‌میل کۆچی دوایی کردووه ئه‌م مندال بووه‌و له قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی بووه، چونکه خۆی ده‌یگێرێته‌وه که مندال بووه له‌گه‌ڵ پوری براکه‌ی بردووه بۆلای ده‌رمانسازو برینپێچه‌که،هه‌روه‌ها ده‌ڵێ که ئه‌و برایه‌ی مردووه باوکی له‌وێ نه‌بووه بۆیه دراوسێیه‌کی پیاوچاکی هاورێی باوکی پێویستی ناشتنی جێبه‌جێ کردووه، هه‌ر له‌وێشدا باسی دایکی کردووه ده‌ڵێ ژنێکی زۆر دینداربووه که (جه‌میل) مردووه تکایکردووه له‌په‌ناگردی (ئیمام شاسوار) بینێژن و هه‌رله‌وێشدا ره‌فیق حیلمی باسی باوکی کردووه که گه‌راوه‌ته‌وه بۆ لایان بۆ کفری ئه‌می له‌گه‌ڵ خۆی بردووه بۆسه‌ر گۆری جه‌میل و له‌وێدا باوکی بینیوه که‌فرمێسك به‌چاویدا هاتۆته خوارێ (ئیتر وتویه‌تی تا ئه‌و کاته نه‌مزانیوه عه‌سکه‌ریش ده‌گری!).

دەشێت پاش ئەم ڕووداوە ئیتر حەلاوەخانی دایکی جێگەنشین بووبێ لە سلێمانی و لەگەڵ مێردەکەیدا نەڕۆیشتبێت بۆیە باوکی ڕەفیق حیلمی لە کەرکوك ژنێکی تر دەهێنێت کە ئەم ژنەیانی خەڵکی کەرکوك دەبێت و لەوێش کوڕوکچێکی دەبێت، وەك باسمانکردون، بەڵام حەلاوەخان هەر خۆی و منداڵەکانی خۆی لەسلێمانی دەمێننەوە وساڵح ئەفەندی باوکی ڕەفیق حیلمی زووزوو دەچێتەوە لایان وهەمیشە لەگەڵ سوپادا لەسەر سنوور دەبێت یا لەجەنگدا وەك جەنگی عوسمانلی و ڕوسیی کە لە سلێمانی پێیان وتون (عروسەکان).

ڕەفیق حیلمی بەپێی ساڵانی ئیشوکاری و ئەو ڕۆژنامانەی کاری تێداکردوون، کە لەتورکیا دەگەڕێتەوە دەست دەداتە خەباتی سیاسی، بەڵام هەر واز لەشیعرونوسین ناهێنێت، بەپێی ئەورۆژنامە سەرەتاییانەی لەکاتی حوکمداریێتی شێخ مەحمودی نەمردا لە ١٩٢٠-١٩٢١دەرچوون واتە بەپێی (ڕۆژی کوردستان)، (بانگی کوردستان)، (ئومێدی ئیستیقلال) لەبیستەکاندا ڕەفیق حیلمی لەسلێمانی بووە.

بەپێی ئیشوکاری میریی و (دەفتەری خزمەتی) لەساڵی ٣١ ڕۆمیدا ٩/١تا ٣٢/٥/٣١ی ڕۆمی مەئموری کشتوکاڵیی بووە لەشاری سلێمانی لە ٣٣٢/٦/١-٣٣٣/٦/٣٠کاتب بووە ١٩٢١/٣/١٥ بەپێی یاداشتەکانی لەساڵانی بیستدا لەسلێمانی سەرقاڵی کۆمەڵەو ڕۆژنامە دەرکردن بووە سەرەتا بەتورکی شیعری داناوە وشیعری غەزەلی نوسیووە دوایی وازی لەمەهێناوەو کەوتۆتە دانانی شیعری سیاسیی و نووسینی کۆمەڵایەتیی و گاڵتەوگەپ لەگەڵ هاوڕێکانیدا وەك ماجید مستەفا مەحمود جەودەت و لەماڵی تۆفیق وهبی بەگ لە سەردەمی مێجەر سۆن دا دژی ئینگلیزبوون و سەرقاڵی دامەزراندنی کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد و کاری ڕۆژنامەگەریی بوون.

ئەو کاتەیش کەلە ئەستەمبووڵ دەخوێنێت و باوکیشی هەمیشە دوور دەبێت لەماڵ و لەجەنگ دەبێ لەسەر سنور، شەفیقی برای دەبێتە پیاوی ماڵ کە بەڕێوەبەری قوتابخانەی ئامادەیی دەبێت وئاگای لە دایکی و پوری و خوشکەکەی دەبێت. کە لە ئەستەمبووڵ دەگەڕێتەوە ژندەهێنێت و هەر لەگەڵ دایك و خوشکەکەی و باوکی دەمێنێتەوە، بەڵام باوکی زوو کۆچی دوایی دەکات لەبەر ئەوە هەر زوو دەبێتە پیاوی ماڵ و باری بەڕێوەبردنی ماڵی دەکەوێتە ئەستۆ. ڕەفیق حیلمی سەردەمی باوکی زۆر

بەخۆشیی رادەبوێرێت وەکو وتمان لە حەوشی گەورە، بەڵام کەباوکی کۆچی دوایی دەکات، بەماوەیەکی کەم دوای ئەویش دایکی کۆچی دوایی دەکات ئیتر ژیانی دەگۆڕێت. بەپێی ئەوەی لەیاداشتەکانیدا نوسیوویەتی لە نێوان (١٩-٢٠)ساڵیدا ژنیهێناوە بەڵام تا پێنج ساڵ منداڵیان نەبووە و خۆی و خێزانەکەی زۆر ئارەزووی منداڵیانکردووە، بەڵام کاتێ ئەوخەونەیان هاتۆتە دی، ئەم لە ئەنقەرە بووە وەك نوێنەری شێخ مەحمودو خێزانەکەیشی بەدووگیانیی بەشاخ وکێوانەوە بووە [*]

واتە رەفیق حیلمی لەنێوان ١٩٢٠-١٩٢١دا ژنهێناوە پێش چوونی بۆ ئەنقەرە وەك نوێنەری شێخی نەمر. دایکمان جاروبار باسی خەسوو خەزوری زۆر بەجوانی بۆدەکردین. کەم بووك هەن وا بەباشی باسی خەزوروخەسویان بکەن.

دەیوت (حەلاوەخان)ی دایکی رەفیق حیلمی لە وێنەی کەم بووە لە هێمنی و لەسەر خۆیدا لە خانوومانیی و وێڵ و ڕەوشتی جواندا، لەدەست ڕەنگینی و ماڵداریدا، نەخش ونیگاری بەمەکینەی خەیاتی کردووەو زۆر بەجوانی ئاگاداری ماڵ ومنداڵ و کەسوکاریشی بووە و چاودێریی دایکمانیشی کردووەو خۆشیویستووە هەروەها ئەویش دیاربووە خەسووی زۆر خۆشویستووە و خزمی یەکیش بوون، کەدایك و باوکی رەفیق حیلمی کۆچی دوایی دەکەن ئەو تەنها خوشکەی ئیتر لێیان جیانابێتەوە، تامردنیش هەر لەگەڵیاندا دەبێت و هەرلەبەر باوکیشم لەگەڵ براکەی تری (واتە لەگەڵ مامە شەفیقم) ناچێ بۆ تورکیا، کاتێ ئەو مامەم دێتەوە لایان رەفیق حیلمی لەبەندیخانەی کۆیە دەبێت و ناهێڵن بیبینێت. دایکم (١٣)کەسی خۆی بەنەخۆشی جەنگ واتە ڕشانەوە کۆچی دوایی دەکەن پاش جەنگی جیهانیی یەکەم ئەوانیش دایکی وبرایەکی گەنجی و دوو خوشکیبە (٤) بەمنداڵەوە، تەنها برایەکی و باوکی مابوون کە ئێمە بینیومانن. رەفیق حیلمی هاوسەرەکەی زۆر خۆش دەویست و بەهەوڵ و تێکۆشان هێنابووی هەرئەمیش خێزانی بوو تادوا ڕۆژی ژیانی.رەفیق حیلمی پاش کۆچی دوایی دایك و باوکی و پێش چوونی بۆ ئەنقەرە لەخانووی کرێدا دەبن، کاتێ دەڕوا بۆ ئەنقەرە دایکم و پورم دەباتە ماڵی خەزوری چونکە خزمی یەك دەبن. کاتێ شێخ

---

[*] بڕوانە یاداشتی رەفیق حیلمی بەرگی حەوت

مەحمود لادەبرێت ئینگلیز سلێمانی بۆردومان دەکات هەموو لەگەڵ باپیرمان (باوکی دایکمان) دەچن بۆ سورداش کە زۆرێك لەماڵ ومولکی خۆیی لێدەبێت و کاتی خۆی (ماڵی مودیر) بووە لەترسا دەچنە شاخەکان و لەشکەوتدا خۆیان دەشارنەوەو لەوێ دایکم کچێکی دەبێت لەکاتێکدا کە باوکم هێشتا لەئەنقەرە دەبێت و هیچ هەواڵی نابێت و ئەویش هەواڵیان نازانێت، ئەمەیش ناسۆرێکی تری ژیانی سیاسیی رەفیق حیلمی‌یە.

لەپڕ ژنێك ئێوارەیەك پێیان دەڵێت ئەمڕۆ لە ئەنقەرە دەگەڕێتەوە، ئەمەڕاست دەبێت، ئەوشەوە خۆی دەکات بەدالانی ماڵی باپیرماندا، دایکم بڕواناکات هەر نایناسێتەوە. هەر ئەوکاتە بەوجلە کوردیانەوەو بەو سەرورێشەوە، وێنەیەك دەگرێت لەگەڵ مەحمود ئاغای خاڵۆزایدا کە (هاوسەفەری) بووە لەگەشتەکەیدا.

لەپاشاندا دوای هەوڵ وتەقەلایەکی زۆر شێخی نەمر دەیکات بەنوێنەری خۆی ودەبێتە (تەرجومان) وەرگێڕی گفتوگۆی نێوان شێخی نەمرو ئینگلیزەکان بەزمانی فەرەنسی وئیتر شێخ مەحمود دەیکات بەلێپرسراوی (ئومێدی ئیستیقلال) بەنامەی تایبەتی خۆی پاش دامەزراندنی (کۆمەڵەی کوردستان)ی مستەفا مولکی پاشاو بەڕێوەبردنی کۆمەڵەو ڕۆژنامەکەی پێ دەسپێرێت پاش کۆتایی حوکمدارێتی یەکەمی شێخ مەحمود و گەڕانەوەی مستەفا پاشا باوکم دەڕوات بۆ کەرکوك بۆلای مامی (واتە بۆلای تۆفیق ئامان) ئەویش لەبەر دەست کورتی و نەبوونیی.

لەکەرکوك

١٩٢١/٨/٢١-١٩٢٠/١٢/١٦

دەبێتە مامۆستا لە قوتابخانەی (ظفر) لەکەرکوك،بڕوانە یاداشتەکانی بۆ درێژەی ئەم باسە و بۆ نووسینەکانی لەرۆژنامەی (حوادث) ی تورکی عوسمانلی یان (النجمە)ی سەردەمی داگیرکردنی ئینگلیز،ئەمەیشی بەدرێژی لە پێشەکی دیوانی پاش تەممووزدا ولەیاداشتەکانیدا نووسیوەتەوە سەبارەت رۆڵی سیاسی لەکەرکوك چۆن تورکەکان ناڕازی دەبن لە شیعرەکانی بەتورکی و لەگەڵ ئۆزدەمیر گفتوگۆ دەکات و ئەو تووڕە دەبێت و دەڵێت ئاگادارم لەشیعرەکانت کاتێ لە کۆبوونەوەیەکدا لە ڕواندز دەیبینێت.[1] ئینجا چۆن ئینگلیزەکان هەوڵدەدەن وازلە وتارو شیعرەکانی لە (النجمە) دابهێنێت و بچێتە سەرڕێی ئەوان ئیتر پاداشتی بدەنەوە،لێی خۆش بن و بیکەن بەلێپرسراوی رۆژنامەکە.

بەڵام قایل نابێت، لەبەرئەوە دەکرێت بە مامۆستا لە قوتابخانەی نموونەیی سەعادەت لەسلێمانی لە (١٩٢١/٨/٢١-١٩٢٤/٩/١٤) دواتریش ڕەوانەی کەرکوك و ئینجا هەولێری دەکەن و دەینێرن بۆ (مەجەرالکبیر) لە١٩٢٤/٩/١٤- ١٩٢٦ بۆ ماوەی دووساڵ(٢)

١٩٢٨ ژیانی تایبەتی خۆی و خێزانەکەی لەکەرکوك

ساڵی ١٩٢٨ لەکەرکوك باری ئابوریان پەشۆکاوژیانیان تاڵ دەبێت، دایکم و خوشکەکەی باوکم گەلێك کێشەو ئەندێشەی خۆیانیان بۆ گێڕاومەتەوە،لەو سەردەمەدا مامی باوکم لەوێ یارمەتیداون، بەڵام دیارە گەلێك لافاو ئەمدیو ئەو دیوی پێ کردووە.

لەوێ کوڕێکی دەبێت بەناوی (ئەمین زەکی) کەکوڕی نۆبەرەیەتی بەڵام بەساڵ ونیویی کۆچی دوایی دەکات، دەیانوت گوایە بە بۆن کەوتووە (ئەمەش شتێکی زانستیە)و دەشێت وابووبێت، پاش دووڕۆژ دەمرێت، کچێکیشی تووشی نەخۆشی دەبێت، بەوە

[1] ڕەفیق حیلمی پێش چوونە ئەنقەرە بەئەمری شێخ دەچێتە ڕەواندز بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ئۆزدەمیر، درێژەی ئەم باسە لەیاداشتی ژمارە(٧)دا دەبینن.

هێندەی تر خێزانەکەی‌و خۆشی دڵگراندەبن و ئەم کچەیشی کاتێ کەدەگەڕێنەوە بۆ سلێمانی کۆچی دوایی دەکات.

کەلەکەرکوك دەبن باوکم بێجگە لە کچە گەورەکەی دوو کچی تری دەبێت یەکێکیان نازانم لە کوێ لەدایك بووە، کاتێ کە دەگەڕێنەوە بۆ سلێمانی نەخۆش دەبێت‌و هەر بەپێنج ساڵیی کۆچی دوایی دەکات. پێش مردنی ئەم کچەی، لەکەرکوك کچێکی تری دەبێت، هەر زوو پاش ئەمە رەفیق حیلمی دەگوێزرێتەوە بۆ سلێمانی و لەوێ ئیتر، ئەوکچەی دیکەشیان کۆچ دەکات‌و دەڵێن باوکم تاساڵێکیش هەموو سپێدەیەك ، بەدەستەگوڵەوە چۆتەسەر گۆڕەکەی ئینجا چۆتەسەرکار، کچەکەی تریشی دووچاری هەمان نەخۆشیی بووە کە پێدەچێت (ذاتا رئە) بووبێ،بەڵام ئەمیان نیۆنمەکیان گرتۆتە سنگی و چاکبۆتەوە، ئەویتر نۆژدارێکی ناشی[*] دەیخاتە پەتۆی تەڕەوە گوایە تای دادەبەزێنێت‌و بەوە دەمرێت. بۆیە زۆر باوەڕی بەدەرمانەکانی پورە ڕەحمە بووە زیاتر لە چارەسەری پزیشکیی.

---

[*] دەیانووت ئەم نوژدارە هیندیی بووە.

چیرۆکی لیره ئاڵتونەکە

دایکم بۆیگێڕاینەوه وتی: ئەوکچەمان کە لەکەرکوك بووم پێی بەخێربوو بۆمان، بەڵگەش بۆئەوه ئەو لیره ئاڵتونەبوو کە گشت شەوێك بۆم دەخرایە ژێر سەرینەکەم، گوایە شەوێك خەودەبینێت لەخەویدا پیاوێکی پیرۆزی سەرورپیش سپی، جل سپی دێتە خەوی، دەڵێت: لەمشەوەوه و گشت شەوێك لیرەیەکی ئاڵتون دێتە ژێر سەرینەکەت، دەبێت ئەمە لای کەس نەدرکێنیت. هەرکاتێك بەهەرکەسێك بڵێیت یەکسەر ئەوه دەبڕێت. دایکم وتی شەوێك‌و دووان‌و سیان‌و دە، هەر خۆم گرت و بەیانی لیره ئاڵتونەکەم دەردەهێنا و هەڵمدەگرت، تا بووه نزیکەی بیست لیره. ئیتر خۆم پێ نەگیراو بەیانیی لیرەکەم لەژێر سەرم دەرهێناو پیشانی باوکتانم دا، ئیتر لەوشەوەوەپیاوه ریش سپیەکە نەهاتەوه! بۆ ئاگاداریی دایکم و باوکم تاکۆچی دوایی باوکم هەردووکیان و پاش دایکم تاکۆچی دوایی خۆی لەسەر هەمان جێگە (چرپا) دەنوستن، ئینجا ئایا باوکم کە پارەی باشی هەبووه، ئەو ئەم لیرەیەی بۆ داناوه و تاقیکردۆتەوه یانا ئەوه نازانین؟ باوکم بەهیچ جۆرێك هیچی بۆ ئێمە وبۆکەس نەگێڕاوەتەوەو کەسیشمان هیچمان لێ نەدەپرسی چونکە وەڵامی نەدەدایەوه. بەپێی دەفتەری خزمەتی ١٩٢٦/٩/١و١٩٢٧/٩/١و١٩٢٨/٩/١ نووسراوه رەفیق حیلمی لە قوتابخانەی (العلمیە) بووه لە کەرکووك ولە ١٩٢٨/٩/١ دا گوێزراوەتەوه بۆ قوتابخانەی ناوەندیی لەسلێمانی و تا ١٩٣٠ مامۆستای قوتابخانەی ناوەندیی سلێمانی بووه.[1]

سالی ١٩٣٠ لەسلێمانی دایکم دووەمین کوڕی بووەو باوکم بەناوی باوکی واتە (شەوقی)یەوه ناوی ناوه، هەروەها بەداکیشمیان دەوت دایکی شەوقی، پورمان بە باوکمانی دەوت (کاکە) خوشکەکەی تری و ئامۆزاکانیشی هەر بەکاکە ناویاندەبرد .

---

[1] بەپێی دەستخەتێکی رەفیق حیلمی، نوسیویەتی لە (٦) ئەیلولی رەشی ساڵی ١٩٢٩دا لە سلێمانی نزیکەی مانگێك بەندکراوەو دواتر گواستویانەتەوه بۆ هەولێر و لەوێشەوه (دوورخراوەتەوه) بۆ ناسرییەو باسی ئەوەی بەدەستخەتی خۆی نووسیوەتەوه کە لە ناسرییە شێخ مەحمودی بینیوه بەدوورخراوەیی هەر وەك خۆی،

لەهەولێر

١/١٠/١٩٣٠-١/١٠/١٩٣١ [٢] كراوە بەمامۆستای ئامادەیی لەهەولێر، من ئەو ماوەیەم هیچ لەبیرنیە چونکە زۆر منداڵ بووم . دەڵێن لەوێ لەسەر قەڵا ژیاوین.

پاشان زانیمان کە باپیرمان (باوکی باوکمان) لەهەولێر نێژراوە،چەند هەوڵماندا بزانین لەکوێو لەکام گۆڕستانە نەمانزانی .

لەناسرییە

بەپێی فەرمانی میریی لە ١/١٠/١٩٣١-١/١٠/١٩٣٢ بەنەفیکراویی چووە بۆ ناسرییە پاش گوێزرانەوەی لەهەولێر. جیاوازیی مێژووی گواستنەوەی بەپێی فەرمانی میریی و چوونی بۆ ناسرییە لە ڕاستیدا لەبەر ئەوەبووە زۆر جار بەو فەرمانەی نەکردووە یان بۆیان گۆڕیوە. بڕوانە دەستخەتەکەی کەچووە بۆ بەغداو چاری نەبووە فەرمانەکە بگۆڕێت چووە بۆ ناسرییە، ئەمە بۆتە هۆی پاش وپێشی مێژووی گواستنەوەکەی، من خۆم تائێرەش هیچم بەبیردانایەت.

---

[٢] پاش نوسینی ئەم باسە دەستخەتێکی نزیکەی ٣٠ لاپەڕەیی (ڕەفیق حیلمی) م دەستکەوت بەدرێژیی باسی کارەساتی ٦ی ئەیلولی ١٩٢٩ ی سلێمانیی کردووەوباسی بەندکردنی نیشتمانپەروەرەکان کەخۆی یەکێك لەوانە بووە ئینجا ڕەوانە کراوە بۆ هەولێر و لەوێ بۆ یەکەمجار بەکورتیو ئەویش هەر بۆئەوەی باسی ئەو ڕۆژەبکات کە ئەمری (نفی) دەرچووە بۆ ناسرییە، باسی وێنەیەك لەژیانی خێزانیی کردووە. چۆن ئێواران نانی نەخواردووە لەماڵەوە بەڵام ئەو ئێوارەیە چۆتەوەو لەگەڵ خێزانەکەی دانیشتووە و بەگاڵتەکردنو بێباکییەوە نانی لەگەڵ خواردون.
دیارە تا (باگراوند) دروست بکات بۆ ئەو هەواڵە ناخۆشە..، ئینجاچۆن چووە بۆ بەغداو چی بینیووە لەوێو چون هەر ناچار بووە بڕوا بۆ ناسرییە و لەوێ شێخی نەفی کراویشی بینیووە.. ئەوباسە بەدرێژی بڵاو دەکەینەوە کە دەشێت ببێت بە بەشێك لەیاداشتەکانی. لەوێدا باسی ناسینی شێخ مەحمود- ی کردووە بۆ یەکەمجار و پێش حوکمدارێتی، کاتێ ئەویش نفی بووە لە ناسرییە.
تێبینی/ بەبەراوردکردنی مێژوی گواستنەوەی لەشارێکەوە بۆ شارێکی تر لەگەڵ ئەوەی لەم دەستخەتەی سەرەوەدا نووسراوە جیاوازی دەبینرێت. نازانم بۆچی؟ وەك لەدەستخەتەکەدا ئەیلولی رەش ١٩٢٩ لەم ساڵەدا نێرداوە بۆ هەولێر کەچی ئەوەتا نووسراوە هەولێر ١٩٣٠- ١٩٣١و (١٩٣٠ لەدەستخەتەکەدا) دەڵێ ڕۆیشتیووە بۆ ناسرییە ئیتر چۆن لەهەولێربووە؟ ڕەنگە کۆتایی ١٩٣٠ چووبێت بۆ ناسرییە.

لەموسڵ

١/١٠/١٩٣٢-١/١٠/١٩٣٤ مامۆستای ناوەندیی موسڵ بووە. وەك بەکتێبەکانیدا دەردەکەوێت. لەوێ نووسیونی و لەچاپیداون ئەو ماوەیە پەیوەندیی هەبووە بەگەلێك لەخەباتکارانی عەرەبەوە لە دژی بێگانەی وەك ئینگلیز، لەوێ (د.مەجید خدوری) ناسیووە، کەمامۆستا بووە لەگەڵیدا.. رەفیق حیلمی لەوێ مامۆستای بیرکاریی و زمانی فەرەنسی بووە و لەجێی مامۆستای ئینگلیزیش لەکاتی نەخۆشیی ئەودا ئینگلیزیشی وتۆتەوە و نامەی سوپاسی بۆ هاتووە لەسەر ئەوە، چونکە پارەی لەسەر وەرنەگرتووە. بەمەدا دەردەکەوێت ئینگلیزیشی زانیوە، لەیاداشتەکانیدا باسی نووسین و خەباتی لەموسڵ کردووە.

لەموسڵیش کچێکی تری دەبێت بەڵام زۆر بەگران مامانێکی روسیی بەناوی (مەدام پروسکی) بۆ دەهێنێت. خۆم وەك خەو ئەم ماوەیەم بەپچڕپچڕیی دێتەوە بیر بەتایبەتی کەلەگەڵ براکەمدا بووم.

من و شەوقیی برام لەموسڵ ١٩٣٣-١٩٣٤

من و شەوقی برام لە رەوزە بووین، بەیانی پێکەوە بەناو گۆڕستانێکدا دەچووین بۆ رەوزەکە، پاش نیوەڕۆ پێکەوە بەناو هەمان گۆڕستاندا دەگەڕاینەوە. موسڵ وەکو کەرکووك ئەوەیان خراپە گەلێك گوڕستانیان لەناو ماڵەکاندا هەیە، منداڵ بووین بیرمان لەجنۆکەوشتی وا ئەکردەوە، ڕۆژێکیان لەکاتی گەڕانەوەدا لەگەڵ هاوڕێکانمانا بەناو ئەو گۆڕستانەدا ئەڕۆشتین، کاتێك ئاوڕم دایەوە براکەمم نەبینی کە زۆر وردیلە و ئێسك سووك و سوورو سپی و قژی لوول بوو رەنگی قژیشی زێڕین بوو باوکم کە قژە درێژە لولەکەی بڕی لەوێ، خستیە شووشەیەکی گەورەوە تاچەند ساڵ پاراستی، ئەی هاوار چی لێهات ؟ ئەم لاگەڕام ئەولا گەڕام نەبوو فرمێسك وەك باران لەچاوم دەر ژا، تادرەنگ داهات من وەك شێت بەناو ئەو گۆڕستانەدا گەڕام بۆ براکەم نەمدۆزییەوە، تاریك داهات و ناچار گەڕامەوە ماڵێ لەدەرگای حەوشەوە خزمەتچیەکی خۆمان بینیمی

وتی کوا براکەت؟ بەگریانەوە وتم ون بوو.. تاچەند ساڵیش ئەو خزمەتچیە لاسایی ئەو ڕۆژەی دەکردمەوە بەگاڵتەوە وتی: هەیرۆ چیت لێکرد؟ بەدایکم وپورمی وت وا لەگەڵی دەڕۆم دیارە ئەو منداڵە بەستەزمانە لە پەناقەبرەکانا ماوەتەوە. چوین دیمان لەپەنا کێلێکدا دەگریا و تۆقی بوو لەترسا. لەبیرەوەرییە پچڕپچڕەکانی ترم لەموسڵ جارێك باوکم بردینی بۆ ماڵێکی گەورە وەك تێگەیشتم ماڵی یەکێکی زۆر مەزن بوو دوای مقۆمقۆ و خۆئامادەکردن و ئامۆژگاریی وابکەن وامەکەن، چوین وەك لەبیرم بێت و پاشان بەپێی خوێندنەوەم ئەوە ماڵی (شێخ ئەحمەدی بەرزانی) بوو هەر ئەوەندەم بیرە، گوێزی هەورامانم خوارد، چیتر ؟ بیرم نیە ئەو گوێزە زۆر چاك‌وخۆش بوو لەبیرم ناچێت بەگوێنیش لێی دانرابوو، لەژێر خانێکدا.

جگەلەمە ئەو خانووەی تێیدابووین لەموسڵ هەرچەندە بەحاڵ وەك خەو لەبیرمە دوونهۆمیی بوو، ساردوایکی تێدابوو، ترشیات وزەخیرەیان لێدادەنا شەوی ڕەمەزان لەسەربان کاتی پارشێو منیان دەنارده خواریّ بۆ ئەوساردواوە ترشیات دەربهێنم، نەدەترسام بە تاریکی دەچووم خواریّ و ئەمەم هەر لەبیرە. جگەلەوە ڕۆژێکم بیرە وتیان یەکێك لەماموٚستاکانم هاتبوو بە میوانمان چونکە خزممان بوو.

لەوەزیاتر دەبێ بڵێم لەپشتی عارفە سووری مەصرەفەوە برای هەمزەئاغای مەصرەف گەلێك کەسوکارمان جێنشینی موسڵ بوون سەریان لێدەداین و یەکێکیان خرپن‌و سوروسپی بوو زوو زوو دەهات و کوبەی (موسڵی) بۆ دەکرین، ئێستا لە لەندەن نێژراوە بەمانەمان دەوت خزمە موسڵاوییەکانمان. دوایی زۆریان دەهاتنەبەغدا و لەوێش سەریان لێدەداین.

دواشت ڕۆژی گواستنەوەی باوکم لە موسڵ لەبیرە، ئەو ڕۆژە هەموو بەردەست و ئەو خزمانە و خۆمان هەر خەریکی کەلوپەل کۆکردنەوە بووین، لۆری لەشەوێوە لەبەردەرگا باردەکرا شت لەسەربانەوە فڕێ دەدرایەخواریّ، ئێمەش شڵەژاو.. خۆشی خۆشی دەچینەوە بۆ سلێمانی کە تائەوکاتە هیچی سلێمانیم بەبیردا نەدەهات و نەمدەزانی چۆنە و نەمدەزانی باوکم بۆچی دوورخراوەتەوە لەویّ.

لەبەسرە

١/١٠/١٩٣٤-١٢/٨/ ١٩٣٥ کرا بەمامۆستای ناوەندیی بەسرە بەڵام ئەوەی جێگەی گومانە نووسراوە ١/١٠/١٩٣٤-١/٣/١٩٣٥ مامۆستای(غەربییە)بووە لەناوەندیی، چۆن وەك لەسەرەوە کرابووبە مامۆستای ناوەندیی بەسرە لەم مێژووەدا. کەچی لەهەمان مێژوودا مامۆستای غەربییەبووە؟ ئایا ئەمە غەربییەی بەغدایە یان لە بەسرەش قوتابخانە هەبووە بەم ناوەوە؟ لێرەدا تەنانەت فرمان هەیە بەمێژووی ٢٧/٣/١٩٣٥ ژ(٣٢٦٩) کەموچەکەی ١٨ دینار بووە.

تائەوکاتە باوکم خۆی و خێزانەکەی بە (١٨)دینار دەژیان لەوکاتەدا ئێمەی لە سلێمانی بەجێهێشتو هەر خۆی چوو بۆ بەسرە، ئیترلەسلێمانی لەسەرەتادا لە خانووی ئەحمەدی عەزیز ئاغادا نیشتەجێ بووین.

بەسەرهاتێکی سەیر لەسلێمانی

شەوێك لەسەربان دەنوستین، لەخانووەکەی ئەحمەدی عەزیزئاغادا(*) سەربانەکە گوێسوانەی نەبوو، پشتمان یەکێك لە خێزانی (قەفتان)ەکان بوو. بەیانی هەستاین تاقە براکەمان لە جێگەکەیدا نەمابوو هاوارمان لێ بەرزبۆوە چی لێهات؟ هەموو دەرو دراوسێ ڕاست بوونەوە،ماڵەکەی پشتمان هاواریان کرد مەترسن ئەوەتا لە باخچەکەی ئێمە نوستووە. هەمووسەرسام بووین منداڵێکی وابچووك چی گەیاندیە حەوشەی دراوسێکەمان لەکاتێکدا کە هەر ٣-٤ ساڵان دەبوو، دیاربوو کەوتبووە خوارێ، لەوەیش سەیرتر سەرپۆشێکی سپی لەژێریدابوو تێی ئاڵابوو هیچ کەسێك نەیزانی سەرپۆشی کێ بوو! هیچ ئێش و ئازاری نەبوو تەنانەت خەبەریشی نەبووبۆوە. بەڵام هەر وەك هەمیشە خێرا باجی عاسمی سەکینەی دەرمانسازی سلێمانی و مامان گەیشتنەلامان و لەشی بەکافور هەنوو ئاوی پرتەقاڵی دایە و ئیتر باش بوو.

(*) ئەحمەدی عەزیز ئاغا لەلایەك مێردی پورزازای دایکمان بوو لەلایەکی ترەوە هاوڕێی گەنجێتی باوکمان بوو. لە یاداشتەکانیدا ڕەفیق حیلمی باسی کردووە.

باجی عاسم زۆر بەناوبانگ بوو بۆ دەرمانسازی میللیی و چەند جاری تر لەبەسەرهاتی لەپڕدا هاتووەو باش چارەیکردووە وەك کاتێ خوشکە بچوکەکەمان وەك دەڵێن بەتای گەرم تووشی وڕێنە بوو بوو.

لەو خانوەدا کەمێك بیرەوەریی ترم هەیە وەك خەو بەبیرمدا دێت. هێشتا نەچوبوومە قوتابخانەی سەرەتایی. ئەوەی لەبیریشمە تەنها پەیوەندیی هەیە بە خۆمو دایکم و خوشكو براکانمو ئەو پورەمانەوە، هیچ باسی باوکم لەیادنیە چونکە هەر زوو ئێمەی بەجێهێشتووە چووە بۆ بەسرا. ئەوەی لەبیرم ناچێتەوە ئەوەیە ڕۆژێك لەسەر پلیکانەکانی حەوشەکە دانیشتبووم، چاوم لێبوو دایکمو پورم زۆر سەرقاڵ بوونو مەنجەڵی مسی گەورە قوڵپوهوڕ لەسەر ئاگری دەکوڵاو داری نێڵەنێڵ لەژێردابوو کیسەی سپی گەورەش بە پەتەوە هەڵواسرابوو.... تك تك شتێکی وەك یاقوتی لێدەهاتە خوارێ بۆ ناو مەنجەڵێکی تر..

وتم(بجی) وەرە بمگەرێ قاچم ئازای تیایەو ناتوانم بێمە خوارێ...بجیم ڕایکرد وتی چیتە؟ وتم قاچم ئێجگار دێشێو ناتوانم هەستمە سەرپێ. کردمیە کوڵیو بردمییە خوارێ وتی دوشاوی گەزۆ دەگرین هەر لێبینەوە دەتبەین بۆلای نوژدار ئەو ئێشی قاچو پەککەوتنەم هەر لەبیرناچێتەوە بەڵام هەر ئەو سەر پلیکانەیەم لەبیرە ئیتر چیان لێکردم نازانم.

پاش ئەمە دیسان پچڕپچڕ بەبیرمادێ لە خانویەکی تربووین چۆنو کەی چووبووینە ئەو خانوەوە نازانم. ئەمە خانوی ساڵحی چایچیان پێدەوت.

لە ناسۆرەکانی گواستنەوەی زووزووی لەم شار بۆ ئەوشار

وەك وتم لـەبیرم نییـە کـەی لـەخانووی ئەحمـەدی عـەزیز ئاغـا گواسـتومانەتەوە بۆخـانووی سـاڵحی چایچـی، ئـەوەی لەبیرمـە ئـەم خـانووە دوو نهـۆم بـوو، حەوشـەکەی لەپێشەوە بوو، ژێرخانی هەبوو لەخوارەوەو باڵەخانە و بەردەمی هەیوان بوو..

لەبیرمە رۆژێك بەدوای پورما بەسەر پەیژەی داردا سەرکەوتم ویستمان بچین جێگە دابخـەین، لەسـەربان دەنووسـتین، لـەپڕ پـێم لەپەیژەکـە تـرازا و کەوتمـە خـوارێ بـۆ نـاو حەوشـەکە کـە بەبـەردی مەرمـەڕ داڕێـژرابوو، لەسـێ لاوە سـەرم شـکا بـوو..بـاوکم لـەوێ نەبوو، لە باشور بوو وابزانم لەبەسرە بوو.

جگە لەمە لەوماوەیەدا پەنجە توتەی پێم شتی پیاچوبوو ئازارەکـەی تەشـەنەی کردو پێڵاوم بۆ لەپێ نەدەکرا نەمدەتوانی بچمە قوتابخانەو ئەوساڵی یەکـەمی چوونم بوو بۆ قوتابخانـەی سـەرەتایی. بـاوکم کەلەوکاتـەدا هـاتبۆوە برینپێچـی هێنایـە ماڵـەوەو خـۆی بەسـەریەوە وەسـتا تـا ئامێرەکـانی نەشـتەرگەرییەکەی خـاوێنکردەوەو هـەڵیدڕی و برینەکەی پاککردەوە و خاوێنی کردەوەو بەباش بەستی. دوایی زانیم بۆچی هێنـدە بـە پەرۆش بوو هێندە باسی خاوێنیی دەکرد ئەویش کە باسی برینەکـەی پێـی (جـەمیل)ی بـرایم لەیاداشـتەکانیدا خوێنـدەوە. ئەمانـە بـەو ناسـۆرە نـەدەبوو کـە دای لەجـەرگی هەمووومان.

خوشکێکی بچووکمان هەبوو، ناوی گوزیـدە بـوو، سوروسـپی، قژی وەك زێڕ ئێجگـار خرپنو جوان بوو، [*] پێـنج سـاڵان بـوو، درەنـگ پێـی گـرت بـاوکم لەخۆشیدا لەبەسڕاوە نەعلێکی منداڵانەی زۆر جوانی بۆ نارد. هێندەی پێنەچوو ئـەو خۆشـییەمان کۆتایهات ، گوزیدە سورێژەی گرتوو باوکم لامان نەبوو، لەبەسرە یان ناسرییە بوو... پیاومـان نـەبوو براگەورەکەم لەمنیش بچوکتر بوو.. خزم و کەسیش بـەباوك نـابن. سورێژە مایـەوە، ئـەو

---

[*] لـەم دوایییـەدا بروسـکەیەکم دۆزیـەوە لەناوشتەکانی رەفیق حیلمـیدا کـە لەماڵـەوە بـۆی چووە هـەواڵی نەخۆشیی ئەم کچەو پێویستیان بەگەڕانەوەی بۆلایان لەسەر ئەو بروسکەیە بوو، رەفیـق حیلمـی بەقەڵـەمی سور، چەند دێڕێکی نوسیوە ئاگری جەرگ گڕی گرتـووە لـەدڵیا ئەوکاتـەی زانیویـەتی کچێکی تـری پێـنج ساڵی لەساتی مردندایە و خۆی لەوێ نیە. لەسەر هەمان بروسکە رەشنوسی داوای ئیزنـدەکات کەبچێتەوە بۆ سلێمانی و چەند دێڕ شیعری بەپچڕپچڕی نوسیووە گڕ لـە بـەرد بـەردەدا . بڕوانـە دەقـی ئـەو بروسـکەو شیعرە (بەدەستوخەتی من)

بەستەزمانە هەر بۆی کەوت، بەتای گەرمەوە و بێهۆش. ئومێدمان نەما پێی، دیاربوو دایکم نامەی ناردبوو بۆ باوکم ئاگاداریکردبووەوە ئەویش بروسکەی نارد دێتەوە، ئەو رۆژە ئێمە لەقوتابخانە بووین، هاتینەوە وتیان باوکم دێتەوە، دایکم لەخوارەوە خەریکی خواردن ئامادەکردن بوو، کچەکەمان لەسەرەوە بوو وامانزانی نوستووە ئەو شەوە درەنگ چاویکردەوەو داوای ماستی کرد، چەند رۆژ بوو هیچی نەخوارد بوو، لەخۆشیدا هەموو وامانزانی چاکبۆتەوە. کە لە قوتابخانە هاتینەوە چووینە لای بۆسەرێ دەرکەوت گیانی سپاردبوو، وتیان سورێژەکەی دەرنەکرووە بۆیە. باوکم نەگەیشت بیبینێت، کەسوکار ناشتیان.

(بۆگوزیدە)

-ڕەفیق حیلمی-

بیستم گوزیدە نەخۆشە یاران
گوڵگوڵی بووە لەشی نەرمۆڵەی
ئێستە بەلەنجە ناڕوا وەك جاران
تۆراوە لێمان دیارە بەبۆڵەی
گوزیدەی شیرین بەس بناڵێنە
چاوێ هەڵبڕە بابە هاتەوە
بابە بەخێربێی نوروەپاتەوە
دەرمانی دەردم هاوەلاتەوە
توخوا گوزیدە ئەمجارەش مەمرە
باقی بەخۆشی بگەڕێمەوە
مەڵێ ایطاعت شرطە بەم ئەمرە
ئەڕۆم و ئیتر ناگەڕێمەوە
گوزیدەی نازدار ئەوا دێمەوە
بەتاقە ماچێ لەوچاوەشینەت
لەوزولفە خاوەی زەردو شیرینەت

توخوا ئەی چارەی ئەفسونکاری من
ئەمە مژدەیە بۆ منت هێنا
لەبۆتەی غەمدا قاڵ بوو ڕۆحی من
وەك خەمم کەم بێ تۆش غەمت هێنا
بەم نیوەشەوە بۆچ وادانیشتوون
بەبێ دەنگ وەکو خەیاڵی خێوان
بۆچ وامەلولن کێیە وادیسان
بەفرمێسك ئیمشەو چاوی پێ شتون؟!

ئـەم شـيعرەی ديـارە بەغـەم و پەشـۆكاويی نووسـيوە لەسـەر ئـەو كاغـەزەی كـە ڕەشنوسـی داوای ئيزنـی سـەفەركەيەتی پاش گەيشـتنی بروسـكەكە. بەپێنوسـی سـوور نووسـراوەو هەرچـەند دێڕێكـی لەسـەر ديويێكی كاغەزەكەيـە.. بۆيـە ڕەنگـە پاش و پـێش لێرەدا نووسـرابێتەوە، چونكە نـازانم كـام بـەش پـاش ئـەويترە. هـەروەها لەچـەند جێگـە، چـەند وشـەودێڕێكی گۆڕيـووە. هـيچ كاتێـك وا پەشـۆكاو نەينووسـيوە. دەبيـنين چـەند پەرێشـان بـووە، دڵـی پڕبـووە، نـەيزانيوە چـۆن دەردەدڵ بكـات. لـەودوورەوە ببيسـتێ كچێكی واناسـكو نـازداری گيانـدەدات وەك وتويـەتی چاوشـينو قـژزەرد و سوروسـپی، جوان و عاقڵ و ڕوخۆش پێش ئەو بەيەك دووساڵ كچێكی لـەو گەورەتريشـی بـەڵام ئەو بـەپێنج سـاڵی نـەخۆش كـەوتووە ومـردووە، بـۆ گوزيـدە پەژارەكـە لـەوەدابووە كـە نـە بەنەخۆشيی نەپێش مردنی نەيبينيووەو هەرزووش مۆڵەتەكەی تەواو بووەو بەناچاريی ڕۆيشتۆتەوە بۆ سەركارەكەی.

بروسكەكە لەسەری نوسراوە بەغدا واتە نێردراوە بۆ بەغدا بەڵام وەك بيرم بێ ئەوكاتە لەبەسـرە بـوو ياناسـرِييە. ئەمـەيش ناسـۆرێكی تـری ڕەفيـق حيلمـی و خێزانەكـەیبوو بەهۆی دووريیەكەيەوە لێيانەوەوبەهۆی دورخستنەوەيەوە لەسلێمانی و لـە كوردسـتانو لەمەيدانی سياسيی.

چۆن خانوومانکرد تا لەکرێچێتی دەربچین؟

ئەوکاتـەی لـەم خـانوو بۆئـەو خـانوو دەڕۆشـتین بـاوکم لـە ١٩٣٦/٤/١-١٩٣٦/١١/١-١٩٣٦/١١/١ بەڕێوەبەری قوتابخانەی ناوەندیی بوو لە ناسرییە. لە ٩٣٦/١١/١ - ١٩٣٧/٥/١ کرابە مامۆستای ناوەندیی کەرکوک لە ١٩٣٧/٥/١-١٩٣٩/١١/٢١ دووبارە لە بەسرە بوو. ١٩٣٨ لەبەغدا دەژیا خێزانەکەی ئەم ماوەیە بەتەنیا لەسلێمانی بوون تا ئەوکاتەیەش موچەکەی تـەنها (٢١)دینـار بوو. ئینجا چی بۆ خۆی هێشتۆتەوە و چی بۆ ئەوان ناردووە؟ ئەوە مەگەر هەر خۆی بزانێ.

چۆن خۆی و خێزانەکەی لەکاتی دەوروبەری جەنگی جیهانیوگرانیدا ژیاون ئەوە بـەکتێبیش ناگێردرێتـەوە. تـەنیا نامـە تایبەتییـەکانی کـە لەوکاتـەدا دەینـارد بۆیـان بـەکورتیو پچڕپچـڕیی زانیارییـان لێـوەردەگرین سـەبارەت بـەژیانی تایبـەتیی رەفیـق حیلمی خۆیو منداڵەکانی لەوسـەردەمەدا. خـۆی لـەژوورێك یا لەبەشـی نـاوخۆدا ژیـاوە، ئەو بەردەستەش کەخۆمان گەورەمانکردبوو لەوێ خزمەتی دەکرد.

لەونامـە تایبەتیانـەی لای مـن مـاون و جارێـك بابـەتێکم لـە گۆڤـاری بەیانـدا لەسـەر بڵاوکردنەوە بەناوی (نامەی تایبەتیی ژیاننامـەی ئەو کەسە ڕووندەکاتـەوە) هەنـدێکیانم بەوێنـە بڵاوکـردەوە بەئومێدی ئـەوەی ڕۆژێـك بێـت هـەموویان بەیەکـەوەو بەتوێژینـەوەو لێکۆڵینەوەوە بڵاوبکەمەوە.

لەو نامانـەدا خـۆی باسـی دەسـتکورتی و تەقەشوف دەکاتو دەڵـێ (تەنانـەت چایش لەماڵـەوە دەخۆمـەوە) وێنەیـەکی هەیـە لەسـەر مێزەکـەی قـۆریو پیاڵـەی چـا دانـراوە. هەروەها دەڵـێ بۆ ئـەوەی ئێمـە پەکمان نەکـەوێت چونکە موچـەکەی بەشـی هـیچ ناکات ناچار وانە بە خوێندکاران دەڵێتەوە لە دەرەوەی پۆلدا، ئەمە لـە کاتێکدا کـە بەڕێوەبـەری گشتی بەڕێوەبەرایێتی پەروەردە بووە لەبەسرە نەك هەر کەمامۆستابووە.

هاوینان جاروبار بۆ چەند هەفتەیەك دەگەڕایەوە سلێمانیی بۆلامان لـەم ماوەیـەدا دایکم بێزار بوو لە گواستنەوەمان لـەم مـاڵ بۆ ئەوماڵ، چـی خشـڵی خـۆیو پورمو ئێمـە هەبوو کۆیکردنەوە، تەنانەت خشڵی باوەژنیشی کە ئەگەر دایکیشی بمایە لـەوەزیاترمان

خۆشنەدەویست تەنانەت کەس نەیدەزانی نەنکمان نی‌یە ئەم لەخێزانی شاڵیەکان بوو زۆر بەڕێز وبێدەنگ‌و هێمن‌و شاژن بوو...

وانەبوایە چۆن خشڵی خۆی لێ دەکردەوەو دەیدا بەئێمە خانووی پێبکەین؟ هەروەك چۆن دایکم لەگەڵ خەسووی ودشیدا زۆر باش بوو ئەوانیش بەهەمان شێوەبوون لەگەڵیدا؟ درۆیە کە دەڵێن خەسوو ،بووك ، منداڵ‌و باوەژن دەبێ رقیان لەیەك بێت. ئەو خشڵانەی دایکم کۆیکردنەوە بردنی بۆ خزمێکمان ناوی (ئەحمەد ئاغا کەرکوکی زادە) بوو باوکم چەند جار لەیاداشتەکانیدا باسیکردووە کەفریای کەوتووە لەکاتی بێ پارەیدا. دوکانی لە قەیسەریی سلێمانی بۆداناوە و هەر کە بیستوشیەتی لەسلێمانی بەتەمابوون بیگرن، ئەوکاتەی شێخ مەحمودی نەمر لێکەوتووە، لەگەڵ خۆی بردوویەتی بۆ بەغدا. باوکم باسی ئەمەی بەدرێژیی کردووە لەیاداشتەکانیدا و ئەم (ئەحمەد ئاغایە) بەخزمایەتیش دەگەڕێتەوە سەر رەفیق حیلمی خۆیی‌وخێزانەکەشی، هەروەها براکەی حاجی مەلاسەعید نوێنەری سلێمانی بوو لەتورکیا، مێردی پوری دایکمانە و کوڕە گەورەی ئەم لەو پورەی دایکم، کچە گەورەی باپیرمان واتە خوشکی دایکم دەهێنێت و کوڕێکی، پورزایەکی تری دایکم دەهێنێت و هتد واتە زۆر تێکەڵن. ئەم ئەحمەد ئاغایە کە ملیۆنێر دەبێت‌و زۆر موڵك‌و ماڵی دەبێت، باوکمی زۆر خۆشدەوێت، بۆیە هەر ئەوەندە دایکم دەچێت بۆلای داوای کڕینی پارچە زەوییەکی لێدەکات تابیکەین بەخانوو، گورج پێی دەفرۆشێت و پارچەیەکیشی بەدەمەوە دەبێت ئەویشی بەدیاریی دەداتێ.

ئینجا خانووەکە چۆن بیناکرا؟!

بیرمە بەو منداڵییە خۆم‌وئەو برایەم‌ودایکم هەر لەبەیانی تائێوارە لەخانووی ساڵحی چایچی بەرمیلە ئاو دانرابوو خشتمان تێهەڵدەکێشاو دەچووینە خانووەکە کاتێ خەریکی دروستکردنی بوون و باوکم لە پشوودا هاتەوە، خۆی نەخشەی کێشا وبەسەریەوەبوو.. دەچووینە ئەوێ قامیشمان پاکدەکرد و بەلەکمان ئامادە دەکرد بۆ سەقف، چونکە بەدار کردمان‌و بەخشت‌و نیوەی سیاجەکانیشی بەخشتی قوڕ لەبەربێ پارەیی. بەبەر قرچەی گەرماوە باوکم بەقەرزو قۆڵەو ئێمەیش وەك کرێکار ئەو خانووەمان دروستکرد، (نەك بە پارەی پارتی هیواوکۆمەڵە.!) هەرگیز ئێستاش دەنگی

وەستاکەم بیرناچێتەوە کە هەرلەبەیانی تائێوارە بەیەك ئاواز هاواری دەکرد (خشت بێنە یاڵڵا خشت! گەچ بێنە یاڵڵا گەچ! دەی باوکم بێنە دەی یاڵڵا دەی)

هەرئەوەنــدەی خــانوو تــەواوبوو چــووینەناوی، بــەڵام بەداخــەوە هێشــتا نەحەسابووینەوە تێیدا باوکم بەفەرمانێ گواسترایەوە بۆ بەغدا. ئینجاوەرە لەداخامەمرە! شین‌وگریانی دایکم؟ چۆن بەو حاڵە تائەو کولانەیەمان پێکەوە نا، دیسان بەشارانەوە و لەم کرێچێتی بۆ ئەو کرێچێتی بڕۆین‌و ئەو خانووە خۆشە بدەینە دەست کرێچی؟!

ئەو ماوەیەی کەلەو خانووەدا ماینەوە زۆر خۆشمان ڕابوارد. باوکم لە ساڵی پێش کۆچـی دوایـدا نوسـیبووی (ئەمشـەو دوا قـەرزی خانووەکـەی سـلێمانیم دایـەوە)) ،ئینجابزانن لەساڵی ١٩٣٦تا١٩٣٧ تانزیکە١٩٦٠ ئەوسا ئەو(٥) دینارەی کەلەسەری ماوە داویەتییەوە، ئەوەندەی نەبووە پێش ئەوە بیداتەوە! هەمیشە پێش سەری مانگ دەبوو قەرزی بکردایە هێندە موچەکەی کەم بوو وابزانم کاتێ کۆچی دوایی‌کرد هێشتا موچەکەی نەگەیشتبووە(١٠٠)دینارلە مانگێکدا، کە بەڕێوەبەری گشتی‌و مولحەقی ڕۆشنبیریی‌و پشکنەری تایبەتیش بوو....؟! ڕەفیق حیلمی لەیەکێك لەنامەکانیدا کاتێ لە(مودیری مەعاریفی بەعقوبە)وە کرابوو بە مامۆستای قوتابخانەی (ئەهلی)وئەو کاتە من لە دەرەوە لەئەمەریکا دەمخوێندو وتبووم وازلەخوێندن دەهێنم‌و دێمەوە کاردەکەم، ئەم وەڵامەی بۆ ناردمەوە:

(زۆر سوپاسی حسیاتتان دەکەم بەڵام بەهیچ جۆرێك ناوی وەستان لە خوێندنتان نابێ بەرن. من قەیدی ناکا هێندە پەککەوتە نیم خواکەریمە دەبێ خوێندنتان تەواو بکەن. من تاسەر فیداکاریتان بۆ دەکەم) لەنامەیەکی تریشیدا نوسیبووی من ئێوە نەبوونایە شتێکی تردەبووم واتە ئەم حاڵەتەم قبوڵ نەدەکرد.

لەبەغـدا ١/١٠/١٩٣٧-١١/١٢/١٩٣٨ موچــەی (٢٥) دینــار بــووە وەك وتم هــەر خانووەکە تەواو بوو فەرمانی گوێزرانەوەی بۆ بەغداهات و غەم هەمووماني داگرت بەڵام بەزۆریی دایکم، هەموو جارێ دایکم چەند شەوو چەند ڕۆژێ دڵگیروچاو بەفرمێسك دەبووهەر مشتومڕومقۆمقۆی دەبوو لەگەڵ باوکمدا چونکە ئەگەرچی دەشیزانی باوکم پیاوێکی ئاسایی نیەو ئاگاداری هەڵسوکەوتی سەردەمی شێخ بوو زۆریشی چەشتبوو لەو سەردەمانەدا،کەچی هێشتا بڕوای نەدەکرد کە باوکیشم حەزی بەم گوێزانەوەیە

نییەو ناچارە وەك لە نامەیەکیدا روونیکردبۆوە کە لەبەرئێمەو گوزەران ملکەچی فەرمانەکانی کردووە، ئەگینا (شتێکیتر دەبوو). جاروبار دایم پێی دەیوت خۆت ئارەزوو دەکەیت بڕۆی و دووربیت لێمان،باوکم ئیتر لەپێستی خۆی دەچووە دەرەوەو زۆری لێدەکردین کەبچین لەگەڵی.

سەیر لەوەدابوو تاچەند رۆژێکیش هەر کە دەیان وت دەچین تاکەرکووك بە ئۆتۆمبێل لەوێشەوە دەچینە سەر (خەتی) شەمەندوفێر، هێشتا تازە لەیەکی سەرەتایی دەرچووبووم دەمپرسی یەعنی چی (خەتی) شەمەندوفێر؟ چۆن خەتەو دەچینەسەری؟ چۆن ئەو خەتە دەمانباتە بەغدا؟ نەیاندەوت سواری شەمەندوفێر دەبین وپێچکەی هەیەو بەمەکینە دەڕوات. ئەوکاتە هێشتا شەمەندوفێرمان نەدیبوو. بۆیە تابەیانی خەومان لێنەکەوت. بەوخەیاڵەوە شەوی پێش ڕۆیشتنمان لە سلێمانی هەموو کەس وکار کە زۆریان خزمی دایکم بوون هاتن و لە هەیوانی ماڵەکەی خۆمان جێمان لێداخست وتا بەیانی گفتوگۆ و ڕازونیازمان گۆڕیەوە ئینجا کە رۆژبووەوە کەوتینە ڕێ و خانووە بەنازەکەمان بێناز بەجێهێشت، دواتر کرا بەمەکتەبەی(مەلیکە عالیە).

لەکەرکوك لەماڵی یونس ئامانی مامە تۆفیقی باوکم دابەزین لەوێ نان وچا وماستاو ومیوەمان خواردو خزمەتێکی زۆرکراین خزمانی باوکم ئامۆزاو ئامۆزازاو پورزاو خوشکەزاکەی ، کۆبوونەوەو ڕێزێکی ئێجگار زۆریان لە باوکم نا. هەروەهاله ئێمەش،

شەوێ چووینە سەر خەت و بۆ یەکەمجارخەتی شەمەندوفێرم بینی، بەهێڵە ئاسنینەکانی ئاشنابووم، بە فارگۆنی چەند دەرەجەیی رۆیشتین بیرم نیە، بەڵام دەزانم تا بەیانیی نەنوستین، چك چك و لارو لەنجەو زریکەی پێچکە و ئەم لا بۆ ئەولاکەیم بیرناچێتەوە، عەزیزیی جەلسەی سپی گوڵ سوورم لەبەردابوو، زۆر جوان بوو، هەنارم خوارد پەڵەی بەرکەوت. هەر بەیانیی زوو گەیشتینە بەغدا باوکم نەیهێشت جل بگۆڕین بردینی بۆ قوتابخانە، بەڕێوەبەرەکە وتی بۆ عەزیزییەکەت پەڵاوییە وتم ئەم شەولەشەمەندۆفێردا بووم تابەیانی باوکم چاوەڕێی نەکرد بیگۆڕم، تادوانەکەوم.

١٩٣٨لەبەغدا

وەك لەباوكمان دەبیست، كە دەهاتەوە بۆماڵێ لەدەرگاوە بانگی دەكرد جەمیلە(ئەمە ناوی دایكمانە) ئەمڕۆ ئەڵمانیا فلان شاری داگیركرد، گەیشتە سەر هێڵی فلان، فلانی بۆردومان كردو هتد، هەرباس باسی جەنگی جیهانیی بوو لەماڵی ئێمە .لەساڵی ١٩٣٨ ئەو كاتەی لەبەغدابووین گەلێ ڕووداو ڕوویانداوە كە ئەمانەن:

یەكەم ڕووداو

لەم ساڵەدا یەكەم ڕووداوی خۆش ڕوویدا كە ئەویش لەدایكبوونی دووەم كوڕی ڕەفیق حیلمی‌یە(بێجگە لەوەیان كە بەمنداڵیی كۆچی دوایی كرد) لە ١٩٣٠-١٩٣٨ هەریەك برامان هەبوو هەموومان چاوەڕوانی برایەكی تربووین، دایكم و باوكم لە ئێمە زیاتر، باوكم ئەم كوڕەیانی ناو نا (فەوزی) ئینجا (فەوزی) لە چیدا؟ وەك دوایی زانیم لەم ساڵانەدابووە، كە پارتی هیوا دامەزراوە و باوكم كراوە بە سەرۆكی، ئایا مەبەستی ئەو فەوزە بووە؟ یان (فەوزی) كاملا لەجەنگدا ئەوەیان نازانم؟

دوەمین ڕووداو:

كەوتنە خوارەوەی (پیرۆت) لەسەربان ومردنی، ئەمە كوڕێكی ١٠-١٢ ساڵ بوو هەتیوێك بوو رامانگرتبو. چووبوو لەسەربانەوە بۆ ماڵی دراوسێیەكمان لە گەڕانەوەدا پێی ترازابوو كەوتبووە كۆڵان مێشكی تەقیبوو. باوكم لە ڕۆژژمێرێكیدا نووسیویەتی ئەوشەوە خەوی بینووە براگەورەكەمان كەوتۆتە خوارەوەو مردووە. بەهەڵەداوان هاتۆتەوەو لە كۆڵان پێیان وتووە (پیرۆت) مردووە.

سێهەم ڕووداو:

كوشتنی مەلیك غازی یەكەم، ڕووداوێكی ئەو ساڵەبوو لەناكاوهاوار كەوتە بەغداوەو دەیان وت(جیت أسالك نوری‌وین الملك وینه؟) یان دەیان وت (الله اكبر یاعەرەب غازی انفوگدمن داره)هەرچی لەبەغدا بوو گەورەو بچوك كەوتە سەر شەقامەكان‌وهەر لەبەیانی

تـائێواره بەشـیوەنەوه دروشمـەکانیان دەوتـەوەو ئێمـەی قوتابیـانیش بـەجلی ڕەشـەوه دەســـته دەســـته لەگـــەڵ مامۆســـتایان هەرچـــی شـــەقامی بەغـــدا هـــەبوو گـــەڕاین و لەخۆماندا،تاسێ ڕۆژ بەمجۆره پرسەی بۆ دانرا.

ئەوکاتـه جلی خاکیی لەبـەرکرا لەلایـەن فەرمانبـەر و قوتابیانەوه،گوایه لەجەنگداین، باوکیشـم و ئێمـەیش جلـی خاکیمـان لەبـەر دەکـرد. لـەپۆلی دووی سـەرەتایی بـووم تـازه فێـری عـەرەبیی دەبـووم. لـەڕەوزه لـه موسـڵ ژمـاردنی کـاتی تـۆپ تـۆپێن فێربووبـووم. وادیـاربوو لـه گاورەکانـەوه، چـونکه هەرچـەنده دەمـوت (وێ ، پـنین، پـاپی ، ئـۆبعی) دەیـانوت تـۆ گاورانـه دەیلێیـت. زۆر بیرەوەریـی ئەوکاتـەی خـۆم هەیـه کـه قوتـابی بـووم گێڕانەوەی ئەو بیرەوەرییانه ماوەی زۆریان دەوێ، بەڵام من بەکورتی و بەپەله باسمکردن.

چوارەمین ڕووداو :

مردنـی مێـردی پـورم واتـه مێـردی خوشـکی بـاوکم (لـەدایکی خـۆی نـا). ئەمـه زۆر کـاریکرده سـەر بـاوکم چـونکه چـوارمنداڵی هـەتیو وخوشکەکەشـی بـەبێ سەرپەرشـتیار مانەوه ؟ لەم کاتەدا لەخانوویەك لەنزیك (تپه الکرد) دەژیاین پاش گەڕانەوه له قوتابخانـه من زۆربـەی کاتـەکانم لەگـەڵ براگەورەکـەم دەبردەسـەر . نـازانم چـۆن ئـەو سـاڵه تێپـەڕی، باشـیش بـوو دەرچـووم چـەند هـاوڕێی قوتابخانـەم هـەبوون یـەك دووانێکیـان نزیـك ماڵەکەمان بوون بەڵام زۆربەی ئەوانەی له کۆڵانەکەمان لەگەڵ براکەم و من یارییان دەکرد کوڕبوون.

بێگومان نەمدەزانی باوکم بەچییەوه سەرقاڵه هەمیشـه لـەدەرەوه بـوو زۆر سەفەریشـی دەکرد، هەر دەمبیست چووه بۆ تـەفتیش، بـەڵام دوایـی کـه کـه دەستمدایه خوێندنـەوەی چـالاکییەکانی و زانـیم سـەرۆکایەتی پـارتی هیـوای کـردووەو باسـەکانی د. موکـەرەم تاڵەبانی بەتایبەتی وەڵامی ئەوانەی لەوپارته بوون ئینجا زانیم باوکم لـەچ جموجۆڵێکی سیاسیی گەورەدا بووەو چ پێگەو دەسـەڵاتێکی هـەبووه لـەناو کوردو عەرەبدا؟ هـەروەها تێگەیشـتم لـەوەی چـەند مـەزن و شـکۆداربووەو چـالاکی و چـاکی و ئـازایی و هـەوڵ و تەقەلاکانی چەند دڵسۆزانه و خۆنەویستانه بۆ نەتەوه ونیشتمانەکەمان بووه.

بۆ وردەکاریی باسی ئەم چالاکی و خەباتانەی رەفیق حیلمی ئەمر تکایە یاداشتە (٧) بەشەکەی بخوێننەوە،کە ئەم یاداشتانە دووجار بە رەسمیی لەچاپدراونەتەوەو چەندجار بەدزییەوە ئیستینساخ و فۆتۆ کۆپی کراونەتەوەو فرۆشراوەنەتەوە لەلایەن نەناسراوانەوەو لە کتێبخانەکانی سلێمانی و هەولێردا بەبێ پرسیارکردن بە وەرەسەکەی ورەنگەلای زۆر لەخوێندەواران ورووناکبیران هەبن.

هەروەها کتێب و نووسراوەکانی تری کە گەشتی ئەولەگەڵ قەڵەمدا رووندەکەنەوە بەپێی توانا لێرەدا چی باسی ژیانی تایبەتی خۆی و خێزانەکەی هەیە کەبریتین لەو باسانەی لەدایکمان و پورمان و هەندێك لەکەس وکارمان بیستووە یاخود هەر بەبیرەوەریی خۆم لەیادم ماون دەیاننووسمەوە تاکو بەزنجیرە بەپێی ساڵ و تەمەن و فەرمانی میریی وێنەیەکی ژیانی تایبەتی بخەمە بەردیدەی خوێنەرانی خۆشەویست، سەبارەت بە خەباتی سیاسیی باوکم وەك وتمان یاداشتە کانی خۆی باشترین سەرچاوەن هەروەها نووسینەکانی و شیعرەکانی لە رۆژنامە سەرەتاییەکانی سەردەمی شێخی نەمرو لە رۆژنامەی **حوادث** و **نجمة كركوك** و**تجددی كركوك**. لەزۆربەی رۆژنامەو گۆڤارە کوردی وعەرەبییەکانی سەردەمی حوکمی عیراقدا ئەوانەی خۆی نووسیونی یان لەپاش کۆچی دوایی نووسراون ئەوانە وێنەی چالاکی و ئازایی و نەبەزی ئەو پیشان دەدەن. بەپێی تواناش لێرەداهەندێ لەو نووسینانەمان هەر وەك خۆی بڵاوکردۆتە یان بەدەستکاریی و کورتکردنەوەوە بەشێوەی بەڵگەنامە خستومانەتەروو بەتایبەتی ئەوەی سەبارەت بە گەورەیی رەفیق حیلمی وتراوە پێش نووسینەوەی ئەم کتێبەش بۆخۆم زۆرم بابەت لەم بوارەدا بڵاوکردۆتەوە لەگەڵێك لایەنەوە قسەم لەسەرکردووە هەندێکیان وەك خۆی لێرەدا بڵاودەکەمەوە ئەوانیتر تێهەڵکێش و لەکۆتایدا بیبلۆگرافیایەکی وردی لێ دروستدەکەم وەك لەمەوپێش کردومە بۆگشت ئەو باس و نوسینانەو بەوێنەوە دەیانخەمە روو.

با لەوە زیاتر لەباسەکەمان دوورنەکەوینەوە، رەفیق حیلمی پاش ئەو ماوەیە لەبەغدا کەموفەتیشی مەعاریف دەبێت لە نێوان ١/١٠/١٩٣٧-٢١/١١/١٩٣٩ و بەپێی فەرمانی میریی هەتا ١١/١٢/١٩٤٠ موچەکەی تا ئەو کاتە(٢٥)دیناربووە. پاش ئەمە نووسراوە کە ١١/١٢/١٩٤٠-مانگی ١٠ ی ساڵی١٩٤١ بووە بەموفەتیشی مەعاریفی موسڵ.

بەڵام ئەوەی خۆم لەبیرمە ئەوەیە ساڵی ١٩٣٨،١٩٣٩ لەبەغداوە گوێزرایەوە بۆ بەعقوبە، چونکە پاش کوشتنی مەلیك غازیی چوین بۆ بەعقوبەو لەوێش هێشتا هەر شیوەن بوو بۆمەلیك غازیی، لەوێ بووین کە هەواڵیان هێنا مامە ئیبراهیم کۆچی دوایی کردووە لەوکاتەدا رەفیق حیلمی لەتەفتیش بوو لەدەرەوە، کەهاتەوە بۆ دایکمانی گێڕایەوە چی بەسەرهاتووە چۆن لەڕێگەی چۆڵی قوڵفە کە ویستویەتی بچێ بۆ دوامالئاوایی لەو برایەی، پێ ڕانەگەیشتووە، لەبەرئەوەی لەوچۆڵە کە ئەو کاتە ڕێگەوبانی دیارنەبووە و لەوساڵەدا بەتایبەتی گەلێك ئۆتۆمبێل و خێزان ونبوون و لەناوچوون ئەمیش (٣)شەوو سێ ڕۆژ لەو چۆڵەدا بێ نان و ئاو، بێ بەنزین ماوەتەوەوبەپێ ڕۆیشتووە بۆ پەیدا کردنی بەنزین لەناو خێڵە دەشتەکییەکاندا.
ئەوساڵانەی لەبەعقوبە بووین زۆر لەلایەن تەندروستیمانەوە کێشەمان هەبوو ئەم شارە زۆر بەناوبانگ بوو بەمێشولە و نەخۆشیی مەلاریا، لەبیرمە کە لەسەربان دەنوستین دەبووایە هەموو قەرەوێڵەکانمان بەپەردەو کوللە داپۆشییایە، بەیانیی کە هەڵدەستاین سەر کوللەکە رەش دەچووەوە. زۆرمان مەلاریامان گرت و تابڵیی ناڕەحەت بووین.
یەکەمجار خانووەکەمان لەناو باخچەیەکی ئێجگار خۆشدابوو لەقەراغ شار بەتەنیشت باخچەو خانووی خاوەن خانووەکەمانەوە جۆگە ئاو بەچوار دەوریماڵەکەدا دەڕۆیشت، شەو تابەیانی دەنگی بۆقی ناوجۆگەکان دەهات، منداڵانیش مەلەیان دەکرد بۆیە گەلێك نەخۆشیی تریش هەبوون لەوێ. باخەکەمان پڕ بوو لەمیوەی هەمەجۆر وەك ترێ، هەنار، پرتەقاڵ، لیمۆ، مسك، خورما ،جگە لەوە ئەوکاتە لە سەرەتایی بووم تازە لە قوتابخانە فێری سەوزە چاندنیان دەکردین، بۆیە خۆشم باخچەیەکی بچوکی سەوزەم هەبوو چێشتە قولێم تیادا دەکرد. تەماتە، پاقلە، فاسۆلیا، لۆبیا، پیازم تیا دەڕواند.
کۆمەڵێك مریشكو کەڵەشێرو جوجەڵەشم هەبوو. ناوی خزمەکانم لێنابوون کە زۆر لامان دەمانەوە کەڵەشێرێکم قاچی شکا، بەپێی خوێندنی وانەی تەندروستی بۆمگرتەوە چاکبووەوە بەڵام دەشەلی هاربوو بوو لێمان بازیدەدایە سەرشانمان و بێزاری دەکردین، ڕۆژێك هاتمەوە وتیان مریشکمان لێناوە بینیم کەڵەشێرەکەم دیارنەماوە قاچەکانی گۆشتە لێنراوەکەم پشکنیی دەرکەوت کە قاچێکی بەگرێ بوو زانیم قاچەشکاوەکەی کەڵەشێرەکەم بوو، کردم بە هەراونەمهێشت کەسیان لێی بخۆن.

کەلە بەعقوبە بووین فەڕاشێك هەموو بەیانیانێك دەهات بە شوێنماندا دەیبردین بۆ قوتابخانەکانمان بۆ ناوشارو بەسەر پردی رووباری خریسانی بچوك‌و باریکدا دەڕۆشتین. پاش ماوەیەك گواستمانەوە بۆ خانوویەك لەناوشارا ئەو باخچەی نەبوو خانوویەکی دوو نهۆمیی بوو. هێندە لامان خۆش نەبوو تەنها ئەوەم بیردەکەوێتەوە لەوێ ژوورەکان پڕدەبوون لە چۆلەکە،ژمارەیان لەوەدا نەبوو، برا گەورەکەم هێشتا منداڵ بوو دەرگا و پەنجەرەکانی لەسەر دادەخستن‌و ڕاویدەکردن بەزیندووی بەتۆڕی وەك تۆڕی پەپوولە راویدەکردن.

هەرلەبیرەوەرییەکانی بەعقوبە ئەوەی دێتەوە یادم ناسیاویمان بوولەگەڵ خێزانی خشالییەکان، یەکێك لەمامۆستاکانم ناوی ست نەعیمە الخشالی بوو، خوشکی خلیل الخشالی کەیەك دووبرای تریشی هەبوو، ئەمانە زۆر باوکمیان خۆشدەویست هەمیشە بانگیاندەکرد بۆ میوەو مەسگوف خواردن لە باخەکانیاندا سەبەتە میوەی نایابی ترێ و هەناری شارەبان‌و خورمایان بۆ دەناردین لەدەوڵەمەندەکانی بەعقوبە بوون. دیارە لەم ماوەیەدا باوکم زۆر سەری قاڵ بوو بەدامەزراندن و ڕێکخستن و گەشەپێدانی پارتی هیواوە، بۆیە هەمیشە دوور بوولێمان، ئێمە واماندەزانی دەچێت بۆ تەفتیش، بەڵام وەك لەدوایدا دەرکەوت باوکم زۆربەی سەفەرەکانیشی بۆ کۆبوونەوەو کۆنگرەو بەڕێوەبردنی ئیشوکاری پارتی هیوا بووە. کەلق‌و پۆپی هاویشتووە بۆ سەرجەم شارو شارۆچکەکان وبووەتە گەورەترین پارت لەکوردستاندا ئەویش وەك خوێندومەتەوە، بەڵام بێ کێشەو گێچەڵیش نەبووە، بەهۆی سیخوڕو ناپاك‌و فێرکراون کە خۆیان تێهەڵکێش کردووەو بەدرۆو دەلەسەو پیلان ڕێکخستن بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بوونەتە دامەزرێنەری پارتی تر، بۆئەوەی بتوانن پارتی هیوا بڕوخێنن،ئەویش بەلابردنی رەفیق حیلمی لە سەرۆکایەتی ئەو پارتە. سەبارەت بەپارتی هیواو کێشەکانی بڕوانە بەشی تایبەتی ئەم کتێبە لەسەر ئەو پارتە کەچی لەسەر نوسراوە بەڕاست‌و بەدرۆ وەك خۆی نەقڵم کردون و هەندێکیان بەدەستکارییەوەو بە (تەعلیقات) و توێژینەوەو لێکۆڵینەوەوە تیشکیان دەخەمەسەر. بۆ ئەم باسانە هەریەکە لە ناونیشانی باسەکە و لەکام گۆڤار یان رۆژنامە وەرمگرتوون ئاماژەیان پێدەدەم ئەو ژمارەو مێژووانەیش کە لێرەدا ماوەی

دووپاتکردنەوەیان نییە لەکۆتایی کتێبەکەدا دایاندەنێم یاداشتەکانی بۆ گەلێك باس‌و سەرچاوەی تریش بڕواننە یاداشتەکانی رەفیق حیلمی خۆی.

حەربی ڕەشید عالی گەیلانی ١٩٤٠

پاش ئەوەی دووساڵ لە بەعقوبە بووین دووبارە گەڕاینەوە بۆ بەغدا، لەساڵانی ١٩٤٠-١٩٤١ئەمجارە لە الاعظمیە ماڵمان نزیك بە گۆڕی مەلیك بوو.

لەبەغدا خوشکێکمان بوو باوکم ویستی ناوی بنێت (حەربییە) چونکە سەردەمی((حەربی ڕەشید عالی) بوو نەمانهێشت. دیسان باوکمان هەر سەرقاڵی سەفەروهاتوچۆی شاران بوو، بەتایبەتی کاتی بۆردومانی بەغدا. خانووەکەمان دوونهۆم بوو، لەترسی بۆردومان نەماندەوێرا بچینە حەوشەکە زڕپورێکی دایکم خۆی وکچێکی هاتبوونەلامان بۆماوەیەکی درێژ، ئەم زڕپورەم لەترسی بۆردومان چووبووە حەمامەکەو کچەکەی نابوو بەدیوارەکەوە وخۆی لەبەردەمیا وەستابوو، گوایە بەمە کچەکەی دەپارێزێت لەو بۆمبەی کە دەیانوت فڕۆکەکان فڕێی دەدەن جاروبار وامان دەزانی سەربانی سەرەوەمان ئەگەر بوێرین بچین، ڕەنگە پڕبێت لەمەترەلوێز.

مەترەلوێز چیبوو؟ نەماندەزانی ! دایکم گوێی لێبوو لەپەنجەرەی سەر کۆڵانەوە دەیانوت (ذب المناشير) ئەم بەترسەوە دەیوت ئای! دەڵێ (ذب المناشیر) وایدەزانی مەناشیریش جۆرێك لەبۆمبایە. ئیتر ئەو خەڵکە زراویان چووبوو عەسکەروپۆلیس وقوتابیان وەك پارێزەر بەسەر جادەکانەوە بەتاریکی ڕادیۆیش بەکزیو بەدزیەوە دەنگوباسی بڵاودەکردەوە... دایکم ئێجگار دەترسا دیسان لەوکاتەدا باوکم لەوێ نەبوو هەر نەهاتەوە، نەماندەزانی چی لێبەسەر هاتووە. کاك فایەق هۆشیاری پورزازای دایکم یەکێك بوو لە قوتابیانی حقوق کەکرابوون بە بەرگریی میللی لەگەڕەکەکەماندا. جاروبار سەری لێئەداین، دایکم تکای لێکرد چارمان بکات دەربازمان بکات. بەهۆی ئەوەوە لەگەڵ ماڵی ناسیاوێکمان چوین بۆ بەعقوبە بۆ ماڵی هاوڕێیەکی باوکم پێیان دەوت (حەمیدە فەندی مودیری تەل) مودیری بەرید بوو لەسلێمانیو لەوێش ئەوان هەموومانیان بردە ناو باخ وباخاتێکی گەورەوە، وەکو پەناهەندە وابووین، چەند ڕۆژ لەوێ ماینەوە. دیاربوو لەو ماوەیەدا باوکم گەڕابۆوە بۆ بەغدا و بینیبووی کەسی لێنەماوە، باش بوو کاك فایەق یان دەرودراوسێ پێیان وتبوو ئێمە لەبەعقوبەین.

باوکم هات بۆ ئەویٚ و بەزۆر بردینییەوە بۆ بەغدا. ئینجا شەو بەشەمەندۆفیٚری سەربەقوڕو گڕۆگیاو بەتاریکی بەفارگۆنی دەرجە دووو بردینییەوە بۆ سلیٚمانی (٣) مانگەی هاوین لەسلیٚمانی بووین لەماڵی مستەفا ئەفەندی میٚردی ڕەحمەخانی کچی پیرەمیٚردی شاعیر کە (ژنی پیرەمیٚرد پوری دایکم بوو) ودایکی کاك فایەق هۆشیاریشە، باسی ئەو گەشتەمان لەم ماڵە چیرۆکیٚکی دوورو دریٚژە ماوەبیٚت بەجیا وەك چیرۆك دەیگیٚرمەوە، لیٚرەهەر ئەوەندە دەڵیٚم ئەوسیٚ مانگی هاینە (*) لەماڵی دایکی کاك فایەق هۆشیاربووین گەلیٚك بیرەوەری خۆشی لەو مانەوەیەماندابوو. زۆر خۆشما ڕابوارد پیٚکەوە. بەتایبەتی گشت ئیٚوارانیٚ (خاڵە پیرەمیٚرد) دەهات بۆلامان و کابرایەکی بەسینییەك کەبابی بەناوبانگی (وەستا تۆفیق)ەوە لەپیٚشەوە بوو، لەو باخچە گەورەو خۆشەیاندا لەژیٚرسیٚبەری دارگویٚزا سفرە ڕادەخرا لەلایەکەوە گۆشتو سیوجگەر دەبرژیٚنراو لەلایەك ماستاوو زەڵاتە دەکران ئیتر بەڕیزو خاڵە لەناوماندا دادەنیشتین، نانی ئیٚوارەمان بەگاڵتەوپیٚکەنینەوە دەخوارد. ئەوکاتە باوکیشم مۆڵەتی وەرگرتبوو لەگەڵماندابوو. ئیٚمەش قوتابخانەکانمان پیٚش تاقیکردنەوەی کۆتایی داخران لەبەغدا، لەبەر بۆردومانو فەرهود کردنیان لەلایەن جولەکەکانەوە. بۆیە دەبوو ئیتر بکەوینە خویٚندنو خۆئامادەکردن بۆتاقیکردنەوە پاش پشودانی هاوین. ماوەیەك باوکم وانەی بیرکاریی پیٚوتمەوە زۆر باش بوو، بەڵام حەدم چیبوو هەڵەیەك بکەم، لەوانەبوو سەرم هەڵبکەنیٚت. نزیك کۆتایی پشووی هاوین باوکم توانی خانووەکەمان کەکرابوو بەقوتابخانەی (مەلیکە عالیە) بۆئامادەبکاتو بچینەوە ناوی ، کەتاقیکردنەوەمان دەستی پیٚکرد، لەسلیٚمانی بەشداریم کردو دەرچووم، ئیتر ئیٚمە لەسلیٚمانیماینەوە.بەڵام باوکم بۆکویٚ گواسترابۆوە ئەوەیان نازانم بەفەرمانە میرییەکانو دەفتەری خزمەتی بیٚت گوایە لە ١١/٢/١٩٤٠-١/١٠/١٩٤١ دا کراوە بەموفەتیشی مەعاریفی موسلٚ.

(*) لە ڕۆژژمیٚرەکانی ساڵی ١٩٤٠ یدا نوسیویەتی (٢٢/٧/١٩٤٠ ذهاب العائلە من کرکوك الی السلیمانیە) دیارە ئەمە ئەو ڕۆژە بووە کە لەبەغداوە بردینی بۆ کەرکوك ئینجا سلیٚمانی کاتی حەربی ڕەشیدعالی گەیلانی کە تا کۆتایی هاوین لەماڵی کاك فایەق هۆشیار ماینەوە.

دەفتەری سێهەم

لەیەکێ لەدەفتەرەکانیدا باوکم نوسیویەتی اجمالیة شباط ١٩٤١ هەروەها ئەمانەی نوسیووە:

١-توشی نەخۆشی پێست بووم(خورروو)، ماوەی ٢٠رۆژ لەجێگەدا مامەوەو دەرزیی (کالیسیۆم٦)م لێدراو گولاجی زەریان دامێ خێزانەکەشم توشی مەلاریابوو.

٢-دەستمکرد بەدانانی کتێبی (شاعیرە کوردەکانی عیراق) و یەکەم (کوڕاسیم) تەواوکرد، دیارە مەبەستی بەشی یەکەمی (شیعروئەدبیاتی کوردی)یە.

٣-(افلست افلاساً شدیداً) ئەمەی لەقوژبنی سەرەوەی لاپەڕەکەدا نوسیووە.

دواتر لیستەی حساباتی مانگی ئازاری نوسیووەو لەوێدا دەردەکەوێت سلفەی وەرگرتووە و ئابوونەی پارتی هیوای نەخواردووە!

بووبە موفەتیشی مەعاریفی کەرکوك وسلێمانی

ساڵی ١٩٤٢ئێمە لەسلێمانی بووین باوکیشم لامان بوو،لەم ساڵەدا دوایەمین منداڵی رەفیق حیلمی واتە کوڕە بچوکەکەی لەدایك بوو، ئەم رووداوە خوشییەکی گەورەی خستە ناو خێزانەکەوە، ئەم کوڕە بووبە سێهەمین کوڕیان بێجگە لەوبچوکەیان کە مردو ئیتر وتیان بەسە، بەم منداڵە رەفیق حیلمی و خێزانەکەی ژمارەی منداڵەکانیان بووبە (١٠) منداڵ (٤)کوڕو(٦) کچ، سیانیان بەمنداڵی مردوون، دووکچ هەریەکەیان تەمەنی (٥) ساڵان بووە وکوڕێك کە تەمەنی ساڵ‌ونیوێك بووە پاشان لە هەشتاکاندا کوڕە گەورەکەشی بەڕووداوی ئۆتۆمبێل کۆچی دوایی کردووە خۆشبەختانە ئەوکاتە نەدایکمان‌و نەباوکمان نەمابوون‌و ئەو ناسۆرە جەرگبڕەیان نەبینی.

لەسەرەتای یان نیوەی یەکەمی چلەکاندا وەك دوایی بۆمدەرکەوت خەباتی رەفیق حیلمی‌و ڕۆڵی لەپارتی هیوادا گەیشتبووە لوتکە، هەرچەندە د.موکەڕەم تاڵەبانی ویستوویەتی بڵێت هەر لەزووەوە ناکۆکی کەوتۆتە نێوان رەفیق حیلمی(سەرۆکی باڵای هیوا)و هێندێك لەئەندامانییەوە، کەویستویانە ئەولەسەرۆکایەتی لابەرن بەڵام(نە

بەریتانیاو نە عێراق و نەپارتی‌هیوا نەیانتوانیوە لایبەرن) [*] لەبەرئەوە بەپیلان لابراوەو ئەوەش لەدەوروبەری ١٩٤٤ دا گوایە بەهۆی ئەوەی ئەم پارتە ئیتر هێزی نەماوە بۆ درێژەدان بەچۆنێتی بەڕێوەبردنی هیواکانی سەرۆکایەتی رەفیق حیلمی و چۆنێتی شێواندنی پارتی‌هیواو مەبەستی ئەو شێواندنەو کێ هەوڵی بۆ ئەوەداوە و چۆنێتی وازهێنانی باوکم لەو سەرۆکایەتییە، وەك وتمان بەشێکی تایبەتیمان داناوە بۆ باسی ئەم پارتە بەگشتی، بەهەموو ئەو بەڵگانەوەی دەستمانکەوتون. بۆ ئەوانەی دەیانەوێ زۆرتر بزانن سەبارەت بەم پارتە مەزنەی کوردو بزانن کێ بەڕاستی بووبەهۆی سڕینەوەی هیوای کورد؟ ئەوە خۆم بەبیرمدا دێت و دیارییشە لەم ماوەیەدا بەهۆی ئەم کێشەیەوە بوو رەفیق حیلمی وەك ئاگر کڵپەی دەسەند، لەو قۆناغەدا ئێجگار بێ ئارام بوو، هاتن و رۆشتن و هەڵسوکەوت و تورە بوون و هەڵچوونی ئاماژەبوون بۆ ئاستی نیگەرانییەکەی. بیرمە ئێواران درەنگ دەهاتەوە، من و پورم چاوەڕێمان دەکرد، تائەوکاتە من ئەرکی قوتابخانەم ئامادە دەکردو پورم بەدیارمەوە دادەنیشت. کەباوکم دەهاتەوە هەمیشە ئێواران کاسەیە زەڵاتەم بۆ دەکرد پوریشم خواردنی تری بۆ دادەنابەڵام دایکم زوو دەنوست.

رۆژێك بۆ یەکەمجاربینیم باوکم ئێوارە بەشەڕواڵ‌ومراخانی کوردییەوە چووە دەرەوە، پێش ئەوە وتیان ماجید مستەفای هاوڕێی کۆنی هاتووە بۆلای، ئەوکاتە ماجید مستەفا وەزیر بوو لە حکومەتی عیراقدا [*] پاش ئەم هاتنە، باوکم بەو جلوبەرگەوە رۆیشت وەك لەدواییدا زانیم، ئەمە ئەوکاتە بووە کە ماجید بەباوکمی وتووە مەلا مستەفای بارزانی ئەگەر لەعیراق بچێتەدەرێ باشترە بۆی ئەگینا تووشی کێشەی گران دەبێت، وابزانم باوکم بۆ گەیاندنی ئەو هەواڵە بەمەلا مستەفا دەرچوو بووە دەرەوە، هەروەها لەوکاتەدا باس باسی لەسێدارەدانی چوار ئەفسەرە کوردەکە بوو.

---

[*] ئەم رستەیە لەبابەتەکەی د.موکەڕەم وەرگیراوە لەسەر زاری خۆیەوە. ئەی باشە کەواتە چۆن وتویەتی رەفیق حیلمی هێزی نەماوە بۆ سەرۆکایەتی پارتەکە؟

[*] بۆ هاوڕێیەتی رەفیق حیلمی و خەباتی نەتەوایەتی لەگەڵ ماجید مستەفا بڕوانە (یاداشت) باسی خۆی و ماجید مستەفا و مەحمود جەودەت و کۆبوونەوەیان لەماڵی تۆفیق وەهبی. ئینجابەشداری و هاوکارییان لە دامەزراندنی کۆمەڵەدا وەك سەربەخۆیی کورد.

ئەوەشم بیرە شەوێك باوكم بەپەلە ڕۆیشت، بەر لەڕۆشتنی من ودایكمی بانگكردو وتی: هەركەسێك هات لەدەرگای داو وتی (سەرۆك) ئەم دۆلابە بكەرەوە، لەپشتی ئەم وێنەیەدا چەند لیستی ناوێك هەیە بیدەرێ. كە لەدەرگادرا قاچم وەك بینی ئاو دەلەرزی بەلام خۆمڕاگرت، هەرچەند هێشتا تەمەنیشم ئەوەندە نەبوو كەچی دەبووایە ئەركی سیاسی و مەترسییەكانی بگرمە ئەستۆم.باوكم چی وت وامكرد، ئەمەیش دیاربوو پەیوەندیی بە پارتی هیواوە هەبوو، من ئەوكاتە هەر نەشمدەزانی هیوا چییەو باوكم سەرۆكی چییە؟هەرئەوەندەم دەزانی تاقە ڕادیۆكەمان كە شەوانی پێنج شەممە لە ڕێگەی ئەوەوە گوێم لە دەنگی (ئوم كەلسوم) دەگرت لەگەڵ (بجی) بەدەم ئامادەكردنی وانەكانمەوە ئەویش لە ناكاودا نەما،پرسیم چی لێهات؟ دایكم وتی باوكت فرۆشتی تاپێی بگاتە لای مەلا مستەفا.(*)

بۆ شێوەی گوزەرانی خۆیو خێزانەكەی لەماوەی جەنگ و پاش تەواوبوونی جەنگ، بڕوانە نامە تایبەتییەكانی ڕەفیق حیلمی بۆ خێزانەكەیومنداڵەكانی،شایەنی باسە لەم ساڵانەدا مووچەكەی هێشتا (٢٥)دیناربووە. كاتی خۆی ئەم موچەیەی كردووە بەسێ بەشەوە، یەكێكی ناردووە بۆ خێزانەكەیو منداڵەكانی، یەكێكی بۆ ئەوكچەی كە لە بەغدا خوێندویەتی. نامەی تایبەتیی وێنەی ژیانی ئەوكەسەو ئەوانەشە كە نامەكەیان بۆ دەنێرێت، بڕوانە باسی نامە تایبەتییەكانی ڕەفیق حیلمی لەم كتێبەدا بۆ زانینی جۆری ژیانی كە لە گۆڤاری (بەیان)دا بڵاومكردونەتەوە.

١٩٤٢/٩/١-١٩٤٣/٧/١ بەپێی دەفتەری خزمەت، ڕەفیق حیلمی كراوە بە موفەتیشی كەركووكو هەولێر.

١٩٤٣/٧/١-١٩٤٥ كراوتەوە بەموفەتیشی كەركووكو سلێمانیو لەم ماوەیەدا گرانیو نەخۆشیو مردنی زۆر لەسلێمانی بڵاوبۆتەوەو هەندێك پورزاوكەسی ڕەفیق حیلمیشی بەركەوتووە.

(*) ڕەفیق حیلمی سەرۆكی باڵای هیوا (لەو كاتەدا) ئەمە وەزعە ئابورییەكەی بووە بەڵام هەرگیز دەستدرێژیی نەكردۆتە سەر ئابوونەی پارتی هیواو ئەندامانی وەك خوالێخۆشبو فایەق هۆشیاریش وتویەتی ئەوكاتە یونس ڕئووف لێپرسراوی ئابوونەو پارەی هیوابووە نەك ڕەفیق حیلمی.

بۆ بارودۆخی سلێمانی بڕوانە چی نوسراوە لەسەر هەموو جیهان پاش جەنگی یەکەمودووەمی جیهان کە نەك هەر لەسلێمانی بگرە لە سەراپای جیهاندا گرانی و نەخۆشیی بڵاوبوونەوە. گرانییەکە هەرلەوەدا نەبوو! باوکم هەر لەزووەوە لەسەر ئەوەی کەبەسەر وڵاتەکەو بەتایبەتی سلێمانیدا هاتبوو چی بەدەستەوە بوو دایبە چەند گوێنییەك ئاردوشەکروگەنم و تەنەکە ڕۆن و دۆشاو. ئەمە لەدواییدا گەلێك ماڵی هەژاری ڕزگار کرد لەبرسێتی، چونکە هەر بەچەند ڕۆژجارێك دەیوت ئادەی تورەکەیەك ئارد و کاسەیەك شەکر یادۆشاویان ڕۆن بەرن بۆ فلان ماڵ.

نەخۆشیی گرانەتا، تیفۆئیدو تیفۆس و ڕشانەوە بڵاوبووبوونەوە، هەر ڕۆژە ناڕۆژێك دەتبیست فلانیش مرد یان وائەمرێ. جەنگی پێشو گەلێك کەسوکاری نزیکی دایکمی بەڕشانەوە کوشتبوو، ئەم جەنگەش هەندێك پورزای باوکمی برد. مەترسیی مردن بەنەخۆشیی یان لەبرساندا خەڵکی حەپەساندبوو. چەند دوکاندار گیران بەهۆی گەچ کردنە ناو شەکر یان برنج و خوێوە و لەمجۆرە کارە ناقۆڵایانە بەتەماعی پارەو ماڵی دنیا. گەلێك لە ڕووناکبیران قۆڵیان لێهەڵماڵیی وەك مامۆستایان کەوتنە کڕینی کوتاڵی هەرزان و دروونی لەماڵەوە بۆ هەژاران یان ئەو کوتاڵانەیان دەفرۆشت و خواردنیان دەکڕیی بۆیان. ئێمە لەو کاتانەدا خواردەمەنیمان هاتبوەسەر کولەمەرگیی خواردنمان ئەمانەبوو نۆك و کنگری کوڵاو، کاڵەك وشوتی و نان، شەکری ئەسمەر لەسەر سینیی ئەکرایە ئاو ڕەق دەبوو بۆ دیشلەمە، زۆر ژنی خانومان کەوتنە کڵاو وکڵاش چنین بۆ پارووێەك نان، ئەسپێ پەیدابوو مامۆستاکانیان بەناچاریی نەوتیان دەکرد بەسەری قوتابیاندا لە قوتابخانە بۆ پاکژ کردنەوەی سەری قوتابییەکان!!!

چۆنێتی گواستنەوەی لەشارێکەوە بۆ شارێکی تر

(مـودیری مـەعاریف ١٩٤٥/٣/١٠-١٩٤٥/٩/١٤ بەڕێوەبـەری پـەروەردەی کـەرکوك مووچەی ٣٠دینار)

وەك بەمێژووی مانەوەیدا لە کەرکووك دەردەکەوێت هەر پاش چەند مانگێك لەچوونی بـۆ کـەرکوك شـەوێك لـەپڕ بروسکەی بـۆ هـاتووە کـە دەبێـت بەگەیشـتنی ئـەو بروسـکەیە کەرکووك بەجێبهێڵێت و بچێت بۆ بەسرا..

بەوشەوە کەمن بەتەما بووم بچمەوە بۆ بەغدا، پشووی هاوین تـەواو بووبوو لەبەغدا دەمخوێنـد، چـونکە ناوەنـدیی سـلێمانیی نەمامۆسـتای پێویسـت نـەکتێبی خوێنـدنیان نـەبوو مامۆسـتاکانی سـەرەتایی یـەك دووانێکـی سـوریی وانـەیان دەوتـەوەو کـەس دەرنەچوو. هـەمان شـەو لـەپڕ بـرا بچوکەکەمان تایـەکی ئێجگـار بـەرزی لێهات ئەوشـەوە پیرۆزی (ئەمین ڕواندزی) هاوڕێی بـاوکم لامـان بـوو زوو هەسـتمان بەوەنـەکرد ئـەم منداڵـە واتـای لـێ هـاتووە. بـاوکم کـەزانیی خێـرا (د. مـەلیك)ی بـانگکرد کـە پزیشـکێکی زۆر بـەناوبانگ بـوو کچەکانیشـی هاوڕێمـان بـوون ئـەو وتـی (سـەحایا)یـەتی و دەبێـت ئاولـە (نوخـاعی شـەوکی)دەربهێـنین. دایکـم کـردی بـە هەراوشیوەن و سوێندی خـواردن نابێـت دەسـتکاریی بکرێـت، دکتـۆر مـەلیك بەناچاریی وازی لـەوەهێناو کـەوتـە سـڕینی لەشـی بەئیسـپرتۆو کحـول و دەرمـانی هێنانـە خـوارەوەی تـا هـەر سـودی نـەبوو، دایکـم ژنێکـی دیندار بوو زۆر بڕوای بەچارەکردنی کوردەواریی هەبوو. ئەمەیش من خۆم چەند جاربـە چاوی خۆم بینیومەو زۆر سودی هەبووە، لێرەدا ئەمـە وێنەیـەکی ئـەوە کـە خـۆم بینیومـە هەرچـەندە ئـەم جـۆرە چـارانە هـەر هێـزی ڕۆحیـی نـین. دیـارە هێـزی دەرونیـی و دەوروبەریش لەگەڵ ئەوشتانەی بەکاریدەهێننن تێکەڵ دەبێت.

بۆ وێنە لەکاتێکدا نۆژدار وتی براکەمان سـەحایایەتی و دەبێـت ئـاو بـەدەرزیی لـە نوخـاعی شـوکی دەربهێـنین و هـەموو ئومێـدمان بـڕی لـەوەی چـاك بێتـەوە، تاکـەی لـەوەدا نەبوو!هەموو چووینە حەوشەوگریاین.

مەترسیی لەچارەسەرەکەی نوژدارەکەدا هەبوو، بۆیە دایکم ڕێگەی پێنەداو چەند ڕۆژێك چاوەڕوان بووین پاش سێ ڕۆژ براکەمان چاوی کردەوەو وتی قوبلی ئەخۆم!!! ئێمە بەیەکجار دامانە قاقای پێکەنین، هەم لەخۆشیانداو هەم لەبەر ئەوداواکارییە سەیرەی براکەمان! سێ ڕۆژ بوو هیچی نەخواردبوو لەبەرئەوە بۆخۆی سەیر نەبوو دیاربوو زۆری برسیبوو.هەر ئەوەندە براکەمان چاکبووەوە من وباوکم بە شەمەندۆفێری بەغدا کەرکوك ڕۆیشتین کە هەر دەرەجە (٣) هەبوو، لەناو ٤٠-٥٠ کەسدا تابەیانی لەم ویستگە دادەبەزین و لەویان سەردەکەوتین، خەڵکیی بەقەفەزە قازو قوڵنگەوەو بە گوێنییە شتومەکەوە، فرۆشیاری چاومیوەو لەفە لەشەمەندۆفێرەکەدابوون و تەقەی پیاڵە چا بۆ بەئاگاهێنانەوەی نوستووان و کڕینی چا و ئاوی سارد یان میوە سەرنجیان ڕادەکێشایت، هەندێکیشیان سەبەتەخواردن بەسەریانەوەبوو لەهەموو ئەمانەش سەیرتر ژمارەیەك سەرخۆش بوون کەئەگەر باوکم لەگەڵما نەبووایە هەر زراوم دەچوو لێیان، تابەیانی ئێمە لەسەر ئەو تەختە ڕەقە بێ خەووخۆراك جۆلانێمان دەکرد. ئەم سەرخۆشانەش بەهەموو هێزی خۆیان دەنگیان لێهەڵدەبڕی بەئاوازێکی ناساز هاواریان دەکرد.هەر چۆنێك بێت گەیشتینە بەغداو باوکم بەوحاڵەوە ڕاستەوخۆ بردمی بۆبەشی ناوخۆی خانەی مامۆستایان (دارالمعلمات) بەشەو لەوێ دەبووم و بەرۆژیش لەقوتابخانەی ناوەندیی ڕەصافە دەمخوێند.

باوکم وتی هەر ئێستا دەچم بۆ وەزارەتی مەعاریف،تابزانم ئەو بروسکەیە چییە؟ دوایی دێمەوە بۆ لات کەهاتەوە وتی: کاك فلانی لێپرسراوی شورتە مێردی فلان خانە کەشەوو ڕۆژ لەماڵمان بوو دایکتی بەجێنەدەهێشت، گوایە دڵسۆزو خزمەتکارو خۆشەویستی ئەوە داوای گوێزانەوەی کردووم و نەشی وتوە بۆچی؟ پێکەنیم وتم: دیارە لەبەرغیرەیە، چونکە ژنەکەی هێندەی هاتووچۆ دەکردین ناخۆشی کردبوو دیارە کابرا ترساوە لەخۆی، ئەگینا بۆ وادەکات؟ باوکم زانی گاڵتەدەکەم تاساردی کەمەوە، هیچی نەوت بەڵام پێش ئەوە دایکم وتی: شەوێك باوکت هاتەوە زۆر شڵەژابوو وتی گەیشتمە بەردەرگا یەکێك لەپشتەوە دەمانچەیەکی خستە سەر پشتی‌ملم تابمترسێنێت ئینجا ئەوە بۆچی و لەبەرچی بووە باسی نەکرد بەڵام دیاربوو ئەمەش پیلان بووە، لەوساڵەدا بوو وابزانم پیلان گێڕان بوو دژی پارت و سەرۆکەکەی، ئینجائەوە هیچ

پێوەندیی هەبوو بەوەوە من نازانم، پاشان ئەمە لەبەردەرگایماڵی خۆمان لە کەرکوك بووە لەرێگەی قەڵانەبووە وەك (د.موکەرەم) وتویەتی کەباسی لابردنی رەفیق حیلمی لەهیوادا کردووەو ئەوانەی وەڵامیان دابۆوە لەکاتی خۆیدا وتبویان ئەمە چیرۆکی شانۆییە چونکە ئەوە دکتۆر باسی دەکات نەبووە وڕووینەداوە.

محەمەد عەلی مستەفا[*]

د. موکەرەم تاڵەبانی لەباسی باوکمدا دەڵێ هاوڕێیەکی هەبوو لێپرسراوبوو لەوەزارەتی مەعاریف، زۆری خۆشدەویست و دڵسۆزی بوو، زۆر لەئیش و کاری خۆی و خەڵك و ئێمەدا یارمەتیدەدا.

برازایەکی هەبوو خۆی گەورەیکردبوو، ئارەزوەیدەکرد بیدات بەکوڕێکی برازای تری بەلام قایل نەدەبوو. خۆی وابزانم ژن و ماڵی نەبوو لەبەر بەخێوکردنی ئەم مندالانەی براکەی دوایی کە قایل بوو، چوو بۆ ئەستەمبوڵ جیازیی بهێنێت لەرێگە ئۆتۆمبێلەکەی هەڵگەڕایەوەو مرد. زۆر ناسۆری گران بوو، جارێك هات بۆلامان بۆ کەرکوك دایکم بەعەرەبیی چیرۆکی شێتەوژیرەی بۆدەگێڕایەوە، کە وشەی وای تێدایە چیرۆك نووسیش نازانێت واتای چییە بەعەرەبی، ئەو گوێی نەدەدایە بەکوردییەکەی دەیوت.

محەمەد عەلی خۆی کورد بوو بەکوردیی گفتوگۆی دەکرد بەلام برازاکانی بەعەرەبیی گفتوگۆیان دەکرد، ئینجا ئەوشەوە تابەیانی دایکم ئێمەی پچڕان لەبەرپێکەنین. دایکم عەرەبیی فێربووبوو بەقسە، بەلام هەروەك هەرکوردێك هەڵەی هەبوو. تا لەموسڵیش بووین هەر جلی کوردیی کلاوئاڵتونشی دانەکەن ئیتر لەبەغدا لەبەرگەرما وازیهێنا محەمەد عەلی فەرمانەکەی پێ گۆڕین.

---

[*] ئەم محەمەد عەلی (مستەفا) یە یارمەتی باوکمی دا ئەو فەرمانەی بۆبگۆڕن.

بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی دیالە : $\frac{1945/9/11}{1946/11/10}$

وەك وتمان رەفیق حیلمی بەبروسکە لەکەرکووکەوە گواسترایەوە بۆ بەسراوەبوو هەمان شەو فەرمانەکە جێبەجێ بکات. بەڵام کە گەیشتە بەغدا و چوو بۆ وەزارەتی مەعاریف ڕاستەوخۆ فەرمانەکەیان بۆ گۆڕیو کرا بە بەڕێوەبەری پەروەردەی دیالە . ئەمەیش زیاترلەبەر خاتری دایکم بوو چونکە دەیزانی زۆر بێزاربووە لەگواستنەوەکانی و ڕەنگە لەگەڵی نەڕوات بۆ بەسراو جێگای دوور، لەبەرگەرماو نەزانینی زمانەکە بەباشی، بەڵام لەبەعقوبە ڕاهاتبوو، چونکە ئەم شارە کوردی تێدایە و نزیکە لە سلێمانییەوەو باخو باخاتی خۆشی لێیەو فێنکترە لە باشوور، من لەم کاتەدا لەبەغدا ئامادەییم دەخوێند، هەرهاوینان بۆ پشوودان دەچوومەوە ماڵی باوکم. لەم ساڵەدا تاقیکردنەوەی بەکەلۆریای پێنجم ئەنجامداو یەکەمی عیراق بووم. باوکم لە بەغداوە هاتەوەو زۆر پێخۆشحاڵبوو، وتی ئەزانی (بعثە)یشیان داوەپێت تا (٥)ساڵ لە (ئەمەریکا) بەکالۆریۆس لەجوگرافیادا بخوێنیت؟ چیت پاداشت دەوێت ئامادەم، وتم گەشتێك بکەین بۆ خانەقین. خزمێکی لەوێ دەژیا پێماندەوت خاڵە فەتحی ئێستاش نازانم کوڕی خاڵی خۆی بوو یان دایکی. باوکم وتی هەر ئەوەندە،ئیتر چووین بۆ خانەقین، ئەو ڕۆژەمان زۆر خۆش ڕابوارد لەوێو هەموو کەوتنەباسی (قەسری شیرین) و دەیانوت خۆشە واشتی جوانی لێییە.

یەکێ لەگەورەترین کارەساتەکانی ژیانمان

داوام باوکم کرد بمانبات بۆ (قەسری شیرین) کە ئەوکاتە لەسەرعیراق بوو. قایل بوو ئەوشەوە لەماڵی قائیمقامی خانەقین بووین، بەتەمابووین شەوێ بگەڕێینەوە، ئۆتۆمبێلێکی ستەیشن و پۆلیسێکیشان لەگەڵ ناردینو چووین نیوەڕۆ لە ئوتێلێکی کۆن لەتەنیشت حەوزو ئاوو باخچەیەکی بچوکی یەك نهۆمیی پاكو خاوێن، نانوکەبابی خۆمان خواردو چووین بۆ بازاڕ برنجی صەدریو شتی ترمان کڕی.

تەماع گرتینی زیاتربڕۆین،بەرەو سەرپیلی زەهاو ملماننا لەوێش لەچایخانەیەکی فۆلکلۆریی دابەزین ماستاووچامان لەسەر حەوزوئاوەکە خواردەوە.. شۆفێرەکە

تایەکانی فووتێکردو بەرەو کەرەند کەوتینە ڕێ. لەڕێگە خوشکەکەم وتی باجێگاکانمان بگۆڕینەوە بۆلای پەنجەرەکە. جێمان گۆڕییەوەو هێندەی پێنەچوو گرمەیەك وەك بۆمبا هات،هۆشم لەلای خۆم نەما دوایی بۆیانگێڕامەوە کە دووتایەمان تەقیوەو ئۆتۆمبێلەکە هەڵگەڕاوەتەوەو هەموومان بە برینداریی لەدەشتێکدا کەوتووین جووتیارەکان لەدوورەوە هاتوون بە سوتوو خوێنبەربوونی سەری دایکمو خوشکە ناونجییەکەم وملی براگەورەکەمیان ڕاگرتووە، باوکیشم ئەژنۆیوپشتی چاوی زامداربووەو منیش لووتم و ناوچەوانم، ئیتر بە بێهۆشیی لە ئۆتۆمبێلەکەدا ماومەتەوە، کە هاتوومەتەدەرێو ئەوانم بینیووە بەپەرشوبڵاویی کەوتوونو خوێنیان لێ دەتکێ! وەك خەو هاتۆتە بەر چاوم! باوکم لەسەر کورسی بوو یان بەرد نازانم سەری شۆڕ بوو بووەوە، برینداروو بێدەنگ بوو، ئەوانی ترم بەبیردا نایەتەوە! دووبارە لە هۆشخۆ چوومەوەو کەوتم. لەوکاتەدا ئۆتۆمبێلی زراعە بەتاڵ دەکەنو ئێمە سواردەکەن بەرەو قەسری شیرین بۆ هەمان ئوتێل کە لێی دابەزیبووین. ئیتر شەودادێتو سنوور دادەخرێت بۆیە بە ناچاریی لەوێ دەمێنینەوە، دواتر دوو دکتۆری زراعیی دێن شیرو دەرمانمان دەدەنێ من چاوم دەکەمەوە دەبینم حەوزە خۆشەکەی بەیانی، پرچێکی خوێناویی تێدایە، تومەز پرچی خوشکەکەمە کە تەپڵی سەری بریندار بووەو بۆ تەعقیمکردن قژیان بڕیووە.

بەیانیی براینەوە بۆ خانەقین، دکتۆر لووتی پشکنیم، وتی بەستەزمانە بەتەواویی لووتی شکاوە ئیتر دیسان لەسەر خۆم چوومەوە، دوومانگ بەوجۆرە مامەوە بەچەند (ئیسعاف)ێك براینەوە بۆ بەعقوبە، دووبارە دایکم قایل نەبوو لەنەخۆشخانە بکەوێن، ماڵەوەیان کرد بەنەخۆشخانە، قەرەوێڵە لەحەوشە، سەیارەی ئیسعافو تەداویی لەبەردەرگا، چەند نۆژدارێك تابەیانی بەدەورماندا دەهاتن سەرو دەموچاوم بەلەفاف بەسترابوو، هۆشم نەبوو نەمدەزانی چیم دەخواردەوە یان چیم دەخوارد؟ وادیاربوو هەر بێهۆش بووم، دایکم پشتی سەری بریندار بووبوو. لەم کاتەدا باوکم فەرمانی بعثەکەمی وەرگرتبوو.بەو حاڵەشەوە کەهاتمەوە هۆش خۆم هەروازی لێنەهێنام، ئەوەندەی بینیی چاوم کوێر نەبووە بەوخوێنەی ناوچاومی پڕکردبوو، پێی لێداگرتم وتی دەبێ ئەو (بعثە) یە لەکیس خۆت نەدەیت.من یەکەم مێینە بووم لەوسەردەمەدا کە ئەم پاداشتەم وەرگرت

بـۆ خوێنـدنی بـاڵا لەئەمـەریکا هـەر ئەوەنـدە لەجێگـە هەسـتام بردمـی بـۆ بەغـدا و پێداویستیی چوونەکەمی بۆ جێبەجێ کردم.

ئەوەی سەیرە لـەم باسـی بەسـەر هاتـەدا ئەوەیـە ئـەو رەفیـق حیلمییـە چالاك‌و گورجو گـۆڵ و ئازایـە! ئـەوێك كەبـەو هـەموو زمانانـەی دەیـزانین (فارسـی‌و کـوردی‌و عـەرەبی) تەنانەت وانەی فارسیشی بە ئینگلیزەکانی سەردەمی شێخ مەحمود وتۆتەوە شیعریشی پێداناوە کەچی دەیانگێڕایەوە ئـەو ڕۆژەی کارەساتەکە روویـداوە نـەیتوانیوە بەهیچکام لەوزمانانەی کە دەیزانین ورتەیەك بکات. واتـە هـەرهیچ قسـەی بۆ نـەکراوە. هـەروەك لاڵ سـەری سووڕداوەو سـەیری خێزانـە بریندارەکـەی کـردووە چـۆن خـەڵتانی خـوێن بـوون‌و هەریەکـە لـە لایەکـەوە کـەتون.مـن لەوکاتـەدا سەروچـاوم شـین بۆتـەوەو سـەرم ئاوسـاوەو ناوچەوانم بەقەد هەرمێیەك دەرپەڕیووەو چاوم پڕەبووە لـەخوێن‌و هـەر هـاواری پشتیشـم کـردووە، کاتـێ جارجـار هاتومەتـەوە سـەر خـۆم بینیوومـە براگەورەکـەم شوشـە ملـی بڕیووەو دایکم‌و خوشکیشم سەریان بریندار بووە کەچی ئەو خوشکەم کە ماوەیەکی کەم بەر لەکارەساتەکە داوایکرد جێگەکانمان بگۆڕینەوە هیچی لێنەهاتبوو!.

هەر ئەو ساڵە پشووی هاوین تەواوبوو، لەوکارەساتە ڕزگارم بوو. هێشتاچاوم پڕبوو لەخوێن‌و زۆر بێهێزو لاواز بووم، چونکە پاشکردنەوی ئەوبرینپێچانەی کەلـە دەموچاوم ئـاڵێنرابوون، خـوێنی لـوتم بـەربوو هـەر لـەئێوارەوە تابـەیانیی نەوەسـتایەوەو بەتـەمام نـەمابوون. لەبەرئـەوە تووشـی کـەمیی خـوێنیش بووبـووم. بـەڵام بـاوکم هـەر لەسـەر ڕای خـۆی مـاو نـاردمی بـۆ ئـەمریکا لەپێشـدا چـووم بۆلوبنـان ،پـێش سـاڵێك لـە ناردنەکـەم بـۆ ئەمەریکا دەبووایە لـەلوبنان بم تـائینگلیزیی فێـرببم ئینجابچم بۆ ئەمـەریکا و چوار سـاڵ لەوێ جوگرافیا بخوێنم‌و بەڵگەنامەی بـەکالۆریۆس لـەوێ وەربگـرم لـە زانکـۆی کـلارك کـە بەناوبانگترین زانکۆی جیهانە لە جوگرافیادا. لە لوبنـان ناچاربووم ئەوبەشـەی لـەزانکۆی ئەمەریکیی لەبیروت دووساڵ بۆکچان علومیان دەخوێندو بەڵگەنامـەی (A.A.) دیبلـۆمی (جونێرکۆلیج) ی پێوەردەگیرا ئەوەبخوێنم و ئینگلیزیـی تایبـەتی نـەبوو بۆ ئێمـە وەك بـۆ کوڕان هـەیبوو. لەبەرئـەوە لـەجیاتی سـاڵێك بـۆ فێربوونی ئینگلیزیـی لـەلوبنان دووسـاڵی بعثـە کـەم ڕۆیشـت ،مایـەوە تـەنها سـێ سـاڵ بـۆ تـەواوکردنی بـەکالۆریۆس لـەجوگرافیادا لەئەمـەریکا و بەپشـتیوانی خـواو بەهـەوڵ‌و تەقـەلای خـۆم و هانـدانی بـاوکم وەك لەنامـە

تایبەتییەکانیا دەیبینن . توانیم بەڵگەنامەی (.B.A)یش وەربگرم هەرچەندە لەبەشی ماستەرو دوکتۆرایش دەمخوێند چونکە زانکۆکە بەشی بەکالۆریۆسی نەبوو لە جوگرافیادا.

تێبینی/

ئەم وردەکاریانەی لێرەدا خراونەتەروو رەنگە بڵێن زیاتر باسی خۆمە. بەڵام وەك دەبینن ئەمەکێشەو ئەشکەنجە بووە بۆ رەفیق حیلمی سەرەڕای ئەوهەمووهەوڵو تەقەلایەی کە بۆ خزمەتی گەلو نەتەوەکەیو لەئیش وکاری میریدا پێشکەشیکردوون ئەم خەمانەشی هەبوون.

هەروەها دەمەوێ هەڵەیەك ڕاستبکەمەوەکە زۆر زیانی لەمن داوە ئەویش ئەوەیە د.پاکیزەی خوشکم لە ژیاننامەکەی خۆیدا بەهەڵە نووسیویەتی:

١-ئەوساڵەی ئەو ڕووداوە روویداوە لەبەر ئەو کارەساتەی بەسەرم هاتووە دەوامی قوتابخانەم نەکردووەو ساڵی دوایی گوایە ئیمتیحانیبە بەکالۆریمداوەو ناردومیان بۆ لوبنان.

أ- وەك وتومە من پێش ئەو کارەساتە تاقیکردنەوەم تەواوکردبوو بەیەکەمیش دەرچووبوومو لەپاداشتی ئەوەیشدا باوکم بردینی بۆ ئەوگەشتە و هەرچاکبوومەوە هەمان هاوین کەپشوو تەواو بوو ڕۆیشتم بۆ دەرەوەو هەرگیز لەهیچ پۆلێك نەماومەتەوە دیارە د.پاکیزە لەبەرئەوەی دەمێکە ئەمە روویداوە ئەو لەبیری چۆتەوە.

ب- بعثەکەم بۆ ئەمریکاولوبنان نەبوو هەردووساڵ بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزیی لە لوبنان بووم.

٢-لەکاتی گەشتەکەماندا ئەو جێگەکەی بەمن گۆڕی نەك من بەئەوم گۆڕبێت!

نامەکانی باوکم کەدەیناردن بۆم بۆ لوبنان ئینجابۆ ئەمەریکا ماوەی پێنج ساڵ لەژیانم هەروەها وەڵامەکانی خۆم بۆی ئەوانە بە چەندین کتێب ناگێڕدرێنەوە بەکورتی بەڵام بەوردیو بەڕاستی هەرچی بەسەر هاتو ڕووداوو چی کێشەو گێچەڵو ئەشکەنجە هەیە پیشانتانی دەدات، بۆیە ماوە هەبێ بڵاویاندەکەمەوە، چونکە باشتر لەمن رەفیق حیلمی بەزمانی خۆی دەروونی خۆی هەڵدەڕێژێت. چی هەستو خواستی بەرامبەر بەئێمە

هەیبووە چی خۆبەختکردنە کە لەپێناوی پێگەیاندنی ئێمەدا کردوویەتی بەتایبەتی چەند بەپەرۆش بووە کە هەموومان خوێندنی بەرز تەواوبکەین. چەند ئاگاداری ژیانمان و کێشەمان و تەندروستیمان و خوێندنمان و ڕەوشت و هەڵسوکەوتمان بووە؟ چی هەوڵ و تەقەلای داوە پەکمان نەکەوێت هەموو ئەمانە بەروونی لەنامەکانیدا کەلەکاتی خۆیدا بۆیناردووم بەرجەستەدەبن[*]

چەند بەدوای گشت پێداویستییەکمانەوە بوو،ڕۆژ بەڕۆژ هاتوو چۆی وەزارەتی کردووە بۆجێبەجێکردنی ئیش وکارمان و پێداویستییەکانی ژیانمان و خوێندنمان، ئەمانە هەموویان لەکاتێکدا بوون کەهێندە سەرقاڵیش بووە بەئیش و کاری میری وخەباتەوە لەپێناوی سەربەرزیی میللەتەکەیدا.

ساڵی ($\frac{1949-1946}{1951-1950}$) لەم ماوەیەدا ڕەفیق حیلمی هێشتا بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرێتی پەروەردە بووە لەبەعقوبە، خەڵکی دیالە زۆریان خۆش ویستووە و ئێجگار ڕێزی هەبووە لەناویانداو زۆر هاوڕێی چاکی هەبووە کە کاتی خۆشی لەناویاندا بەسەربردووە هەروەها خێزانەکەشی لەبەعقوبە دڵخۆشتربوون وەك لەشارەکانی تر، لەم کاتەدا من ڕۆیشتم بۆ لوبنان لە ١٩٤٨-١٩٤٩ دا بەپێی بعثەکەم ، بڕواننە ئەو هەموو نامەیە کە لەماوەی ئەم (٥) ساڵەدا باوکم بۆی نووسیوم و بڕواننە وەڵامی منیش بۆئەو، لەوێدا نمونەی ژیانی تایبەتی خێزانی ئەم پیاوە گەورەیەو ئاگادارییی ئەو سەبارەت بەگشت لایەنێکی ژیانیان هەروەها بیرو ڕای و چالاکی و هاندانی بۆ سەرکەوتنیان و ڕازونهێنانیان لەخوێندن و لەتێکۆشانداو حاڵ و ئەحواڵی خۆی و منداڵەکانی تری و دەستکورتی و خۆبەختکردنی بۆ منداڵەکانی چەند بە جوانی دەردەکەوێت؟

(*) ١-بڕوانە نامە تایبەتییەکانی بۆ منداڵەکانی بەتایبەتی بۆ ناهیدەی کچی کاتێ لەدەرەوەی وڵات خوێندویەتی.

٢-بڕوانە ئەو بابەتەی ناهیدە ڕەفیق حیلمی بلاویکردۆتەوە بەناوی" ڕەفیق حیلمی ڕاستە نیشتمانپەروەری ئاینی بووە بەڵام هەرگیز منداڵەکانیشی لەبیر نەچووە، ئەمەوەڵامی بابەتێکی خوالێخۆشبو مستەفا نەریمان بوو. کاتێ لە یەکێك لەوەچەکانی ڕەفیق حیلمی پەستبووبوو وتبوی گوایە منداڵەکانی نەچوونەتەوە سەر خۆی هەروەها وتبووی ئەو دوایی ئەوەی ئاشتدەکردەوە کە لێی تووڕە دەبوو بەڵام ئەمان ئەوەش ناکەن و هتد......

لەساڵی ١٩٥١-١٩٥٢ باوکم لەبەڕێوەبەرایێتی پەروەردەی بەعقوبە لابرا، ئەوکاتە من هێشتا لەئەمەریکا دەمخوێند،نەمدەزانی بۆ لابرا لەو ماوەیەدا باوکمو ئەوان چووبوون بۆ بەغداو لەوێ دادەنیشتن. باوکم لەئامادەیی تفیض وانەی دەوتەوە، کە گەڕامەوە ئێجگار دڵتەنگ بووم لەحاڵو ئەحواڵی، هێندەی پێنەچوو کرایەوە بەمودیری مەعاریف لە عەممارە، (قەدەم خێر) واتە کچەکەمان دیسان بووبە خێر بۆمان.

کەی بەتەواوی لەبەڕێوەبەرایەتی مەعاریفی بەعقوبە لابرابوو نەمدەزانی؟ وەك وتیان لەبەرئەوە بووە دوو مامۆستایان بێپرسی ئەو لە بەعقوبەوە گواستۆتەوە بۆ سەر سنوور.

ساڵی ١٩٥٢-١٩٥٤ لەعەممارە

پاش ماوەیەك لەوباروذۆخە ناخۆشەی لەبەغدا لەساڵانی ١٩٥٠،١٩٥١ لەخانویەکی جولەکەکاندا بردبوویانەسەر لە (بستان الخمس) ساحە النصر ئەمجارەشیان باوکم بەهەوڵ و تەقەلای هاوڕێیەکی دڵسۆزی بەناوی مامۆستا محەمەد عەلی مستەفا کرایەوە بە (مودیری مەعاریف) ئەمجارەیان لە عەممارە . هەرچەند دایکم و هەمووومان زۆرمان پێخۆشبوو کە گەڕایەوە سەرئیشوکاری خۆی، بەڵام زۆریش دڵتەنگ بووین کە هەروا زوو هێشتا پاش پێنج ساڵ غەریبیو خوێندن لەدەرەوەی وڵات ، هەمووی مانگێکی پێنەچوو کەچی سەفەربکات بۆ عەممارەو بەجێمان بهێڵێت؟!

هەرچۆنێك بوو دایکم قەناعەتی پێ کرد بچێت لەگەڵیو منداڵە بچوکەکان ببات و من وپورمو ئەوانی تر لەبەغدا بمێنینەوە، لەبەر خوێندنی براو خوشکەکەم لەبەغدا چونکە منیش لەبەغدا دامەزرابووم.

سەرگوزشتەی هەڵبژاردنی ڕەفیق حیلمی بۆ (نیابەت)

لەم ماوەیەدا دەنگ بڵاوبۆوە کەهەڵبژاردنی ئەندامی پەرلەمان سەربەست دەبێت. جاران ڕاهاتبوون ڕاستەوخۆ لەلایەن حکومەتەوە دادەنران و کوردەکان هەمیشە هەمان دوو نوێنەریان هەبوو ماجید مستەفاو سەعید قەزاز.

باوکم هەرچەند دەیزانی کە هەروەك جارانەو هەڵبژاردنەکە سەربەستو سەربەخۆنیە، بەڵام هەر بۆ تاقیکردنەوە خۆی بۆیەکەمجار کاندیکرد. لەبیرمە ئێوارەیەك باوکمودایکمو منداڵەکان لەعەممارەوە هاتبوونەوە بۆ ئەم مەبەستە. لەپڕ ماجیدو سەعید قەزاز هاتنو

چوونه ژووری میوان کەوتنە گفتوگۆ لەگەڵیدا، دیاربوو بە زوویریی ڕۆیشتن، دوایی دایکم پێیی وتین کە پێیان وتووە، وازلە خۆکاندیدکردن بهێنە، لێپرسراوان بەبێ ئەوەش ڕاستەوخۆ دەتکەن بەنوێنەر، لەجیاتی هەرکامێك لەئێمە.باوکیشم پێی وتبوون من لەبەر (نیابەت) خۆم کاندید نەکردووە، من دەمەوێ گەلەکەم بزانێ هەڵبژاردنەکە ڕاست نییەو سەربەست نیە، هەروەك جارانە ئەوەتا واش دەرچوو.

ئەو سەد دینارەی باوکم پێویستی بوو بۆ تەئمینات، قەرزی کردبوو، دوایی بە قیست دایەوەو هەر سووربوو لەسەر چوون بۆ سلێمانی لە ڕۆژی هەڵبژاردنداو چوویش.... شەوی هەڵبژاردن گوایە وتیان شێخ چەند هەزار کەسی ناردبووە قەراغ شاری سلێمانی، تارەفیق حیلمی هەڵبژێرن ،بەلأم نەیانهێشتبوو ئەو کەسانە بچنە ناوشار. شەوێ تەلەفۆنمان بۆکرا لەسلێمانی یەوە، وتیان ڕەفیق حیلمی وا لەپارێزگای سلێمانی دانیشتووە. دەیانەوێ قایلی بکەن واز لەبیری هەڵبژاردن بهێنێت و پاشەکشە بکات بەپەیمانی ئەوەی بە تەزکیە دەربچێت،کەچی قایل نابێت، ئەمەیش بەواتای خستنەوەی ئاژاوەیەکی پڕمەترسیی دێت لە سلێمانی و ڕەنگە ببێتە هۆی تەقەو چەند کەسێکی بێگوناهیش تیابچن. بۆیە دەمانەوێ ئێوە خۆتان بەڵکو هەوڵبدەن تا هیچ نەبێت لەبەر ئێوە وازبهێنێت. من خۆم بە تەلەفون قسەم لەگەڵ باوکم کردو تکام لێ کرد لەبەرخاتری خەڵکەکە وازبهێنێت ئەوەبوو کەوازی هێنا و هەڵبژاردن بەتەزکییەشی ڕەتکردەوە.

نموونەی یادنامەکانی رۆژانەی

ئاخر پێنج دیناری نائبی ١٩٥٧ خۆشەویست حەفیدزادە سەید ئیبراهیم ئەفەندی شەوی $\frac{12}{13}$/١٩٥٧/٧ یەعنی شەوی یەك شەممە نزیك خانەکەی کەرکوکیزادە ئەحمەد ئاغا درایەوە بەخۆیو بەمە حیسابی ئەو (١٠٠) دینارە کە بۆ تأميناتی اینتخابات(*) بەقەرز لێموەرگرتبوو تەواو بوو لەسایەی خواوە لەم قەرزەیش رزگارم بوو.

$\frac{2}{13}$/١٩٥٧/١٠

رەفیق حیلمی

(*) ئەمەم لەدەفتەرێکی (مفکرە)یدا دۆزیەوە. باوکم ئەمە بووە، ئەگەر وەك د.موکەرەم تاڵەبانی باسی کردووە ئاخۆ پارەی ئەندامانی هیواچی لێهاتووەو ئەم بوختانەی کردۆتە ملی ئەمیندارانی هیوا، ئەگەر باوکم لەو جۆرە کەسانە بوایە هەڵبەتە پێویستی بەقەرزکردنی (تأمیناتی انتخابات)و دانەوەی بە اقساط واتە (٥) دینار ٥دینار نەدەبوو. هەروەها تادوا ساڵی ژیانی هەر قەرزی دروستکردنی ئەو خانوەی دەدایەوەکە پارەی گشت خێزانەکە بووچەند پارچە خشڵێکی کۆنی دایکمو گوارەو ئەنگوستیلەی منداڵانو تەنانەت هی باوەژنی دایکیشم و پوریشمی فرۆشت بێجگە لە وەی ئەحمەد ئاغا کەرکوکی زادەی خزممان پارچەیەك لەزەویەکەی پێبەخشین ئینجا توانیمان خانوو دروستبکەین.

بەغدا پێش شۆڕشی تەمموز ١٩٥٢-١٩٥٨

لەم ماوەیەدا رەفیق حیلمی پشکنەری تایبەتی بیرکاریی بوو لە بەغدا لە ١٩٥٢-١٩٥٤ کرایەوە بە بەرێوەبەری بەڕێوەبەرایێتی پەروەردە لە عەممارە وەك وتمان پاشان زوو زوو دەچوو بۆ شارەکانی تر لەبەغداوە بۆ پشکنینی قوتابخانەکانی شارەکان و بەپاص دەچوو تاپارەی زۆر نەدا بەئوتۆمبێلی تایبەتی. رۆژێکیان خۆم بردمە لای پاصی دیوانیە، چونکە تائەوکاتەش هێشتا مووچەی نەگەیشتبووە (١٠٠) دینارو زۆر جاریش پێش کۆتایی مانگ ناچاردەبوو شتێك لەخزمێکمان قەرزبکات و لە بەغدایش هەر بەپاص دەچوو بۆپشکنینی قوتابخانەکان.

پێش شۆڕش باوکم زۆر کێشمەکێشی پێکرا، جارێك دەکرا بەیاریدەدەری ئامادەیی (مەرکەزی) یە جارێ بەڕێوەبەری شرقیە یان کەرخ و زۆر ئیستیفزاز دەکرا. بڕواننە وێنەی رەشنوسی ئەم چەند کاغەزە کە بۆ لێپرسراوە گەورەکانی ناردووە کە بەزمانی تورکین و هەست و نارەزایی خۆی زۆر ئازایانە ڕووندەکاتەوە وەك ئەم نامەیەی بۆ نوری سەعیدپاشا و ئەوەی بۆ ئەرشەد ئەلعمری ناردووە.

صاحب المعالي

مدير المعارف العام

لقد تسلمت الامر الوزاري المرقم ٢٠١٥ والمؤرخ ١٩/١/٩٥٦ المتضمن اعادتي الى معاونية
الاعدادية المركزية بعد كل الجهود التي بذلتها ليعينني في محل اخر وبوظيفة تليق بي شكلاً وبوصفي تتلاءم
مع مؤهلاتي، واصبحت اشعر بأن اصرار المسؤولين على ابقائي في هذه المدرسة بالوضع غير
الطبيعي الذي انا فيه ودون اسناد اي عمل لي اقوم به، ما هو الا وسيلة لاستفزازي
واثارة مشاعري وعواطفي دون ان اعرف لذلك اي مبرر. فقد كان على
وزارة المعارف ان تقدر ظروف الموظفين القدماء امثالي وتحدو من خدماتهم
الطويلة المشرقة ومن ادائهم لواجباتهم باخلاص وكفاءة ومن تمسكهم بالمبادئ
السامية وبالخلق الرصين ما يحملها ان تشعر بواجبها نحوهم حتى تتمكن من العطف
عليهم وتكليفهم المراكز اللائقة بهم جزاء لهم وتشجيعاً لامثالهم. اما اذا كان المسؤولون
في المعارف يأبون السير على هذه الخطة الرشيدة او قد يجد البعض منهم لذة في التلعب
بمصائر امثالي وبمقدراتهم او في الاستهتار بحقوقهم وكراماتهم فانني لست بقادر على
اي عمل سوى اظهار ما يسعفني على مواجهة هذا الوضع التي اخذت تسير بها سياسة المعارف [illegible] غير مبال بما سيصيبني من الاذى بعد ان تجرعت
على ايدي بعضهم من الاذى المعنوي حتى الثمالة. فذاك لهم بأنني
مؤمن بأن الحق يعلو ولا يعلى عليه واخيراً تفضلوا بقبول فائق احتراماتي وتقديري

نسيم حلمي

معاون مدير الاعدادية المركزية

٢٢/١/٩٥٦

هێرشی سێ قۆڵیی بۆ سەرمیسر (العدوان الثلاثي)

ساڵی ١٩٥٦ لەکاتی هێرشی سێ قۆڵیدا بۆسەر میسر، ئامۆزایەکی باوکم کوڕەکەی لەئامادەیی شەرقیەبووەوباوکیشم لەوێ بەڕێوەبەری ئەو قوتابخانەیە بووە. ئەو قوتابییە چۆتە ماڵەوەو بەدایکی وتووە ئەمڕۆ ئامۆزاکەتیان بەسەرشان برد بۆ باڵوێزخانەی میسر بە وتنەوەی دروشمو گۆرانیی نیشتمانیەوە.شایانی باسە کە قوتابییەکانی زۆر یان خۆشدەویستو ڕێزیان لێ دەگرت چونکە ئەویش زۆر باش بوو بۆیان (*)

ڕەفیق حیلمی پێشتگیریی قوتابیەکانی دەکرد، کە دەکەوتنە کێشەیەکەوە یان لەکاتی مانگرتنو خۆپیشاندانیاندا لەناو قوتابخانەدا. تەنانەت ڕۆژێك لەپڕ تەلەفونی کرد بەدایکمی وت: جانتایەكو دەستێك نوێنم بۆ ئامادە بکە چونکە لەوانەیە بمگرن . تاهاتەوە چەند کفنمان دڕی دواتر پرسیمان چی ڕوویداوە ؟ وتی: وەزیر بە تەلەفون فەرمانی دامێ هەرئێستا لیستەی ناوی ئەو قوتابیانەی بۆ بنێرم کە مانیانگرتووەو من وتومە هیچیان نەکردووەو قوتابیان هەموویان لەپۆلدان وەزیریش وتویەتی ئێستا هەواڵمان بۆ هاتووە لەقوتابخانەکەوەو تووڕەبووەو هەڕەشەیکردووە. لەکاتی هێرشی سێ قۆڵییەکەشدا ڕەفیق حیلمی پشتیوانیی لەمیسر کردووە، هەر لەو بۆنەیەشدا قوتابیان بۆ خۆپیشاندان چوونەتە بەردەم باڵوێزخانەی میسرو ڕەفیق حیلمیی بەڕێوەبەریان بەسەر شانیان هەڵگرتووە.

بێجگە لەمە بۆ بەشداریکردن لە پشتگیریکردنی میسردا باوکم بەناوی جەمیلە خانی خێزانیەوە بەسەفارەتی میسری وتووە هیوای سەرکەوتن بۆ میسر دەخوازێتو

(*) ١٩٤٨-١٩٤٩ بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرێتی پەروەردەی دیالە (من لەبەیروت بووم).

١٩٥٠-١٩٥١ لابرا، (من لە ئەمەریکا بووم)

١٩٥١-١٩٥٢ کرایەوە بە بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرێتی پەروەردە لە عەممارە

١٩٥٥-١٩٥٨ هاتەوە بۆ بەغدا وەك پشکنەری تایبەتی. دەستبەکاربوو

١٩٥٨-١٩٥٩ کرابە مولحەقیڕووناکبیریی لە تورکیا پاش شۆڕشی‌تەمموز

١٩٥٩-١٩٦٠گەڕیەوە بۆ بەغدا بووەوەبە پشکنەری تایبەتی.

١٩٦٠ کۆچی دوایی کرد..

تکایە ببورن ئەگەر پاشو پێش هەبێت لەساڵەکاندا چونکە لەو ماوەیەدا زوو زوو کارو شوێنی کارەکەی دەگۆڕانو زۆر کێشمەکێشیان پێدە کرد.

پرسیبووی بۆ گەیاندنی ئەم هەستەی خۆی بەمیسرییەکان چیبکات باشە ؟ وتبوویان بروسکە بنێرە بۆ سەرۆك (جەمال عەبدولناسر) پێخۆشحاڵ دەبێت. من بۆخۆم وەڵامی ئەو بروسکەیەم بەناوی جەمال عەبدولناسر-ەوە بینیووە ئەویش لەناو نامەکانی باوکمدا.

وەك چەند جار باسکراوە و بۆخۆیشی لە یاداشتەکانیدا ئامارەی پێداوە رەفیق حیلمی هەستی نەتەوایەتی بەرامبەر بەسەرجەم نەتەوە کانی دنیا هەبووە چونکە خۆی نەتەوە پەروەربووە.

لەساڵانی پێش شۆڕشی تەمموزو کۆچی دوایی خۆیدا واتە لەساڵانی ١٩٥٢-١٩٥٨-١٩٦٠، لەو ماوەیەدا کە بەهۆی شیعرەکانی و کاری میریشییەوە زۆر کێشەی بۆ دروستبووبوو گەلێك لەو بەرهەمانەی کە هێشتا بەچاپی نەگەیاندبوون وەك بەشێك لە یاداشتەکانی و کتێبی (شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی) لەچاپیدان. ساڵی ١٩٦٠ بەر لەوەی کۆچی دوایی بکات بە ماوەیەکی زۆر کەم، کۆمەڵە شیعری دووەمی بەناوی (پاش تەمموون) بەچاپ گەیاند. ئەم بەرهەمە بەکوردییەو خۆی لەژیانی خۆیدا لەچاپیداوە، بەهەڵە چەند جار وتراوە ئەم کۆمەڵە سیعرە پاش کۆچی دوایی رەفیق حیلمی چاپکراوە چونکە ئەم دیوانە ساڵی ١٩٦٠ بڵاوبۆتەوەو خوالێخۆشبوو رەفیق حیلمی مانگی ٨ی ساڵی ١٩٦٠ کۆچی دوایی کردووەو کتێبەکە پێش ئەو مانگە بڵاوبۆتەوە. بەڵام بەداخەوە خۆی پێرانەگەیشت بیانگەیەنێت بەکتێبخانەکان بۆ فرۆشتن و گەلێك نوسخەیان تا ئێستاش لەماڵەوە ماون (کێ ئارەزوو دەکات بیانخوێنێتەوە بابێت تاپێشکەشی بکەین).

رەفیق حیلمی لەم ماوەیەداو پێشتریش هەرپێنوسی دانەناوەو زۆر بابەتی بڵاوکردۆتەوە لەگۆڤارو رۆژنامەکانی سەردەمی خۆیدا، تەنانەت وتاریشی لەئیستگەدا پێشکەشکردووە ! وابزانم دوا وتاری باسێك بووە سەبارەت بەئەمین زەکی بەگ.

لەوشیعرانەدا کە پاش تەمووزو پێش تەمووز هۆنیونییەتەوە، تیایاندا پێشبینی کردووە شۆڕشێ هەڵبگیرسێت .

١٩٥٨ لەكوێت لەگەڵ وەفدی یەكێتی ئەدیبانی عیراق

لەیادنامەیەكی بۆری بچوكدا نووسراوە :

١٩٥٨/١٢/١١ بەیانیی چوارشەممە.

بەغداد- كەركوك- موسڵ بەفڕۆكەی هێڵی عێراقی. كاتژمێر ٧/١٥ میوانخانە، تەحقیق لەگەڵ بەڕێوەبەرو هەندێك مامۆستاو یەكێتی قوتابیان، زیارەتی قوتابخانەی كۆمەڵەی رۆشنبیریی و دار المعلمین و زراعەوصناعە.

لەلاپەڕەیەكی تردا نووسیویەتی:

خەیری مەحمود (قائم بتفیش) دژی كوردەكان (ضدالاكراد)

لەلاپەڕەیەكی تریشدا ئەمەی نووسیوە :

ئەگەر بەمن بێ من ئەڵێم

عێراق وەك دیلی بێ فەڕ

درابووە بەرلیسی نۆكەر

ئەمە وابزانم بەشێكە لەو شیعرەی دوایی لە دیوانی (پاش تەمموز) دا بڵاویكردۆتەوە.

١٩٥٨/١٢/٢٠ سەفەری یەكەمی لەگەڵ نووسەرانی عێراق بۆ كوێت

لەیەكێ لە لاپەڕەكانی ئەم یادنامەیەدا بەباسێك دەستی پێكردووە كە پیشانیدەدات رەفیق حیلمی چەند پاك و دڵسۆز بووە نەك هەر لەگەڵ نەتەوەو گەلی خۆیدا بەڵكو لەگەڵ هەموو گەلانی عێراق ودەرەوەی عیراقیشدا. بەناوی مامۆستا نوری كەپارێزەرێكی عێراقی بووەو مامۆستابووە لەكوێت چەند وتەیەكی وەرگرتوە كە ئەمانەن :

١-یاسای تەملیكی كوێتی ساڵی نووسیوەتەوە. فاضل الجمالی و عبدالالەو مەلیك پاش زیارەتی كوێت و وەرگرتنی دیاریی كە پێشكەشیان كردون وەك ئۆتۆمبیلی كادێلاك و گەردانەی مرواری و شێری ئاڵتون...

٢-وەزعی عێراقییەكان لەكوێت، جیاوازیی لە مامەڵەكردن لەگەڵیانداو لەمووچەوەرگرتن وئیمتیازاتدا.

٣-ژمارەی فەرمانبەران و مامۆستایانی عیراق، نزیكەی (٢٠) مامۆستان بەرامبەر بە (٥٠٠) مامۆستای میسریی.

٤- جالیەی عێراقیی لەوانیتر زیاترن،بەڵام زۆربەیان کرێکارن.

٥- بازرگانانی کوێت جێگە بازرگانییە گرنگەکانی بەسرا لە بازاڕی سوق الصیادلە و هتد.. دەگرن

٦-خەڵکی کوێت زەوی و عەقارات لەبەغدا و بەسرا دەکڕن پاش دەرچوونی یاسای تەملیك.

٧- قونسولخانەی ئەمەریکا لەکوێت زۆری دیناری عێراقی کڕیووە .

ڕەفیق حیلمی بەمشێوەیە باس و خواسەکانی ئەم سەفەرەی تۆمارکردووە دواتریش ناوی ئەوانەی نوسیووە کە لەو گەشتەدا وەك ئەندامی یەکێتی نووسەرانی عێراق و جێگری سەرۆکی یەکێتییەکە ناسیونی و ئەمانە لە وڵاتە عەرەبییە جۆربەجۆرەکانەوە هاتوون و دیارە هەموویانی ناسیووە و گفتوگۆی لەگەڵ کردون و تاری لەسەر نوسیوون. تەنانەت نووسیویەتی ئاشنابوونی بە ئەندامانی تیپی شانۆی نەتەوەیی (المسرح القومی) لەنەخۆشخانەی کوێت بەشی دانسازیی بووە و گاڵتەی لەگەڵ ژنە هونەرمەند (ئەمینە رزق) دا کردووە کەئەکتەرێکی بەناوبانگی میسرە و پیرۆزبایی لێکردووە بۆ نواندنی ڕۆڵی (لەیلا) لەسەر شانۆی هۆڵی قوتابخانەی (الصدیق)ی شکۆدار لەکوێت بەشێوەیەکی زۆر جوان و سەرکەوتووانە کەئەم بەرهەمە بەشێوەیەکی تایبەتی پێشکەش بە وەفدەکە کراوە.

پێنج شەممە ١٩٥٨/١٢/٢٥کوێت

لە لاپەڕەیەکدا نووسیویەتی ڕۆژی پێنج شەممە ١٩٥٨/١٢/٢٥ چووە بۆ نەخۆشخانەی ددان و سەرۆکی ئەوبەشە ناوی د. یوسف الاسدی بووە لەوێ ددانێکی کێشاوە و دکتۆر عەبدول لەتیف عەلەکەی بینیووە،لە لاپەڕەیەکی پاش ئەم تێبینییەدا بە قەڵەمی ڕەساس نووسراوە ١٩٥٨/١٢/٢٦ کە بەدەستو خەتی باوکم ناچێت و خەتی یەکێکی ترە.

لە شوێنێکدا ڕەفیق حیلمی ناوی ئەوانەی نووسیووە کە لەوێ ناسیوونی و ئەمانە بوون:

الدکتور محمد هفطشی الأردنی، یعمل في الکویت تعرفت علیە عن طریق الاستاذ درویش المقدادي واتە لە کوێت کاردەکات و بەهۆی مامۆستا دەروێش میقدادییەوە

ناسیومه، ئەم دکتۆر محەمەدە یاریدەدەری بەڕێوەبەری پەروەردەو زانیاریی کوێت بووەو باوکم نوسیوویەتی سەبارەت بەڕێبازی ڕۆژنامەی (العجن)ی کوێتی لەسەر پاپۆڕەکە گفتوگۆم لەگەڵدا کرد بەئامادەبوونی مامۆستا کامیل الشناوی. ئەم باسەش دوورو درێژ بۆوە تا گەیشتینە سەر باسی عەرەبە قەومییە متطرفەکان .

لەوناوانەی تر کە رەفیق حیلمی لەم یادنامەیەدا باسیکردون و ناسیوونی ئەمانەن(اسعد داغر، عبداللة المازنی، الدكتوره بنت الشاطئیو الأستاذ امین الخوكلە) دەڵێت وێنەیشی لەگەڵ گرتوون، کە ئەم وێنانە تائێستاش ماونو لەم کتێبەدا دەیانخەمە بەردیدەی خوێنەرانی خۆشەویستو دۆستانی رەفیق حیلمی.

لە شوێنێکی تردا باسی دکتۆر سهیل ادریسی خەڵکی لوبنان دەکاتودەڵێت (تحدثت معه عن مجلة الأداب) واتا باسی گۆڤاری(ئاداب)م لەگەڵ کرد. دواتر باسی عە فیف الکیالی دەکات کە خەڵکی حەلەب بووەو جوانترین شیعری لەو فێستیڤاڵە شیعرییەدا پێشکەشکردووە.

هەروەها نوسیوویەتی دکتۆر شەوقی ضیف کە مامۆستای کرلێجی ئادابی قاهیرە بووە لەلیژنەی (گۆڤار)دا ناسیویەتیو وتوویەتی خاتوو پاکیزەی کچتان دەناسم .

باوکم هەر لەم یادنامەیەدا نوسیوویەتی دکتۆر سهیل کە خاوەنی گۆڤاری (الاداب) ەلە لیژنەی ئەوگۆڤارەدایە کە میهرەجانەکە دەریدەکات هەروەها مەحمود جواد الغیان-یش کە نووسەرێکی عیراقییەو خاوەنی گۆڤاری (الفکر)ە ئەمیش لە لیژنەی گۆڤارەکەدابوو،وەك دەردەکەوێت ئەندامەکانی ئەو گۆڤارە وەفدەکە خۆیان بوون، مامۆستا رەفیق حیلمی-یش ئەندام بووە تیایداو بەهۆی گۆڤارەکەوە لەنزیکەوە ئەو ڕووناکبیرانەی ناسیووە کەباسی کردوون.

لەم لاپەڕەیەداو بەقەڵەمێکی سەوزو دەستو خەتێك کە بە خەتی باوکم ناچێ نووسراوە (انقله هنا لمعرفة الاخطاء في الكتابه رغم ان الشخص كما ذكربنفسه في دائرة المعارف الكويتية وقدكتب: حسن ابراهيم كمال داء رة معارف حكومة الكويت قسم الاسكان وتأثيث!)

رەفیق حیلمی-یش بەدەستو خەتی خۆی وبە مەرەکەبی سەوز نوسیوویەتی :کان مكلفأ بتأمين راحتنا في ضيافة رقم (١)

لەلاپەڕەکانی تری ئەم یادنامەیەدا ڕەفیق حیلمی نوسیویەتی رئیف الخوری بیروت- لوبنـان ڕۆژنامـەی (الکفـاح)، (الکلیـه البطرركیـه للـروم الکاثولیـك). رئیـف لـە ئەدیبـە یەکەمەکان بوو کە لەگۆنگرەی نووسەران لە کوێت ناسیمو بیری ساغیان هەبوو سەبارەت بـە (دیمقراطیـة)و ئیعتیرافکـرن بـە (قـەومیاتی) غـەیری عـەرەب، بەتایبـەتی باوەڕبوون بـەمافی نەتـەوەی کـورد وەك هـەر عیراقییـەك بـاوەڕی بـەدیمـوکراسـی هـەبێ، کـەپاش شۆڕشی ١٤ ی تـەمموز لەعیراقدا بڵاوبۆتـەوە . مامۆسـتا جواد الغیان خـاوەنی گۆڤـاری (المجلـه)ی بغـدادی وتـارێکی بـەنرخی لـەرئیف وەرگـرت کـە ئـەم بۆچـوونەی تیـادا بەیانکردبوو.

١٩٥٨/١٢/٢٢ کوێت

لەشوێنێکدا ئەم ناوانەشی نوسیووە :

سعید فهیم نوێنەری (الجامعه العربیه)، عبدالکریم المدرس

هەروەها ئەم ناوانەیشی ناساندووە:

١-حمزه عباس- دائرة المالیه بەشی نهێنی (القسم السری) الکویت

٢-احمد شاب القدس- فلسطین

٣-خەلیل البیطار- الاردن

٤-سعید البدری- سامراء

٥-الشیخ عەبدالزهره

٦-ابراهیم العریض -البحرین

٧-محمود محی الدین احمدی- المعارف العامه الکویت.

ڕەفیـق حیلمـی لەبەرئـەوەی ئەنـدامی لیژنـەی دەرهێنـانی گۆڤـاری فێسـتیڤاڵ بـووە لیستی ناوی لیژنەکانو ناوی سەرجەم ئەندامانی لەلابووە

وێڕای وێنەی هەموویان.

١٩٥٨-١٩٦٠ پاش شۆڕشی تەمووزو پێش کۆچی دوایی

باوکم تەنها دووساڵ دوای ڕاگەیاندنی شۆڕش ژیا . بەیانیی لەپڕ کە ئیستگەکە وتی (هنا الجمهوريه العراقيه) واتا ئێرە کۆماری عیراقە باوکم لەو شیعرەیدا کەبەناوی (شۆڕشی تەمووز)ەوە دایناوە هەستی خۆی بەرامبەر بەو وشانە لەدیوانی (پاش تەمووز)دا دەربڕیووەوهۆکاری ڕوودانی ئەو شۆڕشەی بەدەرئەنجامی ڕەفتاری ئەو حکومەتە لەقەڵەم داوەکە ئەوەندە گەلەکەی لەدەستی بێزار بوون، ڕەفیق حیلمی دەڵێت کە گوێم لە (هنا الجمهوريه العراقيه) بووهێندە نەبوو لە خۆشیاندا لەسەر خۆ بچم.

پاش تەمووز ١٩٥٨-١٩٥٩

ساڵانی ٥٨-٥٩ باوکم کرا بە مولحەقی ڕووناکبیریی لەتورکیا، بەڵام دیارە لەوێ (وەك خوالێخۆشبوو مستەفا نەریمان لەیەکێك لەبابەتەکانیدا نوسیوویەتی) حکومەتی تورکیی ترسی هەبووە لێی، ترساوە لەوەی کوردەکان هانبدات لەدژیان، بۆیە داوایان لە حکومەتی عێراق کردووە بیگەڕێننەوە بۆ وڵاتی خۆی، هەرلەبەر ئەوە مانەوەکەی لەتورکیا تەنیا دووساڵی خایاند.

مامۆستا مستەفا نەریمان نووسیویەتی ئەم هەواڵە لەڕۆژنامەی (لۆمۆند) ی فرنسیدا بڵاوکراوەتەوەو لەژمارە (٢٨)ی ڕۆژی کوردستانی ئێرانی(٢٠ك ١٩٦٠) ئیتر دوای ئەمە ڕەفیق حیلمی کە گەڕایەوە بەغدا تاکۆچی دوایی پشکنەری تایبەتی بوو، هێشتا خانەنشینیش نەکرابوو کە لە (٤ ئابی ١٩٦٠)دا کۆچی دوایی کرد.

ئەو کاتە جارێ (٤٥) ساڵ خزمەتی هەبوو هێشتا نەگەیشتبووە تەمەنی خانەنشینیو تەمەنی(٦٢)ساڵ بوو ئەو تادوا هەناسە لەخەباتو هەوڵو تێکۆشان نەکەوت. هەمیشە وەك کاتی گەنجێتی بەشەو و بەڕۆژ کایدەکردو سەرقاڵ بوو، بەڕۆژ کاری میریی کە لەیەك ڕۆژدا دووجار دەچوو بۆ بەعقوبە بۆ پشکنینی قوتابخانەکانو ڕاپۆرت نوسین .

وێڕای کاری میری سەرقاڵی نووسینو پڕۆژەی لەچاپدانی کتێبەکانی بوو لەرووی کۆمەڵایەتیشەوە گەلێك هەوڵیدا تا کۆمەڵە کوردییەکان یەکبگرنەوەو کۆمەڵەیەکی یەکگرتووی بەسوود بهێننەئاراوە، کەچی ئەوانەی خاوەنی ئەو کۆمەڵانە بوون

هەوڵیاندەدا ڕایبکێشن بۆ ناو ئەو کۆمەڵانەی خۆیان دایانمەزراندون بەڵام وەك مامۆستا مستەفا نەریمان دەڵێت ئەو رەفیق حیلمی یەی کە سەرۆکی باڵای پارتی هیوا بوو نەدەکرا ببێت بەئەندامێکی لاوەکیی لەناو هیچ پارتێکی تردا.

وەك دواتر بیستومانە هەوڵیشیداوە خۆی پارتێکی یەکگرتووی نێوان کوردو عەرەب بەناوی پارتی (جمهوریە)وە دابمەزرێنێت بەڵام نەیتوانیووە، چونکە وەك دەوترا سەردەمی(مدالشیوعی) بووەو خەڵکەکە خرۆشاون هەریەکە بەلایەکدا وهەریەکە سەربەبیرو ڕایەك بوون، لەوکاتانەدا باوکم تانیوەشەو لەم وتار پێشکەشکردنەوە بۆ ئەو وتارو لەم کۆڕەوە بۆ ئەوکۆڕو کۆنگرەو کۆبوونەوەیە ڕۆیشتووە تا بەیانیش سەری بەسەر نوسیندا شۆڕکردۆتەوەو چەندبەشێکی لەیاداشتەکانی تۆمارکردووە .

نابێت ئەوەشمان لەبیر بچێت کەپاش تەمموز رەفیق حیلمی کرابە جێگری سەرەکیی یەکێتیی نووسەرانی عێراق‌و سەرۆکی سەندیکای مامۆستایان کە ئەمانەش کارێکی هەروا کەم نەبوون.

تێبینی/ کۆمەڵە شیعری (پاش تەمموون)ی رەفیق حیلمی بە زمانی کوردییەو وەك لەو بەڵگەیەنامەیەشدا دەردەکەوێت دیارە نوسخەیەکی پێشکەش بە عەبدولکەریم قاسم کردووەو ئەویش لەرێی سکرتێرەکەیەوە بەم نامە رەسمییە سوپاسی دەکات، هەرئەم بەڵگەنامەیەش دەریدەخات خوالێخۆشبوو مستەفا نەریمان بەهەڵەدا چووە کەنوسیوویەتی ئەم کتێبە د.پاکیزە پاش کۆچی دوایی باوکی بەچاپی گەیاندووە.

الرقم ٢٧ / ٢١٦
التاريخ ١٩٦٠/٣/١٧

بغداد

الأخ رفيق حلمي
وزارة المعارف

تحية طيبة :

يسرني ان انقل اليكم شكر سيادة الزعيم عبد الكريم قاسم رئيس الوزراء على هديتكم نسخة من المجموعة الشعرية ((پاشرتموز)) الذى نظمتموها وان اعرب لكم عن تقديره لجهودكم في حقل الثقافة الكردية ٠

انتهز هذه الفرصة لاقدم لكم نسخة فريدة من تصوير سيادة زعيمنا الغالي مذيلة بتوقيعه ، واقبلوا شكرى واحترامى ٠

الرئيس
سعيد الدورى
ع٠ سكرتير رئيس الوزراء
لشؤون الصحافة

جەمیلەخانی هاوسەری رەفیق حیلمی

دایکم ژنێکی ئێجگار لەسەر خۆوبێدەنگ و سەنگین وکەم دوو بوو زۆر دینداریش بوو، بەتەمموز بەقرچەی گەرما رۆژوی نەدەشکان ونوێژی دەکرد وخێروخێراتی دەکردو یارمەتی هەژارانیدەدا خەسویەکی بێهاوتا بوو، زاواکانمان ئێجگار خۆشیاندەویست و خزمەتیان دەکرد، چونکە هەرگیز پشتی نەدەدان لەزەوی و ئەگەر شتێك بوایە دەیوت کچەکەی خۆم و منداڵەکانی دەکەم بەقوربانتان بۆیە ئەمانە زۆریان خۆشدەویست و ئەویش زۆری خۆشدەویستن، جیاوازی نەدەکردن لەگەڵ براکانمان. هیچ خۆی هەڵنەدەقورتاندە کاروبارو حاڵ وئەحواڵی کچەکانی ، هەروەها بووکەکانی و هەرچی شوییبکردایە یان ژنی بهێنایە دەچووە ماڵی خۆی و سەربەستانە دەژیا ئەو دەستی پێوەنەدەگرتن. بەڵام هەمیشە ئەوان لە بۆنەکاندا دەهاتن بۆلای هەندێجار بەشەویش دەمانەوە. کاتێ نەخۆش دەبوو دەوریان دەداو ئێشکیاندەگرت بەدیارییەوە. بوك و زاواکانی وەك منداڵەکانی خۆی وابوون، دیاربوو لەخەسویەوە زۆر وانەی وەرگرتبوو، ئەویش وابوو بۆ دایکم کە بووکی بوو، لەگەڵ پوریشمان چەند ساڵ ژیاوە وەك خوشکی بێت وابووەو تەمەنیان نزیك بووە لەیەکەوە هەندێجار کە زوویربوونێك روویدەدا دەیوت بەخوا لەئێوەم زیاتر خۆشدەوێت، هەستن دەستی ماچ بکەن و ئاشتیبکەنەوە . ئەویش خێرا لێمان خۆشدەبوو هێندە دڵی ساف و خاوێن بوو، هێندەی خۆشدەویستین، ئێمەیش ئەگەر لەدایکمان زیاترنەبووبێ لەو کەمترمان خۆشنەویستووە و پەیوەندیمان لەگەڵ ئەو زیاتربوو وەك لەدایکمان چونکە زیاتر ئاگای لە هەمووژیانمان بوو، هەموو پێویستیمان، هەستمان و نهێنیمان، خوێندنمان، دڵتەنگیمان، نەخۆشیمان. من دەمەوێت لەرێگەی ئەم قسانەوە ئەو راستییە روونبکەمەوە کەئەگەر باوکم خێزانەکەی وانەبووایەو لەگەڵ خوشکەکەشی وانەبوونایە ئەوا رەفیق حیلمی هێندەی سەریقاڵی چارەسەرکردنی کێشەی ناوماڵەکەی دەبوو، هێندە بوارو دەرفەتی نەدەبوو بۆ خەباتی نەتەوایەتیی. ئەگەر ئەم خێزانەش بەمجۆرە نەبووایە چۆن بەرگەی دووریی رەفیق حیلمی و کێشەکانی رۆژگاریان دەگرت ؟

ئەم باسە ئیتر درێژەی ناوێت، بەڵام پێویستە ئاماژە بۆ ئەو خۆشەویستییە گەورەیە بکەین کەلەنێوانی باوکمو دایکم دا هەبوو تەنانەت لەکاتی نەخۆشییەکەیدا سەری لەسەر ڕانی دایکم دانابوو ئەگەرچی بێهۆشبوو بەڵام دایکم بەچرپە لەگەڵی دەدوا لەو دیمەنەدا لەدوو کۆتر دەچوون کەلەترسی لەیەك جیابوونەوە سەریان نابێت بەسەری یەکترەوە.

دایکمو باوکم ئێمەیان بەجێهێشت و چوون بۆ تورکیا

دایکم لەئەستەمبووڵ عەبای فڕێدابوو، کەهاتەوە ئیتر نەیدایەوە بەسەریدا وەکو ژنە ئەوروپاییەکان دەستکێشی لەدەستدەکرد و قاتی مۆدەی لەبەردەکرد، بەتایبەتی چونکە لەگەڵ باوکم دەچوو بۆ دیداری دیبلۆماسیو بینینی پیاوی بیانی، لەو شوێنانەیش دەستی ژنان ماچ دەکرا وعەبا لەوجێگانەدا بیٚ سودبوو. باوکم لە سەرەتایشدا پێیخۆشنەبوو کەئێمەیش عەبابدەین بەسەرماندا کاتیٚ کە لە سلێمانی بووین بەڵام لە مانگی هاویندا کە دەچوم بۆ بەعقوبە لەویٚ زۆر توندڕەوبوون بۆیە عەبام دەدا بەسەردا.باوکم دەیوت من نامەویٚ بەعەبا خۆتان داپۆشن واباشترە بەڕەوشتی جوان خۆتان بپارێزن، ئەو نەزۆر توندڕەوبوو وەك لەنامەیەکیدا وتویەتیو نەوازی لەتەقالیدی ئیسلامیش هێنابوو. بەپێچەوانەوە زۆر پارێزگاریی لە دابو نەریت دەکرد. وەك وتم دایکم ژنێکی خانومانی بەئارامی، بێدەنگ بوو بەڵام وریاو بیرەوەری بەهێز وخۆی بەجەرگ بوو. زۆر خەمی لەدووریمان دەخواردو ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو لەژیانی ڕەفیق حیلمیدا ، ئەو نەبوایە هیچ ژنێکیتر نەیدەتوانی لەگەڵ باوکمدا ئەو ژیانە سەختە بژی بەو جۆرەی کەباسمانکرد هەر شەش حەوت مانگ جارێك لە شارێك بوون، هەمیشە لەترسدا ژیاونو زۆربەی کاتیش دەستکورت بوون، گەڵیٚ جاریش دایکم بەتەنیا رووبەرووی کارەساتو کێشەکانی ژیان بۆتەوەو نەیهێشتووە ئێمەش بیٚ باوکیمان پێوە دیاربێت.

چالاکییەکانی ڕەفیق حیلمی لەکاری میریدا

گـەلێك چـالاکیی هـەبوو لـەگۆڕەپانی سیاسـیی و خۆبەختکردنـدا بـۆ نیشـتمان و نەتەوەکەی، وەك بەشداریکردنی لەکاروباری شێخی نەمردا بە وەرگێڕانی گفتوگۆی شێخ لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلیزدا کاتێ کەنوێنەری تایبەتی و نهێنی پارێزو راوێژکاریشی بوو.هـەروەها دامەزراندنی قوتابخانـە و دامەزراند کۆمەڵەی سیاسیی بەفـەرمانی ئـەو، وێـڕای بـەڕێوەبردنی رۆژنامـەکانی سـەردەمی شـێخ و نوسـین و بڵاوکردنـەوەی شـیعرو بابەت و وتار لەرۆژنامەکاندا چالاکیشی هـەبوو لە کۆڕەپانی کارە میرییەکەیدا. بڕواننە ئـەو هـەموو هەوڵــە بـۆ پێشخسـتنی خوێنـدەواریی بەنوسـین و بـە ئامۆژگـاریی، بەدامەزراندنی قوتابخانـە و بەڕێوەبردنی بەچاکترین شێوە وبەئامۆژگاری بۆ قوتابیان و مامۆسـتایان بڕوانـە ئامۆژگارییـەکانی بـۆ مامۆسـتایان لـە دەفتـەری پشـکنینی قوتابخانەکاندا کاتێ پشکنەر بووە، بڕواننە کارەکانی کاتێ (بەڕێوەبەری پەروەردە) بووە هەروەها بڕواننە ئەو وێنانەی کە لە خۆنواندنی قوتابخانەکاندا گیراون بزانن ئەوانەی بینیویانـە چـۆن باسـی دەکـەن ،چیکردووە تـا کارەکـەی بـەجوانترین شـێوە دەربچێت، تەنانـەت لەسـەر ئـەرکی خـۆی لـەماڵی خۆیـدا خـواردنی زۆر نایـابی دروسـتکردووە بۆسەرجەم میوانەکانیش هەرچەند خۆم لەبەرئەوەی لەدەرەوە دەمخوێند ئەو نمایشانەم نـەبینیووە . یەکـەم سـاڵ کـە لـەلوبنان بـووم بـۆ هـاوین گەڕامـەوە بـۆ لایـان بـۆ بەعقوبـە کەگەیشتمە بەغدا دڵم خۆشبوو باوکم و دایکم و هـەمووان دەبینـم کـاتێ دێن بەپیرمـەوە بەتایبەتی کەساڵێك بوو دووربووم لێیانەوە و پاش ئەو کارەساتەی کەبەسـەرماندا هـات ڕۆیشـتبووم و تووشـی گـەلێك کێشـەی تەندروسـتی بووبـووم لـەلوبنان .لەهـەموو ئەمانـە ناخۆشتر ئەوەبوو پاش ئەو هەموو شتە دەرنەچم باوکم ناچار بێت پارەی کەفالەتەکـەم بۆ بدات بەڵام بەهاندانی باوکم و بەخـەباتی بێوچانی خـۆم دەرچـووم و دەمزانـی ئـەوە دڵـی باوکم شاد دەکات، کەچی کە گەیشتم چاوم گێڕا هیـچ کەسـێ دیارنـەبوو،وتم ئاخـۆ چـی قەوماوە؟ لـەپڕ پۆلیسـێك هاتـە پێشـەوە ، وتـی تـۆ ناهیـدەیت؟ وتم بـەڵی چـی روویـداوە؟ وتــی مەترسـە باوکـت داوای لێکـردووم بتبـەم بـۆ مـاڵی کەسـێك لێـرە تاپشـوبدەیت ئینجابتبەم بۆ بەعقوبە، چونکە باوکت سەرقاڵی نمایشی گشتیی قوتابخانـەکانن وبڕیارە

مەليك و وەصى بچن بۆ بينينى بۆيە باوكت نەيتوانى بێت بەپيرتەوە، ماڵەوەشتان خواردەمەنى بۆ ميوانەكان ئامادە دەكەن.

بێجگە لەم چالاكييانە زۆر چالاكيى تريشى هەبووە لەچوارچێوەى كارە ميرييەكەيدا.ساڵى ١٩٥٠-١٩٥٢ من لەئەمريكابووم لەپڕ ڕۆژێك هاوڕێيەكم كە وەختى خۆى لەبەيروت لەگەڵم بووتازە لەعيراقەوە گەڕابووەوە نامەيەكى بۆ ناردم تيايدا نووسيبووى چووم بۆ بەعقوبە بۆ سەردانى ماڵى باوكت بەڵام وتيان لەوێ نەماون نەمزانى لەكوێن؟ بەم هەواڵە زۆر ناڕەحەت بووم بەخۆمم دەوت ئاخر (بەڕێوەبەرى بەڕێوەبەرايێتى پەروەردە)و پياوێكى وەكو باوكم بەناوبانگ و ناسراو چۆن دەبێت خەڵكى نەزانن بەماڵ و خێزانەوە بۆ كوێ چوون؟ ئينجا بيرى لێبكەنەوە و بزانن حاڵى من چۆن بووە، نەمدەزانى نامە بۆ كێ بنووسم تاهەواڵيانم بۆبنێرێت، پاش پرسيار و هەوڵدان زانيم لە بەغدان، بەڵام تاگەڕاشمەوە عێراق نەمزانى ئەمە چۆن بووە.

بەكورتى وتيان: گوايە دوو مامۆستا لەبەعقوبە بێپرسى ئەو گواستراونەتەوە بۆ سەر سنور واتە دوورخراونەتەوە ، رەفيق حيلمى كە ئەمەى بيستووە زۆرى پێناخۆشبووە چونكە بەبێ لێكۆڵينەوە لەراستيى ئەو رووداوەى بەهۆيەوە دوورخراونەتەوە كارەكە ئەنجامدراوە و ئەم كەبەرپرسى بەڕێوبەرێتييەكەبووە پرسى پێنەكراوە بۆيە هەوڵيداوە ڕاستى ودرۆ دەربخرێت و بە ڕەسميى بگەڕێنرێنەوە سەر كارەكانيان بەڵام سوودى نەبووە، ديارە تووڕە بووە و نارەزايى دەربڕيووە كەلەسەر ئەوە خۆيشى لابراوە لە بەڕێوبەرێتى (مەعاريف). هيچ ئيشوكارى ترى نەدراوەتێ، هاتۆتەوە بەغداو لەوێ لەئامادەيى قوتابخانەى (تفيضيـا هلی) وانەى وتۆتەوە هەربۆيە لە نامەيەكيدا بۆ من نووسيويەتى (من ئێوە نەبوونايە شتێكى تر دەبوم) ، واتە لەبەر ئێمە نەبووايە ئەم كارەيشى لەبەغدا قبوڵ نەدەكرد. پشتى زۆر قوتابى و مامۆستا و فەرمانبەرى گرتووە و هەوڵى بۆداون و كارى بۆ جێبەجێكردون، لەهەموو ئەمانەيش گرنگتر ئەوەيە كە لەتەنگانەدا پشتى بەرنەدەدان و هاوڕێيەتييەكانى دڵسۆزانە و تا سەربوون.

بەشی دووهەم
ژیانی سیاسی
رەفیق حیلمی

قۆناغی یەکەم

لاویتی و شیعری دلْداری ...

وەك لەیاداشتەکانیدا نووسراوە باوکم ژیانی ئەدەبیی بە شیعر دەستپێکردووەو هەربە شیعریش کۆتایی پیْ هێناوە.

لە سەرەتاوە وەك خۆی لە دیوانی (پاش تەمموز)ی دا کە پێش کۆچی دوایی لە چاپی داوە ، نووسیویەتی: لە پانزە ساڵییەوە [*] دەستم کردووە بە دانانی شیعر. بەڵام شیعری دلْداری وغەزەلی نووسیوە ئەویش بەزمانی تورکی. بابزانین بۆچی بەشیعری دلْداری دەستی پێکردووە ؟ خۆی وتویەتی : چونکە ئەو کاتە هێشتا هەستی نەکردووە بە ڕووداوەکانی دەوروبەر لە گۆڕەپانی سیاسیداو ئەو کاتە هێشتا قوتابی ناوەندیی بووە. لە بەرگی حەوتەمی یاداشتەکانیدا باسی چوونە ئەنقەرەی بە نوێنەرایەتی شێخ مەحمود بۆ کێشەی مافی کورد کردووەو وتویەتی : هاوڕێیەکی ئەو سەردەمەی بینیوەتەوە ناوی (خلوصی)بووەو پێکەوە شیعری تورکییان داناوەو ناردوویانە بۆ رۆژنامەی (حوادث) و گۆڤاری (کەوکەبی شەرق) لە کەرکووك ،هەروەها وتویەتی ئەو شیعرانە بە تورکی بوون چونکە ئەو کاتە هەر ئەو رۆژنامەیە هەبووەو ئەویش بە تورکی بووەو لە کەرکوك دەرچووە ،نەك ئەم بەڵکو هەموو هەر بە تورکی نووسیویانە چونکە خوێندن لەتورکیابووەو ئەوانەیشی گەڕاونەتەوە بەو زمانە نووسیویانەو زمانی کوردیی و رۆژنامەگەریی کوردیی لەو شارەداو لەو قۆناغە سیاسییەدا نەبووەو رێگەی پێنەدراوە ، ئەو هەڵبەستانەیش کە باوکم‌و هاوڕێکانی لەو بلاْوکراوانەدا بلاْویاندەکردنەوە (لاسایی کردنەوە)ی ئەوانەبوو کە لەرۆژنامە تورکییەکاندا دەیانخوێندەوە ، مامۆستا مستەفا نەریمان زۆر بەوردیی‌و زانستیانە بیبلۆگرافیایەکی باشی بۆ سەرجەم ئەو شیعرانەی باوکم دروستکردووە کە لە (حوادث)دا بلاْویکردونەتەوە، بەلاْم وتوشییەتی ئەوانە هەرشیعرەکانی ئەو ژمارانە بوون کە دەستی کەوتوون. ئەمەیشی لە کۆڕێکدا لەساڵی (١٩٨٥) وتووە کە لە سلێمانی بە بۆنەی تێپەڕبوونی (٢٥) ساڵ بەسەر کۆچی دوایی رەفیق حیلمی‌دا بەڕێوەچووە.

---

[*] لۆرد ئیریك لە پەرلەمانی بەریتانی لە پەسەند کردنی یاداشتەکانی رەفیق حیلمی‌دا بە ئینگلیزی‌و لەوەرگێڕانی (د. ف. حیلمی) نووسیویەتی رەفیق حیلمی هەر لە دە ساڵییەوە شیعری لاوانەوەی بۆ شێخ سەعید بە تورکی خوێندۆتەوە لە پێشوازی (شێخ مەحمود) ی کوڕیدا .

قۆناغی دووەم

خەباتی وشیعری سیاسی

به عەرەبی نووسراوە "كانت الفترة الثانية من حياة رفيق حليمي من اهم الفترات في النضال القومي الكردي " واتە دووەمین قۆناغی ژیانی رەفیق حیلمی لە گرنگترین قۆناغەکانی خەباتی نەتەوایەتی کورد بووە.

وەك باوکم خۆی لەیاداشتەکانیدا نووسیویەتی پاش رۆژنامەی (حوادث) ی سەردەمی عوسمانلی کە شیعری دڵداریی بەتورکی تیا بڵاوکردۆتەوە، رۆژنامەی (النجم) دەرچووەو دیسان بە تورکیو لەکەرکوك بووە ، ئەمەیان سەر بە ئینگلیزبووە و بەڕێوەبەرەکەی بەڕێوەبەری قوتابخانەی (ظفر) بووە لە کەرکوك .رەفیق حیلمی-یش ئەو کاتە مامۆستا بووە لەوێ ، بۆیە کەوتۆتە بڵاوکردنەوەی شیعر لەو گۆڤارەشدا، بەڵام ئەمجارە شیعری سیاسیو پەروەردەییو بابەتو سەروتاریشی نوسیووە. ئەوەتا دەڵێ:" ئیتر نەمهێشتووە هیچ ژمارە یەکی النجم بەبێ سەروتار دەربچێت " ئەم رۆژنامەیە ئەگەرچی بە تورکییبووە بەڵام بۆ کوردبووە .[*] ئەم نووسینانەی باوکم لەو رۆژنامەیەدا ئینگلیزەکانی خستۆتە مەترسییەوە ،وەك خۆی لە کۆمەڵە شیعری (پاش تەمموز) ومامۆستا نەریمان باسیانکردووە شیعرە تورکییە سیاسیەکانی رەفیق حیلمی تورکەکانو ئینگلیزەکانی زۆر تووڕە کردووە [*] بڕوانە باسی چوونی رەفیق حیلمی بۆ لای ئۆزدەمیر لە رواندزو چۆن لەکاتی گفتوگۆو تووێژ لە گەڵیدا تووڕەبووەو وتویەتی شیعرەکانتم خوێندۆتەوە دەزانم گفتوگۆ لەگەڵ تۆدا سوودی نیە . بۆ شیعرەکانی سەردەمی ئینگلیز لە رۆژنامەی (النجم)دا دیسان بڕوانە ئەو دوو سەرچاوەیە . باوکم خۆی لە پاش تەممووزو لە یاداشتەکانیداو مامۆستا نەریمان لە باسەکانیدا ئەم

---

[*] بڕوانە رۆشنبیری نوێ ١٠٨سالی (١٩٨٥) تۆماری تایبەتی بۆ لیستەو باسی شیعرەکانی رەفیق حیلمی لە رۆژنامەی (الحوادث و النجم)دا و وەرگێرانی هێندێکیان لە تورکییەوە بۆ کوردی . هەروەها لە (٣) رۆژنامەکەی شێخ مەحمودو دوودیوانی شیعری خۆی .

[*] بڕوانە ئەم سێ بەڵگەیە لەسەر لاپەڕە (١٢٧) بۆ سەرئەنجامی ئەو شیعرە سیاسیانەی رەفیق حیلمی و سەروتارەکانی لە (النجم)دا .

سەرگوزشـتەیان گێڕاوەتـەوە، لێپرسـراوی ڕۆژنامـەی (الـنجم) بـە بـاوکمی وتـووە :ئینگلیزەکـان زۆر تـووڕەن لـە شـیعرەکانت، ئامـادەن چـی پاداشـتێ دەتـەوێت بتـدەنێ تەنانـەت بشـتکەن بە لێپرسراوی ڕۆژنامەکە بـە مـەرجێك لەوڕێگەیـە لابـدەیت . ڕەفیـق حیلمـی لێـی پرسـیوون:ئـەی ئەگـەر وانەکـەم؟ وتویانـە:زیـانێکی گـەورەت لیدەکـەوێت وتویەتی زیانی چۆن؟ وتویانە ڕەوانەتدەکەن بۆ هندستان، وتویەتی : باشتر، ئەوسا چی لە گەشتێکی هندستان بە بەلاش باشترە . ئیتر کابرا وازی لێ دەهێنێت چونکە دەزانێت سوودی نییـە ئەگـەر زیـاتری لەگەڵـدا بڵێـت، هـەر پـاش چـەند ڕۆژێـك ڕەفیـق حیلمـی دەگوێزنـەوە بـۆ قوتابخانـەی نموونـەیی سـەعادەت لـە سـلێمانی [*] هتـد کەواتـە بـاوکم سـەرەتای ژیـانی سیاسیشـی بەشـیعر دەسـتی پێکردووە،بـۆ شـێوەو جۆروبابـەتی شیعرەکانی بڕواننە باسەکەی مامۆستا مستەفا نەریمان لە ڕۆشنبیریی ژمارە (١٠٨)ی ساڵی١٩٨٥ولە باسی شیعرو پەخشانەکانیدا.

زۆر هەوڵمـدا ئـەو دوو ڕۆژنامەیـە واتـە (حـوادث) و (الـنجم) بەتایبـەتی ئـەو ژمارانـەی ڕەفیـق حیلمـی تێیانـدا نووسـیویەتی پەیدایانبکـەم تەنانـەت چـووشمەلای پارێزەرێك لە کەرکوك وتیان هەموو ژمارەکانی هەیە پەیمانی پێدام بۆم بنێرێت بەڵام بە داخەوە دەستم نەکەوت، مامۆستا مستەفا نەریمان دوو دانەی لە(النجم) پیشاندام پێش کۆچـی دوایـی و پەیمانیشـی دابوو خـۆی هـەموو بەرهەمـە تورکییەکانی ڕەفیـق حیلمـی کۆبکاتـەوەو وەریشـیانبگێڕێت و بڵاویانبکاتـەوە بەداخـەوە مـەرگ مۆڵـەتی نـەدا،کاتێ ڕەفیق حیلمی دەگوێزرێتەوە بۆ ناسرییە [١*] ئینگلیزەکان لەسەر ئەم شیعرانە دیوانی شیعریی (شیعر لەرم) ی کەبە زمانی تورکییە، دەیفەوتێنن .

لەسـەردەمی حوکمـدارێتی شـێخ مـەحمودی نـەمردا لـە سـلێمانی سـێ ڕۆژنامـە دەردەچـوون (بـانگی کوردسـتان و ڕۆژی کوردسـتان و ئومێـدی ئیسـتیقلال) ئەمانـە بـە کوردی بوون .لەم قۆناغـەدا باوکم بووەبە سەرپەرشتیاری بەشی فارسیی و تورکیی لـە دوو ڕۆژنامەکـەی پێشـەوەدا و بـووە بـە لێپرسـراوی "ئومێـدی ئیسـتیقلال" بە فـەرمانی

---

[*] بەڵگەی یەکەم گواستنەوەی بۆ سلێمانی

* بەڵگەی نەفیکردنی بۆ ناسرییە

شێخ مەحمود خۆی کە ئەو کاتە بە ناوی مەلیکی کوردستانەوە مۆریکردووە. بڕوانە یاداشتەکانی رەفیق حیلمی و چۆن خۆی بە درێژیی باسی ئەم سێ رۆژنامەیەی کردووە، کەی و چۆن و کێ دامەزرێنەریان بووە خۆی چی کردووە بۆ گەشەپێدان و مانەوە و بەردەوامبوونیان ؟ هەروەها بڕوانە بەشی رەفیق حیلمی و رۆژنامە نووسین لەم کتێبەدا .
لەم رۆژنامانەیشدا گەلێك شیعری بڵاوکردۆتەوە بەڵام ئەمجارەیان بە کوردیی، یەکەم شیعریشی بەناوی (بۆ کوردان)ەوە بووە لە رۆژنامەی بانگی کوردستاندا بڵاویکردۆتەوە، لێرەدا داوایکردووە بەرگی نەخوێندەواری و نەزانین بدڕن و ڕووبکەنە خوێندن و قوتابخانە بکەنەوە، پیشەسازیی پێشبخەن، ئەمانە هۆی پێشکەوتنی شارستانیەتن و داوای شۆڕشی پیشەسازیی کردووە وەك شۆڕشەکەی فەرەنسا،چونکە ئەوە هۆی پێگەیشتنی گەل و بەرەو پێشەوە رۆیشتن و گەیشتنەوەیەتی بە گەلانی تری دنیا ...

قۆناغی سێیەم

سەردەمی شێخ مەحمودی نەمرو خەباتی نەتەوەیی

سەردەمی حوکمدارێتی یەکەمو دووەمی شێخی نەمرو پەیوەندیی رەفیق حیلمی بە شێخ مەحمودو کاربەدەستانی ئینگلیزەوە باسێکی دوورو درێژە،هەروەها لەگەڵ بەرز بوونەوەو نزم بوونەوەی وەزعی شێخدا ژیانی ئەمیش لە بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەدا بووە ، کاتێ شێخ پێویستی پێیبووە ئەم بەهەموو هێزو توانایەوە پشتگیریکردووەو یارمەتیداوە،ئەو کاتانەش لەئەوپەڕی جموجووڵ و چالاکیی‌و هەوڵ‌و تەقەلایدا بووە، لە لایەکەوە چی گفتوگۆ کراوە لەنێوان شێخ مەحمودو ئینگلیزەکاندا ئەم لە فەرەنسییەوە کردوونی بەکوردی‌و بۆ شێخی وەرگێڕاون بەپێچەوانەشەوە لە کوردییەوە گفتوگۆکانی کردووە بە فەڕەنسی بۆ ئینگلیزەکان، هەروەها گفتوگۆی سەرەك عەشیرەت و خەڵکەکەی بۆ ئینگلیزەکان وەرگێڕاوەو بەشارو دێهاتەکاندا گەڕاوە، لەو لاشەوە بەفەرمانی شێخ وانەی کوردیی‌و فارسیی بە هەندێك لە کاربەدەستە ئینگلیزەکان وتۆتەوە وەك میجەر نۆئێل‌و کاپتن بێل. کاتێکیش کەشێخ شکاوە رەفیق حیلمی خراوەتە بەندیخانەوە لەکۆیەو هەر بەتەمای رزگاربوون نەبووە، بڕوانە سەرگوزشتەی ئەم بەندیخانەیە کە لە یاداشتەکانیدا بە درێژیی باسی کردووە ! لەم کاتەدا تاقە براکەی لە تورکیا دەگەڕێتەوە ، هەر لە موسڵ پێی دەڵێن باوکیشی‌و دایکیشی کۆچی دواییانکردووە وکە دەچێتە سلێمانیش خوشکەکەی و دایکم دەبینێت پێی دەڵێن براکەی لە بەندیخانەیە لە کۆیە . زۆر لە خوشکەکەی دەپاڕێتەوە لەگەڵی بڕواتەوە بۆ ئەستەمبووڵ چونکە لەوێ (ضابط مدفعية) دەبێت،ئەم قایل نابێت ئیتربە زوویریی دەڕوات بۆ کۆیە تا براکەی ببینێت لە بەندیخانە کەچی رێگەی نادەن بیبینێت، بە دڵشکاویی دەڕواتەوە بۆ تورکیا و دەنگوباسی نابێت ،رەفیق حیلمی کە لە بەندیخانە دەردەچێت دەڕوات بۆ سۆراغێکی لە تورکیا، چەند دەگەڕێت کەسوکار دڵیان نایەت پێی بڵێن کوژراوە. ئیتر بەغەمبایی دەگەڕێتەوە و هەرگیز لای کەسمان ناوی نەبردووەو ئەو پوورەشمان تا ما کەپێشیان وتبوو نەشماوە کەچی هەرچاو لە رێ‌بوو. ئەمەیش یەکێك بوو لە ناسۆرەییە هەرە سەختەکانی ژیانی باوکم لەسەرو بەندی خەباتی نیشتمانی‌و نەتەوایدا.

بەشی دووەم درێژەی قۆناغی سێیەم

ژیانی سیاسی رەفیق حیلمی لەسەردەمی شێخ مەحمودی نەمردا

باوکم لە دەفتەرێکدا چەند لاپەڕەیەکی نووسیوە،بەناونیشانی

" دەستکردن بە نووسینەوەی ئەم (خاطراتة)" وا دیارە لە پێشدا بە تەمابووە (یاداشت)ەکانی بە ناوی (خاطرات)ەوە بنووسێتەوە لەو دەفتەرەدا دەڵێ " سلێمانی ١٩٤٦/٨/١٤ لە مودیری مەعاریفی لیوای بەسرەوە بە ئیجازەی مانگێك لە سلێمانیم" ئینجا بەم سەرەتایە دەستی پێکردووە:

١٣٣٠ رۆمیی کێ فێری کوردایەتی کردم ؟

پاش ئەمە بەسەرەتایەکی تر ئەم پرسیارەی داناوە :

من چی بووم ؟

بەداخەوە وەڵامی ئەم پرسیارەی خۆی نەداوەتەوە ، بۆچی نازانین خۆزگە ئەو وەڵامەی دادەیەوە .سەبارەت بەوەڵامی کێ فێری کوردایەتی کردم خۆزگە رەفیق حیلمی ئەمەی دەکرد بە پێشەکی بۆ یاداشتەکانی، وەك دیاریشە بۆ خۆیشی سەرەتا وای ویستووە بۆیە ئەمەی راستەوخۆ لەدێڕی یەکەمدا داناوە ،پاش ئەوەی دەڵێ دەستکردنم بە نووسینەوەی ئەم (خاطراتە) وا منیش بەمە دەستدەکەم بە باسی یاداشتەکانیو سەردەمی شێخو خەباتی سیاسی ئەو قۆناغو سەردەمە .

کێ فێری کوردایەتی کردم ؟

" کەریمی حاجی ئەوڵا –کەرکووکی زادە کەریم بەگی حاکمی منفرد)(*) تازە لە ئەستەمبول هاتبۆوە. من لە ئەعدادی دەرچووبووم لە(١٣٣٠) رۆمیو دەمویست بچمە ئەستەمبوڵ بۆ خوێندن . کاغەزێکی بۆ نووسیم لای نەجمەدین حسێن برای

(*) ئەم کەریم بەگە برای ئەحمەد ئاغا کەرکوکی زادەی خزمی رەفیق حیلمییە، رەفیق حیلمی زۆر لە یاداشتەکانیدا باسی ئەحمەد ئاغا بە تایبەتیو ئەم برایەی کردووە . چونکە ئەحمەد ئاغا کاتی تەنگانە دەستی رەفیق حیلمی گرتووەو دەربازیکردووە کاتێ ویستوویانە سەردەمی میجەرسۆن بەندیبکەن .

عەبدولخالق(ئەسیریی) کە یەکێکە لە شاعیرە کوردەکانی کەرکوک نەجمەدینم لە کەرکوک ناسی ، فەقێ بوو لای شێخ حسێنی باوکی ، بە تۆراوی چوو بۆ ئەستەمبوڵ لە شوعبەی ئیلاهیاتی دار الفنون دوای ئەوە لە قیسمی حقوق خوێندی . بەینێك لە ئەستەمبووڵ (معلمی) کرد ، ئەم کوردە وەتەنپەروەرە زۆر خزمەتی کردمو فکری کوردایەتی و خزمەتی کوردی خستە مێشکمەوە . دوای ئەوە لە گەڵ قوتابیانی کورد بووم بە ئاشنا ، تێکەڵ بە کۆمەڵەی (هێڤی) بووم . جارێکیش بە ئیشێکی کۆمەڵە چوومە حەلەب [*] ئەم ئیشە هەرچەند بۆ قوتابییەکی بێ تەجروبەی وەکو من زۆر خەتەر بوو ، بەڵام بەبێ ترس بەجێم هێنا ".

خوالێخۆشبوو جەمال عیرفان لە حەلەب بوو و شاکر مجرمی ملازمی ئیحتیاط و مەحمود فائزی بێکباشی برای شاکر مجرم و چەند ضابطیکی تری کورد لە حەلەب بوون. مەلا عارف،عارفە سووری رئیس ئەول متقاعد ئەوساکە لەوێ وەکو ضابط ئەیخوێند . تەنیا لە شاکر مجرم دا رۆحی کوردایەتیم بینی . جەمال عیرفان هەمشەرێکی باشی کورد، بەڵام ضابطیکی موخلیسی تورك بوو . باسی کوردایەتی و کورد پەروەریی بە وریا بوونو تەعەجوبەوە لە من دەبیستو پێی ناخۆش بوو . ئەو ضابطە ناسراوو زیرەکە نەك بە عەیبی بزانێ بەڵکو بەفەخرەوە دەرسی وەتەنیەتی لێ ئەبیستم [*] و تەقدیری ئەکردم .

لە رووی ئیحتیاطەوە بێ مشاوەرەو پرسی ئەوان چوومە مەکتەبی کچووك ضابطانو چوومە خێوەتەکانی عەسکەری کوردو لە بەینی ئەستەمبووڵو حەلەب دا ئەو جێگایانەی عەسکەریان تیدابوو پشکنیمن [*].چوومە خێوەتەکانی و لەگەڵ کوردەکان دانیشتم، چیم پێ سپێردرابوو تێمگەیاندن . رۆحێکی ترم کردن بە بەرداو گەڕامەوە .

---

[*] ئەم باسەم بە هەمان نووسینی رەفیق حیلمی گوێزاوەتەوە بەڵام بە رێنووسی ئێستا .

[*] شاکر مجرم : رەفیق حیلمی (باوکم) کاتێ منو دایکمی برد لەگەڵ خۆی بۆ ناوچەی رەواندز و یاداشتەکانی لەو جێگانەدا دەنووسیەوە کە پیایانا رۆیشتبوو بردینی بۆ ماڵی شاکر مجرمیش لە رەواندز . نەمانزانی بەم بیرەوەریەوە بوو .

[*] بە پێی مێژووی خوێندنی رەفیق حیلمی لە ئەستەموول ئەو کاتەی ئاوا چووە بۆ حەڵەبو یەم ئیشە خەتەرەو وانەی وەتەنێتی بەمانە وتووەو گەڕاوە تەمەنی ئەوپەڕی (١٤) ساڵبووە ئینجا بزانە لە کەیەکەوە خەباتی رامیاری دەس پێ کردووەو چۆنو بەئازایی.

ئینجا بزانن ئەمە کاتێ روویداوە کە قوتابی بووە لە ئەستەمبوولو تەمەنی هێشتا نەبۆتە (١٤)ساڵ لە کاتێکدا حکومەتی تورکیا ئەوە بووە کەهەمووومان دەیناسین.

١٣٢٩ی رۆمی

هەر لەو دووسێ لاپەڕەیەدا رەفیق حیلمی ڕووداوێکی گێڕاوەتەوە کە پەیوەندی هەیە بە هەستی نیشتمانپەروەریی‌و چۆنێتی پەیدا بوونی ئەو هەستەوە لەلای . بۆیە لێرەدا وەك خۆی دەنووسینەوە :

بەم ناونیشانە (١٣٢٩ی رومی) نووسیویەتی : یەکەمی پۆلی دوایەمین (صنفی منتهی) اعدادی عەسکەریی بووم لەبەغدا (*١)(نظیف الشاوی)(* ٢)بە روتبەی (قول اغاسی) واتا (رئیسی اولی ئێستا) معلمی قۆزمۆغرافیامان بوو رۆژێك لە دەرسێکدا سەری لێتێکچوو مەسئەلەیەکی بۆ حەل نەکرا . کە روانیم زۆری لە گەڵ خەریك ئەبێ و ماندوو بووە، بەدزیەوە پەنجەم هەڵبڕی ئەویش بەوەستایی منی هەستاندو حەلم کرد .بەلام لە جیاتی تەقدیر وتی: لە ڕێیەکی دوورو درێژەوە بۆی چووی. تۆ خەڵکی کوێی ؟ کە زانی خەڵکی سلێمانیم‌و کوردم ، وتی : (لە کوردیان پرسی کامەتا گوێت ؟ دەستی راستی لە ملیەوە برد بۆ گوێی چەپی) لەگەڵ ئەم قسەیە تطبیقاتە کەیشی بۆ کردم ، قوتابییەکان پێکەنین . من تا بنا گوێم سوور بووەوەو بەرامبەر بە مامۆستایەك بەبێ نەزاکەتی ئەژمێرم . ئەگینا ئەو وەرامەی ئەوساکە دامەوە، لێرەدا ئەم نووسی لەوەوە لێم بوو بە دوژمن‌و هەڕەشەی لێ کردم بەلام دوای ئەوە زۆری پێ‌نەچوو لە مەکتەب نەقلکرا . لە پشووی هاویندا کە چوومەوە لای باوکم لە کەرکووك ، زانیم ئەم (ماجەرایە) بۆتە هۆی ناسیاوی‌و دۆستایەتی (نظیف بەگ) و باوکم ، لەوێ ئاشت بووینەوەو دەستم ماچ کرد بەلام هەر ئەو ئیهانەیەشی لە مندا بوو بە سەبەبی پەیدا بوونی رۆحێك کە (نەجمەدین) لە ئەستەمبوولێ زیندوویکردەوە . لەوهۆکانی تر کە رەفیق حیلمی یان هانداوە بۆ خەباتی سیاسی وەك خۆی نوسیوویەتی ئەمانەن :-

١-مامۆستا زێوەر، گەلێك نووسەرو رەفیق حیلمی خۆشی دەربارەی زێوەر نووسیویەتی‌و سەبارەت بە زێوەر وتویەتی: کاتێ بۆ یەکەمجار کەوتۆتە نووسینی شیعر بەکوردیی، یەکێك لەوانەی ناردووە بۆ مامۆستا زێوەر کە مامۆستای سەرەتایی بووە ،

ئەو شیعرە هێشتا غەزەلی بووە . مامۆستا زێوەر بەهەمان کێش و قافیەی شیعرەکەی رەفیق حیلمی نووسیویەتی ...

ئەی رەفیق حیلمی شیرین مەقال

شیعرەکەت هاتە بەردەمم وەك ئاوی زولاڵ

من ئومێدی گەورە گەورەم پێتە بۆ ئەم میللەتە

حەیفە صەرفی جوهدی خۆتکەیت بە باسی خەت و خاڵ

رەفیق حیلمی دەڵێ ئیتر لەو رۆژەوە شیعری غەزەلم دانەناوە مەگەر بە دەگمەن کەنووسیویشمە بۆ بڵاوکردنەوەم نەبووە. بۆ ئەم شیعرەو باسەکەی بڕواننە کتێبی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیی (١) لە باسی مامۆستاو شاعیر زێوەردا .

٢-مامۆستای ئەو حوجرەیەی رەفیق حیلمی لە کەرکووك لێی خوێندووە(مەلا تەقی) بووە باوم دەربارەی مەلا تەقی نووسیویەتی کەدە ساڵ بووە ئەم مەلایە (مرثیە یەك)لاواندنەوەیەکی دوورو درێژی بە تورکی فێرکردووە بە بۆنەی کوشتنی شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحموودەوە. باوکم دەڵێ پێش پێشکەشکردنی بە شێخ مەحموودو ئەوانەی لەگەڵی لە موسڵەوە گەڕابوونەوە بۆ کەرکووك و سلێمانی، بۆ هەزاران کەسی خوێندۆتەوە . لۆرد ئێریکی بەریتانیی باسی ئەمەی کردووە لە پەسەندەکەیدا بۆ وەرگێڕانی کتێبی یاداشتی رەفیق حیلمی بۆ ئینگلیزیی لە لایەن (دوکتۆر .ف. رەفیق حیلمی)یەوە کە دەریدەخات لە (١٠) ساڵییەوە شیعری خوێندۆتەوەو داناوە واتە هەر لە منداڵییەوە چۆتە گۆڕەپانی سیاسیی و خەباتی نەتەوایەتییەوەو دەستی داوەتە قەڵەم ونووسین.

ئاشنابوونی بەشێخ مەحمودی نەمر

باوکم لە چەند لاپەڕەیەکدا بەدەستوخەتی خۆی کەوابزانم بۆ سەرەتای یاداشتەکانی داناوەو لە چاپینەداوە باسی ئەم یەکترناسینەی خۆی و شێخی نەمری کردووە و وتوویەتی :-

"معارەفەم لەگەڵ شێخ مەحمود " بالطبع لە وشەی معارەفە مەبەستی ئیعتیادی نەبووە ، چونکە ئەم وشەیە هۆیەکی تەواو نیە بۆ ناسینی کەسێتی و ماهێتی راستی مرۆیەك. بەتایبەتی ئەو مرۆیە ئەگەر پاڵەوانی وسائل حوادسی هۆو رووداوی گرنگ و نهێنی بێت ، هەرچۆنێك بێت لە ناسینی کەسێتی شێخ مەحمود-ەوە معارەفەم دەست پێ ئەکات . بە یەك دوو وشەی کورت ئەم معارەفەیە باس ئەکەم "ئەم زاتەم لە زەمانی حکومەتی عوسمانیدا دوور بەدوور ئەناسی . جارێکیش لە سلێمانی لە دائرەی بانقی زراعەت مصارفی بووم من معاونی مەئمووری بانك بووم . شێخ مەحمود بە ئیشی خۆی هاتە دائیرەکە، کە مەئمووری زیراعەت منی تەقدیم کرد، ئیزهاری سرور و بە قصەی خۆی گوایا لەبەر موعامەلەی پیاوانە و حمایەتکارانەی لە بانە دەرحەق بە خۆمان و یا موتەعەلیقاتی شێخ مەحمود کردویەتی ، تەشەکورات و مەمنونییەتێکی عوزمای دەرحەق باوکم ئیزهار کرد (*). لە پاش ئەم معارەفەیە وا دەزانم یەك دوو جارێك مەرحەبای سەرە رێگەمان بووە . فقط شێخ مەحمود لە موخەیەلەی گەنجیی و منداڵیی مندا قەهرەمانی شەڕی هەمەوەندو جاف و ئەخیرەن لە حەربی عموومیدا موقابیل بە رووسەکان مودافیعی غەیوورو بە حەمەتی سلێمانی بووە . ئەوی لەو تاریخەدا لە سلێمانی بووە ئەحواڵی سلێمانی و هات هاتی رووس ، ترس و هەراسانی ئەهالی و وەزعییەتی حکومەتی عەسکەری و کۆچ و باری ماڵ و منداڵ بۆ دێهاتی ئەتراف و وەلحاصل ئیلتیحاقی شێخ مەحمودو عەشائری کوردی بە عەسکەری تورکەوە لەبیرە. زۆری پێنەچوو غائیلەی رووس زائیل بوو شێخ مەحمود شەوێك فجأة لە طرف ئاڵای قوماندانی تورکەوە لە

---

*ئەمە لەو جارە دەگمەنانەیە کە رەفیق حیلمی باسی باوکی و کەسانی تری کردووە.

تێبینی/ تکایە بزانن لێرەدا بە هەمان نووسینی ئەو سەردەمەی رەفیق حیلمی باسەکە نووسراوەتەوە.

سلێمانی تەوقیف و تحت المحافظە ڕەوانەی کەرکوك کرا . قحط، گرانی ، نەخۆشی ،ئاساری تەخریبکاری حەرب وەکو ئەکسەری جێگایانی تری سلێمانیشی ڕۆژ بە ڕۆژ دەرەجەیەك زیاتر دەتواندەوە .(حومای مەزرەعی) یا تیفۆئیدی یەك لەسەر یەك پێنج شەش کەڕەت زۆرانی مردنی لەگەڵ گرتم . نتیجەی شێخ مەحمودم لە پاش تخلیەی و چابوونەوەی خۆم پێ زانی . ئەوەندەم لە بیرە کە لە دەوری نەقاهەمدا بووم ڕۆژێك وتیان کە فائقی مودیری تاپۆی منطقە ی حاڵیی بەغدا گیراوەو لەپاش دارکارییەکی زۆر سەوقی کەرکوك کراوە. حتی دەیانگوت ئیحتیمالی ژیانی نەماوە، فایەق بەگ ئەو وەختە لە مەحکەمەی سلێمانی عزویەك ڕەفیقی صەمیمی ویەگانەی من بوو . کە ئەمەم بیست دەستم کرد بە گریان ئەوی قصەکەی بۆ گێڕامەوە پەشیمان بۆوەو دایکم مەسئەلەکەی (تکذیب) کردو ئەویش تأییدی دایکمی کرد.

مەگەر ئەم ڕووداوە خاتیمەی مەزاڵمی ئیش بە دەستەکانی تورك بوو بێت.. عەلی ئیحسان پاشا، خەلیل پاشای قوماندانی ئۆردووی شەشەمی استخلاف کرد . شێخ مەحمودی تەخلیەو دەعوەتی موسڵو بە نەزەر مەسموعاتەوە لە پاش تەلتیفو خەلاتێکی گەورە بە ناوی ڕەئیس قوای می للییەوە بۆ تەشکیلاتی خاصە ئیعادەی سلێمانی کردووە. پاش مودەتێکی زۆر کەم قوای ئیحتیلالیەی ئینگلیز لە دەورو پشتی کەرکوك یەك دوو جارێك لە گەڵ ئۆردووی تورك موصادەمە و لە پاش مەدو جەزرێکی حەربی بە تەواوی لە کەرکوك جێگیر بوون لەم کاتەدا شائیعەیەك پەیدا دەبێت واتە عیزەتی تۆپچی ئەو کاتە لە ئۆردووی تورك یوزباشی تۆپچی و فائق کە باسکراوە لە پێشەوە لە لایەن شێخ مەحمود–ەوە بۆ " جەلبی دەعوەتی ئینگلیز بۆ سلێمانی ڕەوانەی کفریی کراون "

"ئینجا موعارەفەی حەقیقەتی من لە گەڵ شێخ مەحمود لە پاش ئەم حادیسەیە بە مودەتێکی زۆر کەم دەست پێ ئەکا . لەبەر ئەوە لە ئیعتباری ئەم حادیسەیەوە تەحلیلی شەخسیەتی شێخ مەحمود لە فائدە خاڵی نابینم ، چونکە لە کوردستانی جنوبدا (یەعنی کوردستانێك کە بە موقتەزای سیاسەتی حازیرە لە گەڵ عیراق موندەمیج بووە) نفوزی عوزمای شێخ مەحمود لەم تاریخەوە دەستپێدەکا و دیسانەوە لەم

تاریخەوە کە موقەدەراتی کوردی بەستەزمان بووە بە یازیجەی ئەم زەعیمە، زەعیمێك کە لە ظروف دروس و لەمەصائیب تەعلیمی کردووە .[*]

---

[*] ئەم باسە بەشێکە لە ئەو (٣٠ لاپەڕەیە) کە ئەمەمان لێوەرگرتووە بەشەکانی تری دەخەینە دواوە چونکە بە پێی مێژوو پاش سەردەمی حوکمداریێتی یەکەمو دووەمی شێخ مەحمودەو کاتێ شێخ لە ناصریە نەفی کراوەو رەفیق حیلمیش پاش بەندکردنی بەهۆی شەشی ئەیلولی رەشەوە لە ١٩٢٩دا نەفی دەکرێت بۆ ئەوێ و ١٩٣٠ شێخ لەوێ دەبینێتەوە .

شێخ مەحمود پێش حکومداریتی

شێخ مەحمود کوڕی شێخ سەعیدی حەفیدی خوالێخۆشبوو کاك ئەحمەدی شێخ خانەوادەی دەوری (حکومەتی بەبە) ،١٥٠ ساڵ پێش نووسینەوەی یاداشتەکان لەلایەن رەفیق حیلمی –یەوە دەستی پێکردووە. کاك ئەحمەدی شێخ کوڕی شێخ مارفی نۆدێ، مورشیدو گەورەی تەریقەتی قادریی، خواناس و پیاوچاکبووە بۆیە خەڵکی کوردستان بە چاوی رێزەوە تەماشایانکردووەو ئەمەیش بۆ کوڕو کوڕەزاکانیشی ماوەتەوە و بە تایبەتی بۆ شێخ مستەفای نەقیب و شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود .

بلیمەتیی شێخ مەحمود لە منداڵییەوە دیار بووە، ناوبانگی بە ئازایی، بلیمەتی، بزێویی دەرکردووە و بە شورەتی باپیری و نفوزی ئاینیی خانەوادەکەی گەیشتۆتە پلەی بەرزی سەرکردایەتی و لە ناو دونیای سیاسەتیشدا هەر بە گەنجی چووە بەگژ عەشیرەتی جاف و هەمەوەندا .

سوڵتان عبدولحەمید کاك ئەحمەدی شێخی خۆشویستووە، بە رەوشتی سیاسی خۆی شێخ سەعیدی کوڕی داواکردووە بۆ ئەستەمبووڵ ئەویش خێزانەکەی و لەوانە شێخ مەحمودی کوریشی بردووە بۆ ئەوێ . بۆیە شێخ مەحمود لە منداڵیدا لە کۆشك و سەرای پاشای عوسمانیدا ژیاوە و ژیانی ئۆرستۆکراتیی بەخۆیەوە بینیووە ، بنەماڵەی شێخ دواتر بە مووچەو خەڵاتی باش و نفوزی چاکەوە گەڕاونەتەوە بۆ سلێمانی .لەوێش هەموو لێپرسراوەکان رێزیانگرتوون بەڵام هەندێ بازرگان و ئەفسەری پلەدار دوژمنیان بوون . بۆیە کە سولتان عەبدولحەمید لێ دەکەوێت ئەمانیش نفوزیان کز دەبێت و دوژمنەکانیان کە دەبنە ئەندامی لقی حزبی (اتحادو تەرەقی تورك) حکومەتیان لێ هاندەدەن بۆیە لە ژێر چاودێریی سوپادا دەیانبەنە موسڵ .

فیتنەی موسڵ

لەم فیتنەیەدا شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمودو شێخ ئەحمەدی برای دەکوژرێن هەرچی عەشایەرو ئەهالی سلێمانی و کەرکوك و هەولێرە دەخرۆشێن و داوای بەردانی

شێخ مەحمود و گەڕانەوەی دەکەن، لە ترسی هەڵیسانی شۆڕش و چوونی خەڵکی شارەکانی تری کوردستان بۆ سەریان موسڵ بەریدەدەن . بۆ باسی گەیشتنە کەرکوکی بڕواننە (یاداشتی رەفیق حیلمی–بەرگی یەك– بەشی یەکەم).

چی سوارو پیادە، ئەهالی و عەشایەر،منداڵ و گەورەهەن دەڕژێنە سەر رێگەی کەرکوك و چەند سەعاتێ بە پێ و بەسواری ئۆتۆمبێل دەڕۆن بۆئەوەی بچن بە پیریی شێخ مەحمودەوە. بەو بۆنەیەوە قوتابیان چەندین شیعری ناخهەژێن دەخوێننەوە کەرەفیق حیلمی خۆی یەکێك بووە لەوانە کەئەوکاتە تەمەنی دەساڵان بووەو مامۆستای حوجرەکەی کە مەلا تەقی بووە لاواندنەوە (مرثیە)یەکی بەزمانی تورکیی پێ لەبەر دەکات و ئەویش بۆ هەزارانی دەخوێنێتەوە لەپێش گەیشتنی شێخدا. ئەو ڕۆژە ڕۆژی حەشر دەبێت لەو رێگەیەو بەتەمای هەڵیسانی شۆڕش دەبن بۆیە پارێزگاری تازەی موسڵ رەشید پاشا خۆی دەچێتە کەرکوك دڵنەوایی شێخ دەکات و بە هێزێکەوە دەیگەیەنێتە سلێمانی . هەر لەوکاتەدا باوکی ئەو کابرایەی بۆتە هۆی فیتنەکەی موسڵ، لەکفری دەکوژرێ و بەسەر شێخ مەحمودی‌دا دەهێنن ، بۆیە حوکمی سێ ساڵ زیندانیی دەدرێ بەسەریدا ئیتر بۆ خۆشاردنەوە لەو سزایە شێخ مەحمود لە دێهاتەکان دەمێنێتەوە

شەڕی گەورەو شێخ مەحمود

١٩١٤ شەڕی گەورە پەرە دەسێنێ، ئینگلیز لە باشوورەوە دێنە عیراق و دەچنە(بەسرە، عەممارە، کوت) پێش کوت لە شوعەیبە کوردو عەرەب بەگژیانا دەچن هەروەها شێخ مەحمودیش بەهەزار سواری کوردەوە رووبەروویان دەبێتەوەو لەئاکامدا رەشید پاشاو گەلێك لەکوردەکانیش دەکوژرێن .

شەڕی تورك و رووس و شێخ مەحمود

لەشەڕی تورك و رووسیشدا شێخ مەحمود ئازایانە رووس بۆ تورك دەکات بەئەودیوی ئێراندا ، لە پاشدا تورکەکان ئەو بەڵێنانەی بەشێخ یانداوە نایبەنەسەرو بە پێچەوانەوە ڕەفتار دەکەن و کورد فریودەدەن، چەند سەرەك عەشیرەتێکی کورد بە بوختانی ئەوەی گوایە تالآنییانکردووە دەنرێن بەبەر گوللەی شەستتیرەوە، شێخ زوویر دەبێت و

دەگەڕێتەوە بۆ ژیان لەدەوروبەری شاری سلێمانی . رووس دەگەڕێنەوە سەر تورك‌و تورك بێ پشتیوان دەمێننەوە لەوێ ، ئینگلیز هێزیان دەگاتە کەرکووك، شێخ لەداخی تورك نامەیان بۆ دەنێرێت‌و تیایدا دەڵێت کە ئامادەیە بەرامبەر بەو ماف‌و داخوازیانەی داوای دەکات ڕێگەیان بکات بێنە ناو سلێمانییەوە خۆیشی لەژێر چاودێریاندا ببێتە حوکمداری کوردستان، لەم کاتەدا تورك دەگەڕێنەوە کەرکوك، بە نامەکەی شێخ دەزانن. بە پیلانی کورد خۆی مستەفا بەگی سەرکردەی لەشکری تورك لە سلێمانی لە نیوە شەوێکدا شێخ دەگرێ‌و ڕەوانەی کەرکوکی دەکات‌و لەوێ حوکمی لەسێدارەدانی دەرئەکەن ، بەڵام لە ترسی دوا ڕۆژو تۆڵەی کوردەکان ئەنجامی نادەن،عەلی ئیحسان سەرلەشکری تیپی شەشەمی تورك لە موسڵەوە داوای شێخ مەحمود دەکات بە ڕێزو خەڵات و پارەی زۆرو ئاڵتوونەوە دەینێرێتەوە بۆ سلێمانی تا ئەو بەرەیەی بۆ بپارێزێ لە ئینگلیز ، ئینگلیز دیسانەوە کەرکوك دەگرن شێخ مەحمود ئەمجارەشیان پاش ئەوەی ناونیشانی (نەقیب)ی دەدەنێ‌و دەشیکەن بەپارێزگاری سلێمانی ،کاتی موتارەکە هدنە اعلان دەکرێ‌و جەنگی جیهانی رادەوەستێت . بە هاتنەوەی ئینگلیز واز لە قیادەی مەجلیس دێنێ‌و دەست لە تورك دەشوات‌و عزەتی تۆپچی و فایەقی تاپۆ دەنێرێتە لای ئینگلیزەکان لە کفری کە ڕێگە دەدات بێنە ناو سلێمانییەوە بەرامبەر بەو ماف‌و داخوازیانەی داوای دەکات وەك جاری پێشوو ویلسن-ی حاکمی گشتی عیراق، کاپتن نۆئێل-ی شارەزای ئەو هەرێمە دەنێرێت لە داری کەلی وەفدی شێخ مەحمود دەچن بە پیریەوە . بە هێزی عەسکەریی خۆی‌و دکتۆرێك‌و ئەندازیارێك‌و چەند ئیشکەرێکەوە دەگەنە سلێمانی. شێخ مەجلیسی لەماڵی خۆیگرتووەو لە پیاو ماقووڵانی ناردووە بە پیریانەوە ، نۆئێل بە فارسی وتارێکی دوورو درێژ دەخوێنێتەوەو لەوەدا ئیعلانی دەکات کە شێخ مەحمود (حوکمداری کوردستان) ەو خۆیشی دەبێتە حاکمی سیاسی .لەوکاتەدا رەفیق حیلمی لەوێ دەبێت‌و ئاگای لەم کارە دەبێت ،هەر ئەو ئێوارەیە دیسان لە ماڵی شێخ کۆدەبنەوە بۆ موبایەعەی شێخ مەحمود لە لایەن رونەسای عەشایەرو ئەهالی‌و... هتد لەوێدا رەفیق حیلمی بە دەست‌و خەتی خۆی ئەو مەزبەتەیە بۆ شێخ مەحمود دەنووسێ کە ئاڕاستەی کۆنفرانسی ئاشتی کردبوو تیایدا شەریف پاشا دەکات بە نوێنەری خۆی لەو کۆنگرەیەدا، بەڵام ئەم مەزبەتەیە ناگات، لە حەڵەب هێزی فەرەنسا

ڕایدەگرێت دوایی درێژەی ئەم باسە دەخوێننەوە ، لێرەدا خۆم پرسیارێکم هەیە ئەویش ئەوەیە کە ئایا چۆن و کەی رەفیق حیلمی ئەم پەیوەندییەی لەگەڵ شێخ مەحمود پەیدا کرد؟ راستە باسیکردووە کەی یەکەم جار ناسیوویەتی، بەناونیشانی "یەکەم معارەفەم لەگەڵ شێخ مەحمودا " بەڵام ئەوە هەر پێ ناسین بووە، کەی دەستیکردووە بە ئیش و کار لە گەڵیدا باسی نەکردووە ئەوەتا راستەوخۆ باسی ئەو مەزبەتەیە دەکات کە پێی نووسیوە . ئینجا چۆن ئەمری پێکردووە کە یارمەتی کاپتن نۆئێل بدات لە وەرگێڕانی گفتوگۆو نامەدا لەنێوان نۆئێل و شێخ مەحمودو روئەسای عەشایەری کوردیی و وانەی کوردیش بڵێتەوە ؟ لەمەودوا باسی پەیوەندیی رەفیق حیلمی لە گەڵ نۆئێل و ئینگلیزەکانی تردا دەنووسینەوە بە پێی یاداشتەکانی رەفیق حیلمی خۆی . هەروەها باسی پەیوەندیی لەوەودوای دەکەین لەگەڵ شێخ مەحمود تا دەگاتە کۆتایی بەرگی حەوتەمی یاداشتەکانی ئینجا باسی بینینەوەی شێخ مەحمود لە ساڵی ١٩٣٠ دا دەکەین کە هەردووکیان نەفی دەکرێن بۆ ناسرییەو ئەمەی لە (٣٠ لاپەرە دەستخەتی خۆیدا نووسیوەتەوە) کە چاپ نەکراوە . پاش ئەوە دەزانم رەفیق حیلمی تا کۆچی دوایی شێخ مەحمود هەر پەیوەندیی هەبوولەگەڵیدا ، تەنانەت پێش کۆچی دوایی شێخ لە نەخۆشخانە لە بەغدا بە دیاریەوە بوو تا دوا هەناسەی و لەگەڵ تەرمەکەشی رۆیشتەوە بۆ سلێمانی بە هەمان ئۆتۆمبێل و لەگەڵ جەماوەری سلێمانیدا بەخاکی کوردستانیان سپارد .تەنانەت باوکم لەکاتی کۆچی دوایی شێخ مەحمودا وا دەگریا و سەری خۆی دەدا بە دیوارەکاندا کە خۆشەویستییەکی گەورەی نێو دڵی ئەوی بۆ شێخ بەیاندەکرد.

چۆنێتی دامەزراندنی حوکمدارێتی یەکەمی شێخ مەحمود

بەپێی ئەو چەند لاپەڕەیەی کە رەفیق حیلمی بە ناوی "دەستکردن بە نووسینەوەی خاطراتەکەم " نووسیویەتی، لێرەدا ساڵی (١٩١٩)ی داناوە لە یاداشتەکانی بەرگی یەکەم بەشی یەکەمدا وتوویەتی رۆژی ت ١٩١٨ مێجەر نۆئیل بە ناوی حاکمی عیراقەوە ئیعلانی کرد . بابزانین لەم خاطراتەدا چی نووسیوە.

١٩١٩ میلادی

" چەند رۆژێك بوو ئینگلیز کەرکوکیان گرتبوو شێخ کرابوو بە وەکیلی موتەسەریفی سلێمانی، لە پڕ غەڵبە غەڵب کەوتە شارەوە بەردەرکی سەرا پڕبوو لە لادێی تفەنگ بەشانی فەرەنجی لەبەر، ئەهلی شار کش‌ومات لەم حاڵە ئەفکرین، دەنگ بڵاوبۆوە وتیان : ئینگلیز دێنە شارەوە تابوورێك عەسکەری تورك‌و هەندێك ژەندرمە لە سلێمانی بوون، چەکیان لێ وەرگیراو خرایە عەمارەوە . لە ماڵی شێخ مەحمود (مەجلسی ئەشراف) گیرا وەفدێك رێکخرا بچێت بە پیر میجەر نۆئێل- ەوە. دەرکەوت کە شێخ مەحمود بەینێك بەدزیەوە لە گەڵ ئینگلیز کەوتۆتە موخابەرەوەو عیزەتی تۆپچی‌و فایەقی تاپۆی ناردۆتە لای ئینگلیزەکان تا دەعوەتیان بکەن بۆ سلێمانی .میجەر نۆئێل‌و دەستەو دائرەی لە داری کەلی چاوەڕوان بوون . وەفد چووبوو بە پیریانەوە و رۆژی دووەم هاتنە شارەوە .

حاکمی کوردستان

ئەو رۆژانە شاری سلێمانی لە جۆش‌و خرۆشێکی گەورەدا بوو ئیش‌وکار هەموو وەستابوو، عەشایەری ئەتراف دوا بەدوای یەك ئەهاتن بۆ سلێمانی، ماڵی شێخ بووبوو بە قبلەی ئەخبارو موراجەعات . دوای مذاکرات لە بەینی ئەشراف‌و روئەسا ئینگلیزەکان بە مەراسیمێکی تایبەتی‌و لە بەردەرکی سەرا کۆنەکەی دەوری بابان حکومەتی کوردیی‌و حوکمداریی شێخ مەحمود ئیعلانکرا .

ئەهالی لەو رۆژەدا بووبوون بە چەند بەشێکەوە لادێی و قسمێک لە عەوام و دەستەی شێخان کەوتبوونە خۆشیەوە دوێنێیان لەبیر چووبووە . سبەینێشیان بە بیردا نەدەهات .

بەشی مەئموور و خوێندەواریش کە زۆرکەم بوون دەست بەجێ بوون بە فیرقەی (*) تورک خواهان و فیرقەی نیشتمانپەروەری بێ تەجروبەو موتەحەیر.

وەکو لە هەموو دەوریەکدا بینراوەو دەبینرێت ئەم فیرقەی نیشتمانپەروەرە بێ پشت و بێ مەنهەجانە لە لایەن تورک خواو شێخ خواوە تووشی گەلێ تانووت بوون و هەر لەو رۆژەوە بە پیاوی ئینگلیزو دوژمنی وڵات درانە قەڵەم و ئەم تانووت و دوژمنایەتییە بوو بەهۆی ئەوەی کە ئەوانیش (کورد پەروەرەکان) پاڵبدەن بە ئینگلیزەوەو هەوڵێ بۆلە لاواز کردنی ئەوانیتر بدەن ،ئینجا رەفیق حیلمی نووسیویەتی(من چی بووم؟)

سەرەتای پەیوەندیی بە شێخ مەحمودو ئینگلیزەوە

یەکەم دامەزراندنی شێخ مەحمود بە حوکمداری کوردستان لەبەر دەرکی سەرا لە سلێمانی ،لە تشرینی یەکەمی ١٩١٨دابوو کاتێ میجەر نۆئیل بە ناوی حاکمی عامی عیراقەوە ئەمەی ئیعلانکرد .

ئێوارەی ئەو رۆژە لە ماڵی شێخ مەحمود ئەهالی و گەورەکان بەیعەتیان بە حوکمداردا (کە معاشەکەی مانگانە "١٥٠٠٠" رۆپیەبوو) (*) رەفیق حیلمی لەبەشی یەکەمی بەرگی یاداشتەکانیدا بۆ یەکەمجار باسی خۆی دەکات (*) ودەڵێ :

" خۆم نووسەری ئەم یاداشتە لەگەڵ (ئەحمەد ئاغا کەرکوکی زادە) لەم بەیعەتەدا حازر بووم".

میجەر نۆئیل ناوی حاکمی سیاسی لێنرا، لە مەکتەبی ئەعدادی زەمانی تورک دائەنیشت ئێجگار حورمەتی (شێخ)ی گرت .

بە پێی قسەی هەندێ لە ئینگلیزەکان شێخ کرابوو بە نوێنەری هێزەکانی بەریتانیا لە کوردستان (١*)

(*) ئەم وشەیە ناخوێندرێتەوە .

(*) ل ٦٢ حزوری رەفیق حیلمی لە بەیعەکەدا یاداشت بەرگی یەك بەشی یەك .

(*) ل ٦٣ معاشی حوکمدار یاداشت بەرگی یەك بەشی یەك .

رەفیق حیلمی باسی چارەسەری برسێتی و گرانیی و دابەشکردنی زەخیرەو مووچەو دیاریی و ئاڵتوون دەکات،هەروەها چارەی هەژاریی و ... هتد ودەڵێت" تەنانەت شێخیش لە خۆی بایی بووبوو .. کە لە دەشتی کانێسکان کاتی بەسەر ئەبرد بە هیوای ئەوەبوو تا سەر بەم چەشنە بێت و کوردستانی گەورەی بۆ دروست ببێت "، تەنها شتێکی باشی بۆ کوردستان کردبێت ئەومەزبەتەیەی عەشایەرە کە بۆشەریف پاشا رەوانەکرا وەك نوێنەری کورد لە کۆنفرانسی ئاشتی لەپاریس بۆ داواکردن لەمافەکانی کورد (٢*) رەفیق حیلمی دەڵێت: من خۆم لەو کۆبوونەوەیەدا بووم و خۆم نووسەری ئەومەزبەتەیەو ئەو نامە تایبەتییە بووم کە نێردرا بۆ (شەریف پاشا) بە رەشید کابان و ئەحمەد بەرزنجی دا .

ئەم نوێنەرانە لە حەلەب ڕێیانندەدرا بچن بۆ پاریس بەڵام کوردی تورکیا(شەریف پاشا)یان کردووە بە نوێنەریان و ئەمیش ٢٢ی مارتی ١٩١٩ موزەکەرەی داوە ١٠ی ئابی ١٩٢٠ موعاهەدەی سیڤر مۆرکرا بە(٣) بەندی زۆر باشەوە بۆ کورد .

دوایی لە لۆزان دا (*) لە جیاتی مافدان بەکورد، کوردستان دابەشکراوە بەسەر (٣)وڵاتدا بەهۆی تورکەوەو بەشە چەورەکەی بەو دراوە لە جیاتی وازهێنانیان لە موسڵ .

رای رەفیق حیلمی بەرامبەر بە بیرو هەڵسوکەوتی مێجەر نۆئێل بەم شێوەیە بووە کە وتویەتی : "نۆئێل ویستویەتی شێخ پێبگەیەنێت بۆ حوکمداریی بە راستی دوا

(*١) ل ٦٢ شێخ نوێنەری هێزەکانی بەریتانیا یاداشت بەرگی یەك بەشی یەك .

(*٢) ل ٦٥

(*) بەوەدا کە هەر ئەوەندە شێخ مەحمود ماوەی داوە ئینگلیزەکان بچنە سلێمانی وەك دیمان پێش ئەم لاپەڕەیە چۆن یەکسەر کردوویانە بە

" حوکمداری کوردستان" و خۆیان پێویستییان بە شێخ بووە تا لای هەرێمی سلێمانی بپارێزرێت لە تورك ئیتر بۆچی دەبوو شێخ بە گومان بێت لە ئینگلیزەکان و با بداتەوە بە لای تورکدا! لە کاتێکدا تورکەکان ساڵەهای ساڵ کورد پشتگیریی کردون و خۆیان بەختکردووە بۆ سەرکەوتنیان لە چەند جەنگێکداو تەنانەت جەنگی کەمال ئەتاتورکیش بۆ بوژانەوەی تورکیا پاش جەنگی یەکەم، کە چی لەجیاتی بەجێ هێنانی پەیمانەکانیان کە سەربەخۆییان بدەنێ خۆ بەختکارانی کوردیان بە زیندوویی کرد بەژێر خاکەوە.

بۆ بڕیاری عصبە الامم سەبارەت بە پەیماننامەی لۆزان و دانەوەی موسڵ بە عیراق بەرامبەر بە واز هێنانی ئینگلیز لە وەعدەکەیان بۆ کوردو (٣) بەندەکەی سیڤر لابرا. بڕوانە رۆژنامەی "ژیانەوە" ساڵی ١٩٢٥ .

رۆژ " بۆیە دەڵێ " شکم نیە زەمان بەدڵی بڕۆشتایە لەوانەبوو بناغەی کوردستانی گەورەی دابمەزراندایە*.

پێوەندیی ڕەفیق حیلمی بە ئینگلیزەوە

١-نۆئێل : ڕەفیق حیلمی بە فەرمانی شێخ مەحمود یارمەتی نۆئێلی داوە بەمشێوەیە:

ا-وەرگێڕانی گفتوگۆی نێوان شێخ مەحمودو سەرەك خێڵەكان و خەڵكەكە لە كوردییەوە بۆ فەرەنسی و لە فەرەنسییەوە بۆ كوردیی .

ب- وانەی كوردیی بە نۆێل وتۆتەوە .

ج- بە نوێنەرایەتی شێخ مەحمود لەگەڵ نۆێل چووە بۆ پشكنینی كاروبار لە دەوروپشتی سلێمانی و كەركوك و هەولێر و بۆ وەرگێڕانی گفتوگۆكانی لەگەڵ سەرەك خێڵەكان و خەڵكەكەدا .

ڕەفیق حیلمی سەبات بەم پیاوە وتویەتی: هەرچەند فارسیی زانیووە ،بەڵام پێویستی هەبووە بە یەكێك كە زمانێكی بێگانە بزانێت . لەبەر ئەوەی ئینگلیزیزان ئەوكاتە لە سلێمانی نەبووەومن فەرەنسیم دەزانی "شێخ ئەمری كرد" كە یارمەتی بدەم . جگە لە نووسین و وەرگێڕان وانەی كوردیشم بە شەوان پێ ئەوت دوای ئەوە لە گەڵم دەكەوتە باسی كوردستان لەم باسانەدا من سوودم باشتر بوو .

نۆئێل بەتەمابوو لەگەڵ خۆی بمبات بۆ توركیا ، تا لە گەڵ كوردەكانی ئەوێ بۆ داوای كورد تێبكۆشێت و پشتیوان و لایەنگیر بدۆزێتەوە بۆ حكومەتی كوردستان . شێخ متمانەی پێ نەدەكرد بۆیە نۆئێل دەستی لە موستەشاریی شێخ هەڵگرت و مێجەرسۆن جێی گرتەوە ، كەئەمەیان ڕقی لە شێخ بوو، ساڵی ١٩١٩ - ١٩٢٠ نۆئێل نێردرا بۆ توركیا ، باوكم دەڵێت لەبەر ئەوەی نەخۆش بووم نەمتوانی لە گەڵیدا بڕۆم : (*) هەروەها دەڵێت پێش ڕۆیشتنی بەمانگێك نەخۆش كەوتم و نۆئێل هات بۆ لام و دكتۆری خۆی ڕاسپاردبوو،تا ڕۆژی دووجار سەردانم بكات و دەرمان بداتێ و دەرزیم لێبدت .

(*) ل ٧٢ یاداشتی یەك بەشی یەك .

بۆچوونی باوکم سەبارەت چوونی نۆئێل بۆ تورکیا لەساڵی ١٩١٩، بەمشێوەیەبووە کە وتوویەتی: نۆئێل لە تورکیا هەوڵی دامەزراندنی کوردستانی گەورەی داوە . ئەگەر مستەفا کەمال ئاتاتورک بە داوای خەلیفەی بکردایەو بچوایە بۆ ئەستەمبووڵو ئەنادۆڵی بەجێ بهێشتایە "لەوانەبوو نۆئێلو کورد بە ئامانجی دامەزرانی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد بگەیشتنایەو تەقەلای کوردو شەریف پاشا لە سێڤر بچوایەتە سەر ."

سلێمانیی پاش نۆئێل (*)

رەفیق حیلمی دەڵێ « تازە لە نەخۆشیی هەستابوومەوە هێزو توانای ئیش کردنم نەبوو زۆر بێ حەوسەڵە بووم بەرامبەر ئەو وەزعە بڕیارمدا بچم بۆ کەرکوك بۆلای مامەکانم .

٢- کاپتن بێل

(گرینهاوس) وەکیلی نۆئێل پاش هەستانەوەی باوکم لەنەخۆشییەکەی چاوی پێیکەوتووە .پێی وتووە (کاپتن بێل) دەیەوێت چاوی پێت بکەوێت(*) بێل معاونی حاکم بووەو تازە چۆتە سلێمانی، هێشتا رەفیق حیلمی نەیناسیووە بەڵام لەسەر ئەو داوایە چۆتەلای خۆی پێناساندووە ، بە فەرەنسی پێی وتووە ئەیەوێ فارسی بخوێنێت،باوکم لەیاداشتەکانیدا دەڵێ ویستم تێی بگەیەنم کە نەخۆشمو توانای ئەوەم نیە وانەی پێ بڵێمەوە،بەڵام ئەو هەرناچارێکردووە بڕیاربدات و ویستوویەتی کتێبی گوڵستانی سەعدی پێ بخوێنێت کە شاکارێکی ئەدەبیی زۆر گرنگە. لەدرێژەی یاداشتەکانیدا سەبارەت بەم داوایە باوکم پێی وابووە کارێکی سەختە کوردێك بەزمانی فەرەنسی کتێبێکی فارسیی واگران فێری ئینگلیزێك بکات ؟!

(*) لە ٧٦و٧٨ یاداشتی یەك بەشی یەك .

۱۹۱۹ ڕەفیق حیلمی و کاپتن بێل (*)

بۆیە نوسیوویەتی پاش یەکەم وانە کە بەکاپتن بێلی وتووەتەوە دیاربووە بە دڵی بووە(*) بۆیە بە گەرمیەوە تکای لێکردووە وانەی سبەینێشی پێبڵێتەوە، ڕەفیق حیلمی دەڵێت " زۆر ماندوو بووم" بەڵام چونکە سودی بۆ خۆیشی تێدا بووە بەردەوامبووە لەسەری ، بەوە زیاتر بەقسەکردن بەزمانی فەرەنسی ڕاهاتووە، کاتێ مامۆستای فەرەنسی بووە لە ئەعدادی خوێندنەوەو گرامەری باشبووە بەڵام بەپراکتیکی گفتوگۆی زۆر نەبووە. دوای وانەکە چۆتە ئەو ژوورەی نۆئێل بۆی تەرخانکردووە ، پڕ بووە لە هندۆس و ئاشووری ، جێی دانیشتنی نەبووە، ڕاست چۆتەوە بۆ ماڵەوە ئێوارە چۆتە لای شێخ و ئەمانەی پێوتووە . لەوەڵامدا شێخ وتویەتی بەڵکو ئەم (بێل)ە بکەیت بە (خاکەنان)، لەبەرئەوەی شێخ رای لێبووە کە وانەی پێ بڵێ وتویەتی تا ماوەیەك وانەی پێ دەڵێم بەڵام زۆری پێ نەچووە لە مامۆستایەتییەکەی سارد بۆتەوە ئەوەتا خۆی دەڵێ (چونکە قوتابییەکەم بە چاوێکی‌تر تەماشام ئەکات) وەك هندۆسەقاچ باریکەکان لە گەڵم ئەجوڵێتەوە ،باوکم چەند جارێك ، دڵی شکاوە لێی چونکە فیزێکی ئیجگار زلی هەبووەو خۆی زیزکردووە کە ڕەفیق حیلمی وەك ئەوانی تری نەکردووە، بەڵام جارێ خۆی گرتووە بۆ هەلێك گەڕاوە تابە جێی بهێڵێت بۆ وێنە باسێك دەگێڕێتەوە : ڕۆژێك وانەی پێ‌وتووە سەرۆك عەشیرەتەکانی خۆشناوەتی شەقڵاوە پاش سەردانی شێخ چوونەتە لای ئینگلیزەکانیش، چایان بۆ هاتووە پاش خواردنەوەی جێ نەبووە پیاڵەکانی لێدابنێن هەر ڕەفیق حیلمی لەوێ بووە قوتابییەکەی ئەمری پێکردووە ئەو لێیان وەربگرێت، باوکم دەڵێت ئەو قسەی نەکردایە ڕەنگ بوو خۆم لەبەر ڕێزی میوانەکان پیاڵەکانم وەرمبگرتایە بەڵام بە ئەمری ئەو موستەحیل بوو بۆیە وەڵامی نەداوەتەوە ، دووبارە بێل پێی وتۆتەوە بەڵام ئەم جوڵەی نەکردووە میوانەکان تێگەیشتوون بۆیە زوو خۆیان لەشوێنێك دایانناوە. ڕەفیق حیلمی دەڵێ بێل ڕەنگێکی

(*) ۷۸- ۷۹ یاداشتی یەك بەشی یەك .

هێناوەو بردووەو من لەو خراپترم بەسەرهاتووە،هەروەها دەڵێ هێشتا نەخۆش بووم زۆریش پەست بووم " باش بوو میوانەکان زوو ڕۆیشتوون پاش لێکدانەوە بێل وتویەتی بۆچی وەڵامت نەدامەوە لەوەڵامدا وتویەتی" ڕاستت پێ بڵێم من وانە بە تۆ ئەڵێم تۆ قوتابیی منی ، لەبەر ئەوە تێناگەم چۆن ئەمری وام پێ ئەکەی ، دەبوو یەکەمجار تێبگەیشتیتایە " بێگومان ئەم قسانە کاری تێکردووە .

دەیەوێت واز لە بێل بهێنێت

باوکم ئەو مەسەلەی پیاڵە وەرگرتنەی بە هەلزانیوەو ویستوویەتی بە تەواویی لە گەڵ بێل بیبڕێنێتەوە بۆیە پێی وتویەتی ئەگەر ئەم قسانەی ئەو بەهەق نازانێ دیارە بە فەڕاشی دادەنێ بۆیە دەبێت لەو فەڕاشیەی ئازاد بکات. لەم قسەیە ڕاماوەو بێ دەنگ بووە ئینجا لە ناکاو هەستاوەو بەڕووی خۆش‌و زەردەخەنەوە دەستی ڕەفیق حیلمیی گوشیوەو ئەویش سوپاسی کردووە و چۆتەوە بۆ ماڵەوە .

باوکم دەڵێ لەکاتی نۆئێل دا هەستم بە فیزی ئینگلیزەکان نەکردبوو چونکە ئەو زۆر دڵی ڕادەگرتم‌و بە چاوێکی بەرزو بەڕێزەوە تەماشای دەکردم.

چەند ڕۆژێك پاش ئەم ڕووداوە بێل ناردوویەتی بە شوێن ڕەفیق حیلمی‌داو گەلێك دڵنەوایی کردووە .

گەشتی بێل‌و ڕەفیق حیلمی بۆ سلێمانی‌و هەولێرو کەرکوك(*)

بێل داوای لێکردووە گەشتێکی لەگەڵ بکات بە ناو عەشایەری سلێمانی‌و هەولێرو کەرکووکداو خۆی ئامادە بکات تالە گەڵیدا بڕوات دوای نەوازشێکی زۆر ئینجا باوکم بەڵێنی دەداتێ لە گەڵی بڕوات بۆیە گەلێك دڵی ڕاگرتووە و ویستویەتی هێمنی بکاتەوە ،"ئەمجارە بە چاوی هاوڕێیەکی بە ڕێزەوە سەیری کردووەو لە گەڵی جووڵاوەتەوە.

ڕەفیق حیلمی‌لەیاداشتەکانیدا وتویەتی" کاپتن بێل لەم گەشتەیدا هەواڵی عەشیرەت‌و خزم‌و کەسیان‌و نەخشەی هەرێمەکەیانی وەرگرتووە هەروەها چۆنێتی پەیوەندیان لەگەڵ شێخ مەحمودا، ئەوانەی ناحەزی بوون دەبوونە ئاغاو کوێخا "

(*) رەفیق حیلمی دەڵێت " من لەم هەموو پرسین و لێکۆڵینەوەو چەنە کوتانە هەر وەرگێڕانم لەسەر بوو لە چەنەو نەفەسی درێژی بێل و لە قسەی پڕوپووچی لادێی و عەشایەر چەنەو مێشکم ماندوو و بێ هێز ئەبوو دلیشم ئەگوشرا ، لە گەڵ ئەمەیشدا خۆم تێکنەئەدا .بێجگە لە من بێل کابرایەکی بە ناوی کاتب هێنابوو بەڵام نە دەینووسی نە قسەی لە گەڵ دەکرد ،دوایی تێگەیشتم ئەمە چاودێرە بەسەر منەوە"

بەهۆی شێخ و گوێ نەدانی بەسبەینێ " ئینگلیز ئیشیان گرتە دەست و بۆ هەل دەگەڕان تاکۆتایی بە حوکمی شێخ بهێنن (*).

سەفەری رەفیق حیلمی و بێل بۆ کۆیە ٢٠ی شوبات ١٩١٩

بێل دەبێت بە حاکمی کۆیە ، ئەمجارەش زۆر لەگەڵ رەفیق حیلمی خەریك دەبێ تالە گەڵی بێت بۆ کۆیە ئەمیش چەند هەوڵدەدات نەچێت و وازی لێبهێنێت کەچی لێی ناگەڕێ تا بەزمانی شیرین تەفرەی دەدات . ئیتر رەفیق حیلمی چاری نامێنێت بۆیە پرس بە شێخ دەکات بەڵام شێخ تەگەرەی تێناخات و بگرە پێشی خۆشدەبێت یەکێکی وەك رەفیق حیلمی لە گەڵ بێل بێت چونکە بە کەسێکی سەربە شێخ خۆیی زانیووەو جێی متمانەی بووە . باوکم دەربارەی ئەمە دەڵێ: من لە هیچ کاتێکدا نەم ویستووە لە خۆمەوەو بێ پرسی شێخ مەحمود هیچ شتێك بکەم چونکە خۆم بە جێی باوەڕی ئەو ئەزانم و حەزم بە سەرکەوتنیەتی ، کە زانیم شێخ پێی خۆشە لە ٢٠ی شوباتی١٩١٩ بەناوی یاریدەدەری وەرگێڕ چوومە کۆیە : (Assistant – Drogman)

لە کۆیە (*)

زستان بە باران و سەرما و بەسواری وڵاخ لە سلێمانیەوە تا کۆیە باران لێیداین . لێرەدا رەفیق حیلمی بۆ یەکەمجار باسی رەوشتی خۆی دەکات و دەڵێ "لە بنچینەدا زۆر ساردو هێمن نەخوڵقابووم و رەنگە درۆنەکەم کە بڵێم هێندەش فێری مەرایی و دوو رووییی نەبووبووم ، لەبەر ئەوەی لە پێشدا لە گەڵ یەکێکی جێنتڵمانی وەك نۆئێل دا

(*) ل ٨٢ ١-١ یاداشت بەرگی یەك بەشی یەك

(*) ل ٨٧

ئاشناییم پەیداکردبوولە ترو فیزی بێل زۆر پەست بووم‌و قەدری خۆم ئەگرت، حەزم لە ڕاستی ئەکرد، نەمدەزانی مەرایی لەبەرا بکەم‌و زمانم وەر نەئەسووڕا وەکو خەڵکی تر پێی بڵێم (ساحێب) ئەمانە تەبیعەتی ئەم ئینگلیزە ئیستیعمارەی توند ئەکردو بۆی بلوایە لە ملی ئەدام . لە گەڵ ئەوەشدا وەك کورد دەڵێ لێم بووبوو بە مووی لووت [*] وێڕای ئەمانەش لەم سەفەرەدا لەچاو جارەکانی پێشوو گەلێك گۆڕابوو، باش بوو، تا ئەیتوانی ئەیویست دڵم ڕابگرێ بەڵام جار جار هەر مشتومڕێکمان ئەبوو . کەم‌و زۆر ساردیی ئەکەوتە بەینەوە ، ئیڕوانی لە جیاتی عوزرهێنانەوە بۆی‌و واز هێنان لەو کردەوانە لە بیانوو دەگەڕام لێی جیا ببمەوە. خۆم ئەتۆران‌و ئیزنی گەڕانەوەم داوا دەکرد بەڵام ئەو ڕێی جیابوونەوەی نەئەدام هەر جارە بە جۆرێك ئاشتی دەکردمەوە" ڕەفیق حیلمی دەڵێ کە لە ئەنجامی ئەم چەشنە هاوڕێیەتییە کەوتۆتە ئەندێشەوە ترساوە جارێك بگاتە تینی‌و تووشی داوێکی بکات. تا بەینێك لە کۆیە زۆر دڵی ڕاگرتووەو خاویکردۆتەوە لەو دەورەدا باوکم وتویەتی" تاتوانیم خزمەتی خەڵقم کرد بە هۆی (بێڵ)ەوە چاکەم بۆ گەلێ کەس بوو بەم تەرحە لە گەڵ هەندێ دۆستی پیاوانی بەنرخ خۆشم ڕابوارد ، لە لای ئەهالی‌و ئەو دوو سێ ئینگلیزەش کە لە کۆیە بوون بە قەدرو بە ڕێز بووم" بێل بێ وچان ئیشی کردووە یان بەسەر پشتی وڵاخەوە بووە بەناو ڕانیەو ڕواندزدا سووڕاوەتەوەو باوکمی لەگەڵ بووە . ئەو سەرقاڵی نووسین‌و پرسین‌و ئەمیش سەرقاڵی وەرگێڕان‌و قسەبووە ودوو ئەوەندەش سەرقاڵی نووسینی نامەی ئەم بووە بۆ ڕەئیسەکان‌و وەرگێڕانی نامەی خەڵکیش بۆ بێل . ئەو خۆی نامەکانی بە فەرەنسی دەنووسیی‌و ڕەفیق حیلمی دەیکردن بە کوردی‌و فارسی‌و نامەی عەشایەری دەکرد بە فەرەنسی‌ولەو میانەیەدا نامەی سەیرو سەمەرەی بەرچاودەکەوتن کە لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نەبوون"

---

[*] ل ٨٩

کارو باری حکومەتی کۆیە (*)

ڕەفیق حیلمی خۆی وتویەتی پاش نۆئێلو معاونە ئینگلیزەکەی هەموو باری گرانی کەوتۆتە سەر شانی ئەم وتوشیەتی لەگەڵ ئەو ڕەنجی شەوو ڕۆژو تەقەلا بێ سنووروودا کە سەرقاڵی کرد بووم ئەودەمە دەورێکی تایبەتی هەبوو لە ژیانما" لێرەدا نوکتەی گێڕاوەتەوە نوکتەکە دەربارەی گفتوگۆیەکی دوورو درێژە سەبارەت بە قەند کێشانی یەکێك لە ئاغاکانو وەرگێڕانی ڕەفیق حیلمی بۆ دەیان پرسیارو وەڵامی نێوان ئاغاو بێل لە فەرەنسیەوە بۆ کوردیو بە پێچەوانەوە " .

باوکم دەڵێ: بێل غەزەبی خوا بووە،لەگەڵ بێل لە یەك ژووردا دانیشتوون گوایە ئینگلیزێك بە هەڵە داوان هاتۆتە لای بروسکەیەکی پێبووە یەکسەر داوێتییە دەست بێل، ئەویش تووڕە بووە وتویەتی بیدەرە دەست ڕەفیق حیلمی، کە سەیری کردووە بروسکەکە بە ئینگلیزی بووە ئیتر بۆ بیداتە دەست ئەو؟ نەشی هێشتووە کابرا ڕاستەوخۆ لەگەڵی قسەبکاتو وتویەتی بالەگەڵ ڕەفیق حیلمی قسەبکات.

شکاندنی نفوزی شێخ لەناو عەشایەردا :

باوکم لەیاداشتەکانیدا وتویەتی سۆن هاتە سلێمانی شەڕ بە شێخ بفرۆشێت ، یەکەم هەوڵیشی بۆ شکاندنی شێخ لە ڕانیە دەستی پێکرد .

ڕەفیق حیلمیو بێل دەچنە ڕانیە (*)

بێل لەگەڵ کاپتن پارکەری معاونی لە ڕانیە لە ماڵی فەتاح بەگ میوان دەبن ،فەتاح بەگ بەتەمای جێگەی (شێخ ئەمین)ی قایمقام دەبێ بۆیە میوانداریان دەکات، بێل ویستویەتی مەزبەتە مۆر بکرێ دژی شێخ مەحمود شێخان ڕازی نەبوون . کاتێ شێخان ئەمەیان ڕەتکردەوەو مەزبەتەکە ئیمزا نەکرا ، ڕەفیق حیلمی دەڵێ " بۆ یەکەمجار

(*) ل ٩٠-٩٢ (جۆرو ئیدارەی حوکمی کۆیە) یاداشت بەشی یەك بەرگی یەك

(*) ل ٩٦/٩٧ بۆ درێژەی باسەکە بڕوانە یاداشتی ڕەفیق حیلمی بەرگی یەك بەشی یەك

خۆم پێنەگیراو بە پێچەوانەی واجیباتیّ کەلەسەرم بوو جولامەوە" واتە بە پێچەوانەوە بۆ جاری یەکەم لەژیانیدا کاری وەرگێڕانی کردووە، هەروەها دەڵێ " لەگەڵ ئەوەدا کە لە وێستاوێکی (وضع)ێکی ناسکداو لە ترسەوە نزیك بووم دیسانەوە دەورێکی وەکو هینەکەی غەفور خانم تەمسیل کرد [*] ئەم غەفور خانە یاخی وەستاوەو نەیهێشتووە ئەو مەزبەتەیە مۆر بکەن، وتویەتی باوەڕتان نەکردووە کە ئەم ئینگلیزانە باوەڕیان پێ ناکرێت ئەوەتا خۆیان سوێندیان داین لە گەڵ شێخ بین و ئێستاش خۆیان دەیانەوێ بیڕوخێنین ،بێل و پارکەر داوای یارمەتیان لێکردم کە ئیتر یەکە یەکە رەئیسەکان هەڵخەڵەتێنن و دوو بەرەکی بخەنە ناویان و ویستیان هەندێکیان جیا بە جیا ببینم پێش چوونە لایان و بیانترسێنم لەسەر ئەنجامی عنادیی لەگەڵ ئینگلیزەکان" هەروەها دەڵێ" بەلام من لەبەر هەرچییەك هەیە بە پێچەوانەی ئەمەوە جوولامەوە، وام لێکردن بۆ ئەم چاوپێکەوتنە جیاوازە ملنەدەن " بەلام بێل هەر چۆنێك بێت توانی بە هۆی حاکمی سیاسیەوە تەلەگراف بە شێخ بنێرێت کە بڕیاری لابردنی شێخ ئەمین بدەن .

ئەمە هەر هەوڵێك بوو بۆ شکاندنی نفوزی شێخ مەحمود لەناو عەشایەردا بە دەسیسەی ئینگلیزو بەڵگەیەکیشە بۆ هەڵوێست و چالاکی رەفیق حیلمی.

بێل دەیەوێت باوکم ببێتە قایمقامی رانیەو پارکەر بکات بە حاکمی سیاسی تا یارمەتی بدات بەلام باوکم بەمە قایل نەبووە بۆیە دەڵێ

" بە نەخێر وەلامم دایەوەو دەڵێ بۆ بەڵگە سەعید فەوزی کە بە باشکاتب ناوی دەرکردبوو ئاگای لەمە هەیە ،هەتا بێل وتی کاپتن پارکەر ئەکەین بە حاکمی سیاسی رانیەو لە هەڵسووڕانی کاروباردا یارمەتیت ئەدا،ناهێڵێت تووشی گێرمەو کێشە ببیت، وتم : من ترسم لەوە نی یە کە ئەم کارەم پێ نەکرێت بەلام دڵم بە وەزیفەوە نی یە. ئەگەر ئەتەوێت سوپاست بکەم ئیزنم بدە بگەڕێمەوە سلێمانی" ئیتر بێل وەلامی نەداوەتەوەو بێ دەنگ بووە .

---

[*] ل ٩٨ یاداشت- بەرگی یەکەم- بەشی یەکەم.

سەرەتای شۆڕشی شێخ مەحمود

لەم ماوەیەدا رەفیق حیلمی هەر سەفەریکردووە لەگەڵ ئینگلیزەکان بۆ شوێنی دوور لەشاری سلێمانی، بەڵام لێرەدا دەکەوێتەوە باسی هەواڵی شێخ مەحمودو دەڵێ شێخ لە هەوڵی ئینگلیزەکان گەیشتووە لەگەڵیان ساردبووە هیوای هیچی پێیان نەماوە . لە ژێرەوە خەریکی خۆ نزیکخستنەوەبووە لەرەئیسەکان و تا لەگەڵیان رێکەوێت و ئەوانەی متمانەی پێدەکردن دەیناردن بۆ دەرەوەی عیراق و هەر ساتە حاکمێکی ئینگلیز. کوژراوە و خەڵك بێزار بوون و لە زۆربەی عیراق کۆمەڵە رێکخراوە و زۆر لەوانەی نزیك بووبوونەوە لەئینگلیز دیسانەوە بوونەتەوە بە تورك خواز . ئۆزدەمیر کە چووە بۆ رواندز ئینگلیزی بە چەشنی رووس داوەتە قەڵەم واتە بە (ظالم) و ئینگلیزەکانیش بە (تصرفیان) واتە هەڵسوکەوتیان ئەمەیان کردووە بە راست. کوردەکان نەیاندەوێرا باسی کوردایەتی بکەن پروپاگەندەیان بۆ تورك دەکرد چونکە لای تورك خواکان ئەوانەی لایەنی ئینگلیز بوون بە جاسوس دادەنران . مێجەر سۆن لە پێشدا بە نهێنی و جلی کوردییەوە کوردستان گەڕابوو فێری کوردیی بووبوو ، شارەزا بوو، بەهۆی خۆبەزلزانیەوە جڵەوی لەدەست دەرچوو دوژمنی پەیدا کرد و زۆری خەڵك بەناوی جادە دروست کردن لە دەوری سلێمانی دانا لە ژێر چاودێریی (عەزیز خان)دا زۆری خەرجی میریی بۆ ئەم و سۆن چوون. سۆن لە نیشتمانپەروەرو تێگەیشتووەکان بۆتە "قەرەقۆش"[*] باسی فیزی سۆن کە بە بازاڕدا ڕۆیشتووەو بەهانەی بۆ جەریمە کردن و ....هتد لەبڕانەوەنایەت.

لەوکاتەدا سلێمانی وەك مەنجەڵ ئەکولا، بۆیە کە سۆن ویستی شەڕ بە شێخ مەحمود بفرۆشێ، شێخ توانیی شۆڕشێك بەرپابکات.

باوکم لە گەشتێکیدا بۆهەولێر لەبەر چاوی یەك دوو حاکمی تری ئینگلیز خراپ تێکچووە بەرامبەر بە بێل و هەندێ قسەی ڕەقی کردووە [*] لەبەر ئەوە کەوتۆتە

---

[*] بڕوانە ل ١٠٨ی یاداشت بەرگی دوو بۆ درێژەی ئەم باسە

[*] ل ١٠٩ لە بەر چاوی حاکمەکانی هەولێرو موسڵ لەسەر قسەیەکی بێ فەڕ دەمار رەفیق حیلمی گرتووە بە بێلی وتووە چاوت بکەرەوە من خزمەتکاری باوکت نیم (بە فەرەنسی) " Ouvres Le Yeux " Jenasuie Poo Servetaur de Votre Pere "

ئەندێشەوە. دوای گەڕانەوەی بۆ کۆیە نەچۆتەوە دائیرە بۆ سبەینێ بێل ناردویەتی بە شوێنیدا تکای ئەوەی لێکردووە ئیتر لێی خۆش بێت و ئیزنی بدات بگەڕێتەوە سلێمانی بەڵام بێل زۆر بە هێمنی و لەسەرخۆ وەڵامی داوەتەوەو وتویەتی:" من زۆری پێناچێت عیراق بەجێ دێڵم و ئەگەڕێمەوە لەندەن لەبەر ئەوە نامەوێت لەم دواییەدا بە زوویریی لێم جیا ببیتەوە .هەروەها وتوویەتی سبەینێش ئەبێ بچمە رواندز بە وەکیلی حاکمی ئەوێ بۆ ماوەی (١٥) رۆژێك ئەمجارەش لەگەڵم وەرە کە گەڕاینەوە پێتخۆش بوو پێکەوە تا بەغداش ئەچین، لەوێ چەند رۆژێك لەسەر حیسابی من کات بەسەر دەبەین و ئەحەسێینەوە ئینجا من دەگەڕێمەوە بۆ لەندەن ئەوسا خۆت چۆنت ویست وا بکە ،بەڵام نامەوێ جارێکی تر قسەم لەگەڵ کردیت وەك هەولێر وەڵامم بدەیتەوە" بەمجۆرە بێل دیسان رەفیق حیلمی قایل کردووە لە گەڵی بمێنێتەوەو لە گەڵی بڕوات بۆ رواندز.

رەفیق حیلمی و بێل لە رواندز

کە باسی رێگەو رابواردنی تا رواندز دەکات دەڵێت : لە باتاس لای عەبدوڵڵا پاشای باوکی سەعید بەگ باوکی ئیسماعیل بەگ شەوێکی خۆشمان لە ژێر خێوەتە نایابەکەیدا بردە سەرو بەهۆی دڵسۆزێکەوە لە باتاس ئیسماعیل بەگم ناسیی . ئەمە لە پێشەوە پیاوی ناردووە کە لە رواندز لە ماڵی خۆیدا جێگە بۆ رەفیق حیلمی رێکبخەن لەو رۆژەدا لە گەڵی عەلی بەگ-ەوە بە بەر تاڤگە شیرینەکەی بێخاڵ دا چوونەتە رواندز . ماوەی سەعاتێك حەساونەتەوەو نانیان خواردووە . ئەو شیعرانەی ناوی (وەتەن) نیشتمانە بە تورکی نووسیونی زادەی ئیلهامی ئەو تاڤگە سیحراوییە دڵڕفێنە بووە . دوای گەیشتنی بە رواندز ئەوەندەی پێ نەچووە بەیانییەك گەیشتۆتە دائیرە فنجانێك قاوە لەبەر دەمیا بووە بێل چۆتە ژوورەکەی و لە پشتیەوە بە(تەلەگراف) بروسکەیەکی داوە بە رەفیق حیلمی،ئەویش پاش ئەوەی بێل سەیری کردووەو رەنگی بزرکاوە لە رەفیق حیلمی پرسیووە تۆ شارەزای عەشیرەتی دزلێ هەیت ؟ وتویەتی نەء تەلەگرافەکە بە ئینگلیزی بووە بەڵام باوکم وتویەتی تێگەیشتم بەکوردییەکەی ئەمە نووسراوە"دوێنێ عەشیرەتی دزلێ بە بیانوی زیارەتی کاك ئەحمەدی شێخەوە هاتنە سلێمانی، حکومەت ویستی رێگەیان نەدا بەڵام بەزۆر هاتنە شارەوە، ئینگلیزەکان گیراون ، فیکری شێخ

مەحمود نازانرێت؟" مەندوبی سامی بەیانیی بە فڕۆکە چۆتە نزیك شاری سلێمانی بەیاننامەی بۆ شۆڕشگێڕان خستۆتە خوارەوە داوای چاوپێکەوتنی لێکردوون لە ئەنجام ئاگادارتان ئەکەین . شێخ مەحمود بە دزییەوە ڕایسپاردووە، مەحمود خانی دزڵی بە (٣٠٠) کەسی چەکدارەوە سلێمانی دەگرن لە ٢١ی مایسدا .

شێخ مەحمود هەل لەهەستانی عیراق وەردەگرێت دژی ئینگلیزو ئەنجامی یەکەم هەڵمەتی کوردی عیراق بۆسەر ئینگلیز لە٤ نیسانی ١٩١٩دا کوشتنی کاپتن (بسن) حاکمی سیاسی زاخۆ دەبێت ئیتر لە هەموو لایەکەوە دژی ئینگلیز هەستان و کەوتونەتە کوشتنیان، کاتێ مەحمود خان سلێمانی داگیردەکات شێخ مەحمود بە ناوی پاراستنەوە ئینگلیزەکان دەخاتە دەبۆکەوە . ویڵسن بە فڕۆکە دەچێتە سەریان بە بەیاننامە داوا لە شێخ دەکات بچێتە بەغدا بۆ گفتوگۆ ،حاکمی ئینگلیزی هەڵەبجە هەورامییەکان دەیگرن بەڵام ویڵسن بەهۆی خانمی(*) وەسمان پاشاوە بەردەدرێت و خانم بەهۆی ئەمەوە ناو دەنێن (خان بەهادەر) یارمەتیدەری شێخ و شۆڕشی عەشایەری کوردی ئێرانیش یەك دەکەون بۆ دامەزراندنی کوردستانی گەورە .

خۆفرۆش موشیری سلێمان بەگ

شێخ لە دەربەندی بازیان سەردەکەوێت .لە زەمانی ئاشورییەکانەوە کەس نەیتوانیوە بەو شاخەدا بچێتە ئەودیوی بەڵام وتراوە بە پیلانی موشیری حەمەی سلێمان کە یەکێك بووە لە رۆئەسای هەمەوەند دژی شێخ ئینگلیزەکان سەردەکەون و لە پشتەوە لە سوپای شێخ دەدەن، شێخ بریندار دەبێت و لەژێر بەردە قارەماندا دەگیرێت ،ئەویش دیسان بە پیلانی ئەم موشیرە(*) .

(*) ١١٦ یاداشتی بەك بەشی دوو

(*) لەم دواییەدا یەکێك لە نووسەران بابەتێکی نووسیبووبەرگری لەم موشیرە کردبوو

هەواڵی رواندز لەو کاتەدا

وەك باسمانكرد باوكم لەگەڵ بێل دەبێت لە رواندز، بۆیە ئاگای لە ڕووداوەكانی ئەویٚ دەبێت و لەشوێنێكدا دەڵێ "رواندز كاتی شەڕی دەربەند خۆیان بۆ شەڕ ئامادەكردووە، بەتەمای ئەوەی شێخ بگاتە كۆیە ،لە داخا ئینگلیز پەرۆش بوون، بێل وەستاوی گرنگ و سامناك بووە تەنها خۆی و معاونەكەی و هێزێكی كوردی بەكرێگیراو بەلام بە وەستایی جولاوەتەوە"هەروەها دەڵێ" گوێنییەك نۆكی بەدەستی من بەسەر ئەوانەدا بلاوكردۆتەوە، كە چاوەڕێی تالانكردنی خەزنەی رواندزبوون، بەوە چاو بەرەوژێریكردون و سەرەك عەشایەر رۆیشتوون و ئەوانیتریشی كۆكردۆتەوە تا ڕایان بەرامبەر شێخ بزانێت . لەوكاتەدا باوێڵ ئاغای رەئیسی هێزەكەی رواندز دژی شێخ قسەی دەكات و رەفیق حیلمی لێی توڕە ئەبێت، بێل-یش لەو توڕە ئەبێتەوەو دەڵێ " تۆ وەرگێڕی نابێت تەدەخول بكەیت و لایەنگیریی بكەیت،لێی دەپرسێت ئەوە چی ئەڵێ پێم بڵێ رەفیق حیلمی وەلامی بێل ناداتەوەو هەڵدەستێتە سەرپێ و ڕوودەكاتە باوێڵ ئاغاو ئەوانیترو بەپێی تێگەیشتن و بیرو باوەڕی خۆی ئەو رۆژە چی بەباش زانیوە بێ تویكڵ و ئازایانە پێی وتوون و لە جەلسەكە چۆتە دەرەوە[*] ئەمە لە ماڵی حاكمی سیاسی رواندز واتە لە ماڵی بێل روویداوەوباوكم ئەو رۆژە نەگەڕاوەتەوە بۆ دائیرە، بۆ سبەینێ بێل ناردوویەتی بە شوێنیداو رووی خۆش بووەو رۆژباشی لەگەڵدا كردووەو قاوەیان خواردۆتەوە وتویەتی " لەكردەوەی [*] تۆ نەڕەنجاوم ئەزانم تۆ هەقت بەدەستەو ئەبێ وابێت، سبەینێش ئەچمە هەولێر چاوم بە سەید تەها دەكەوێت ئەمەوێت تۆیشم لەگەڵ بیت" رەفیق حیلمی دەڵێ بێ بیانوو و راستەوڕاست پێم وت "بۆ هیچ لایەك ناچم و ئیتر با بەس بێت و ئیزنم بدەرێ بگەڕێمەوە سلێمانی،ئیزنیشم نەدەیتێ بەبێ ئیزن ئەڕۆمەوە" بێل بێ دەنگ دەبێت، بۆ سبەینێ مەعاشی ئەو مانگەو چەند روپیەیەك خەرجی تا كەركوك دادەنێ بۆ رەفیق حیلمی و خۆی دەڕوات بۆ هەولێر، بەمجۆرە لە بێل جیا دەبێتەوە . لێرەدا پرسیارێك لە خۆی دەكات و هەر خۆی وەلامی دەداتەوە سەبارەت بە

---

[*] ل ١٣٤ یادداشتی یەك بەشی دوو

[*]ئەمەیش هەڵوێستێكی تری ئازایانەی رەفیق حیلمی و دڵسۆزییەتی بۆ شێخ و كورد

هەڵسوکەوتی خۆی لەگەڵ بێل و بێل لە گەڵیدا کە چۆن بێل هێندەی چاو لێی پۆشیووە؟ ماوە هەبێت لەدوایدا باسیدەکەین دەگەڕێینەوە سەر باسی رەفیق حیلمی و چی بەسەر دێت پاش رۆیشتنی بێل بۆ هەولێر .

رواندز پاش رۆیشتنی بێل بۆ هەولێر :

رەفیق حیلمی لە رواندز وەك دەستبەسەر دەمێنێتەوە لەماڵ ناچێتە دەرەوە، ئینگلیزو بێل لە هەولێر بەتەما دەبن سید تەها بخەنە جێی شێخ مەحمود .

بۆیە دەڵێ " وەك ئەستێرەی شێخ لە نەوین بوو منیش کەوتبوومە گێژاوێکی بێ بنی لێکدانەوەوە سەعاتی دەرەکم دەستی کردبوو بە لێدان". ئینجا باسی خانوەکەی دەکات لە ناو باخێکا بووە کەوتۆتە دەرەوەی خۆرئاوای رواندزو بە تاقی تەنیا بەناوی پاسەوانی و خزمەتەوە نووری باوێڵ نەفەرێکی بە تفەنگەوە بۆ ناردووە، شەوان چۆتە ژوورەکەی و ڕاست و درۆ باسی هەواڵی شێخ و ناوبازاڕی بۆ گێڕاوەتەوە. رەفیق حیلمی گومانی لێکردووە هەرچەند خۆی بە کوردخوازو لایەنگیری شێخ داناوەو بەدڵ خزمەتی کردووە بە رەفیق حیلمی وتووە دەتگەێنمە لای شێخ، باوکم ترساوە لەوەی ئەمە فێڵ بێت.

گیرانی لەرواندزو رەوانەکردنی بۆ بەندیخانەی کۆیە

بێل چوار سوار عەسکەری (لیڤی) بە ناوی پارێزگاریەوە ئەنێرێتە سەر رەفیق حیلمی ، ئەمری پێ دەکات لەگەڵیان بگەڕێتەوە کۆیە، ئەو شەوە دەگاتە کۆیە لەماڵی خۆیدا دەنوێت.لەم کاتەدا (شەفیق)ی برای لە تورکیا دەگەڕێتەوە دەچێت بۆ کۆیە لەگەڵ نۆکەرێك چاوەڕێی رەفیقی برای دەکات بگەڕێتەوە بیبینێت. بەڵام بەیانی عەریفێکی ئینگلیزو پۆلیسێك رەفیق حیلمی لەجێ دەردەهێنن پاش جل گۆڕین دەیبەنە سەرا

هێشتا کەس نەچووە ئینگلیزەکە دەرگای بەندیخانە دەکاتەوەو دەخاتە ژوورەوەو ناهێڵێت شەفیقی برای ببینێت . (*)

لە بەندیخانەی کۆیە :

زۆر بەوردی‌و دوورو درێژیی باسی بەندیخانەکە دەکات کاتێ لەگەڵ کۆمەڵە بەندییەکی تردا دایدەنێن‌و کاتێ جیای دەکەنەوە بەتەنها ماوەیەك چاوی لێدەپۆشن‌و خواردن‌و کتێب‌و کات بەسەربردنی سەراکەو بینینی هاوڕێکانی لێ قەدەغەناکەن لەپڕ دەرگاوبانی لەسەر دادەخەن‌و پاسەوانیی چاودێریی توندی دەکەن‌و چوونە دەرەوەی ژوورو بینینی خەڵك یان کتێب‌و کاغەز بردن بۆی لێ قەدەغەدەکەن رەفیق حیلمی بەمشێوەیە باسی ئەو ماوەیە دەکات لە بەندیخانەکەو چارەنووسی دوا رۆژی خۆی دەبەستێت بەکۆتایی کتێبی نوقم بوونی پاپۆڕی تایتانیك-ەوە کە لەزینداناو لەوکاتانەدا دەیخوێنێتەوە .

لە سەرەتادا دەیخەنە ناو تاوانبارەکانەوە ئەمانە دەیناسن‌و دەزانن کێیە. لەبەری هەڵدەستن‌و بە کش‌وماتی لە دەوری دەوەستن،ئەویش بەڕووی خۆشەوە بۆی روانیوون.

هەوڵیداوە هۆی گرتنی لە کاپتن ڕاندڵ بزانێ سوودی نەبووە . نامەی بۆ حاکمی شار حەمە ئاغاو نائبی جەمیل ئاغا ناردووە وەڵامی نەبووە. کاپتن راندڵ خستویەتی‌یە ژووری تایبەتی بەناوی گوناهباری سیاسییەوە. تاوانبارەکانی ناو زیندان پێیان ناخۆش بووە جیابنەوە لێی، هەروەها رەفیق حیلمی خۆی، پاسەوانی بەردەرگاکەی پۆلیسی نەبووە ئەمانە نێردراون بۆ شەڕی شێخ بەڵکو کرێگرتەبوون. راسپێردراون بینینی خەڵکی لێ قەدەغە بکەن. داوای نوێن‌و کتێبی لە پاسەوانەکەی کردووە لە ماڵەکەی بۆی بهێنێت کەچی هەڕەشەی لێکردووە، پاسەوانەکە دەچێتە لای مودیری پۆلیس ئەو دەگۆڕن یەکێکی بۆ دەنێرن ئەمیان رەفیق حیلمی چی دەوێت بۆی دەکات.

(*) شەفیقی برای ئەو کاتە لە ئەستەمبووڵەوە دەگەڕێتەوە سلێمانی کەس‌و کاری ببینێت . هەر لە موسڵەوە پێی دەڵێن دایکی‌و باوکی کۆچی دواییان کردووە. دەچێتەوە سلێمانی تاقە خوشکەکەی لەگەڵ ژنی رەفیق حیلمی لەماڵی خەزووری رەفیق حیلمی دەبێت . لەوێ دەڵێن رەفیق حیلمی لە کۆیە لە بەندیخانەیە، دەچێت بۆ ئەوێ ناهێڵن ببینێت، دەڕواتەوە بۆ تورکیا. ئیتر وابزانم ئەوە دواجار دەبێت‌و یەکتری نابیننەوە .

١٨ی حوزەیرانی ١٩١٨ فرایزەر بەرامبەر بە شێخ مەحمود

لەم کاتەدا رەفیق حیلمی هەست بە نەخۆشی دەکات نامە دەنێرێت بۆ ڕاندەڵ داوای نۆژدار دەکات وەڵامی ناداتەوە، دەڵێ ئەو کاتە مامەڵەیان لە گەڵیدا بە پێی هەواڵی شەڕی شێخ و ئینگلیز بووە. هاتووچۆی خەڵك بۆ لای و رەوشتی پاسەوانەکان لەگەڵی و گۆڕانیان هەر رۆژێ ئینگلیز شکستیخواردووە کەوتۆتە خۆشییەوە، کاتێ شێخ شکستیخواردووە بە پێچەوانەوەبووە واتە ئیتر رابواردنی حەوشەو کورسی و مێزو خواردن و میوان و گۆرانی و بەزم و هەرای نەماوە. خەڵکی کۆیە بە تایبەتی لاوەکان سەر بە شێخ بوون.

سدیق ئەفەندی : سدیق ئەفەندی رقی لە باوکم دەبێت (یەکەمجارە ببیستم یەکێك ڕقی لە رەفیق حیلمی بووبێت) رۆژێك لە بەندیخانەکەیدا چوار پاسەوانی بۆ دادەنێن و هاتوچۆی لێ قەدەغەدەکەن ئەم سدیق ئەفەندییە دێتە لای و پێی دەڵێت : وتم ئینگلیزەکان ئامانیان نیە . ئاگات لە دەمت بێت، پاش گەڕانەوەت لە رواندز بەکردەوەی بێجێ و خیانەتەکانیان زانیویت،هەر خوا بکات ئیعدامت نەکەن باشە .

باوکم دەکەوێتە حاڵتێ لەترسەوەو باسی بیرو خەیاڵاتی دەکات و زۆر بەراوردی نامەی حاجی نەورەس دەکات کە لەسەری کردۆتەوە دژی جاسوسەکان و بیر لەژنەکەی وماڵەکەی دەکاتەوە کە هێشتا تا ئەوکاتە واتا (١٩١٩) هێشتا منداڵی نەبووە .

ئینجا بزانن رەفیق حیلمی کە ١٨٩٨ لە دایك بووە تا ١٩١٩ واتە تەنها (٢١) ساڵ تەمەنی بووە،چ لاوێکی گەنجی تازە پێگەیشتوو بووەو چۆن ئاوا لاوێتی و ژیانی سەرەتای خۆی خستۆتە لاوەو کەوتۆتە داوی سیاسەتێکی وەك سیاسەتی کاربەدەستانی ئینگلیزەوە کە ئەو کاتە هەرەتی زەبرو زەنگیان بووەو پێیان وتوون (الامبراطورية العظمى) و نیوەی جیهانیان بەدەستەوە بووە.

باوکم بەقسەکانی (مستەر سدیق) زۆر دەکەوێتە ئەندێشەوەو ترسی لێدەنیشێت کە شتێکی وای بۆ رێکخرابێت لەناوچوونی تێدابێت؟ بەمجۆرە دەڵێ بە بیرکردنەوەو هەزاران قسەوباس ویستوویەتی لەلایەن گوناهباریی یان بێ تاوانی خۆی لەسەر

بڕیارێك بوەستێت. وایلێهاتووه زۆر دڵگرا بێت و ئەو شەوه به برسێتی بچێته ناو جێگاوەو نەزانێ کەی خەوی لێکەوتووه. نزیك بەیانی بەئاگاهاتۆتەوەو دووباره که خەبەریبۆتەوه کەوتۆتەوه ناو دەریای خەیاڵاتەوه.

دەڵێ "رابوردووم وەکو شریتێکی سینەما هاتەوه بەرچاو، سلێمانی، خزمان، دۆست و ناسیاو، ژن و ماڵەکەم(*) هەموو شتێکم دوا بەدوای یەك بەتیژیی له پشت پەردەیەك له تەمەوه بەبەرچاودا ئەهات و ئەڕۆیشت" هەروەها دەڵێ "دەربارەی گەلێ کەس کەوتمه شکەوه زۆر له دۆستەکانم وەکو دوژمن هاته بەرچاو. دارو بەردم کرد به جاسوس باوەڕم به چاکەو ڕاستی و خێر نەما. لاوێکی کەم ئەزموون بووم، لەمردن ئەوەنده باکم نەبوو خەفەتی ئەوەم ئەخوارد که دونیا بەشەڕو به خراپه داگیرکرابێ. ماتەمینی ئەیگرتم ئەوانەی بەسووکم ئەهاتنه بەرچاو بتوانن سەرکەون و به فەوتانی من بڕوا به هەستی خۆیان بکەن و لەشکری شەڕو خراپه بەوان بەهێزبێ" .

ئینجا باسی ئەو کتێبه دەکات که له تەنیشتی جێگەکەی بووەو گرتویەتی بەدەستییەوەو لەسەر گازی پشت کەوتۆته خوێندنەوەی که بەتورکی بووه. ئەم کتێبه سەعید فەوزی شاعیری سلێمانی لەگەڵ هەندێکی تر بۆیناردۆته بەندیخانەکەی . باسی نوقم بوونی کەشتیەك بووه که هەندێ لەسەرنشینەکانی رزگاریان بووه بەهۆی ئەوەی بەسەر پارچه تەختەوه بوون، رەفیق حیلمی سەرئەنجامی خۆی بەچارەنووسی ئەوانەوه دەبەستێتەوه. ئەوکەشتیه (تایتانیك) بووه، وەك له پێشەوه وتومانه، رانەوەستاوه تادوالاپەره هەمووی بەیەکجار خوێندۆتەوەو وتویەتی " ئەبەد ئەوەندەم بێ ئۆقرەیی بەخۆمەوه نەدیوه".

بەیانی زووله حەوشه، ئینگلیزێکی تەپله بەسەر دەبینێت پۆلیسێکی لەگەڵدا دەبێت دەترسێ و لەدڵی خۆیدا دەڵێ ئەمه چی‌یە، هێشتا کەس نەهاتووه بۆ سەرا؟ نۆبەچیش هێشتا لەخەودا بوون، لەچی ئەگەڕێن، ئەوا ڕوویان کرده ژوورەکەی من ؟ نزیك بوونەوه، ڕاست ڕووەو ژوورەکەی من هاتن، یاخوا خێربێ ئەوا بەژوور سەرمەوه وەستاون با هەڵسم بزانم چییان ئەوێت؟ دڵم دەستی کرد به ترپه ترپ و ڕەنگم سوور هەڵگەڕا. هەستم

(*) ل ١٥٤ یاداشتی یەك بەشی دوو ئەمه یەکەمجاره باسی ماڵ و ژنی بکات ئەویش که گەیشتۆته تەمەنی (٢١) ساڵی، پێش ئەمه ناوی کەسی نەبردووه تەنانەت نەبینی براکەشی که چۆته لای بۆ کۆیه .

کرد خوێن هورووژمی برد بەرەو سەرو مێشکم ... کابرای ئینگلیز پاش رۆژ باشێکی ساردوسڕ وتی ئادەی سنگت بکەرەوە تاقە فانیلەیەکی تەنکم لەبەردا بوو، پشکنینی بۆ سنگ و پشتم کرد. هەروەها دەڵێ "لەم کاتەدا دووبارە بیری سلێمانیم کردو وتم : ئاخوا ژن‌و کەس‌و کارەکەم ئەزانن ئێستا من لە کام لاو لە چیدام ؟! ئایا ئەزانن کەوا دەمبەنە پای قەنارە؟! چونکە من ئەمزانی پیشەی ئینگلیز وایە لە پێش شەبەقدا گوناهبار ئەخنکێنن‌و لەپێش خنکاندنیشی ئەبێ پزیشك ببینێ " لەژێر کاریگەریی ئەو قسانەی سدیق ئەفەندی دا بیری ئەوەی نەماوە کە بەنامە داوای نۆژداریکردووە کاتێ هەستی بەنەخۆشیی کردووەو ئەمە وەڵامی ئەو نامەیە بووە. ئینجا بزانن ئەم لاوە گەنجە لە چ کێشەو ئەندێشەو دەردەسەری‌و مەترسییەکدا بووە لە پێناو خەباتی سیاسی‌و خۆبەختکردندا بۆ گەلەکەی‌و نەتەوەکەی، درێژەی باسی ئەم رووداوە لە ل ١٤٢-١٦٣ی یاداشتی بەرگی یەکەم‌و بەشی دووەمدا دەخوێنێتەوە، نۆژدارەکە راندالْ ناردویەتی‌و رافیق حیلمی دەڵێ واتە بەخوت‌و خۆڕایی کەوتبوومە دەریایەکی بێ سنووری ئەندێشەوە.

دکتۆرەکە هەندێ دەرمانی بۆ دەنووسێت‌و خواردنی تایبەتی دەدەنێ‌و بەدزییەوە رێی کتێب‌و کاغەزو ئەو شتانەی لێ ناگیرێت کە بۆی‌بچێتە ژوورەوە دەڵێ "قەرەوێڵەیان بۆ دانام لەبەر ئەوەی ئەوئەرزەی لەسەری نوستبووم تائەوکاتە شێداربوو. ئیتر کەمێك سەری رەحەت دەبێت‌و کاتەکەی بە خوێندنەوەو نووسینەوەکانی بەسەردەبات‌و دەڵێ لەو رۆژانەدا زۆر شتم بە تورکی نووسیوە .دوای رۆیشتنی دکتۆرەکە لە ستایشی یەزدانا قەسیدەیەك دادەنێ مسوەدەکەی لەسەر کاغەزە بۆرە ئەستوورەکانی زەمانی ئینگلیزبووە، لەگەڵ هەندێك هەڵبەستی تر . ئەمە لەگەڵ دیوانی (شیعرلرم) کە ساڵی ١٩٢٤ داویەتی بە چاپخانەی نەجاح‌و داینارە بۆ لە چاپدان لە بەغدا لە چاپدراوە بەڵام ئینگلیزەکان فەوتاندویانە .

لەدواهەمین بەیتی ئەو قەسیدە تورکییەدا وتوویەتی:

اولما سەیدی فکرمی تحدیدە باعث محبسم[*]

شمدی تاعرش مجیدە بلکە جیقمشدی سم

---

[*] ل ١٥٨ بەشی دووەمی یاداشتی یەکەم.

عەبدوڵڵائاغای حاجی تایەر ئاغای حەویزی

لەپاشدا باسی ناودارێکی کۆیەی کردووە بەناوی عەبدوڵڵا ئاغای حاجی تایەر ئاغای حەوێزی کە سەر بە شێخ مەحمودبووەو ئینگلیز چارەی نەویستووەو بزێوو زمان درێژ بووە بەڵام رەفیق حیلمی خۆش ویستووەو بیستویەتی بەتەمای ئیعدام کردنین بۆیە بڕیاریداوە دەربازی بکات. پاش شەوی دکتۆرەکە پیاوێکی عەبدوڵڵا ئاغا بەدزیەوە ئەچێتە لای رەفیق حیلمی و پێی دەڵێ لە نیوەشەودا ولاخ و سواری بۆ دەبەنە ژێر دیواری سەراو پۆلیسەکانیش تەمێ کراون چاوی لێ بپۆشن تا دەگاتە سوارەکان و لەگەڵیاندا دەڕوات و دەیگەیەننەوە لای شێخ مەحمود. باوکم ئەم تەگبیرەی بەدڵنابێت، چونکە بەهۆی هاتنی دکتۆرەکەوە کەمێ ترسی نەماوە و چونکە هیچ بڕوایشی بە کەس نەماوە بەهۆی ئەوەوەی کە پێشتر لەبەر خۆشباوەڕیی تووشبوو بوو دەڵێ" ئەم بێ باوەڕیەشم خێری تیابوو" ئەگەر شەوێك لەوە پێش بوایە لەوانەبوو ئاگریش بوایە خۆمم تێ فڕێدایە. بەڵام ئەوشەوە هیوای رزگاربوونم تازە بۆتەوە "بۆیە وەڵامی پیاوەکەی بە سوپاسەوە داوەتەوەو تکای لێکردووە واز لەو بیرکردنەوەیە بهێنێت.

ئینجا دەڵێ رۆژی بەپەنجە ژماردووەو چاوەڕوانی پێشکەوتنی شێخ بووەو پەرینەوەی هێزەکانی بۆ کۆیە وایزانیوە کە تا شێخ بەتەواوی سەرنەکەوێت و شۆڕش هەموو هەرێمەکان نەگرێتەوەو ئینگلیز کوردستان بەجێ نەهێڵێت ئەو لە بەندیخانە رزگاری نابێت یان لە پڕێکدا لەناوی ئەبەن، نەیزانیوە لەوەدا بەهەڵە چووە چونکە ڕزگاریی ئەو بەداخەوە بەستراوەتەوە بە گیرۆدەیی شێخەوە هەرلەبەرئەوە کە بەیانیی رۆژی هەینی مانگی حوزەیران ١٩١٩ جارچی لە بازاڕی کۆیە جاڕی داو وتی شۆڕشی شێخ توایەوە رەفیق حیلمی دەڵێ " کە ئەم پەیامە کوشندەو جەرگبڕەم پێ گەیشت گێتی بەجارێ لەبەر چاوم تاریك بوو لەدوو سەرەوە ماتەمینی دایگرتم،بۆ گرفتاریی قارەمانێکی کوردو فەوتانی خۆم" بۆ سبەینێ خەڵك چوونە سەرا بۆ چاوڕوونی راندەڵ باوکم بۆ ئەمە دەڵێ : "من لەبەر خۆمەوە ئەگریام بۆ ئەنجامی رەشی حوکمداری کوردستان و بۆ کەساسی و سیاچارەیی خۆم فرمێسکی گەرمم ئەڕژاند، ئەو رۆژە ئەنجامی شێخ ئەنجامی کوردو کوردستان بوو منیش کۆستکەوتووی لێ قەوماوی قەومی

کورد بووم چی لە دەستا بووە تا بیکەم هەر ئەوەندەنەبێ دەرگای ژوورەکەم داخستوو بەدەمدا کەوتم تا زەماوەندی سەرنگومکردنی لەشکری کورد تەواو بوو ".

بەربوونی لە بەندیخانە :

لەو دەمەدا لە بەندیخانەکە ڕێیاندا خواردن و کتێب و ئاوی خۆشتنی بۆ ببەن بەڵام بۆی نەبوو ریشی بتاشێ. دوای گیرانی شێخ بە بریندارییی ڕەوانە بەغدا کرا لەو کاتەدا باوکم ئیتر هیوای بەربوونی نەما، کاتبی تایبەتی ڕاندالْ دەچێتە لای (محەمەد ئەفەندی) ئەویش دێتە لای باوکم و مژدەی دەداتێ کە حاکمی سیاسی و حاکمی شار کۆبوونەتەوە خەریکن بڕیاری بەردانی دەردەکەن، ئیتر ناردویەتی دەلاکیان بۆ هێناوەو سەرو ریشیان تاشیوە. ئینجا ناسیاوەکانی پۆل پۆل چوونەتە لای و مژدەی بەربوونیان داوەتێ و دواتر کاپتن ڕاندەڵ دەنێرێت بە شوێنیدا بروسکەی بێل-ی پێ نیشاندەدات کە بۆ ئەو نووسراوەو هەندێك بەسەریدا دێت و ئینجا پێی دەڵێت دەتوانیت بچێتەوە ماڵی خۆت. بیرمان دەخاتەوە دەڵێ شەوی پێش ئەمە گەیشتۆتە خوێندنەوەی کۆتایی کتێبی پاپۆڕەکەو دەرکەوتووە ئەوانەی بەسەر تەختەکەوە ماون ڕزگاریان بووەو چوونەتەوە لای ماڵ و منداڵیان دەڵێ کە ئەمەی خوێندۆتەوە زەردەخەنەیەکی نائومێدیی گرتویەتی و بەزەیی بەخۆیدا هاتووە . کە ئەنجامی ڕەشی خۆی بە ئەوانەوە بەستووە !

ئیتر باسی موحاکەمەی شێخ و ناردنی بۆ ئەندامان دەکات و باسی وەزعی سیاسی ئەو کاتە دەکات.

باسی نەگەیشتنی نوێنەری شێخ بۆ لای شەریف پاشاو موئتەمەری ئاشتی و باسی واز نەهێنانی کۆمەڵە کوردییەکانی تورکیا و هەوڵ و تەقەلایان دەکات بۆ سەندنی مافی کورد لە موئتەمەری ئاشتی و (١٤)بەندەکەی دەستووری ویڵسن ومافی سەربەخۆیی و گفتی کلیمانصو سەبارەت بەوەی کە تورك ناتوانێت ئیدارەی نەتەوەکانی تر بکات و ترسانی تورکیا لە هاندانی کوردەکان دژی تورك تا کورد دیسان بەناوی برایەتی و ئیسلامەتیەوە هەڵبخەڵەتێنن و نەهێڵن هەل لەو هەموو تەقەلایانە وەربگرێ بۆ وەرگرتنی مافی خۆی بۆیە تورك لیژنە دروستدەکەن گوایە بۆ ئەوەی بزانن کورد چی دەوێ وخۆیان بڕیار دەدەن کورد حوکمی زاتی بدرێتێ یان نا بەڵام هەر زوو وەزارەت دەگۆڕدرێت و وەزیری تازە ئەم بڕیارەش پووچەڵ دەکاتەوە.

لەولاوە مستەفا کەمال لە گێژاودا بووە، حکومەتی خەلیفە لە ئەستەمبووڵو دەورەدانی کوردەکان بەناوی حوکمی زاتییەوە بۆیان، دوژمنی خۆی پیلانی سوێند خۆرەکان دژی مەترسی هەڵگەڕانەوەی کوردەکان کە (٦) ویلایەتیان گرتۆتەوەو لەدەست چوونی ئەوانە ماڵی وێران دەکات بۆیە کە هێشتا موئتەمەری ئاشتی سێڤر لەکاردا بووە هەوڵیداوە ئەویش کوردەکان هەڵخەڵەتێنێتو تەفرەیان بدات تالێی جیا نەبنەوەو ببنەوە بەدۆستی، لە وڵاتی قەومی کوردا سەری بۆ رزگاری تورك بەرز دەکردەوە، لێرەدا رەفیق حیلمی دەڵێ کوردەکان لەم کاتەدا پەیمانی سەربەخۆیی کوردستانیان بەدەستەوەبووەو ودوور نەبووە ئەمە بکەن بەبەڵگە بۆ زیندوو بوونەوەی قەومی کورد بەڵام کوردەکانی ئەنادۆڵ وایاننەکردووەو بەقسەی مستەفا کەمال تەفرەیان خواردووە و ئەمیش وەك حکومەتی ئەستەمبووڵ لە پێشدا بە ناوی ئاینەوە لە موسڵمانەکان نزیك بۆتەوەو کوردی بە برای تورك داناوە وپەیمانی بە کورد داوە پاش شکانی یۆنانییەکان بێگومان بە یارمەتی کوردەکان، کوردستانێکی وا دائەمەزرێنێت ببێتە هۆی برایەتیو یەکێتی هەردوو قەومەکە بەمجۆرە کوردی ساویلکە(*) شەڕی ئیستیقلالیان بۆ تورکو مستەفا کەمال کردو مافی خۆیان فرۆشت بە قسەی هیچو بێ بنەما(*) وئەوەبوو لە موعاهدەی لوزاندا لەجیاتی مافدانیان بە کوردو کوردستان وڵاتەکەیان دابەشکرد بەسەر سێ دەوڵەتدا کەیەکێکیان تورکیایە.

ئینگلیزەکانو هاوپەیمانانیشیانو نۆئێل -یش دەرکەوتووە ویستویانە کوردەکان دامرکێننەوە تا شەڕنەکەنو ئاژاوە نەنێنەوە چاوەڕێبکەن تا وەزعی تورکەکان بەتەواوی دەرئەکەوێت و کوردەکانیان بەتەما کردبوو ئەگەر بەدڵی ئەوان کۆتایی هات ئەوا تورك ناچار بێ سێ بەندەکەی سێڤر بەجێ بهێنێتو کورد شتێکی دەستبکەوێت. بەڵام لەشەڕی یۆناندا مستەفا کەمال سەرکەوتو ئینگلیز ناچار دەستیان خستە دەستیەوە بۆ بەرژەوەندی خۆیانو مافی کوردیان پێشێلکرد بە هەمووان و هەموو شتێکیان گۆڕییەوە

(*) زابتێکی کورد لە تورکیا گێڕاویێتیەوە پاش شەڕکردنی کوردەکان بۆ تورك،هەموو ئەو زابتە کوردانەی شەڕیان بۆ کردون دواتر زیندە بەچاڵیان کردون .

به واز لێهێنانی تورك له موسڵ كه نەوتی تیدابوو ئەو نەوتەی كەهەردوولا چاویان تێ بڕیبوو .

سلێمانی پاش شكانی شێخ مەحمود

سۆن به ئەنجامی خۆی گەیشت و ئەو پرۆگرامەی كۆلۆنێل ویڵسنی حاكمی گشتی عیراق پێی سپاردبوو دوای خوێن ڕژاندنێكی زۆر لە هەردوولا (ئینگلیزو كورد) جێ بەجێی كرد. سۆن بوو به حاكمی بێ شەریكی هەرێمی سلێمانی و ئینگلیزەكان گەڕانەوە سلێمانی. سۆن دوژمنی تورك بوو بەلام ڕێی به كورد نەئەدا كه بۆ كوردستان تێبكۆشن. هەرچەند شێخ مەحمود نێردرا بۆ هیندستان بەلام بەوە نەتەوەی كورد بۆ دوا ڕۆژی كوردستان دەستی لە تێكۆشان و تەقەلا هەڵنەگرت .

ڕەفیق لەیاداشتەكانیدا باسی حوكمی فەرامۆشكراوی ئینگلیزەكان بە تایبەتی مێجەرسۆن دەكات و هەڵگیرسانی شۆڕش لە عەمادیەو عەقرە .

بێل ئەچێت بۆ لای فارس ئاغای زێباری، بەرزانیەكان كه نارێك بوون لەگەڵ زێباری دا لەمە دەكەونە گومانەوە بۆیە لە ڕێگە بێل و معاونەكەی دەكوژرێن و٤ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٩ له هەموو لایەكی كوردستانەوە دەنگی نارەزایی دژی ئینگلیز بەرز دەبێت. هەرێمی سلێمانی-ش لە ئیدارەی ئینگلیز بێزار بوو، سۆن لە ڕووی فیزو غرورەوە ئیدارەی لە دەست دەرچووبوو بۆیە وا دیاربوو كه ئەو هەرێمە دیسان شۆڕشێكی تری تیا سەرهەڵدەدات.

سۆن یەكەم كەس بووە فەرمانیداوە لە سلێمانی بە كوردیی ڕۆژنامە دەربچێت كە ئەویش ڕۆژنامەی (پێشكەوتن) بوو كە بەزمانی كوردیی بوو بۆیە لە سلێمانیدا دەخوێندرایەوە تیاشیدا دەنووسرا هەروەها بە هاندانی سۆن هەندێ نووسەر كەوتبوونە نووسینی كوردیی پەتی و پاداشتی دانابوو بۆ ئەوانەی بە كوردیی پەتی دەیاننوسی بۆیە ئەوانەی لە (پێشكەوتن)دا دەیاننوسی پێیان دەوترا بۆ پارەو پاداشت لەسۆن چوونەتە پێشەوەو كاریانكردووەو نووسیویانە،پێیان وابووە ئەم پرۆژەیە لەپێناوی كوردا نەبووە هێندەی دژی تورك و توركخوازەكان بووە. بەمەش دوژمنی زیاتریان بۆ سۆن پەیدا دەكرد،لەئەنجامی ئەم سیاسەتەدا سۆن بوو بە هۆی فیتنەو ئاژاوە لە

کوردستانداو بووبە هۆی بیرکردنەوە لە دامەزراندنی مەجلیسێك بۆ ئیدارەی هەرێمی سلێمانی.

مەجلیسی ئیدارەی هەرێمی سلێمانی

کاتێ سیاسەتی ئینگلیز بە تایبەتی سیاسەتی سۆن لە سلێمانی بووە مایەی ئاژاوەنانەوە بۆیە لەوهەرێمەدا بیر لەوەکرایەوە ئەنجومەنێك (مجلسێك) دابنێن بۆ ئیدارەی هەرێمی سلێمانی،تا یارمەتیدەری حاکمی سیاسی بێت بەسەرۆکایەتی حاکمێك و١٢ ئەندام، ئەوەبوولە (١٩٢١-١٩٢٢) لە سلێمانی دامەزرا.

رەفیق حیلمی دەربارەی ئەمە دەڵێ [*]"ئەهالی سلێمانی چەند کەسێکیان هەڵبژاردووە بە مەزبەتەی جیا جیاو داویانە بە حاکمی سیاسی، گوایە ناوی رەفیق حیلمیشی تیدابووەو دەنگەکانی بۆ ئەو دراون لە ئەوانی دیکە زیاتر بووە بەڵام پێش دەرکەوتنی ئەنجام (جەمال عیرفان) کەخۆیشی یەکێك لەوانە بووە یەك دووجار چۆتەلایو پێی وتووە لە زمانی حاکمی سیاسییەوە داوای لێ ئەکات خۆی بکێشێتەوەو مەزبەتەکە وەرگرێتەوە. بەناوی خۆیشییەوە ویستویەتی رەفیق حیلمی تێبگەیەنێت کە لە گەڵ ئینگلیزدا هەڵناکاتو خزمەتی وڵاتی پێ ناکرێت. دوایی کاپتن هۆڵت دەنێرێت بە شوێن باوکمداو بە تکایەکی تێکەڵ بە هەڕەشە دەیەوێت پەشیمانی بکاتەوە بە بیانووی ئەوەوەی کە لە ڕێی تەدریسەوە خزمەتێکی باشتردەکاتو داوای لێکردووە کە مەزبەتەکە وەرگرێتەوە بەڵام ئەم قسانە هەر کەڵکیان نەبووە دوایی نامەیەکی رەسمیی بە مۆری کاپتن هۆڵت-ەوە وەردەگرێت کە تیایدا نووسراوە (لەبەر ئەوەی لەوەدا شك نییە کە لە ڕێگەی وانە وتنەوەوە بە لاوانو قوتابیانی وڵات خزمەتتان پێ خۆشەو بە خزمەتێکی تری ناگۆڕنەوە ئەو مەزبەتەیە کە ئێوەی پێ هەڵبژێردراون بۆ ئەندامی مەجلیسی ئیدارە بەکارمان نەهێناو پووچەڵمان کردەوە) لەم کاتەشدا کۆمەڵەی نهێنی دامەزراوەو چەند هەوڵیانداوە یەکێك هەڵوەشێننەوە یەکێکی تر جێی گرتۆتەوە. ئۆزدەمیر چۆتە رواندز تا عەشایەر لە ئینگلیز هەڵبگێڕێتەوە . [*]

---

[*] ل٣٢ یاداشتی دوو بەشی یەك.

[*] ل ٣٤ یاداشت- بەرگی دوو بەشی یەکەم .

حوزەیرانی ١٩٢٢ ئۆزدەمیر لەگەڵ عەلی شەفیق دەچێتە رواندز تا عەشایەر لە ئینگلیز هەڵبگێڕێتەوەو ببنە تورکخواز و پارەی زۆر دەبەشێتەوەو بەکرێ چەتەی کورد دەکات بە عەسکەر. ئەگەرچی زابت و نەفەری تورکی لەگەڵ دەبێت .بە درێژی ئەم باسە لە یاداشتی–بەرگی دوو بەشی یەك دا بخوێننەوە.

لاوان کۆمەڵەیان دامەزراندووەو کەوتوونەتە وێزەی ئینگلیز. جاسوسەکان لە نیشتمانپەروەرەکان بەداخ بوون، لەلایەك ئینگلیزو لەلایەك ئۆزدەمیر ئاسایشی تێکچووە،لەبەرئەوەی مەحمود خان دووبارە سەر بەرزدەکاتەوەو بەهۆی درێژەی هەڵسانی عەقرە و عمادیەو گەلی مەزورگەو سوارە تووکەوبەهۆی کوژرانی چەند زابتێکی ئینگلیزەوە.

پاش بەربوونی لە بەندیخانە

بە یارمەتی (ئەحمەد ئاغا کەرکووکی زادە)ی خزمیەوە لە قەیسەریی نەقیب دوکانی عەتاریی داناوەو خەریکی کاسبی بووە.لەگەڵ ماجید مستەفای هاوڕێی مەکتەبی و تۆفیق وەهبی کەهەردووکیان تازە لە ئەستەمبووڵ هاتبوونەوە شەوانە لە ماڵی تۆفیق وەهبی کۆدەبوونەوە چونکە ئەم ماڵ و ژنی نەبوو لە خانووی رەشید مەستی خاڵیدا بوو.

ئەمان گومانیان کردووە سلێمان خان جوولەکە بێت وەك ئەحمەدی عەزیزئاغا وتویەتی ، پاشان زانیویانە ڕاستە جوولەکەیەوئەم سلێمانە دواتر چۆتە لایان و رەفیق حیلمی دەڵێ لەم سلێمان–ەوە فێری قسەکردن بووین بە فارسی و زۆرتر لە من نزیك دەبوەوە هەرچەند لێی بە شك بووم .

کینەی مێجەرسۆن لە کورد:

هەمیشە لە پڕ خەفیە چۆتە سەر ئەو لاوە کوردانەو ئەوان بەسەرخۆشی شتیان وتووە، مێجەرسۆن لێیان خۆشبووە. خەفیەکان زیاتر لە ماجید مستەفاو رەفیق حیلمی و مەحمود جەودەت بەکین بوون. رەفیق حیلمی لەیاداشتەکانیدا دەڵێ سۆن ویستویەتی عاقڵمان بکات و بۆ هەل گەڕاوە، یەك دووجار چوونەتە پۆلیسخانە بەلاّم "تێیان هەڵنەداین" دەیانزانی لەناو خەڵکا خۆشەویستبووین.

باوکم شەوو رۆژ لەگەڵ ماجید مستەفا بووە خۆیان لە سۆن دوورە پەرێز گرتووە، کە بینیویانە لە دوورەوە خۆیان لاداوە لێی . نەیانویستووە کرنووشی بۆ ببەن‌و ترساون کەتنێکیان پێ بکات. رۆژێك لوتیان بووبە لووتیەوە، گەرۆکەکەی وەستاوەو ئەمانیش سلاویان لێ نەکردووە .سۆن لە پیاوەکەی خورپیووە وتویە:" ئەوانە بانگکە "ئەویش بانگی کردوون. باوکم ویستویەتی بچێتە پێشەوە ماجید نەیهێشتووە، چونکە ترساوە لەوەی هەڵبچێت. سۆن پرسیویەتی بۆ سلاوتان لێ نەکردم؟ ماجید لە وەلامدا وتویەتی بۆ چی بیکەین؟ سۆن وتویەتی: من ناناسن؟ ماجید وەلامی داوەتەوە بەڵێ دەتناسین.سۆن وتوویەتی کەوابوو چۆن سلاو ناکەن؟ ئەویش لەوەلامدا وتوویەتی هەر کاتێك هاتین بۆ کارێك یا عەریزەماندا بۆ وەزیفەیەك بۆمان مەکە و گەڕاوەتەوە بۆلای رەفیق حیلمی‌و رۆیشتوون. ماجید لەو دەورەدا لاوێکی خوێن گەرم‌و هەڵەشە بووە. لەو نیشتمان پەروەرانەبوو کە بەپەنجەی دەست دەژمێردران.

رەفیق حیلمی‌و ماجید لەژێر چاودێریی دا

مستەفای حاجی برایم ئاغا مفەوەزو قۆمیسەر دەبێت، لە چایخانەی مەجۆلی خانە سنەیی بە باوکم دەڵێ ئاگاداری دەمیانبن چونکە خەفیە(جاسوس) دانراوە بۆ چاودێری کردنیان. ماجیدو مەحمود دەخرێنە بەندیخانەوە کاتێ عەونی حاجی گوروون دەبێتە مودیری پۆلیس. ئەمیش کە زانیویەتی خەریکی گرتنی کەسێکن هەواڵی بۆ ناردوون تا خۆیان دەرباز بکەن،لەوکاتەدا تۆفیق وەهبی چۆتە بەغداو بووە بەزابت لەوێ .

ئیتر باوکم، ئەحمەد ئاغای خزمی دەنێرێتە دوکان بۆ لای گوایە عەونی خەبەری داوەتێ کە نۆرەی هاتووە بیگرن. وا ئەحمەد ئاغا ولاخی ئامادەیە پاش نانخواردن دەچن بۆ بەغدا .

بەرەو بەغدا:

رەفیق حیلمی‌و ئەحمەد ئاغاو ئەحمەدی سەعەی فەتاح بە سواری ولاخ بە رێی سەگرمەدا بەرەو بەغدا دەڕۆن. پاش سەعاتێك سەرخەوشکاندن نیوەشەو رێگا

دەگرنەبەرو بەیانی لە بێستانی گوێ چەمی شاخی ئیمام شاسوار، شووتی دەخۆن و دەچنە کفری لەوێ ولاخەکان لە ماڵی کاروانچی ئاشنای ئەحمەد ئاغا بەجێ دەهێڵن و بە شەمەندۆفێر دەچن بۆ بەغدا .

رەفیق حیلمی زۆر بە دوورو درێژی باسی ئەو سەردەمە دەکات بۆ درێژەی ئەو باسانە بڕواننە یاداشتی بەرگی دوو بەشی یەك و بەرگی دوو بەشی دوو .

باسی پاش جەنگی یەکەم ١٩١٤-١٩١٨ و دابەشکردنی ولاتان و ئینتیداب دەکات و باس لەوەشدەکات عیراق چۆن بوو بە موڵکی ئینگلیزو عوصبەتولئومەم چۆن دامەزراوباسی ١٤ بەندی ویلسن و موئتەمەری ئاشتی و شۆڕشەکانی کوردو عەرەبی عیراق ١٩١٩-١٩٢٢ و شۆڕشی گەورەی عەرەبی عیراق ١٩٢٠ و موجتەهیدەکانی شیعەو کۆمەڵە سیاسییەکان دەکات [*] ئینجا دەڵێ حوزەیرانی ١٩٢٠ نوێنەری کۆمەڵەی (حەرەسی ئیستیقلال)و ئەلعەهد لە ماڵی (حەمدی پاشای بابان) لەحەیدەرخانە کۆبوونەوە .

دیسان حوزەیرانی ١٩٢٠ کاتبی ئەوقافی بەغدا ناوی عیسا عەبدولقادر [*]بووە لە مزگەوتی حەیدەرخانە شیعرێکی خوێندۆتەوە شیعرێکی نیشتمانی ئێجگار بەهێز بووە،هەموو خەڵکەکەی هێناوەتە خرۆش و هاوار کردن بڕوخێ ئیستیعمار و هەریەکە بووە بە عیسایەك ئەمە لە وەزیفە دەرکراوەو خراوەتە بەندیخانەوەو بۆتە نیشتمانپەروەرێکی ناودار ئیتر نیشتمانپەروەریی بۆتە پیشەی گەلێك لە لاوەکان و ئینگلیز بێ دەنگ وەستاون تا عەشایەر کەوتوونەتە شۆڕش ئینجا لەپڕ داویانە بەسەر ماڵی ئەندامانی ئەوکۆمەلانەداو گرتن و رەوانە کردنیان بۆ هەنجام باوکم چەند وێنەیەکی تر پیشاندەدا باسی وروژانی خەڵکی بەغداو کۆبوونەوەی کۆمەڵەکان لە مزگەوتەکاندا دەکات بەناوی مەولودەوەو باسی وتارو شیعری (مەهدی ئەلبەصیر) لە مزگەوتی حەیدەرخانە دەکات و دەڵێ جۆرە پەخشانێکە پیاو دەتوێنێتەوە(*) ئینجا دێتە سەر باسی خۆی چۆن فرمێسك بەچاویدا هاتۆتە خوارێ، بەسەرو سنگیدا رێچکەی

---

١ (*) ل ٦٠-٦٩ یاداشت- بەرگی دوو بەشی یەك هەروەها.

٢ (*) ل ٤١ یاداشت بەرگی دوو بەشی یەك بڕوانە وەسفی رەفیق حیلمی بۆ باسی خرۆشانی خەڵك بەو خوتبەو شیعرە.

بەستووەو هەموو گیانی هاتۆتە لەرزین، چۆن ئەو خەڵکە لەناو مزگەوتو لە دەرەوەیدا کەوتونە هاوار و دروشم لێدان(*).

چونی بۆ ماڵی کۆنە قایمقامو خرۆشانی بەغدا :

باوکم لە گەڵ هەندێك هاوڕێی وەك کەریمی برای ئەحمەد ئاغا کەرکووکیو هەندێك لەلاوان دەچن بۆ ماڵی مستەفا بەگ،ئاشکرایە کە چوون بۆ کۆبوونەوە لە گەڵ ئەندامانی کۆمەڵە عەرەبییەکاندا. هەر چاوەڕێیانکردووە مستەفا بەگ بچێتەوە ماڵێ لەوێ نەبووە هەر سوودی نابێت لەپڕ گوێیان لە دەنگێك دەبێت هەموو ڕاست دەبنەوە ئەو وا دەزانێت مستەفا بەگ هاتۆتەوە سەیری کردووە هەموو بەرەو کۆڵان ڕایانکردووە ئەویش بە دوایاندا ڕۆیشتووە. سەیری کردووە شەقامەکانی شار خرۆشاوەو تەقو هوڕو ترسو هەرا دەستی پێ کردووە. ئینگلیز ئەو ڕۆژە دەدات بەسەر ماڵی ئەندامانی کۆمەڵەکاندا لەبەغدا ودەستدەکات بەزیندانی کردنو ڕۆژنامە داخستنو هتد (*)ڕۆژنامەی (ئیستیقلال) دادەخرێت ڕوئەسای تەحریری عەبدولغەفور بەدریو قاسم علوی دەخرێنە بەندیخانەوە.سەبارەت بەمە ڕەفیق حیلمی دەڵێ " بەوە ئەو دەنگە دلێرە تاقانە نیشتمانپەروەرەی شۆڕشی ١٩٢٠ کپکرا -خنکێنرا" لەگەڵ ئەوەشدا باسی عیراق بەگشتی دەکات و هەستانی عەشایەر لە هەرێمی فوراتو دیالەو کفری بە چەکەوە بۆ سەر شارەکان و لەشکری ئینگلیزو هتد ...

(*) بڕوانە درێژەی ئەو باسە هەمان سەرچاوە. بڕوانە باسی (قاسم علوی) ئەمە هاوڕێ عەرەبەکەی پۆلی بووە لە عەسکەریەی بەغدا .

رەفیق حیلمیو حەمدی بەگی بابانو کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد: (*)

"١٩٢٠ کاتێ کوردستانو عیراق قوڵپیان دەدا ئینگلیز بەتەمابوو حەمدی بەگی بابان بخاتە جێی شێخ مەحمود، کە ئەوکاتە دوورخرابووەوە بۆ هیندستان. حوکمی قەرەقوشیانەی مێجەرسۆنو مەسەلەی کورد هەر نەبڕایەوە، ئاگری شۆڕشی لە گشت کوردستانولە عیراق هەڵگیرساندو سەرکەوتنی مستەفا کەمال لە تورکیا ئینگلیزی نابووتکرد" ئەمانە دیسان کەوتنەوە سەر بیری دامەزراندنی ئیدارەیەکی تایبەتی بۆ کورد سەی تەها نەهاتبوو بە دەنگیانەوە چەند مەرجێکی بۆدانابوون تا قایلبن بە دڵیان نەبووە " گەڕان بۆ یەکێك لە قەومەکەی زیاتر بۆ خۆی بکات. کە چاوی لە زیندوو کردنەوەی خانەوادەی بێ بە یارمەتی بێگانە، بۆیە حەمدی بەگی بابان بە باشترین کەس دادەنێن"

پەیوەندیی بە حەمدی بەگی بابانەوە

باوکم دەڵێ" لەم دەورەدا لە بەغدا بووم(*) هەر ناوی حەمدی بەگم بیستبوو" ئەمە خۆی لەو کوردانە نزیك خستۆتەوە کە لە سیاسەتی کوردایەتیدا دەستیان هەبوو لەوانە تۆفیق وەهبی، عیزەتی تۆپچی، ئەوڕەحمان سەعیدو سەید ئەحمەدی بەرزنجی کەکاتمی ئەسرارو ئەمینداری شێخ بووهەروەها ئەندامی چوونەلای (شەریف پاشا) بوو، مانگانەشی بۆ هەندێك لەوانە بڕیبۆوە ،ئینگلیزەکان لێی نزیك بوونەوەو سەودای حوکمدارییان خستە سەریەوە.

حەمدی بەگ خۆشەویستی بەرزنجی بووەو چەندجار لای رەفیق حیلمی باس وستایشی کردووە. باوکم دەڵێ لە پێشدا دڵی نەداوەتێ دوایی تێگەیشتووە دەیەوێت لە حەمدی بەگی نزیك بخاتەوە. چەندجار بەساردیی وەڵامی داوەتەوەو نەیویستووە بچێتە لای بەڵام کە چووە بە ئینسانێکی بەرزو بەنرخ هاتۆتە بەرچاوی بۆیە پێی خۆش بووە بیناسێت. رەفیق حیلمی بە دوورو درێژی باسو وەسفی ئەم ئەمیرە دەکات لە یاداشتی

(*) یاداشتی دوو بەشی یەكو دوو.

(*) ل ٩٠

بەرگی دوو بەشی یەك ل ٩١ دا و لە وەسفیدا دەڵێ: تەقالیدی ئوروستوکراتی بووە، ڕووخۆش، میوان پەرست، قسە خۆش، ڕاستی، دڵ ناسکی، تۆرینۆکی و کەمێك توندی ... لە مۆلکییەی شاهانەی ئەستەمبووڵ دەرچووە لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا نموونەیی بووە شارەزای ئینگلیزی و فەرەنسی بووە کەچی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی و هاوڕێکانیدایە بەتورکی قسەی کردووە و کوردیی نەزانیوە بەڵام کەمێك تێگەیشتووە.

دوای چەندجارێك بینین ئاشنایەتی لەگەڵ باوکمدا پێشکەوتووە جارجار لە ئوتێل ڕۆیاڵ لە بەغدا دەعوەتی بۆ کردووە لە نزیك سوق الصفافیر. جێگەی سینەمای هاوینیی قاهیرە وتویەتی باسی سیاسەتی کوردستانی کردووە ویستویەتی بەهۆی باوکمەوە هەواڵی هەرێمی سلێمانی و کوردەواریی تێبگات ئەمیش بۆیگێڕاوەتەوە کە جارجار هاتوو چۆی لە گەڵ ئینگلیزەکان و مەندوبی سامیدا هەبووەو نامەیان ئاڵوگۆڕ کردووە. متمانەی بە ڕەفیق حیلمی هەبووە و جارجار لەو نامانەی بۆ خوێندۆتەوەو تێگەیشتووە کە خەریك بوون لە کوردستاندا دەورێکی پێ هەڵسوڕێنن بەڵام چۆن؟ دیار نەبووە چونکە جارێ لە ژێر چاودێریی سیاسیدا بووە. باوکم لەم ماوەیەدا ویستویەتی بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی[*] چونکە ڕێگەی بەغدا کەرکووك کراوەتەوەو پارەشی پێ نەماوە بە کومپیالە هەزار ڕوپیەی لە ئەحمەد ئاغا کەرکووکی وەرگرتووە بۆ شتومەکی عەتاریی بۆ دوکانەکەی سلێمانی. بۆ ماڵئاوایی چۆتە لای حەمدی بەگ لە ڕۆیال زیافەتی کردووەو وتویەتی دیارە دۆستایەتی بەدڵ بووە. بە تەما بووە ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد بە هێزی عەسکەریەوە دروست بکرێت. بۆیە ویستویەتی لە نیشمانپەروەرەکانی کورد نزیك ببێتەوە.

ویستویەتی کۆمەڵەیەك دابمەزرێنن لە ناو هەمووانـدا ڕەفیق حیلمی هەڵبژاردووەو هیوای بەوبووە کە چۆتە سلێمانی واتە بە پرس و ڕای ئەو بچێت بەڕێوە،باوکم هیوای بەوە نەماوە ئینگلیز ڕاستی لەگەڵ بکەن و بەتەما نەبووە سەربەخۆیی بەکورد بدەن، بەڵام دەڵێ "دیسان هەر قسەم دا کە تێبکۆشم بۆ ئەم مەبەستەو کۆمەڵەیەك دابمەزرێنم[*]" لە

---

[*] ل٩١- یاداشتی دوو بەشی یەك

[*] بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ل ٩٤و٩٥ یاداشتی دوو بەشی دوو

کۆتایدا ئەو ویستویەتی پارەی بداتێ بەڵام باوکم قایل نەبووە ئینجا قەڵەمێکی پێ بەخشیووە بەجێی هێشتووە.

دامەزراندنی کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد

پێش دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە ڕای باوکم سەبارەت بە هەڵبژاردنی (حەمدی بەگی بابان) بۆ دامەزراندنی حکومەتی کوردیی لەسەرەوە وتویەتی مستەفا کەمال سەرکەوتووە. خەلیفە هیچی بەدەستەوە نەماوە بۆیە پەیمانی سێڤری مۆرکردووە. تورك وازی لە موسڵ نەهێناوە ئینگلیز لەبەر نەوتی موسڵ ویستویەتی بەهۆی مەسەلەی کوردەوە ساغی بکاتەوە تورك واز لە موسڵ بێنێت ئەمانیش واز لە حوکمی سەربەخۆیی کورد بێنن. بۆیە ویستویانە حوکمی کوردستان زیندووبکەنەوەو حەمدی بەگ لە جێی شێخ دابنێن. هەروەها چونکە ئینگلیز پاش جەنگی یەکەم زۆر ماندوو بووەو ترساوە کورد دیسان و عەرەبیش شۆڕشی گەورە هەڵگیرسێنن. بۆیە بە سێ مەبەست ویستویانە مەسەلەی کوردستان زیندوو بکەنەوە:

- دوور خستنەوەی کورد لە شۆڕش .
- دەرکردنی ئۆزدەمیرو تورکەکان لە ڕواندز بەهۆی کوردەوە .
- بڕینەوەی مەسەلەی موسڵ.

کوردەکانیش لەو حاڵەتەی تێیدابوون بەرەو دوو ئەنجام ڕۆیشتوون:-

یەکەم- بوونە یەك لەگەڵ ئۆزدەمیرو تورکەکان .

دووەم- شۆڕشێکی گشتی بۆ سەربەخۆیی کوردستان . ئەمانە بێگومان پێچەوانەی مەبەستی ئینگلیز بووە بۆیە دامەزراندنی حکومەتێك بۆ کورد بەرپەرچدەداتەوە. ڕەفیق حیلمی دەڵێ ئەگەر بەرنامەیەك کە بۆ ئەم کارە دانرابوو سەری بگرتایەو کوردستان بهاتایەوە ناو سیاسەتی ئەو ڕۆژەی ئینگلیز هەنگاوێکی بۆ پێشەوە دەهاویشت و ئیمڕۆ ڕۆڵی کورد لە خۆرهەڵاتی ناوەندا بەجۆرێکی تر ئەبوو ".(*)

ئینجاباسی ئەم حەمدی بەگی بابانە دەکات و بەراوردی دەکات بە شێخ مەحمود کە بۆچی هێندە بڕوای نەبووە ئەم کارە سەربگرێت و حەمدی بەگ بتوانێت حکومەتێکی

(*) یاداشت دوو بەرگی یەك ل ٩٧

کوردیی لەو سەردەمەدا بەرێت بەڕێوە، لە کاتێکدا تەنانەت هەر سلێمانیشی نەبینیوە وکوردیی نەزانیوەو لەناو کوردا نەناسراوەو حاڵو ئەحواڵی وڵاتەکەو خزم وکەسی نەزانیوە. بەڵام دیسان هەر هیوای نەبڕیوەو لەسەر ئەو پەیمانە کە داوێتی بە حەمدی بەگ کە دەگەڕێتەوە سلێمانی یەکسەر هەوڵدەدات لەگەڵ هاوڕێکانی بۆ دامەزراندنی کۆمەڵە کە "بە هیوای خزمەتی میللەتی کوردو مەسەلەی کورد." دەشڵێت دەمزانی ئەم کارە ئاسان نییە، لەوانەیە لە ڕەنجێکی بێسوود زیاتر ئەنجامێك نەبەخشێت ،سیاسەتی ئینگلیز وابوو ئیتر ئاوڕ لە شێخ نەدەنەوە "بۆیە ویستمان خۆشەویستی شێخ نەکەین بە بەرهەڵستی خزمەتی مەسەلەی کورد و لەگەڵ هاوڕێ خۆشەویستەکانی کەوتینە کار "[*]

لە ماوەیەکی کەمدا کۆمەڵە هاتە چووە ناو زۆربەی لاوە نیشتمانپەروەرەکانو ئاغا، ئەفەنی، بازرگانی بابان، کاسب وهەورامانو جافو پشدەرو هەمەوەندو جەباریی هاتنە ناو کۆمەڵەکەوە. ڕۆڵی ماجید لەمەدا جێی نکوڵی لێکردن نەبوو لە پەرەپێدانی کۆمەڵەو هاتنی شێخانو سەیدەکانی بەرزنجەو قەرەداغو سەنگاوو سەرگەڵوو عەسکەرو سەرۆك عەشیرەتەکانی هەمەوەندو جافو پشدەرو هەورامانو جەباریی، ماجید مستەفاو مەحمود جەودەتو سەید عەبدوڵڵای حاجی سەید حەسەن بەشێکی گەورەو ڕۆڵێکی زۆریان هەبوو، ئەم کۆمەڵەیە کۆمەڵەیەکی سیاسی نەبوو هێشتا تەشکیلاتی ڕێكوپێکی بەڕێو شوێنی تیانەکرابوو چونکە لە پێشدا ئەم مەبەستانەیان هەبوو:

١-بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتیو گیانی نیشتمانیی لە ناو ئەندامە یەککرتووەکانی ئەم کۆمەڵەیەدا. بەڵام بۆ ئیدارەی کۆمەڵەو ڕێپیشاندان بە ئەندامەکان دەستەیەك لە لاوە چالاكو نیشتمانپەروەرەکان پێکهاتن و ژمارەیان ٧ کەس بوو ئەمانە بێوچان کاریاندەکرد .

٢-بیرکردنەوە لە ڕێکخستنی تەشکیلاتێکی تایبەتیو دامەزراندنی لق لە هەموو هەرێمێکدا کە چەند سەرەك عەشیرەتێکی لە کۆمەڵەکەیدایە یا بەشێکی زۆری خەڵکەکەی.

٣-مەسەلەی سەرۆکی کۆمەڵە، بە پێی کردەوەو تەقەلاکانی بۆ دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە دەڵێ: زۆربەی هاوڕێکانم لەو باوەڕەدابوون من سەرۆکی بم یان پێویستە ببم

---

[*] یاداشت دوو بەرگی یەك ل ١٠٠

به سەرۆك من تێمگەیاندن كە بیرم لەمە نەكردۆتەوە وتم ئەبێ لە لاوە سەرۆكێك هەڵبژێرین كە نەبێتە هۆی چەندوچوونو تێكچوون لەناو خۆماندا دوای بیركردنەوەی زۆر هەوڵمدا بیری هاوڕێكانم لەسەر ناوی حەمدی بەگ بابان بوەستێنم. لەمەدا تووشی ئەركێكی زۆریش بووم ماجید دۆستو هاوڕێی پۆلی مەكتەبم لە ئەندامە خوێن گەرمەكانی كۆمەڵەبوو بە درێژایی وەخت لە هەموو كردەوەكانما لەگەڵم بوو" .

ماجید مەحمود جەودەت، ئەورەحمان سەعید لە بەندیخانە بوون كە باوكم چووە بۆ بەغدا وكە ئەم گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی ئەوان هاتونەتە دەرێ لە بەندیخانە، باوكم دەڵێ "لە دامەزراندنی ئەم كۆمەڵەیەدا زۆر بە گەرمیی یارمەتیاندام و لە پەرەسەندنیدا دەستێكی باڵایان هەبوو" ماجید كە لە ئەستەمبوولەوە بە (نافرەد)ی نێراوە (ئەیاستە فانووس) رەفیق حیلمی لە ئەستەمبووڵ بووە. بۆیە ئەو وێنەیەی منداڵیی كە لەوێوە ناردویەتی بۆ رەفیق حیلمی لە ل ١٠٤ی یاداشتی دوو بەشی یەكەمدا بڵاویكردۆتەوە.

بڕیاریانداوە جارێكی تریش لە ماڵی عەزمی بەگی بابان كۆببنەوەو لە دانانی(سەرۆك) بۆ كۆمەڵەو لەحەمدی بەگ بدوێن. بۆ رۆژی دوایی لەوێ لەگەڵ ئەندامان كە جێی متمانەبوون نامەیان ناردووە بۆ حەمدی بەگ تا سەرۆكایەتی قبووڵ بكاتو داوا لە نوێنەری بەریتانیا لە بەغدا بكات كە سیاسەتی بەریتانیا لە عیراق بە تایبەتی لە كوردستانا بەستراوە بە ئاوڕدانەوەیان لە كوردو بە دامەزراندنی حكومەتی كوردستانەوە. ئەگەر وابكات كۆمەڵە پەیمانی لەگەڵ دەبەستێ و گفتوگۆی لەگەڵ دەكات "ئەگەر ئینگلیز بێ دەنگ بێت، كورد شۆڕشی دووەمی دەست پێ دەكات" (*)

چونی حەمدی بەگ بۆ سلێمانی :

حەمدی بەگ بەناوی هەموانەوە دەچێت بۆ سلێمانی بەڵام بڕواننە درێژەی ئەم باسە لەم یاداشتەدا. چۆن هەروەك نەیانناسیو ئاگای لە كۆمەڵە نەبێت بە هیچ جۆرێك ماوەشی نەداونەتێ بەلایدا بچنوقسەی لەگەڵدا بكەن.هەروەها چۆن رەفیق حیلمیو كۆمەڵە سەریان سوڕماوەو بە پەرۆش بوونو ئەو هەموو رەنجو تەقەلایەیان بەفیڕۆ

(*) ل ١٠٩–١١٠ یاداشتی دوو بەرگی دوو .

ڕۆیشتووەو کۆمەڵە ئیتر لەکار کەوتووەو حەمدی بەگ بە شێوەیەکی ناخۆش لە بەغداش ڕۆیشتووە.

بەکورتی کە چۆتە سلێمانی کۆمەڵەی ئاگادار نەکردووەو وەڵامی نامەکەیانی نەداوەتەوە، ئینگلیز بەرنامەیان بۆ داناوە. نەچۆتە ماڵی عەزمی بەگی خزمی. مێجەرسۆن کردویەتی بە میوانی ئەوڕەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، کە نزیکترین متمانە پێکراوی سۆنی حاکمی شاری سلێمانی بووەو لە ژێر چاودێری ئەودا دایناوە هەرچی چۆتە لای هەر چاكو چۆنی ڕەسمیی لەگەڵدا کردووە. ڕەفیق حیلمی دەڵێ" ئەم حاڵە جێگەی داخی منو هاوڕێکانم بوو" لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ یەك دوو کەس سەری لێداوە. بەڕموزو ئیشارەت ویستویەتی تێیانبگەیەنێت کە دەستبەسەرە. کەوتۆتە داوەوەو تێدەگەن کە سۆن لە پێشەوە دەستی خۆی وەشاندووە، حەمدی بەگ لە ترسی خەفیەکانی نەیوێراوە نزیکی کۆمەڵەی سەربەخۆیی بکەوێت. دەرکەوتووە کە سۆن لای مەندوبی سامی دانی خێری پیانەناوە و حەمدی بەگ هەردوو لای لەکیس چووە بۆیە گەڕاوەتەوە بەغدا وئیتر لە لایەن کوردستانەوە باسی لەگەڵ نەکراوە .

باوکم کە دەچێتەوە بەغدا دەزانێت هۆکاری ساردیی نێوان حەمدی بەگو ئینگلیز دیسان تورك بووە. ئۆزدەمیر نامەی ناردووە بۆ حەمدی بەگ هەڵی خەڵەتاندووە گوایە موسڵ هەر دەدرێت بە تورك و ئینگلیز کورد دەدەن بە دەستەوەو جوان نییە بۆ ئەو دوای ئینگلیز بکەوێ، حەمدی بەگ وەڵامی داوەتەوە کە تورکی خۆشی ئەوێتو باسی برایەتی کوردو تورکی کردووە ئینگلیز ئەم نامەیەیان بەر دەست کەوتووەو وازیان لە حەمدی بەگ هێناوە.. بەمشێوەیە ئەو هەموو ڕەنجەی ڕەفیق حیلمیو خەباتی شەوو ڕۆژی کە ژیانی لە خۆیو ژنو ماڵی تاڵکردووەو هەڵپەی کردووە دەست بە پووشێکەوە بگرێت تا گەلو نیشتمانەکەی بگات بەمافێك کەچی بە دەسیسەی تورك هەمووی با بردوویەتی. هەرچۆن وەك چی کردووە بۆ دامەزرانو بەڕێوەبردنی کۆمەڵەی کوردستانو (جەمعیەتی کوردستان)و ڕۆژنامەکەیو چۆن مستەفا پاشای یامولکی دامەزرێنەریان پێشێلیکردوونو ڕەنجی ڕەفیق حیلمیو لاوە نیشتمانپەروەرەکانی هاوڕێی داوە بە بادا .

چونی بۆ کەرکوك لەساڵی ١٩٢١دا :

پاش ڕۆیشتنەوەی حەمدی بەگ کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان کە پڕوپاگەندەی ئۆزدەمیر کەوتۆتە وێستگەیەکی گرنگەوەو دەستەی منەوەران واتە نیشتمانپەروەران لەم ناوەداو بێ قەراری سیاسەتی ئینگلیز لە چاوەڕوانی زیاتر هیچیان پێ نەماوە. ئۆزدەمیر بەناوی برایەتی و ئاین و سەرکەوتنی کەمالییەکان بەسەر یۆناندا (١٩٢٢)و ڕۆیشتنی سۆن لە سلێمانی.. و هێزی ئۆزدەمیر بە یارمەتی پشدەریو هەمەوەندی هەڵخەڵەتاو دەگاتە نزیك سلێمانی شەڕی کوردو ئینگلیز لە ڕانیە دەست پێدەکات ئیتر ڕەفیق حیلمی و دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی سەربەخۆیی چەند هەوڵدەدەن، چونکە بیریان لە دانانی سەرۆکێك نەکردۆتەوە لە خۆیان بە ڕۆیشتنی حەمدی بەگو لەو بارودۆخەدا وردە وردە دەپوکێتەوە. دوای ئەمە باوکم دەچێت بۆ کەرکووك بۆ لای مامەکانی و نزیکەی (٥) مانگ لەوێ دەمێنێتەوە (١٩٢١ی مارت – ١٩٢١ی ئاب) سەبارەت بەمە دەڵێت "هەرێمی سلێمانی تا ڕواندز بەرەو شۆڕشی گەورە چووە، کە گەڕاوەتەوە سلێمانی ناو شار بە دڵی ئینگلیز بووە، لە دەرەوە عەشایەر وروژاوەو هێزی ئینگلیز لە دەربەندی ڕانیە بەرامبەر بێچووە شێرەکانی کورد لە(٢٣)ی ئۆغستۆسی (١٩٢٢)دا شپرزە بوون .

هەروەها دەڵێ کە لە کەرکووك چووبوو بۆ سەردانی مامەکانی، لەوێ بیستبووی ئینگلیز زۆر شکست بوونو لە ڕانیە ٢٣ ئاب ١٩٢٢ لە باشوورو باکوری عیراقدا گڕی شۆڕشی بەرزبۆتەوە. حکومەتی بەریتانیا لەو ساڵەدا لە ئیستگەیەکی گرنگدا وەستاوە. لەبەر سەرئەنجامی جەنگی یەکەم باری ئابووری خەڵکەکەی پەشۆکاوە، بۆیە ویستویانە خۆیان لە شەڕو شۆڕ دوور بخەنەوە. لە قاهیرە گۆنگرە دەگرن بۆ باسکردنی مەسەلەی کوردو عەرەب تا بزانن بیری شۆڕشگێڕەکانی کورد یەکدەگرێ لە گەڵ عەرەبدا یان بۆ کوردیش حکومەتێکی تایبەتی دابنێن. هەستیانکردووە کە بە تەنیا بەچەكو تەقەمەنی ئیدارە ناچێتە سەر.

لەم کۆنگرەیەدا فەیسەڵ کراوە بە مەلیکی عیراق (٢٣ ئاب ١٩٢١) کوردەکان دەگیان بۆ نەداوە، لە باشوور شۆڕش بۆ لابردنی ئینتیداب هەڵگیرساوە، (کۆکەس) بە ناوی

نەخۆشیی مەلیکەوە حوکم دەگرێتە دەستو ڕۆژنامەکان دادەخاتو نیشتمانپەروەران دەخاتە زیندانەوە .

شکستی ئینگلیز لە رانیە پێویستیەکی هێنایە ئاراوە کە مەسەلەی کوردستان زوو بەئەنجام بگات. کۆکەس بڕیاردەدا سوپاکەیان لە سلێمانی بکشێنەوە بۆ بەغدا بۆیە نامەیەك بۆ دایکی دەنووسێ کە ئەمە زۆر ئازایانە بە یەك ڕۆژ گەیشتۆتە بەغدا لێرەدا باوکم بۆ نوکتە نوسیویەتی دەڵێ "ففی الهجاء ما جربت نفسی ولکن فی الهزیمه کالغزال " [*] ئینجا دەڵێ حکومەتی فەیسەڵ-یش لەوانە نەبوو ڕێ لە شۆڕشی کورد بگرێ، بۆیە سلێمانی بە جارێ بێ حکومەت بووە، ڕواندز کەوتە بەرهەڕەشەی هەڵمەتی ئۆزدەمیر . بۆیە گەورەو ناودارانی سلێمانی لە ئەعدادی زەمانی عوسمانی کۆدەبوونەوە بە ناوی (مەجلیسی میللی) لە ژێر ئاڵای سەرەکی شێخ قادری حەفید برای شێخ مەحمودا بۆ پاراستنی شار لە ئاژاوەو بەڕێوەبردنی ئیشو کاری خەڵكو بەرهەڵستی تورك تا بەیارمەتی عەشایەری کورد نەچنە سلێمانی. لەم بارودۆخەدا کە کۆمەڵەی سەربەخۆیی هەڵدەوەشێتەوە ئەندامەکانی وەك ماجیدو تۆفیق وەهبی دەڕۆن بۆ بەغدا .

بروسکەیەك لە کەرکووکەوە :

لەو کاتەدا کە ئەندامانی کۆمەڵەی سەربەخۆیی بڵاوەیان لێ کردبوو هەر یەکە بەلایەکداو چوبوونەوە سەر وەزیفەی میریی . تۆفیق وەهبی بووبووەوە بەزابت لە سوپای عیراقداو ماجید بانگکراوە بۆ سەرا بەڵام قائیل نەبووە بەو وەزیفەیە، مەحمود جەودەت کراوە بە ئەندازیاری بەلەدیە وازیهێناوە، ڕەفیق حیلمی بروسکەیەکی بۆ هاتووە لە کەرکووکەوەو کەچووە خۆی دەڵێ ئەوەندەی نەمابوو ببم بە وەکیلی ئەحمەد ئاغا [*] دواجار بە کاتب (بەڵام ئەم کارەی نەکردووە، بە جوانی نەزانیوە پێی بڵێن کاتبی یا موحاسیبی فلان).

---

[*] ل ١٢٦ یاداشتی دوو بەرگی دوو .

[*] ئەحمەد ئاغا کەرکووکی کە خزمی ڕەفیق حیلمی بوو گەلێك جار باسی ئەمەوەی کردووە کە یارمەتیداوە یەکەم ملیۆنێری ئەو کاتە بووە ڕەفیق حیلمی زۆر خۆش ویستووە زۆر جار دەستی گرتووە وقەرزی داوەتێ.

باوکم که له کهرکووك بووه لهو رۆژانهدا له (شوکری عهبدولواحید)هوه بروسکهی وهرگرتووه که تیایدا نووسراوه:" نازری مهعاریف له کهرکووك تۆی داوا کردووه بهبێ وهستان وهره ،چاوهڕوانته" شوکری به مندالّی ناسیوه .. کاتێ ئهم له ئامادهیی عهسکهریی عوسمانی بووه له بهغدا ئهو له قوتابخانهی سولّتانی بووه و له کهرکووك چاوی پێکهوتووه. ئینگلیزهکان که چوونهته کهرکووك کردوویانه به بهڕێوهبهری قوتابخانه نازر ناوی فازیل بووهو دیاربووه ویستویهتی باوکم بکات بهمامۆستا، لهو وهختهدا مامۆستا وا به ئاسانی دهستنهکهوتووه.سهبارهت بهوهی ئهو نازره چۆن ناوی باوکمی زانیوه باوکم له یاداشتهکانیدا دهلّێ " من ئافهرۆز کرابووم و له دائیرهکانی میریدا ڕێی هاتووچۆم نهبوو له کاروباری میریدا دامهزرانم به شوکریی نهدهکرا هاوڕێکانم وای بۆ چووبوون که ئهمه بۆ دوورخستنهوهم له سلێمانی کراوه، منیش بهرهو ئیفلاس ئهچووم ههرچی پوول و پارهم ههبوو خهرجم کردبوو، تهنانهت خشلّهکانی خێزانهکهشم فرۆشتبوو واته ژیانێکی سهخت و تالّم ڕائهبوارد(*).

دیسان باسی یارمهتیدانهکانی ئهحمهد ئاغای کهرکووکی کردووهوکه (مستهفا)ی مامی مردووهو بێ وهکیل ماوهتهوه ویستویهتی بیکات به وهکیل بهلّام باوکم قایل نهبووهو بهڕاسپاردنی ئهو قادر ئاغای برازای خۆی پێ کردووه به وهکیل . ماوهیهکیش ویستویهتی حساباتی سلێمانی بداته دهست باوکم، بهلّام وتویهتی لهبهر ناوو ناتۆرهی خهلّکی ئهمهشم رهتکردهوه.

(*) ئهمه لهوجاره کهمانهیه که تیایدا باسی ژیانی تایبهتی خۆیدهکات و ناوی ژنهکهی دههێنێت. ئهویش تا پیشانیبدات که له ناچاریدا ئهوکارهی وهرگرتووه .

ویستویەتی (قیرائە تخانە) بکاتەوە

رەفیق حیلمی دەڵێت" پێش تەلگرافەکەی شوکری، لەگەڵ هاوڕێکانما دەمانویست قیرائەتخانەیەك بکەینەوە، لاسایی نیشتمان پەروەرەکانمان دەکردەوە کە قوتابخانەیان کردۆتەوە بۆ فێرکردنی منداڵان".

هیچیان لەدەست نەهاتووە بیکەن بۆیە هەوڵیانداوە هەرچۆنیك بێت شتێك بکەن، بەن بەهۆی راهێنانی لاوەکان لەگەڵ خوێندنەوەی گۆڤارو کتێبو رۆژنامەو بڵاوکردنەوەی زانستیو شارەزایی لەمێژوو ئەدەبدا ئەگەر ئەم بیرۆکەیە سەری بگرتایە هەنگاوێکی گەورە دەبوو بۆ خزمەتی وڵاتەکەمان. تۆفیق قەزاز هانیداونو پەیمانی داونەتێ دوکانەکانی لای چاپخانەی حسە کەر-یان بۆ ئامادەبکات.

مەحمود جەودەت لەم کاتەدا ڕاستبۆتەوە وتویەتی ڕاوەستن با بچم ئیستعفا بکەم " داخەکەم ئەم بیرەشمان سەرینەگرتو نەهاتە دی ".(*)

رۆژێك لە سلێمانی لە گەڵ هاوڕێیەکی وەك نوسیوویەتی زۆر خۆشەویستی کە ناوی عەزیزی حاجی ساڵح بووەو لەگەڵ برازای ئەحمەد ئاغا لە ڕێگا تووشی کاپتن بێل-ی ئاشنای کۆنی دەبێت کاتێك کە لە لەندەن گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانیو بۆتە حاکمی سلێمانی رەفیق حیلمی نەچۆتە لای بۆیە ویستویەتی خۆی لێ لابدات بەڵام ئەو ڕێگەی لێ دەگرێتو لێی دەپرسێت چی دەکات چی دەوێت بچێتە لای تابۆی بکات لە وەڵامدا باوکم دەڵێت کاسبی دەکامو کارەکەم باشەو هیچم پێویست نیە. بێل لەمە دڵگیر دەبێت ئینجا لێی دەپرسێت: هەواڵی یوسف بەگی ئاشنات دەزانی ؟ ئەمیش وتویەتی داخەکەم مردووە بەڵام لە ڕاستیدا بە نهێنی لەناو براوە چونکە دژی ئینگلیز بووە، بەمەش کاپتن بێل ویستویەتی رەفیق حیلمی بترسێنێت چونکە سەرکەشبووە.

(*) ل ١٣٦ یاداشتی دوو بەرگی دوو .

دەبێتە مامۆستا لە قوتابخانەی زەفەر لە کەرکووك :

رەفیق حیلمی دەڵێت:" بۆ بروسکەکەی کەرکووك پرسی بە ماجیدو مەحمود جەودەت کردووە ئەوانیش وتویانە هەل لەدەستمەدە ". بۆیە وڵاخی لە ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ داواکردووە لەگەڵ ئەم ئەحمەدبەگەدا پێکەوە قوتابی بوون لە مولکیەی سلێمانی بە منداڵیی و باوکیشیان هاوڕێ بووە لە ئۆردوی عوسمانی. ئەمە لەگەڵ پیاوێکی خۆیدا رەوانەی کردووە بۆ کەرکووك لەرێگا لای رەشید جەودەت کە لە تاسلوجە خێوەتی هەڵداوە لایداوە. لەو وڵاخی وەرگرتووەو ئەوی تری ناردۆتەوە، ئێوارە گەیشتووەتە چەمچەماڵ، سەعید چەلەبی لەوێ بەڕێوەبەری مالیی و شێخ محەمەدی بەرزنجی دادوەر شەوێك لەوێ بەقسە خۆشەکانی دادوەر پێدەکەنن و بەیانی چەلەبی فەتحوڵڵا کەرکووکیی لەگەڵ ناردووە بۆ کەرکووك .

نازر چووە بۆ موسڵ، بەڵام شوکری ڕاسپاردووە بە گەیشتنی رەفیق حیلمی دەستبکات بەوانە وتنەوەو بە بروسکە هەواڵ بنێرێت بۆ نازر فازیل. بەو جۆرە باوکم لە کەرکووك لە قوتابخانەی (ظفر) دەبێتە مامۆستای بیرکاری و زمانی تورکی .

لە موسڵەوە فازیل بە بروسکە فەرمانی دانانی بە مامۆستا ناردووە. ١٩٢١/٣/١٦ جگە لەوە هەر (مەدرەسەی عیلمیە) هەبووە (ظفر)ییە دوای گرتنی کەرکووك بە یادی سەرکەوتنی ئینگلیزەوە ناودەنرێت . مامۆستاکانی ئەم قوتابخانەیە کە بەڕێوەبەرەکەی شوکری بووە ئەمانە بوون (رەشید عاکف هورمزی، ساڵح قازیی بۆڵشەویك، سەعدوڵڵای کوڕی موفتی دەروێش ئەفەندی، ئەورەحمانی مەلا مەحمودی مەزناوەیی زاناو عەلامەی کورد، شەوکەتی عەبدوڵڵا ئەفەندی ئەمە مامی رەفیق حیلمی خۆی بووەو وێنەیەکی ئەو مامەی داناوە وتویە بۆ یادگار چونکە مامی بە منداڵی یارمەتی خۆی و براکانی داوە .

رۆژنامەی (النجمه) ئەستێرە :

ڕۆژنامەی (النجمه) بە زمانی تورکی بووەو لە کەرکووك دەرچووە حکومەتی داگیرکەر (ئیحتیلال) دەریکردووە، هەر ئیعلانی تاپۆو بەیان و تەبلیغاتی حکومەتی تێدابووە. جارجار هەندێ شیعرو باسی بە تورکی بڵاوکردۆتەوە زیاتر هەر مامۆستاکان تیایدا نووسیویانە ، لە ژێر چاودێریی شوکری بەڕێوەبەردا بووەو پارەیەکی باشی لەسایەیدا

دەستکەوتووە. جێی متمانەیانبووەو نەیهێشتووە هەر وتارێ بۆنی سیاسەتی لێ بێت لەوڕۆژنامەیەدا بڵاوبکرێتەوە. ڕەفیق حیلمی دەڵێت "بەڵام من هەرچۆنێ بوو خۆمم تێوەردا بوو" لە پێشدا شیعرێکی تورکی تیا بڵاودەکاتەوە زۆر لە هاوڕێکانی پێیان خۆشدەبێت. ماجید نامەیەکی ستایشی بۆ دەنێرێت خۆیشی لەسەری دەڕوات، جارجار شیعرو وتاری تیادا بڵاودەکاتەوە. ڕۆژنامەکە ڕواج پەیدا دەکات، شوکری ستایشەکانی پێ خۆش دەبێت بەڵام ڕۆژنامەکە تا ئەو ڕۆژە سەروتاری نابێت، ئیتر ڕەفیق حیلمی ناهێڵێت بێ سەر وتار دەربچێت، بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە یاداشتی دوو، بەرگی دوو، ل ١٢٤و١٤٤ لەو ماوەیەدا دۆستی ئینگلیز کەم بوون و ڕۆژنامەکانی ئەستەمبوڵ سەرچاوەی باس و هەواڵ بوون. ئەوڕۆژنامانەی هاتونەتە کەرکووك پڕبوون لە باسی تورك و کەمالیەکان. باوکم لە بەغداوە ڕۆژنامە فەرەنسیەکانی بۆ هاتووە لەبەر ئەوە باش ئاگای لە هەواڵی تورك و ئەنادۆڵ و کردەوە ناڕەواکانی سۆن بووە.

وەڵامی ئینگلیز بۆ نووسینەکانی لە (النجمە)دا :

ئینگلیزەکان تا ماوەیەك لەباوکم بێ دەنگدەبن بەڵام کە خەڵك چاویان دەکرێتەوەو زمانیان دەپژێ و دەکەونە ستایشی تورك و جنێو دان بە ئینگلیز و ناوی ڕەفیق حیلمی بە تایبەتی بە هۆی (النجمە)ەوە دەنگ دەداتەوە، لە دیوەخانەکان هەر باس باسی (النجمە)و وتارە بە هێزەکانی باوکم دەبێت ئیتر شوکری بانگی دەکاتە ماڵی خۆی [*] و پێی دەڵێ ئەگەر واز لەو باسانە بهێنێت خەڵاتدەکرێ و ئەگەرنا ئەوا سزادەدرێت و دەریدەکەن ئەویش لەوەڵامدا دەڵێ ئەی ئەگەر واونەکرد؟ دەڵێ دەتنێرن بۆ هیندستان ئەمیش دەڵێت ئینجا باشتر، سەفەرێکی خۆڕایم دەستدەکەوێ بۆ هیندستان !

---

[*] درێژەی ئەم باسە ل ١٤٨ یاداشتی دوو بەشی دوودا بخوێنەرەوە.

دوو ڕۆژ دوای ئەم مشتو مڕە بە نامەیەکی ڕەسمیی میللەر موفەتیشی ئیداری ڕێی نووسینی لێ دەگرێ دوای چەند ڕۆژێك بە بروسکەیەك فەرمانی گۆڕینی وەردەگرێت بۆ مامۆستای قوتابخانەی نموونەیی سەعادەت لە سلێمانی لە ٢٠ ئۆغستۆس ١٩٢١دا . محەمەد بەشقە کە موفەتیشی مەعاریف دەبێت لە کەرکووكو نوێنەری نازر دەبێت کەبە ڕەفیق حیلمی دەڵێ بڕۆ ئەم دەڵێ ناچم بۆ سلێمانی، نوێنەری نازر پێی دەڵت: بچێت باشترە،ئیتر دواجار بە قسەی دەکاتو ڕۆژی دووەم لە بەغداوە بروسکەیەکی تری بۆ دێتو لە وەزیفەکەی دەردەکرێت.

پاش دەرکردنی لە قوتابخانەی ظفر

ڕەفیق حیلمی دەڵێ "بەهەڵەدا چووبووم، ئینکاریی ناکەم لەوەدا کەلەسەر تورکم دەکردەوە بە هەڵەداچووبووم.(*) ئێمە لە عیراق ئاگامان لە نیشتمانپەروەرەکانی کوردی تورکیا نەبوو، کۆمەڵە سیاسیەکانیان پەیوەندییان نەکردبوو بەوانەی عیراقەوەو نوێنەریان نەناردبووە لای شێخ . هەوڵی ئینگلیز بۆ دانانی سەیدتەهاو حەمدی بەگ بەهیچ چوو بوو . لای من مەسەلەی کورد لە عیراقدا لەو ڕۆژەدا بڕابۆوە. کوردی تورکیا لەوێ لە گەڵ کەمال دا بەپێی پەیماننامەیەکی میللی بۆ پاراستنی نیشتمانو یەکێتی کوردو تورکو شانبەشانی کەمالییەکان شەڕیان لەدژی یۆنان کرد. خەلیفەی لاواز- کەمالیش سوارە کوردەکانی خستبووە خەتی پێشەوەی شەڕو هەزاران نامەی دەنارد بەناوی کوردەوە بۆ کۆنفرانسی ئاشتیو لەونامانەدا دژی خواستی شەریف پاشا سەبارەت بەداخوازیی کورد بۆسەربەخۆیی بوو بەمشێوەیەش توانی یاریی بە عەقڵی کورد بکات.(*)

بە سیاسەتی ژیرانە گرەوی بردەوە، هەڵبژاردنی تازە مەبعوسان سێ یەکی کورد بوون. کوردەکانی نزیك خستەوە لەخۆی تا لە تەقەلا بۆ کوردستان سارد ببنەوە و

(*) ڕەفیق حیلمی ئەم باسە درێژە بۆیە دەکات چونکە گلەیی لێکراوە بۆ ئەو کاتە لەسەر تورکی کردۆتەوە.

سوێندخۆرەکانیشی لە مەسەلەی کورد پەشیمانکردبۆوە. پەیمانی سیڤر بە هۆی عیسمەت ئینۆنۆوە هەڵوەشابووەوە. بەهەنجەتی ئەوەی شەڕی تورك و یۆنان تەواو بوو تورك هیچ تەگەرە دروستنەکات ئەگەر کورد داوای ئیدارەیەکی تایبەتی سەربەخۆی بۆ کوردستان کرد. بەڵام ئەوەبوو هەر ئەوەندە کورد یۆنانی بۆ کردنەدەرێ هەرچی ئەفسەروپلەدارەکانی کورد هەبوون بە دەستی کوردەکان بە کوشتی دان و زیندە بە چاڵی کردن.

باوکم دەڵێ" مامی گەورەی تۆفیق ئامان هاتەلام کەپیاوێکی پارەداربوو پێی وتم بەتەنگەوە مەبە تۆ بۆ وەزیفە دەستنادەی کاغەزت بۆ ئەنووسم بچۆ لە بەغدا (۳۰۰۰) روپێ وەربگرەو شتومەکی پێ بکڕەو دوکانی پێ دابنێ". دوایچەند رۆژێك دەچێ بۆ بەغدا خەریکی کەل وپەل کڕین دەبێ، رۆژێك حەمدی بەگ دەچێت بە شوێنیداو دەیبات بۆ ئوتێل باسی نووسینەکانی رۆژنامەی (النجمە)ی لەگەڵ دەکات و تێیدەگەیەنێت کە ئەو لەوە زیز بووە لە سەر تورکی کردۆتەوە " باوکم دەڵێ "بۆچوونەکانمی نەچووبوو بە دڵدا، منیش پرسیارم لێ کرد بەوە رەنجاو سەغڵەت بوو هەستایە سەرپێ و ئیتر زۆر بە ئەدەبەوە لێی جیابوومەوە" پاش چەندساڵێك لە لەندەن گەڕابووەوە رەفیق حیلمی بینیبوو لای شوکری سەروو ڕیشی وەکو کلووی بەفر سپی بووبوون ئەمیش زۆر داخی خواردبوو کە کوردێکی وابەکزی ببینێت .

بینینی فازیل لەسەر پردی مۆد لە بەغدا

رەفیق حیلمی فازیل دەبینێت و سڵاوی لێ ناکات وادەزانێ نایناسێتەوە چونکە هەر یەك جاربینیویەتی، بەتورکی قسەی لەگەڵ دەکات. باش تێی ناگات. سەلیم حەسون پێی دەڵێ بە فەرەنسی قسەی لەگەڵ دەکات و لێی دەپرسێت لە قوتابخانە چی ئەڵێیتەوە ؟ وتویەتی بیرکاری و هەندەسەو تورکی، کاغەزێك دەخاتە بەردەمی دوو پرسیاری عیلمی تێدایە بەزمانی فەرەنسی باوکم هەر بەوزمانە وەڵامی دەداتەوە بەدڵی فاریل دەبێ، پێی دەڵێ تۆ هەر مامۆستایی بکە بۆ سبەینێ هەواڵی باوکم لە رەمزی کەرکووکیی مامۆستا دەپرسێ و داوای دەکات تا بچێت بۆفەرمانگە بۆلای . ئەمیش باوکم دەدۆزێتەوەو پێی دەڵێ فازیل دەیەوێت بتبینێ بەڵام باوکم قایل نابێت بچێت بۆلای.

ئینجا سلێمانەکەی سلێمانی کە جوولەکە بووە ئەویش پێی دەڵێ فازیل داوات دەکات، تکای لێدەکات بچێت چاوی پێی بکەوێت، هەر دەڵێ ناچم، پاش ئامۆژگاریی کردنی دەچێت، فازیل زۆر بەشیرینی بەپیریەوە دەچێت و پێی دەڵێ ئەو لەسەر داوای ئیدارەی کەرکووك داوای لابردنی کردووە لە وەزیفەکەی و لێی دەپرسێ بۆ نەچوویت بۆ سلێمانی؟باوکیشم دەڵێ لەماڵەوە نەخۆشم هەبووە، ئەویش دەڵێ جێی داخە لە کاتێکدا دەبوو یارمەتی بدرێیت لە وەزیفە دەرکراویت. رەفیق حیلمیش وتویەتی شایەنی داخخواردن نیەو سوپاستان ئەکەم، باوکم دەڵێ دیاربوو " ئەیویست دامنێتەوە بە مامۆستا، هەرچیم وت کەڵکی نەبوو وشەکانی زۆر جوان و پیاوانە بوون لەدەمی نازرێکی ئینگلیز دەردەچوون بەرامبەر بە موعەلیمێکی دەرکراو، چاوەڕوانی ئەمەی لێ نەدەکرا. شەرم گرتمی و بەڵێنمدا کە بچمە سلێمانی. داوای ئەو لیستەی کرد کەناوی مامۆستاکانی کەرکووك بۆ پلە بەرزکردنەوە نوسرابوون یەکەم ناو ناوی من بوو وتی تۆ ئەبێ بە مامۆستایی خزمەتی زانستی قەومەکەت بکەیت" .

فازیل محەمەد باشقە لە باوکم دەپرسێت کەی دەگەڕێیتەوە بۆسلێمانی دەڵێ سبەینێ، فازیل پێی دەڵێ ئەتوانی لەگەڵ من تا کەرکووك بڕۆیت چونکە ئۆتۆمبێل کەم و گرانە، قایل دەبێت واتە هەر (٢١) رۆژ لە وەزیفەدا نامێنێتەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ سلێمانی و دیسان ئەکەوێتەوە باسی شۆڕشی عەرەبەکانی عیراق لە ١٩٢٠. ل ١٥٧- ١٨٠ی یاداشتی دوو بەشی دوو

٢٤ی حوزەیرانی ١٩٢١ فەیسەڵ کە بووبووبە مەلیکی عیراق لە بەغدا پێشوازیکرا بە شکۆداری.

ئینجالەلاپەڕە ٢٠٢ی هەمان سەرچاوەدا رەفیق حیلمی باسی چۆنێتی سەرکەوتنی تورکەکان دواتر باسی کۆنگرەی لەندەن و باسی کورد دەکات .(*) هەروەها باسی دەکات لەکۆنگرەی ٢١ی شوباتی ١٩٢٢ و مەسەلەی کوردو ئەرمەنی لە تورکیا ئەویش لەلاپەڕە

(*) نوێنەری مستەفا کەمال و خەلیفەی ئەستەمبوول بە فڕوفێڵ وایان پیشاندا کە کوردو ئەرمەن وەك تورك مافیان هەیەو خۆیان داوای سەربەخۆیی ناکەن (لە پێشەوە نوێنەریان دانابوو لە مەجلیسی میللی تورك) و بەبەرتیل دەمکوت کرابوون و ئۆزدەمیر مەزبەتەی بە ناوی کوردەوە ناردبووبۆ کۆنگرە کە برای تورکن وهتدو شەڕی ئەرمەن و کوشتاریان گوایە کوردی نەفام کردویەتی و فەرەنساو ئیتاڵیا پشتی تورکیایانگرت بۆیە (٣) بەندەکەی سێڤر هەڵوەشێنرایەوە.

(٢٠٥)ی هەمان سەرچاوەدا دوای ئەوەی ئینگلیز هیوای بە تورکیا نامێنێتو بەرامبەر بەشۆڕشی کوردو عەرەب سیاسەتیان دەگۆڕێت لەبەرکارهێنانی هێزەوە بۆ ڕێککەوتن. بۆیە شێخ لە هندستانەوە دەهێننەوە بۆ عیراقو فەیسەڵ دەکەن بە مەلیكوبەنیازن شۆڕش دابمرکێتەوە.

بەڵام لە هێنانەوەی شێخ بە سستی جوڵانەوە، بۆیە ئاژاوە لە کوردستان دوایی نەهاتو ئاگری شۆڕش بە هاتنەوەی شێخ نەکوژایەوە بەڵکو هێندەی تر کڵپەی سەندو گڕیگرت. (*)

(*) یاداشتی چوار بەرگی دوو بەشی دوو، واتە بڕوانە باسی کۆنگرەی لەندەن ل ٢٠٤

کورتە باسی هەرێمی سلێمانی پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هیندستانەوە

-ئینگلیز لە رانیە دەرکراوهەربۆخۆشیان لە سلێمانی رۆیشتن.

-دەسەلاتی ئۆزدەمیر لەناو عەشایەرەکاندا پەرەی سەندبوو.

-تورکخواکان نیشتمانپەروەریان بە دوژمن دائەناو بەچاوی ئینگلیز تەماشایان ئەکردن.

-نیشتمانپەروەرەکان بە تورکخوایان وتووە (جلخوار)

-نیشتمانپەروەرەکان لەلای ئینگلیزیش دوژمن بوون

-حوزەیران ١٩٢٢ ئینگلیز لە رانیە چوونەتە دەرەوە سلێمانیان بە فڕۆکە بەجێ هێشتووەو بەرەو بەغدا چوون.

-ئاژاوە بەتەواوی کەوتۆتە کوردستانەوە ، هەڕەشەی گەڕانەوەی ئۆزدەمیرو تورکەکان بۆ سلێمانی ئەوەبووکە گوایە نیشتمانپەروەرەکان دەکوژن بێگومان رەفیق حیلمی یەکێك بوولەو نیشتمانپەروەرانە لەسەردەمێکدا کەخەلکیی هیوایان نەمابوو چونکە نیشتمانپەروەر باوی نەماوە.

کۆمەلەی کوردستان :

ئا لەم بارودۆخەی کوردستاندا مستەفا یامولکی لە ئەستەمبوولەوە گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی بۆ بەرپەرچدانەوەی پرۆپاگەندەی تورك‌و پاراستنی سلێمانی لە هەلمەتی ئۆزدەمیرو تازەکردنەوەی گیانی نیشتمانیی کورد. بە ئومێدی دامەزراندنی کوردستانی سەربەخۆ و ئەمەش پێویستی بە کۆمەلەیەکی کوردیی بوو.

کۆمەلەی کوردستان‌و رەفیق حیلمی :-

رۆژی (٢١ی تەمموزی١٩٢٢) پاش وەرگرتنی مۆلەت لە حکومەتی سیاسیی، مستەفا پاشا یامولکی لەمزگەوتی سەید حەسەنی‌موفتی کۆبۆتەوە بۆ هەلبژاردنی نهێنی ئەندامانی دامەزرێنەری ئەم کۆمەلەیە .

یەکەم دەنگ لە دوای مستەفا پاشا بۆ رەفیق حیلمی دراوە و [*] کۆمەڵە ناوی نراوە (جەمعیەتی کوردستان) لە هەمان کاتدا مستەفا پاشا مۆڵەتی دەرهێنانی رۆژنامەی وەرگرتووە. رۆژێك پاش ئەم هەڵبژاردنە لە٢٢ی تەمموزدا مستەفا پاشا نامە دەنێرێت بۆ رەفیق حیلمی و ئەم نامەیە ماوە ئیمزای سەرۆکی جەمعیەیی کوردستانی لەسەرە دەربارەی ئەوەی کە بۆتە ئەندامی جەمعیەتەکە.

یەکەم کۆبوونەوەی جەمعیەت لەماڵی میرلیوا مستەفاپاشا دەبێت لەو کۆبوونەوەیەدا ئەم بڕیارانە دەدرێن: ڕۆژنامەیەك دەربکەن بەسێ زمان بێت (کوردی ، فارسی، تورکی) بەناوی (بانگی کوردستان)، ئەوەبوو یەکەم ژمارەی لە (٢٢ئۆغستۆسی ١٩٢٢)دا دەرچوو باوکم نووسینی لەبەشە کوردیو فارسیەکەیدا هەبووەو سەرپەرشتی بەشە تورکیەکەشی کردووە.

کاتێکیش کە کراوەتەوە بە مامۆستای نموونەیی قوتابخانەی سەعادەتو لە بەغدا گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی (کاپتن هۆڵت) تەماشای کاروباری مەکتەبەکانی کردووە، ئینگلیزیش بە دوایەمین پۆل وتراوەتەوە. هۆڵت مامۆستای هەبووە، لەو قوتابیانەی پێشکەوتوون جێگەی بەرزیان وەرگرتووە .

---

[*] بۆ درێژەی باسی ئەم کۆمەڵەیە بڕواننە یاداشتی رەفیق حیلمی بەشی پێنجەم لاپەڕە ٤٨٦. بۆ رۆژی دامەزراندنی و دەنگەکانو هەڵبژاردنی ئەندامان بڕوانە گۆڤاری (رۆژی نوێ) ژمارە ٧ ساڵی ١٩٦٠ ژمارە تایبەتی شێخ مەحمود. هەروەها بڕواننە کتێبەکەی جەمال خەزنەدار کۆکراوەی رۆژنامەی (رۆژی کوردستانو بانگی کوردستان). بڕوانە سەبارەت بەو کۆمەڵانەی کە لە دامەزرێنەریان بووە ڕەنجی زۆری داوە بۆ دامەزراندنو پەرەپێدانیانو بەڕێوەبردنی کاروبارەکانیان کەچەندین گیرو گرفت هاتۆتە ڕێی لەو ڕێگەیەدا رەفیق حیلمی هەر ئەندام نەبووە لەم کۆمەڵانەدا وەك کۆمەڵەکانی کوردستانو سەربەخۆیی کورد کە دایمەزراندووە تا ببێتە پشتگیریی ئەگەر لە جێی شێخ مەحمود کرا بە حوکمداری کوردو کوردستان.
دەیبینن لە یاداشتەکانیدا بە تایبەتی یاداشتی دوو بەشی یەكو دوودا ولەبەشی پێنجەمیدا باس لە هەردوو کۆمەڵەکەو بەسەر هاتو ئەنجامیان دەکاتو باسی ئەو کۆمەڵانەی کەدامەزرێنەرو ئەندامیان بووە دەبینن چۆن ئەم لاوە کە تا ئەوکاتەش نەگەیشتووەتە تەمەنی ٢٣-٢٤ ساڵیی ، ئەم هەموو ئەرکە سیاسیەی لەئەستۆدابووە لە جیهانێکی پڕلە جەنگو ئاژاوەداو پێبەپێی هەستانو دانیشتنو گفتوگۆ و کارو نووسینو وەرگێران بۆ گەورە کاربەدەستانی حکومەتی بەریتانیا لە هەرێمی کوردستانیعیراقداو بۆ شێخ مەحمودی حاکمی کوردستان. هەر لە ساڵی (١٩١٨-١٩٢٤) بێ ئەوەی کەس بزانێ کەسو کارو ژنو ماڵی لە کوێ بەجێ هێشتووەو چۆن ژیاونو بێ ئەوەی هیچ باسیان بکات.

کۆمەڵەی کوردستان

لە گۆڤاری(ڕۆژی نوێ)ی ژماری ٧ی ساڵی ١٩٦٠دا ژمارەیەکی تایبەتی باسی شێخ مەحمود دەکات و لەلاپەڕە ٣٥دا نووسراوە:

ڕۆژی ٢١ی تەمموزی ساڵی ١٩٢٢ی زایینی لەسەر داوای حاجی مستەفا پاشا کۆبوونەوەیەك لە مزگەوتی سەید حەسەن کراو داوای دامەزراندنی کۆمەڵێکی کرد بە ناوی (جەمعیەتی کوردستان)ەوە . ئەم کۆمەڵەیە پێکهات بە سەرۆکایەتی ئەم کورد پەروەرانە:

(١)حاجی مستەفا پاشای بامۆکی

(٢) ڕەفیق حیلمی

(٣) ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ

(٤) ساڵح ئەفەندی قەفتان

(٥)حاجی ئاغا فەتحوڵلا

(٦) فایەق بەگی مارف بەگ

(٧) عیزەت بەگی وەسمان پاشا

(٨) ئەدهەم ئەفەندی یوزباشی

(٩) ئەحمەد بەهجەت ئەفەندی یوزباشی

(١٠) شێخ محەمەد ئەفەندی گولانی

(١١) شێخ عەلی ئەفەندی سەرکار

(١٢) عەلی ئەفەندی باپیر ئاغا (شاعیر)

(١٣) عەبدوڵلا ئەفەندی محەمەد ئەفەندی

(١٤) شوکری ئەفەندی عەلەکە .

ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان) زمانی حاڵی کۆمەڵەی کوردستان

یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان) لە ٢٢ی ئابی ١٩٢٢دەرچووە چواردە ژمارەی لە سلێمانی و سێ ژمارەی لە بەغدا ساڵی ١٩٢٦ دەرچووە.

لەم ژمارانەدا (ڕەفیق حیلمی و عەلی کەمال باپیر ئاغاو شێخ نوری شێخ ساڵح) شیعرو وتاریان تیادا بڵاوکردۆتەوە. بەرهەمی ئەدەبی و کۆمەلایەتی و سیاسیی لەخۆگرتووە هەر یەك وەك وتراوە جێ پەنجەیان لە بواری خزمەت کردن و گەشەکردنی ئەدەبی کوردی و کاروانی ڕۆشنبیریی کوردیدا دیاربووە. (*) باوکم جگە لە نووسین لێپرسراوی بەشی تورکی و فارسیش بووە.

مستەفا پاشای یامولکی دەچێت بۆ سلێمانی

لە ئەستەمبووڵ خەلیفە، مستەفا پاشا دەکات بە لێپرسراوی دیوانی عورفی بۆ سزادانی نیشتمانپەروەرەکانی تورك. کاتێ مستەفا کەمال سەردەکەوێت و خەلیفە وەحیدەدین و دەستەو تاقمەکەی هیچیان بە دەستەوە نامێنێ و مستەفا پاشا بە خنکاندن و بەدارو فەلاقەی دیوانی عورفی (نمرە ١) لە ئەستەمبووڵ نیشتمانپەروەرەکانی تورکی پێ تەمێناکرێ کۆڵدەدات، لە کوردستانی عیراقیش شێخ مەحمودی حوکمدار بەدیل دەگیرێ و دەنێردرێ بۆ هیندستان خەڵك بۆ ڕزگاربوون لە حوکمی ئینگلیزو لەجەوری دەست و پێوەندەکانیان پەنایان ئەبردە بەر شەیتان ئینجا مستەفا پاشا گوڕیدایە بەرخۆی بەهیوای بزواندنی کوردەکان و بەرپاکردنی شۆڕشێك لە کوردستاندا بۆیە بەپەلە گەڕابووەوە بۆ سلێمانی (*)

مستەفا پاشا جەمعییەتی کوردستان دادەمەزرێنێت و ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان) کە دەبێتە زمانحاڵی ئەم کۆمەڵەیە دەردەکات.

(*) بڕوانە باسی ڕۆژنامەی کوردستان نووسینی مامۆستا جەمال محەمەد ئەمین چەند دانەیەکی ڕۆژنامەکەمان لایە. دوایی بە درێژی باسی نوسینەکانی ڕەفیق حیلمی ئەکەین.

(*) ل ٥٠و ٥١ یاداشتی ٢ بەشی یەك

جەمعیەتی کوردستان ۲۱ی تەمموزی ۱۹۲۲

دامەزراندنی ئەم جەمعیەتەو دەرچوونی رۆژنامەی (بانگی کوردستان) بە پێنووسی رەفیق حیلمی خۆی لە یاداشتەکانیدا وەك سەرەوە نووسراوە.

پاش باسکردنی هەواڵی کوردستان سەبارەت بەوە نوسیویەتی چی بەسەر هاتووە کاتێ ئۆزدەمیر هاتووە بۆ رواندزو ئینگلیزی لەوناوە دەرکردووە بە یارمەتی عەشایەری کوردو ئینگلیز نەویستەکانەوە. هەروەها باسی هەرەشەی داگیرکردنی سلێمانیو سزادانی نیشتمانپەروەران و لاوازیی ئینگلیزو هەستانی عەشایەری عەرەبو سەرکەوتنی مستەفا کەمالو تنازولی سوڵتان وەحیددەدینو ڕاکردنی مستەفا پاشا یامولکی لە تورکیاوە بۆ سلێمانی،کردووە، چونکە لەوێ (رەئیسی مەجلیسی عورفی) بووە لای خەلیفە لەدژی مستەفا کەمال. لەم کاتەدا مستەفا پاشا بە پێویستی زانیوە کۆمەڵێکی کوردیی دابمەزرێنێ بۆ بەرپەرچدانەوەی پرۆپاگەندەی تورکو پاراستنی سلێمانی لە هەڵمەتی ئۆزدەمیر و بۆ تازە کردنەوەی گیانی نیشتمانیو هۆشی میللی کورد واتا دانانی رێگا چارەی تەقەلایەکی تازە بۆ دامەزراندنەوەی کوردستانی سەربەخۆ.

ئەم باسە زوو کەوتە سەرزمان، ئینجا مستەفا پاشا مۆڵەتی لە حکومەتی سیاسیی سلێمانی وەرگرت لە (۲۱ی تەمموزی ۱۹۲۲) پاش نوێژی هەینی لە (مزگەوتی سەید حەسەنی موفتی) خەڵکێکی زۆر کۆبوونەوە دەربارەی ئەم مەسەلەیە مستەفا پاشا وتارێکی دوورو درێژی بەکوردی خوێندۆتەوە. دوایی بەهەڵبژاردنی نهێنی، ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە هەڵبژێردراون. بە پێی ژمارەی دەنگەکان بەڕیز ئەمانە دەرچوون:

١- رەفیق حیلمی - نووسەری ئەم یاداشتە.

٢-ئەحمەد بەگە تۆفیق بەگ کە دوایی بوو بە پارێزگاری سلێمانی.

٣-فایەق بەگی مارف بەگ ، خزمی سەعید پاشای باوکی شەریف پاشا.

٤-شێخ عەلی سەرکار، خاڵی حەپسە خانی نەقیب.

٥-شێخ محەمەد گولانی، لە زاناکانی سلێمانی بوو.

6-ساڵح ئەفەنی قەفتان، لە تاقمی بازرگانانی سلێمانی بوو هەروەها لەزابتەکانی دەوری عوسمانی بوو ماوەیەك لەئامادەیی، مامۆستای مێژوبوو.

٧-سدیق ئەفەنی عەلەکە، لە مەسیحییە کوردەکان و بازرگانە ناودارەکانی سلێمانیی و برازای کەریمی عەلەکە وەزیری مالیەی حکومەتەکەی شێخ بوو.

مستەفا پاشا کە خۆی دامەزرێنەری کۆمەڵەکەبوو کرا بە لێپرسراوی کۆمەڵەکەو ناونرا (کۆمەڵەی کوردستان)، لەگەڵ وەرگرتنی مۆڵەتدا کۆمەڵەکە مۆڵەتی رۆژنامەیەکیشی وەرگرت.

مستەفا پاش رۆژی ٢٢ی تەمموز واتە رۆژێك پاش دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە دەربارەی ئەوەی کە بووم بە ئەندامی (جەمعیەتی کوردستان) بە ئیمزای خۆی نامەیەکی بۆ ناردم ئەو نامەیە تا ئێستاش لام ماوەتەوەو لەناو نووسراوەکانی ئەو دەورەدا هەڵمگرتووە.

ئیمزاکەی

رئیس جمعیت کوردستا

متقاعد میر لوا (مستەفا)

باوکم دەڵێت "بۆ یەکەمجار لەماڵی مستەفا پاشا کۆبووینەوە. لەناو بڕیارەکانی تریشدا بڕیاری ئەوەدرا کە رۆژنامەکەمان بەسێ زمان (کوردی – فارسی– تورکی) بێت و ژمارەی یەکەمی (بانگی کوردستان) لە ٢ئۆگستۆسی ١٩٢٢ بڵاوکرایەوە من (نووسەری یاداشت) بێجگە لەنووسینی بەشێکی کوردی(*) و فارسییەکەی بە تایبەتی، سەرپاکی نووسینەکانی بەشی تورکیشم خرابووە ئەستۆ " ل ٧١

هەروەها دەڵێ " من کە کرامەوە بە مامۆستا لە مەکتەبی نموونەیی سەعادەت و گەڕامەوە بۆ سلێمانی (*) کاپتن هۆڵت معاونی حاکمی سیاسیی بوو تەماشای کاروباری مەکتەبەکانیشی دەکرد . جگە لەمە لە مەکتەبی نموونەیی سەعادەت-یش وانەی

(*) تا ئێستا کەس لە باسی رۆژنامەی (بانگی کوردستان) ئەم راستییان نەوتووە چۆن و کێ جگە لە مستەفا پاشا دامەزرێنەرو بڵاوکەرەوەی بانگی کوردستان بووە ئەوەتا رەفیق حیلمی کە لێپرسراوی بەشێکی کوردیەکەی بووەو دوایی باسی حیساباتیشی و داخستنی دەکات تائێستاش هەر بەسەر زاری وتراوە بەشداریکردووە لە نووسیناو سەرپەرشتی فارسی و کوردی کردووە.

(*) تەماشای لاپەرە (١٤٩-١٥٦)ی بەشی چوارەمی یاداشت بکە.

ئینگلیزی بە پۆلی دوایین دەوتەوە. بەڵام ئەم وانەیە وانەیەکی تایبەتی بوو. دەتوانم بڵێم کە قوتابییەکانی ئەم پۆلەش لە ڕووی ئەم وانەیەی (هۆڵت) ەوە چوبوونە ڕیزی قوتابییانی تایبەتیەوە. وانەی وای هەبوو دوو سەعاتی پێوە دەبوون لەبەر ئەوەی (هۆڵت) وانەکانی خۆی خستبووە دوای هەموو وانەکانەوە . لەو قوتابییانە هەندێکیان پێشکەوتن و لە حکومەتا جێگەی بەرزیان بۆخۆیان گرت.

عومەری سادق ئەفەنی یەکێ بوو لەو قەتابیانە. دوایی لە سوپای عیراقدا بوو بە زابت بەڵام لە(شەڕی ئاوباریك)ی نێوان سوپای عیراق و شێخ مەحمودا کوژرا.

ئینجا کە من لە بەغداوە گەڕامەوە بۆ سلێمانی و چوومە مەکتەب هەر ئەو ڕۆژە ڕەشید زەکی بابانی بەڕێوەبەر ناردمی بۆ لای هۆڵت کە چووم پێی وتی (هیوام وایە لەمەودوا لە سیاسەت دوور بکەویتەوە. خەریکی وانە وتنەوەو پێگەیاندنی قوتابییەکانت بی و لەم ڕێیەوە خزمەتی وڵاتەکەت بکەی! .. منیش لە دڵی خۆمدا وام نیازبوو کە توخنی سیاسەت نەکەوم و سەری خۆم کز بکەم، لەبەر ئەوە ئەو ڕۆژە کە (جەمعیەتی کوردستان) دامەزرا من بەتەما نەبووم بچمەوە کۆڕی سیاسەتەوە، تەنیا ئەوەندە نەبێ کە لە کاتی هەڵبژاردنی ئەندامدا بۆ ئەنجومەنی ئیدارە ناوی من وەکو لەمەوبەر باسم کرد بە مەزبەتەیەکەوە درابوو بە حکومەت بەڵام بە نامەیەك بە ئیمزای هۆڵت پووچەڵکرایەوە.

ئینجا لە ڕووی دژایەتیکردنی هۆڵت یان حکومەتی سیاسیەوە بەرامبەر بە من ڕۆژی کۆبوونەوەکەی مزگەوتی سەید حەسەن لەسەر ئارەزووی یەك دوو هاوڕێ بەبێ مەبەستێکی تایبەتی و تەنیا وەکو سەیرکەر چووبوومە مزگەوتەکە . ئەوەم بە بیرا نەهاتبوو کە ناوی منیش بێتە ناو ناوان و بکرێم بە ئەندام . بەڵام لە ئەنجامی کۆکردنەوەی دەنگەکانا بە زۆرترین دەنگ، بووم بە ئەندامێکی (جەمعیەتی کوردستان) بە پێویستم زانی بچمە لای هۆڵت چونکە ویستم جارێ لە بارەی ئەم (جەمعیەت)ەوە لە بیری حکومەت بگەم. لەلایەکی تریشەوە بۆ من لە بیری هۆڵت گەیشتن بە تایبەتی پێویست بوو. دەبوو بزانم کە دەربارەی هەڵبژاردنی من بۆ کۆمەڵەیەکی وا ئەڵێ چی؟ داوام لێ ئەکات ئەمجارەش خۆم دوور بخەمەوە یان نا ؟ واتە ئەم ویست بۆم دەربکەوێ کە ئەم (جەمعیەتە) لە لایەن ئینگلیزەکانەوە بە ئاشکرا پشتیوانی ئەکرێ یان هەر دووراو دوور چاودێریی دەکەن و بە هۆی مستەفا پاشاوە دەیبەن بەڕێوە؟ بۆ ئەمەیش بیانووم بە

دەسـەوەبوو چـوومە لای هۆڵـت. لـە گـەڵ چـاوی بـەمن کـەوت نەیهێشـت قسـەبکەم ئـەو هەڵیدایۆ وتی "پیرۆزبێ! بەڕاستی ئەم باوەڕە کە خەڵك بە تۆیان هەیە جێی پیرۆزباییە، هیوام وایە بتوانی خزمەتی نەتەوەکەت بکەی!" من وەڵامـم دایـەوە وتم : بـەم وشانەتانا دیارە کە ئەم جەمعیەتە سیاسیی نەبێ! چونکە پێم ناڵێی خۆمیان لێ دووربخەمەوە، وتی باوەڕ ناکەم کە (جەمعیـەت) شتێکی وا خراپـەی لێ پەیدابێ، ئیتر ماوەی نـەدام لـە گـەڵی درێـژەی بـدەمێ، بـە بیـانووی ئـەوەی کـەکاری هەیـە دەسـتی گوشـیمو بەیەکـەوە لـە ژوورەکەی هاتینە دەرەوە. دوای ئەمە من بەدوورو درێژیی بیرمکردەوە لە تێکەڵبوون بەم کۆمەڵەیە یان دوورکەوتنەوە، گەلێ شتم بە بیردا هات. بەڵام لە ئەنجامدا وام بەباشزانی لە (کۆمەڵە)کەدابم، بەلامەوە وابوو کە کەڵکی خزمەتم پێوە ماوە بە پێی رەوشتێك کە بۆ خۆم کێشاومە دەتوانم بەڕێوەبچم".

"مستەفا پاشا خۆی هەڵسوڕێنەری (بانگی کوردستان) بوو هـەر چـەند لـە نووسـیندا زۆری بەربەسـت ئەهێنایـە رێمـان دیسـانەوە کـەمو زۆر نووسـراوی باشـم ئەخسـتە رۆژنامەکـەوە بـە کـوردیۆ بـە تـورکی چـەندم پێکـرا بـۆ کوردایـەتی چـیم بـە باشـزانی نووسیمو بڵاومکردەوە لەو رۆژنامەیەدا بە تایبـەتی قینـم لـە جلخوازەکـان ئـەبۆوە، لەبەر ئەوەی کە ئەوان قینی زۆریان لە کوردایەتی بوو من لەم کردەوەیەو لە نووسین دەربارەی کوردایەتی تاقەیەكو نەشئەیەکم وەرئەگرت .

مستەفا پاشا داخەکەم، زیاد لە پێویست سڵی لە ئینگلیزەکـان ئـەکردەوە. لەبـەر ئەمـە لای کـوردە خوێنگەرمـەکان و نیشـتمانپەروەرەکان ئەوەنـدە جێـی متمانـە نـەبوو، جلخوارەکان بە پیاوی ئینگلیزیان ئەزانیو زۆریان ئەبوغزاند . لەمانە جێی داختر زمانی ناڕەحەتی خۆی بوو، لەو رۆژەوەی هاتبوووە سلێمانی نـاوو شـۆرەتی دەرەوەی ڕووی لـە کزیی کردبوو. هـەموو سلێمانی هەریەکـەی بەجۆرێ لـە خـۆی زیزکردبوو تۆراندبوونی، واتە رەوشتێکی وای نەگرتبووتا لە خەڵکی سلێمانیی بباتە پێشەوە .

لە بیرو باوەڕیشدا لە گەڵ کەس رێنەئەکەوت، بەشتی ئەوتۆوە ئەنووسا کە بۆ مناڵیش نەئەشیا پێوەی بنووسێ ل ٤٩ هەر چەند میرلیوا یەکی ئەرکانی حەرب بوو بەڵام خۆی وا نەئەنواند خاوەنی رۆشنبیرییەیەکی بەرز بێو بەتەنگ داب‌ونەریتە کۆمەڵایەتیەکانەوە نـەبوو تاکـە رەوشـتی هـەرە باشـی ئـەوەبوو کـە کوردییەکـەی پـەتی بـوو لـە کاتێکـا لـە

دەوڵەتی عوسمانیدا جێ و شوێنی بەرزو بەڕێزی هەبوو بە کوردییەکی پەتی بێ فیزو هاوشاریی پەروەر ناسرابوو، ناوی دەرکردبوو. لەکاتی تەنگ و چەڵەمەدا فریای گەلی کوردو خۆڵاتیەکانی دەکەوت. لەبەر ئەمە ئەوانەی ئەیانناسی و ئاگاداری رابووردووی بەشکۆی بوون بەڕێزەوە تەماشایان ئەکردو دەورەیان ئەدا.." هەرچەند پێشبینی زۆرتر ئەکرا بەڵام (جەمعیەتی کوردستان) و رۆژنامەکەی کەمو زۆر خزمەتی کوردایەتی و مەسەلەی کوردیان کردو بە هۆی (بانگی کوردستان)ەوە بوو کە پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هیندستان سلێمانی چووبووەوە دۆخی جاران و بووبووەوە بە ناوچەی جووڵانەوەی کوردایەتی و بەرزبوونەوەی ئاوازی نیشتمانپەروەران.

چونی مستەفا پاشا (*) بۆ لای سمکۆ (*) کە سمکۆ بەگژ ئێراندا چووبوو پاش ئەوە دەستێکی خراپی لە نەستووریەکان وەشان بوو، مارشەمعونی کوشت بوو ئیتر (٤٠,٠٠٠) ئاشوریی ڕایانکرد بۆ عیراق بۆ بەعقوبە. لە ئێران سمکۆ هەموو ورمیە (رەزاییەی ئەمڕۆ) و بەشێکی زۆری تەورێزی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە ئەهالی ئازربایجان ترسان و هەڵاتن هەروەها خەڵکی سابڵاغ و سەردەشت. هەندێکیان هاتن بۆ سلێمانی و باسی زەبرو زەنگی تورکیان دەکرد. لەم کاتەدا جەنگی تورك و یۆنان پەرەی سەند لە ئاسیای بچووکدا، بۆیە بزووتنەوەی سمکۆو هێرشی بۆ سەر ئێران و سنووری تورکیا تورکەکانی خستبووە مەترسییەوە، بە تایبەتی کە مستەفا پاشا چوو بۆ لای دەترسان لەوەی بزوتنەوەکەی بەهۆی کۆمەڵە سیاسییە کوردییەکانەوە رەنگێکی تر وەربگرێ و بە بارێکی تردا وەربگەڕێ. نەشیان ویست بە پەلە بجووڵێنەوەو دەست بۆ سمکۆ درێژ بکەن و لە پێشدا خۆیان لێ نزیك خستەوە بە ناوی دیارییەوە هەندێك چەکیشیان بۆ ناردو وردە وردە هەڵیانخەڵەتاند و سمکۆ ئیتر بەلای تورکەکانا نەچوو، پاش شکاندنی هێزی ئێران تورك بە جارێ کەوتە مەترسییەوەو دەستی خۆی وەشاند، بەدزییەوە شەوێك دەستەیەك سواری گورج وگۆڵی کردە سەر لە نیوە شەودا دایان بەسەر ناوچەی لەشکرگای سمکۆدا گەلێ پیاوماقوولّ و ژنێکیش کوژران، خوسرەوی کوڕی

(*) تورکەکان بە مستەفا پاشایان وتووە نەمرود بەهۆی رەئاسەتی دیوانی عورفیەوە لە ئەستەمبوول لەبەرکردەوەکانی.

(*) ئیسماعیل خانی شکاك ، سمکۆ سەرۆکی عەشیرەتی شکاك بووە.

بەدیلگیراو غەزنەیان تالانکرد. خۆی و برایەکی لەگەڵ دەستە سوارێك کشانەوە بۆ دەوری رواندز ،لە سلێمانیەوە هەندێك زابتی نیشتمانپەروەر چووبوون بۆ یارمەتی بەلام بە هۆی ئەم رووداوەوە بە نائومێدیی گەڕابوونەوە. (*)

ئینجا رەفیق حیلمی باسی پروپاگەندەی جلخوارەکان ئۆزدەمیر دەکات کە تورك موسڵ دەگرێتەوەو بەرەو سلێمانی دێت لەسلێمانی بەهەوڵدان و مەزبەتە دروستکردن داوای گەڕانەوەی شێخ کراوە مستەفا پاشاو شێخ قادرو حەپسەخانی نەقیب لەمانەدابوون. ئینگلیز لە ترسی ئۆزدەمیر ڕایانکردووە بۆ بەغدا، سلێمانی بێ حکومەت ماوەتەوە بە سەرۆکایەتی شێخ قادر کۆبوونەوەیەك بۆ دانانی (مەجلیسی میللی) بۆ پاراستنی شارەکە رێکخراوە، سیخوڕی ئۆزدەمیر هەوڵی تێکدانی کۆمەڵەکەیانداوە. (کەریم بەگی فەتاح بەگ) کەپیاوی ئۆزدەمیربووە لەگەڵ چەند نەفەرێکی تر دەچنە ناو کۆبوونەوەکەو مستەفا پاشا دەگرن و لەسەرا حەپسی دەکەن . کەریم بەگ وتویەتی ئەمە لای تورك تاوانبارە ئەینێرێتە لای ئۆزدەمیرو ئەمەش بەواتا فەوتانی دێت.

بەلام (مەجلیسی میللی) هەر دادەمەزرێت بە سەرۆکایەتی شێخ قادرو ئیتر پاراستی سلێمانی هەمووی دەکەوێتە دەستی ئەمەوە، دەستەی لاوانی نیشتمانپەروەر لە گەڵ حەشاماتێکی گەورەی ئەهالی دەدەن بەسەر بەندیخانەی سەراداو مستەفا پاشا دەبەنەوە بۆ ماڵی خۆی (*)

چونی مستەفا پاشا بۆ لای سمکۆ و هاندانی بۆئەوەی بچێتە سەر تورك، تورکەکانی شێت کردووە.

(*) کە لە سوید سیاسەتی دەولیم دەخوێند نووسیبوویان کورد لە خۆیان ئازاتر نی‌یە بەلام دڵ سافو پاكو ساویلکەو خۆش باوەڕن و ئەمە یەکەم دەردی سەرییانەو هۆی نەگەیشتنیان بە هیواکانیان ئەوەتا راستە سمکۆیەك کە ئازایانە زۆرشاری ئێرانی گرتووە بە دەستەیەك لەسوارەی تورك و بەئاسانی هەڵخەڵەتاوە.

مەسەلەی موسڵو حکومەتی دووەمی شێخ

هەر ئەوەندە باسدەکەین کەچۆن شێخ دێتەوەو دەبێتەوە بە حوکمداری سلێمانی چونکە ئەمە دیسان پەیوەندیی هەیە بە ژیانی سیاسیی رەفیق حیلمی‌ییەوە کەسیاسەت هەموو ژیانی بووە .

بە هیچ جۆرێك مستەفا کەمال ناشکێتو تورك دەکەوێتە داوای موسڵ- ئینگلیزەوە لەبەر ئەمە بیر لە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردیی دەکاتەوەو بڕیاردەدات شێخ مەحمود بنێرێتەوە بۆ سلێمانی. جڵەوی ئیدارە لەدەست ئینگلیز دەردەچێت سلێمانی نادرێتە حکومەتی ساوای عیراق، هەرچەندە هێشتا لە ژێر دەسەڵاتی مەندووبی سامیدا بووە . کوردستان پێویستی بە ئیدارەیەکی نەتەوەیی بووە، هەموو کورد لە ئینگلیز هەڵگەڕاونەتەوەو داوای ناردنەوەی شێخ مەحمودیانکردووە داوای دامەزراندنی حکومەتی کوردییانکردووە. ئینگلیز بەتەمابوون حکومەتی شێخ مەحمود ئۆزدەمیرو هێزە تورکەکە لە رواندز دەربکات. مستەفا پاشا دەستی هەبووە لە هاتوچۆی نێوان ئینگلیزو بەرەی شێخاندا.

پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود زەماوەندی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان[*]

رەفیق حیلمی دەڵێ: پێش ئەوەی ئینگلیزەکان لە سلێمانی دەربچن ئەو چۆتە کەرکووك بۆ کۆکردنەوەی ئابوونەی (بانگی کوردستان) لەوێ بیستویەتی ئینگلیزەکان بە فڕۆکە رایانکردۆتە بەغدا کە ئەم دەیەوێت بگەڕێتەوە وادەزانێت (جەمعیەتی کوردستان) دەبێت ئیتر زیاتر بکەوێتە کار. لەو کاتەدا هۆی گواستنەوەی لە کەرکووك بڕراوە .لە تەمووزی ١٩٢٢دا باوکم لەگەڵ سەید ئەحمەدی هەنجیرەدا دەگەڕێتەوەبۆ سلێمانی، ئەمە بۆ هەواڵی گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە بەغداوە بۆ سلێمانی چۆتە ماڵی کەریمی حاجی ئەولا برای ئەحمەد ئاغا، مەجلیسی میللی سلێمانی ناردوویەتی بۆ کەرکووك، حەشاماتێکی زۆر رژاونەتە ناوشاری سلێمانی بۆ پێشوازیی شێخ مەحمود، لێرەدا باوکم باسی بیروڕای دەکات سەبارەت بە جەمعیەتی کوردستانو ڕۆڵی لەم کاتەدا . وایزانیوە کۆمەڵە ئیتر دەبێت بە جۆشو خرۆش بکەوێتە کار، نەهاتووە بە بیریدا ئەمە لە خۆیەوە ناجوڵێتەوە، ئینگلیزەکان کە لە سلێمانی بوون دەستیان هەبووە لە جەمعیەتەکەدا. بەڵام نەیزانیوە کە ئەوان نەبن ئیتر کۆمەڵەکەش لەکار دەکەوێ. رەفیق حیلمی دەڵێ دوای ئەمە زانیم (جەمعیەت) و ئەو کۆمەڵانە بە ئیشارەتی بێگانەکان دائەمەزرێنو نابێ بەتەمای خزمەتو چاکەیانبم. ئەمانە گەلێ جار بەهۆی بێگانەو کاربەدەستانیانەوە دائەمەزرێن کە سیاسەت بە کاسبی دائەنێن. ئەندامانی پاکی نیشتمانپەروەری ئەو جەمعیەتانە بەهەڵەدا چوون کە باوەڕ بەڕووی دەرەوەی خەڵکی دەکەن یان بە تەمادەبن بە زۆرانبازیی لە گەڵ بەرهەڵستکاراندا کەڵکی قەومییان ببێ. باوکم وایزانیوە لە رۆژی دامەزراندنی حکومەتی کوردا کۆمەڵە قۆڵی لێ هەڵدەکاتو تێدەکۆشێ کە چی بڵاوەیکردووەو لە کار کەوتووە، مستەفا پاشا ئیتر بەلای کۆمەڵەدا نەچووە. "بانگی کوردستان"یش لە جیاتی ئەوەی دەنگی کورد بە هەموو جیهان بگەیەنێت ، گیانی میللیو بیری کوردایەتی بڵاوبکاتەوە هەر بە جارێ بێ دەنگ بووەو پەیڕەوی قسەی خاوەنەکەی کردووەو کشاوەتەوە دواوە. رەفیق حیلمی ویستویەتی

[*] بڕوانە درێژەی ئەم باسە لەگەڵ باسی ئەوکۆمەڵانەی رەفیق حیلمی کاریتێداکردوون.

ئابوونـەکان بنێرێتـەوە بـۆ کـەرکووك بـەڵام مستەفاپاشـا نەیهێشـتووەو ئابوونـەکانی لێ وەرگرتووە بە پسووڵە (وەسڵ) .

بـاوکم تەقەلایـداوە بـۆ پێشخسـتنی (بـانگی کوردسـتان)و بڵاوکردنـەوەی بـە دەسـتوورێکی نـوێ بـەڵام سـەری نـەگرتووە دەڵـێ کـە وتومـە ئابوونـەکان دەنێرمـەوە نەیهێشـتووەو وەسـڵی لێوەرگرتـووم ئـەو وەسـڵانەش مـاون لـەناو شـتەکانی رەفیـق حیلمیدا.

باوکم وەك ئەندامێکی دڵسۆز زۆر هەوڵیداوە لەگەڵ پاشاو سەرۆکی ئەنجومەنی میللی دا کـە رۆژنامەکـە بمێنێـتو خزمـەت بکـات بـەڵام سـوودی نـەبووە، بۆیدەرکـەوتووە ئەمجارەش هەل لەدەست دەرچووە.(*)

بناغە بۆ حکومەتی کوردیی دانەرێـژراوە، "بەڵکو لەسەر حیسابی کوردو کوردستان نواندنێکی شانۆیی نوێ بەدەستەوە بووە"واتە رەفیق حیلمی هەرپێش گەڕانەوەی شێخ مەحمودو حکومەتەکەی بۆ دووەمین جاری لەگوماندابووە کەسەر ناگرێو هەرواش بووە وەك لەمەودوا دەیبینین.

پەردەی یەکەمی شانۆییەکە رەفیق حیلمیشی هەڵفریواندووە بۆیـە دەڵـێ "وایلێکردم هەسـت بەشـتێ بکـەم، تـەزووی شـادی بـە لـەشمابێ، خـوێنێکی گـەرمو خـۆش بـە دەمارەکانما بکەوێتەگەڕ" بڕواننە وەسفی هەستی خۆیو باسی رۆژی هـەڵکردنی ئاڵای کوردسـتان؟ کـاتێ لـە مـاڵی سـەرۆکی ئەنجومـەنی میللـی شـێخ قـادری حەفیـد بڕیـاردرا گۆنگرەیەکی گشتی ببەسترێ کە بەدەستوورێکی رەسمیـی ئاڵای میللـەتی کوردی تیـادا هـەڵبکرێ. بۆئەمـەش هەزارکـەس لەمزگـەوتی گـەورە کۆبوونەتـەوە ئینجـا وەك بـە ڤیـدیۆ وێنـەی ئـەو کۆبوونەوەیـە گیرابێـت رەفیـق حیلمـی باسـی ئـەو حەشاماتەیکردووەو چۆن

(*) بڕوانن رەفیق حیلمی چ رەنجێکی داوە لەگەڵ ئەو کۆمەڵانە وەك سەربەخۆیی کورد بۆ حەمدی بەگی بابانو (جەمعیەتی کوردستان) ی مستەفا پاشا و بانگی کوردستانو رۆژنامەکانی تریش، چ ئومێدێکی هەبووە پێیان بۆ خزمەتی کورد کەچی کە باس دەکرێت هەر دەڵێن ئەندام بووە یان لەو بڵاوکراوانەدا نووسیوویەتی.

لەم دواییەدا کوڕاسێکم بەرچاو کەوت چەند ژمارەیەکی رۆژنامەی (بانگ حەق) و (ئومێدی ئیستیقلال)ی تیادا دانرابوو. وابزانم ئەمە کاتێ بووە کە(بانگی کوردستان) ڕاگیراوەو ئەمە لە جێی ئەو دەرچووە بەڵام دیارە هەرچەند ژمارەیەکی لێدەرچووە.

ڕێکخراون و چی کراوە. لەدەوری حەوزی ناو مزگەوت لە پێشەوە ڕیزی قوتابیان یەکەم ئەڵقەبووە ئینجا ئەڵقەی خەڵکەکە لە دەوریان کچ و کوڕ سروودی میللیان خوێندوە بە دەنگێکی خۆش باوکم سەبارەت بەمە وتوویەتی :پیاوم ئەویست فرمێسکی شادمانی نەڕێژێ ؟!

دواتر باسی خۆی دەکات و دەڵێ "من بەسەر دونیاوە نەمابووم، لە ئاسمانی خەیاڵ پەڕبازیم ئەکردو ئەفڕیم، لەپڕ سەرکەوتمە سەر کورسی یەك و هەر لەبەر وتارێکی دوورو درێژم خوێندەوە وشەکان وەك تەرزە لەدەمم هاتنە دەرێ، بەڵام تەرزەیەکی وا بەڕاستی کە لە ناوەندی وتارەکە موچڕکێکی سارد بەلەشمدا هات. دانەکانم کەوتنە چۆقەچۆق، ئەژنۆکانم هاتنەلەرزین. ئەوەندەی نەمابوو لە کورسی یەکە بکەومە خوارەوە! بەڵام دانم بەخۆمدا گرت و هەر چۆنێ بوو وتارەکەم گەیاندە دوایی."(*)ئینجا ئاڵای کوردستان وردە وردە بەرز بۆوە لەگەڵ دەنگی ئاوازو مۆسیقادا.

ڕەفیق حیلمی دەڵێ" ئیتر لەو ڕۆژەوە چاوم بە شێخ قادر نەکەوتەوە" دواتریش نەچۆتە لای و لێی نەپرسیوەتەوە چونکە لێی زیز بووە.

کەنیشتمانپەروەرو زابتەکان دوور خراونەوە، عەشایەر خراونە پێشەوە (بەحوکمی سیستمی دەرەبەگایەتی) بەڵام مەجلیسی میللی ڕۆڵی باشی هەبوو لەڕووی ئاسایشەوە.

(*) بڕواننە ل ٥١٢– ٥١٣ یادداشتی (٥).

گەڕانەوەی شێخ بۆ سلێمانیو بە پیرەوەچوونی

(حوکمداریێتی دووەم)

دەبووایە شێخ مەحمود لە بەغدا بە گفتوگۆی (مندوبی سامی) و (مەلیك فەیسەڵ) بکرایە بە (رەئیسی مەجلیسی میللی) بەلام ئەمەیان گۆڕی بە ناوی (حوکمداری کوردستان) چونکە شێخ ئەوەی تریانی بەدڵ نەبوو.

پێش هاتنەوەی، دەستەیەك زابتی لەگەڵ نێردرا کە هەستی نەتەوەییو نیشتمانیان بلاوکردبووەوە.سەبارەت بەدەستەی مامۆستایانیش رەفیق حیلمی دەڵێ: ئێمەیش چیمان پێکرا کردمان، گۆرانیی بە پیرچوونەوە فێری خەڵك کرا ئەهالی عەشایەر تا کفریی یان تا بەغدا بە پێ یان بە سواریی نزیکەی (٢٠)هەزار سواری کورد رژانە ئەو دەشتە، شێخ دەرکەوت بە شکۆیەکی شاهانەوە لە (٣٠)ی ئەیلوولی ١٩٢٢ گەیشتە سلێمانی. باوکم پێی وابووە کە ئەگەر ئەوکاتە هۆی پێویست ببوایە بۆ تۆمارکردنی دیمەنی گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانیو بکرایە بە شریتی سینەمایی هەریەکە لەودیمەنانە تابلۆیەکی رەنگینو بەنرخ دەبوو. بەلام وا بزانم باوکم خۆی بەو وەسفە جوانە بەو پەخشانە نایابەی جێی ئەو ئامێرانەی تۆمارکردنی گرتۆتەوە کە ئاواتی خواستووە لەوکاتەدا لەولاتەکەماندا هەبوونایە،بڕوانن چ تابلۆیەکی بۆ نەخشاندووین (*).

بۆ وێنە دەڵێ "چۆن لە بیرم بچێتەوە؟! لە لایەکەوە گریانی خۆشیو هەلهەلەی شۆڕە ژنی مێخەکبەند لەملو هەیاسە لەپشت لەولای ترەوە گوڵبارانو قریوەی کچۆڵە خنجیلانە ئێسك سووکە پەنجە خەناوییەکان. فرمێسکی شادی بە چاوەکانما ئەهێنایە خوارەوە، ئەمەش بیرچێتەوە! ئەی ئەو رۆژە کە سلێمانی بووبوو بە رۆژی حەشر! هەزاران پیاووژن بەچەپڵە رێزانو دەنگی هەربژی و کچو کوڕ بە بەرگی نەورۆزەوە، گۆرانی نیشتمانی چریکەی نێرانەی زابتەکانی کوردو سیرەی هەڵکێشانی شیرە بریقەدارەکانیان تەقو هوڕی دەمانچەو هتد ... لەگەڵ ناڵەو گرمەی تۆپ، گوێی کەڕ

(*) بڕواننە درێژەی ئەم وەسفە ل ٥١٦–٥١٨ یاداشتی پێنجەمی هەروەها بڕواننە باسی نووسینی پەخشانی رەفیق حیلمی لەبەشی دیکەی ئەم کتێبەدا.

دەکرد، هەموو ئەمانە لەهۆشیان دەبردی کە لەژێر سێبەری شیرو تفەنگدا حوکمداری کورد گەیشتە پێشەوە! دەنگی نێری شێرانەی زابتێك عەسکەرەکانو مامۆستاو قوتابیەکانی بۆ سلاوی حوکمدار وریاکردەوە! دووبارە چەپڵە ڕێزانو گوڵباران تێکەڵ بە ئاوازی شیرینی رەنگی قوتابیان بوو"!

لەو رۆژەدا شێخ مەحمودو نۆئێل[*] بۆ ماوەیەك لەحەوشەی ماڵی میرزا فەرەج حەسانەوە قوتابیانو گشت ئەهالیو سەرەك عەشایەر ڕیزبوون شێخو موستەشاری سیاسیی لەسەر پێپلیکانەکان وەستان.

دیسان لەوێشدا رەفیق حیلمی سەردەکەوێتە سەر تەختەبەندێکی بەرزو دەستدەکات بەقسەکردن و وتارێکی دوورو درێژی دەخوێنێتەوە. بە درێژایی وتارەکە چەپڵە ڕێزان بەردەوام دەبێت. بە تایبەتی قوتابیەکان خوێنیان هاتە جۆشو حەماسەتیان کاری کردەسەر ئەهالیو عەشایەر، باوکم دەربارەی ئەم وتارەی دەڵێ" لەوەدا نەمابوو وشە بە تەرازووی سیاسەت بکێشم، باسی رۆڵی سەرەکیی شێخم دەکردو لە هەڵەکانی ئینگلیز دەدوام، توانجم تێدەگرتنو تانووتم لێدەدان [*]بە کورتی ئەم وت: "لەسەر ئینگلیزەکان پێویستە ئەو هەڵەیە دووبارە نەکەنەوە کە جاری پێشوو کردیان، ئەبێ بەڕاستی پشتی شێخ بگرنو هەر لە گۆشەی مەبەستو قازانجی خۆیانەوە تەماشای ڕووداوەکان نەکەن[*] ئەبێ باشبزانن کە فریودانی شێخو کورد بەئەنجامدا زیانی بۆ ئینگلیز زیاترە" ئینجا بایداوەتەوە سەر خۆمان واتە سەر کورد وتویەتی"لەسەر خۆشمان پێویستە کە قازانجی نەتەوەکەمان بخەینە بەرچاو ودەستبدەینە دەستی یەكو ماوەی ئەوە نەدەین فریومانبدەن، بمانکەن بە کوتەکی دەستیان ئەمیش بۆ خزمەتی سیاسەتو قازانجی بێگانەکان" کە ڕوانیویەتی بینیویەتی نوئێل تەواو گرژبووە بەلام شێخ پێی خۆشبووە ئەگەرچی لێوی کرۆشتووە لەبەر نۆئێلو هیچی نەوتووە.

---

[*]رەفیق حیلمی نوسیوویەتی: "یارمەتی نۆئێل-م دەدا بۆ وەرگێڕانی قەیدەکانی مالیەو گومرگ لە تورکیەوە بۆ فەرەنسی بەتەما بووم لە گەڵی بچم بۆ کوردستانی تورکیا ".

[*] ل ٥٢١ یاداشتی پێنج

[*] ٥٣١ هەمان سەرچاوە

دەبێت بەرەئیسی تەشریفاتی شێخ مەحمود

لە لایەن (مەجلیسی میللی)و لیژنەی بە پیرەوەچوونی شێخەوە رەفیق حیلمی کراوە بە (رەئیسی تەشریفات) کەدوای تەواوبوونی وتارەکەی دوای شێخ و نوئێل دەکەوێت و لە گەڵیاندا دەچێتە ئەو ژوورەی کە بۆ زیارەت و چاوپێکەوتنی حوکمدار رێکخراوە.

وەسفی چاوپێکەوتنی شێخ لەگەڵ خەڵکی

خەڵکەکە پۆل پۆل چوونەتە ژوورەوە بە پێی ناونیشان ، رەفیق حیلمی پێشکەشی حوکمداریکردوون یان دەستیان گوشیوە یان ماچیانکردووە. حەشامەت هێندە زۆر بووە ماوەی گفتوگۆ نەبووە. تۆفیق وەهبی سەبەتۆلکەیەکی ئاوریشمی تایبەتی پڕ لەگوڵی داوەتە دەست باوکم لەگەڵ دوو گوڵەباخ،گوڵەکان بۆ یادگاریی ئەو رۆژە بەسەر زۆربەی خەڵکدا دابەشکراون و دوو گوڵەباخەکەش بۆ حوکمدارو نۆئێل بوون کە حوکمدار بە سوپاسێکی گەرمەوە بەرۆکی بۆ راگرتووە بەڵام نۆئێل بە ڕوویەکی ترش و گرژەوە بۆی ڕوانیوە ورەنجاویی خۆی بۆ دەرخستووە. رەسمی تەشریفات زۆری کێشاوە تا ئێوارەیەکی درەنگ.. نۆئێل لەسەر کورسییەکی رەق نزیك دەرگاکە هەر هەستاوەو دانیشتۆتەوە.

شێخ تا (١٠) رۆژ پاش مەراسیمەکە چووە خەڵوەتەوە. رەفیق حیلمی دەڵێ بەتەمابووم دوای مەراسیم لەشێخ دوور بکەومەوە. بەڵام حوکمدار نەیهێشتووەو ئەمری پێکردووە لای بمێنێتەوە.(*)

پێوەندی لەگەڵ شێخ مەحمود لە سەردەمی حوکمدارێتی دووەمدا :

وەك وتمان لەسەرەوە دوای مەراسیم شێخ مەحمود ئەمری بە رەفیق حیلمی کردووە لای بمێنێتەوەو بە جێی نەهێڵێت .(*) ئینجا رۆژ بەرۆژ بە تایبەتی دوای نیوەڕۆ

(*) بڕوانە لاپەڕە (٥٢٣) یاداشتی پێنج

(*) بڕوانە یاداشت ل ١٠٦- ٥٢٣ .

کە کەسی غەریبیان لەدەور نەماوە رەفیق حیلمی چۆتە ژووری تایبەتی شێخ و گفتوگۆیانکردووە. باوکم دەڵێ بە تەواویی لە مەبەستی ئەو خەڵوەتە نەگەیشتووم. بێ ئۆقرەو کەم باوەڕ دەهاتە بەرچاوم . لەسەر قەرارێ نەدەوەستا.... لەگەڵ ئەوەشدا (وەزارەت) هەیئەتی رونەسای داناوە .[*] شێخ لە پڕێکدا لە خەڵوەت دەچێتە دەرێ و دەست دەکات بە تەماشاکردنی کاروباری حکومەت.

رەفیق حیلمی بە وردی سیاسەتی ئینگلیز لەگەڵ شێخدا شیدەکاتەوە بەڵام لێرەدا ماوەی درێژەدان بەم باسەمان نیە چونکە لە یاداشتەکانی باوکمدا وەك یاداشتی پێنج بەدوورو درێژی باسی ئەم قۆناغەکراوە. ئاسان نییە حەوتبەشی یاداشتی پیاوێکی وەك رەفیق حیلمی لەم چەند لاپەڕەیەدا کورتبکرێتەوە،بۆیە لەمەودوا هەوڵدەدەین تا بتوانین ئەوەی زۆر پێوەندیی نەبێت بە ژیانە تایبەتییەکەیەوە نەینووسین. ئەوانەی عەودالی یاداشتەکانی باوکمن لە(٧) بەرگدا لە چاپدراون دەتوانن پەیدای بکەن و بیخوێننەوە. بەداخەوە باوکم بەنیاز بووە یاداشتەکانی (١٨) بەرگ بێت بەڵام فریا نەکەوتووەو هیچی وا بەدەستەوە نییە کە کەس بتوانێت لەم چاپکراوانە زیاتر بنووسێتەوەو لە چاپیان بدات. گرنگترین قۆناغی ژیانی رەفیق حیلمی بەمە بۆتە نهێنی، کەس تا ئێستاش راستی‌یەکەی نازانێت تەنانەت ئێمەیش کە منداڵەکانی ئەوین، چونکە ئاگامان لێ نەبووە لە ژیانیدا چی کردووەو چی بووە، بە تایبەتی ئەو سەردەمەی سەرۆکی باڵای پارتی هیوا بووە. وەك کاك جەمال بابان وتبووی بەدەم کاك فایەق هوشیارەوە هەرچی باسی ئەو پارتەیەو چی هەبووە سەبارەت بە پارتی هیوا کە رەفیق حیلمی وازی لێ هێناوە بە فایەق هوشیاری وتووە لە سێ سندوقی تەختەدا بوون لە ماڵی خەزووری رەفیق حیلمی، فایەق هوشیارو مەحمود خەفاف چوون لەوێ بردوویانەتە ماڵی کاك فایەق و هەموویان سووتاندووە، بۆیە هیچ شتێك تەنانەت وێنەیەکی ئەندامان یان پارچە کاغەزێك یا دەفتەرێك نەماوە ولەبەشی باسی پارتی هیوادا لەم کتێبەدا هەرچی پاش رەفیق حیلمی

---

[*] بڕوانە رۆژنامەی (بانگی کوردستان ژمارە (١٠)
بانگی کوردستان ماوەیەك دوای گەڕانەوەی شێخ بڵاوکراوەتەوە دوایی "ئومێدی ئیستیقلال" جێیگرتووە.
رەفیق حیلمی بە نامەی شێخ بۆتە لێپرسراوی بۆ ماوەیەك.

دەستم کەوتووە لە نووسینی خەڵك و هەندێ وەڵامی خۆشم هەر ئەوانەم داناوەو باسکردووە بەهیوای ئەوەی بەشێك لەو کەلێنە گەورەیە پڕ بکاتەوە.

سەرئەنجامی حکومی دووەمی شێخ مەحمود

باوکم لە کۆتایی بەرگی پێنجی یاداشتەکانیدا ئەم نامەیەی مێجەر ئەدمۆنز (موستەشاری پێشووی وەزارەتی ناوخۆی عێراق) کە لە لەندەنەوە بۆی ناردووە بڵاودەکاتەوە، کە ئەمە ڕای یەکێك لەو کاربەدەستە ئینگلیزانەی ئەو سەردەمەیەو پیشانیدەدات بۆچی حکومەتی دووەمی شێخ سەری نەگرت وەك چۆن ئەوەی یەکەم زوو تێکشکا.

لەنامەکەدا دەڵێ "بەڵام هەوای نەشئە بەخشی کێوەکانی سلێمانی شێخ مەحمودی سەر مەستکرد. لەبەر ئەمە هەر گفتێکی دابووی‌و هەر پەیمانێ لەگەڵ گەورەکانی حکومەتی بەغدا کردبووی لە بیری چووەوەو زۆری پێ نەچوو ناوی خۆی نا (مەلیکی کوردستان) و دەستی کرد بە داواکردنی شارە کوردەکانی ترو هەموو ئەو خاکەی بە کوردستان ناو ئەبرێ‌و(*) تا سنووری جەبەل حەمرین درێژ دەبێتەوە."

ئەم نامەیەی لە The middle East Jornal – The Kurds of Iraq دا بڵاوکردۆتەوە. ڕەفیق حیلمی لە کۆتایی یاداشتی پێنجدا لە (ل٥٢٩)دا دەڵێ" شێخ مەحمود لە گەنجێتیا تەنیا ئامانجێکی هەبوو ئەویش سەربەخۆیی کوردستان بوو لەبەر ئەمە لەوانە بوو کە لە ڕێی ئازادیی کوردا خزمەتی ئینگلیز بکات. بەڵام ئینگلیزەکان لە ئاستی ئەوا چاویان نەیدەبینا. ئەیانویست بە بەرتیل‌و تەماعی دونیا بیکڕن نەیان ئەزانی بیکەن بە هاوپەیمانی خۆیان. بە زۆرو بە فێڵش نەئەکرا بە مەقاشی دەست‌و بۆیان نەئەخرایە قەفەزەوە، لەبەرئەوە هێشتا بە ڕێی بەغداوە بوو دوو دڵیی کەوتبووە بەینەوە. هەر لەڕێ بووە کە ئینگلیزەکان بیریان دەربارەی گۆڕیووە بەڵام تازە کار لەکار ترازاوە، بۆیە بە ناچاریی قایل بوون عینوانی ڕەئیسی بکات بە (حوکمدار) مەلیکیشی بەتەمای ئەوەی تورکەکان دەربکات‌و مەسەلەی موسڵ ببڕێنێتەوە دانی نا بە حوکمداریی

(*) ئەمە بۆ ئینگلیزەکان دەستی نەداوە، ئەوان بەڕاستی بۆ کوردو کوردستانیان نەهێنابووە هێنابویان ئۆزدەمیرو ورکی پێدەرکەن‌و مەسەلەی موسڵیان لە دەست دەربهێنن لەبەر نەوتەکەی.

شێخداو پەیمانیدایە لە وێنەیەکی فراوانا (خودموختاریەت) بدرێ بە کورد، شێخ مانگێکی پێ نەچوو عینوانی حوکمداریشی کرد بە (مەلیکی کوردستان) لەتشرینی دووەمی دا١٩٢٢. ئینجا داوای سەربەخۆیی سەرتاپای خاکی کوردستانی کرد".

بۆ مەسەلەی کورد سەرینەگرت و چۆن چارەسەردەکرا

هۆیەکی تری سەرنەگرتنی حکومەتیی دووەمی شێخ لەزاری یەکێ لەو بیانیانەوەی ئاگاداری کێشەی کورد بوون و ناوی (ئیلڤەستن)ە، ئەوە بووە کە "کورد ئازان لە توانایاندا هەیە زۆر شتبکەن، بەڵام یەکێتییان نییە، لەناو یەکتریدا دڵ پیسن و نایانەوێ سەرکردەیەك دەستبخاتە کاروباری سەرکردەیەکی ترەوە. هەرچەند کە دوژمنیان یەك بوو ، بۆ لابردنی یەکدەگرن." بۆ یەکناگرن؟ سروشتی وڵاتەکەیان شاخاوییە، بە سنووری سروشتی خێڵ و دێهات جیاکراوەتەوە، سەرەڕای سنووری دەستکرد کە بیانیی دروستیکردوون و هێندەی تر خاکەکەیانی پارچە پارچە کردووە. لە تورکیاوە سەرەتای کێشەی کورد دەستی پێ کردووەو هەر لێرەشەوە نەتوانراوە چارەسەر بکرێت. بۆ سیاسەتی تورك باشە کە بە گیانێکی پاك و دڵسۆزانە لە گەڵیاندا هەڵسوڕێن، تا ئەم مەسەلەیە بە جۆرێکی باش ببڕێتەوە. پەیماننامەی ئەتلانتیك تروسکەی ئومێدی ئازادیی بۆ کوردیش تیا بوو، پێش ئەوەی کورد داوای بکات تورك خۆی بیبەخشیایە بە کوردەکان. هەروەها کۆمەڵی سان فرانسیسکۆ تروسکەی ئازادیی و سەربەخۆیی بۆ گەلان تێدا بووکە رەنگ بوو بۆ کوردیش قسەی لێبکرێ. دیسان تورك دەبوو بیبەخشیایە تاکورد نەریتی نەتەوەیی خۆی بپارێزێت. چاکترین رێگەچارە ئەوەیە بێ جیاوازیی کوردی تورکیاو عیراق و ئێران و سوریا بە ئەندامی دەوڵەت بناسرێن و حورمەت لەنەریتی میللییان بگیرێت چونکە کورد بەزۆر ناکرێت بە میللەتێکیتر!!!"

کارەکانی لەسەردەمی حوکمی دووەمی شێخ مەحمود دا

یەکەم/مەعاریفی سلێمانی: رەفیق حیلمی دەڵێ ئەو کاتە لە دائیرەی حوکمدار کاروبارێکی ئەوتۆم نەبوو (واتا پاش هاتنە دەرەوەی شێخ لە خەڵوەت) کەسەرقاڵم بکات، لە قوتابخانەی (نموونەیی سەعادەت) وانەم دەوتەوە،وانەی بیرکاریی بەڵام لەچاو پێویستییەکانی ئەو رۆژەدا باوکم نەیتوانیوە بەو جۆرەکات بەسەربەرێت. هەستی بە دەست بەتاڵیی کردووە[*] بۆیە جارێ ویستویەتی بگەڕێتەوە مەکتەبەکەی خۆی تا بەوانە وتنەوەوە خەریك بێت. مستەفا پاشا کەسەرۆکی مەعاریف بووەو دەستیکردووە بە رێکخستنی قوتابخانەکان و حەزی لە چارەی (رەشید زەکی) بەڕێوەبەری (نموونەیی سەعادەت) نەکردووە. داوای لەباوکم کردووە پێکەوە خەریکی ئەو کارەبن. لەو رۆژەدا لە سلێمانی هەردوو قوتابخانە هەبووە ئەوانیش قوتابخانەیەکی سێ پۆلیی منالانیان کردۆتەوە و پۆلێکی تازەشیان خستۆتە سەر نموونەیی سەعادەت و ناویاننـاوە (ئەعدادی) ئەوانەی دەرچوون دەگەڕانەوە تا ئەو پۆلەش تەواو بکەن. رەفیق حیلمی دەڵێ ئەمە بۆ ئەو رۆژە کەم نەبووە چونکە پۆلی دووەم تا ئەو کاتە مامۆستای نەبوو. دواتر مستەفاپاشا ناوی ئەم قوتابخانەیە دەگۆڕێت بە (مەحمودییە) و رەفیق حیلمی ئەکات بە بەڕێوەبەری. رەشید زەکی کە مامۆستای خۆی دەبێت لەم رەفتارە دەتۆرێت و بە مامۆستای بیرکاریی قایل نابێت. ئەم سێ قوتابخانەیە زۆر دڵسۆزانە وانەیان وتۆتەوەو گیانی نیشتمانیی لاوانی ئەو رۆژە ئێجگار بەرزبووە بۆیە پەك لەسەر مامۆستا نەدەکەوت و بێ پوول و پارە وانە وتراوەتەوە. زابتە کوردەکان بە هەموو هێزیانەوە سەرقاڵبوون لاوەکانیان هانداوەو وانەیان وتۆتەوە. لە ئەعدادیدا دوو زابتی کورد ئەمین رواندزی و عەزیز قەزاز وانەی (مەشقیسەربازیی)یان وتۆتەوە. حەماسەت و خوێن گەرمیی مستەفا پاشای وایلێکردووە خۆی وانەی (جەبر) بڵێتەوە و رەفیق حیلمیش وانەی (هەندەسەی موجەسەمەو مثلثات) بڵێتەوەو سدیق پاشای موفەتیشی حکومەتی

---

[*] بێ گومان ئەوە لەچاو ئەو هەموو گێژەڵووکەو شەپۆلە سیاسیانەی ئەو هەموو کارە گرنگانەی حوکمی یەکەمی شێخ و پەیوەندیی و کاری بێ وچانی لە گەڵ کاربەدەستە ئینگلیزەکان و ئەهالی و هتدیدا... کەچی هەستی بەدەست بەتاڵی کردووە.

کوردستانیش وانەی وێنەی وتۆتەوە. ئینجا بزانن ئەمە چۆن قوتابخانەیەك بووە؟!
مستەفا پاشا ناوی دوو مەکتەبەکەی تری ناوە (قادرییەو لەتیفییە) ئینجا رەفیق حیلمی گەراوەتەوە سەر کاری پەیوەندیی بە شێخ مەحمودەوەو سەبارەت بەمە بۆ خۆی دەڵێت: بە گەرانەوەی بۆ ئەعدادیی بە تەواویی لە (مەلیك) دوور نەکەوتبۆوە جارجار ناردویەتی بە شوێنیداو هەندێ نامەی تایبەتی خۆی پێ نووسیوە یان پێی خوێندۆتەوە. لەبەر ئەوە بە بەهانەی وانە وتنەوە بە کورەکانی (رەئوف و بابە عەلی) مەلیکی کوردستان ئەمرێکی بۆ دەرهێناوەو هەموو رۆژێك دوای نیوەرۆ بەبێ پرس و را چۆتەلای شێخ. ئەمە بۆ ئەو رۆژە ئیمتیازێك بووە کە بە هەموو کەسێك نەدراوە. لەبەرئەوە لەناو پیاوە ناسراوەکانی ئەو رۆژەداو دەست و دائیرەی مەلیك خۆشی بە چاوێکی پر لەبەرێزەوە سەیرکراوەو هەندێکیشی ئێرەیشیان پێ بردووە!.
لەباسی قوتابخانەو قوتابییەکانیدا دەڵێ :هەموو بە گەرمی و شەوقەوە خوێندویانەو زۆرتر لە جاران روویانکردۆتە چوونە قوتابخانەو بەشێکی زۆری مامۆستایان زابتی کۆن و تازەی کورد بوون، خۆیان لە زەمانی عوسمانی لێرە دەرچوون لە (ئەعدادی عەسکەریی) بۆیە حەزیان ئەکرد ئەعدادیەی مەحمودییەش لەسەر رێ و شوێنی ئەو بەرێوە بروات، واتە بە نیزامێکی عەسکەریی بروات بەرێدا. بەرگی هاوشێوەیان بۆ قوتابییەکان کردووەو بۆ قوتابییە هەژارەکان بە پارەی کۆکراوە (پیتاك)کرراوە. دواتر باسی چالاکی و گورج و گۆڵیی قوتابخانەکەیان دەکات لەمجۆرە کاروبارانەدا تەنانەت دەشڵێت خوێندکارەکان کە کڵاوی عەسکەریی وەك ئەسکۆچەکانیان لە سەردا بووە کە لەناوچەوانەکەیدا بەسوورمە وشەی (مەحمودیی) نووسراوەو دەوڵەمەندەکان ئەمەیانکردووە بە ئاڵتوون، قوتابخانەکانی تریش یەك جل و لە جیاتی مەحمودیی ناوی قوتابخانەکانیان کە قادریی و لەتیفیی بوو لەکڵاوەکانیان دەنووسی.
ساڵح بۆریزەن کە تائەو کاتە ماوە ناردویەتی کردویەتی بە فەراشی قوتابخانەکەو بۆرییەکی لە دائیرەی عەسکەریی بۆ وەرگرتووە لە جیاتی زەنگ بەوە قوتابی چوونەتە پۆلەوە. تیپێکی بچووکی مۆسیقاشیان پەیدا کردووە بۆ کاتی مەشقکردن و ئەوانی تریش بە ئاوازی گۆرانیی میللی و نیشتمانیی سرودیان وتووە. خەڵکی بازارو ناوشار بە گەورەو بچووکەوە شوێنیان کەوتوون و چەپڵەیان لێداوەو فرمێسکی شادییان

ڕشتووه(*). ئەم بزووتنەوەیە کاریگەرییەکی گەورەی هەبووە، تا ئەو ڕۆژە سلێمانی بزووتنەوەیەکی وای بە خۆیەوە نەبینیوە باوکم دەڵێ: لەو حاڵەی وا خەریکی ڕێکخستنی مەعاریفی سلێمانی بووین و لە قوتابخانەکاندا هەستی کوردایەتیمان زیندوو دەکردەوە بێگومان لەولاوە تورکخواکان دەوری حوکمداریان دابوو. شێخ مەحمود واقی وڕمابوو! نەیدەزانی ڕووبکاتە کام لایان؟ لەبەر بێ قەراری و تێکەڵ و پێکەڵی بیرو باوەڕیی، متمانەی بە کەس نەکردووە. بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە لاپەڕە (٥٤١)ی یاداشت بەرگی شەش . دەستەیەك لە لاوەکان ئیمانیان بە ئینگلیز هێناوە گاڵتەیان بەم تەقەلای نیشتمانپەروەرانە هاتووەو ئەمەیان بە تورکخوا زانیوە، گوایە شوێن کڵاوی بابوردو کەوتوون وتورکخوا ئەوانەی سەر بە ئینگلیزیان بە سیخوڕ زانیوە.

نیشتمانپەروەرەکان کەم بوون و بێ پشتیوان بوون، بەڵام گیانی میللیان ئیجگار بەهێز بووە، زۆربەی ئەهالی و خەڵکی ڕەشۆکی بەمانەوە لکاون. دەستەی قوتابی و مامۆستایانی خوێن گەرم هۆی پەرەسەندنی بیری نیشتمانی و گیانی قەومی کورد بوون لەناو خەڵکدا.

دواتر دێتەسەرباسی شێخ مەحمودو دەورەدانی شێخ بە تورکخواکان و ئەوانەی لەگەڵ ئۆزدەمیر بوون و چۆن پێکەوە ئینگلیزیان لە ڕانیەو دەربەند دەرکردووەو هتد... هەروەها و باسی تورکەکان دەکات چۆن هاتونەتە ڕواندزو ڕۆڵی ئەحمەد تەقی چی بووە لەمەدا . (*)

ڕۆڵی وەك نوێنەری شێخ بۆ لای ئۆزدەمیر

ڕەفیق حیلمی دەڵێ: کە خۆی لە گەڵ ئەحمەد تەقی و فەتاحی ئەمینی عەتار (ژن برای شێخ) بە ناوی حوکمداری کوردەوە چوونەتە لای ئۆزدەمیر سەرەکی لەشکرە بچوکەکەی تورك لە ڕواندز لە ١٩٢٢ لەوێشەوە لە گەڵ فەوزی بەگ و ڕەمزی بەگ (قایمقامی

(*) ئای ڕەفیق حیلمی چیت کردووە بۆ ئەم میللەتە! کوا ئێستا زیندوو ببویتایەتەوەوهەمان هەستی نیشتمانیت لە ناوقوتابخانەو گەنجاندا بڵاوبکردایەتەوە .

(*) ل ٥٤٣ یاداشتی شەش. ل ٥٤٤ هەمان سەرچاوە بڕواننە ل ٥٤٦ بۆ درێژەی باسی ڕۆڵی ئەحمەد تەقی لە چوونی تورك بۆ ڕواندز.

کۆنی تورك) لە کۆیە بۆ گفتوگۆ سەبارەت بە مەسەلەی کورد لەگەڵ گەورەکانی حکومەتی ئەنقەرە چوونەتە تورکیا .

گوایە ئەحمەد تەقی رۆڵێکی گرنگی هەبووە لە چوونی تورك بۆ رواندز لەبەر سەرنەگرتنی کاروبار لەگەڵ ئینگلیزدا. کوردەکانی ئەو ناوە نرخیان نەدابوو بە تەشکیلاتی قەومی و باوەڕیان بە ئینگلیز نەبووە لەبەر پڕوپاگەندەی (تورك و ئیسلامییەت) ئەحمەد تەقی رۆڵی لەوەدا هەبوو کە تورك بڵێ کورد ئینگلیزی ناوێ دەیەوێ لەشکری تورك بچێتە رواندز. دەیانەوێ بچنە لای سمکۆو لە گەڵیدا کۆبوونەوە بکەن ئەو ئەڵێ ئیستا هەل لەبێهێزیی ئێران وەربگرین باشترەو یارمەتی کوردی ئەوێ بدەین. بەهاری ۱۹۲۱ مانگی مایس لەشکری تورك و ئەحمەد تەقی تا شەمدینان دەچن و لەوێ ئەحمەد تەقی دەچێتەوە لای سمکۆ وهتد... (*)

بە گەیشتنی تورك بە رواندز بۆ کاروباری ئەوێ تەشکیلاتێك دەکرێ بە پێی دەستووری کەمالییەکان بەناوی مەجلیسی میللی و ئەحمەد تەقی دەبێتە نائبی مەجلیسی میللی وناوچەی هەریروباتاس-یش دەگرن و دەسەڵاتیان تا (زێبار، عەقرە ، رانیە، دەربەند) تەشەنە دەکات، ئینگلیز دەستدەکەن بە جوڵانەوە بەڵام دەشکێن. شێخ ئەحمەدی بارزان و ئەهالی عەمادییە لە گەڵ کوردەکانی رواندز هاوڕا بوون.

ئۆزدەمیر دەگاتە رواندز، هەموو ئاغا کوردەکان پشتگیریی دەکەن و بڕیاردەدەن بچن دەربەند بگرن. ئینگلیزو بابەکری سەلیم ئاغا لە دەربەند دەرکران. ئینگلیز سەری لێ شێوا نەیدەزانی بۆ کوێ بڕوا، چووە گردە بڵویز ئەمانە ماندووبوون کە دایان بەسەریانداو گشت کەلوپەل و چەکەکانیان کەوتە دەست کوردەکان، بە ژێر سێبەری فڕۆکەوە بە کۆیەدا چوونە هەولێرو بە فڕۆکەش لە سلێمانییەوە رۆیشتن بۆ بەغداو دەنگی گەڕانەوەی شێخ بۆ سلێمانی بڵاوکرایەوە.(*)

لەسەر نوێنەری تورك ئۆزدەمیر لە رانیە دەچێتە دەرێ و بۆ شێخ مەحمودی بەجێ دێڵێ . بەڵام ئینگلیزەکان لەسەر وشەی خۆیان لە کۆیە نەچوونە دەرێ پەلپیان بە شێخ

(*) ل ٥٥٠ گەیشتنی تورك بە رواندز

(*) ل ٥٥٨-٥٥٩ عەباس ئاغا بە (چەپمەن) دەڵێ لە داخی ئێوە تورکمان هێنایە کوردستان

مـەحمود گـرت تورکـەکان لـە روانـدزیش دەربکـات. ئەمـە یـەکێك بـوو لـە هۆیـەکانی رێکنەکەوتنی شێخ مەحمودو ئینگلیز.

شێخ مەحمود چۆن فریودراو راکێشرایە ژێر باڵی ئۆزدەمیرو تورکەوە؟(*)

جێی گومـان نییـە کەشێخ مـەحمود حـەزی کـردووە ببێـت بـە(مـەلیکی کوردسـتان) بێگومان حەزیشی دەکرد خزمـەتی کـورد بکـات، بەڵام هیـوای نـەمابوو بە ئامـانج بگـات. ئۆزدەمیریش لـەم کاتـەدا بـە وەسـتایی لـە گـەڵی جووڵاوەتـەوە هـەر چـەند بـاوەڕی بـە ئۆزدەمیر نەبووە، بەڵام دەترسا ئەو سیاسەتە هۆی دۆڕاندنی هەموو شتێك بێت.

سمکۆ دەچێت بۆ سلێمانی

سمکۆ کـە تورکـەکان هـەڵیان خەڵەتانـدبوو، لـە ژێـرەوە وەکـو مـار پێوەیانـدا بەشـەو هێرشـیان بـردە سـەرو چـەند کەسـێکیان لێ کوشـتن‌و خـۆی‌و برایـەکی گەیشـتنە روانـدز، ئینگلیز زانیبوویان خەریکە لەگەڵ شـێخ مـەحمود رێکبکـەوێت، هەوڵیانـدا بـەینی شێخ‌و تورکەکان تێکبدەن ئەو کاتەی شێخ دوورخرایەوە بۆ هندستان ماڵ‌و مناڵی شێخ چوونە لای سمکۆ بۆ ئێران‌و دەستی باوکانەی بۆ درێژکردن . ئینجا شێخ دەیویسـت کـە سمکۆ مـاڵی وێرانبووبوو خێزانەکـەی لـەناوبرابوو چاکەی بداتـەوە، ئینگلیـز پێیـان خـۆش بـوو سمکۆو شێخ رێکبکەون بەو ئومێدی تـورك بکەنـە دەرەوە. بۆیـە ماوەیانـدا سمکۆ بچێت بۆ سـلێمانی، سمکـۆ ماوەیـەك لـە ئێـران وەك دووەمـین شـای لێهـاتبوو ئـەو لـەناو کـوردا قارەمانێکی میللەیی بوو .

چونی سمکۆ بۆ سلێمانی

سمکۆی سەرەك عەشیرەتی شکاك سەردەمێك لە ئێران بە شـای دووەم لـە قەڵەمـدراوە. تورك خیانەتیان لێکردووەو شەو بـە دزیـەوە چوونەتـە سـەری مـاڵ‌و منـداڵیان تـەفروتونا کردووە، خۆی‌و برایەکی بەسەلامەتی گەیشتوونەتە رواندز. سمکۆ پەیوەندییەکی باشـی

(*) بۆ ئەم باسە بڕوانە ل ٥٦٠و بەرەوژوور لە یادداشـت بـەرگی شەشـەمدا. بۆ درێـژەی باس بڕوانـە هـەمان سەرچاوە ل ٥٧٦-٥٧٧

لەگەڵ شێخ مەحمودا هەبووە. ماڵو منداڵی شێخی بردۆتەلای خۆی کاتێ شێخ دەرکراوە بۆ هندستان بۆیە شێخ بانگی دەکات بۆ سلێمانی ئینگلیز پێی خۆش دەبێت بەڵکو بتوانێت شێخ لە تورك هەڵگێڕێتەوە. ئەهالی سلێمانی و گشت کورد سمکۆ بە قارەمانێکی نەتەوەیی کورد دادەنێن بۆیە شار دەخرۆشێ چاوەڕێی سمکۆ دەکەن بە تایبەتی کوردە نیشتمانپەروەرەکان، بەهیوابوون ببێتە هۆی گۆڕینی سیاسەتی شێخ بەڵکو تای تەرازووی شێخ سەربکەوێت،مستەفا پاشا لە هەموو کەس زیاتر شاد بووە. بەتەما بووە سمکۆ شێخ بەرەو ئامانجی خۆی بەرێتو سیاسەتی ئینگلیز بچێتە سەر، ئاژاوە بگاتە کوردستانی تورکیا بۆ شکاندنی مستەفا کەمال،لە یاداشتەکانیدا رەفیق حیلمی باسی رۆژی گەیشتنی سمکۆ بۆ سلێمانی دەکات بڕوانە دیسان چۆن تابلۆیەکمان لەپەیڤی جوان لەمبارەیەوە پێشکەش دەکات بڕوانە ل٥٧٨ ی یاداشت بەرگی (٦) . ئەمە بۆیە دەنووسینەوە چونکە لەپەخشانە جوانەکانی رەفیق حیلمی‌یە هەروەها باسی کوردە کە خوێنی گەرمی نەتەوایەتی دێتە جۆشوخرۆش لە کاتی رووداوی نەتەوەیی و نیشتمانیی و بەبینینی قارەمانێکی کورد!

رۆژی هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی لە پەخشانێکی رەفیق حیلمی‌دا (*)

رۆژی هاتنی سمکۆ بۆ سلێمانی سەرتاپای سلێمانی بە جارێ لە ماڵ هاتنە دەرەوە، زۆربەی سوارە عەشایەرەکانی دەورو پشت چووبوون بە پیریەوە، شاری سلێمانی وەك بووك رازابۆوە. لەناو ئاهەنگێکی گشتیو زەماوەندێکی میللیو نەتەوەیدا. بەرەو پیرییەکی زۆر شیرینو شاهانەی لێ کرا. شەوێك پێش گەیشتنی ، شاری سلێمانی چەشنی شارە مێروولە وروژا. دەرزیت بهاویشتایە نەئەکەوتە سەر ئەرز، تا رۆژ بۆوە خەو لەچاوی زۆر کەس نەکەوت (*)شتێکی کە سەیربوو ئەوە بوو تورکخواکانیش لە کەیفابوون، بەڵکو ئەوان لە کورد پەروەرەکان زیاتر بە نەشئە بوون ئەوان بە هیوای

(*) لە لاپەڕە ٥٧٩- یاداشت بەرگی شەش

(*) بێگومان خۆی یەکەم کەس بووە نەنوستووە هەمان پەڕەو سەرچاوە- بڕوانە باسی خۆیو قوتابیو فێرکردنی سرود بەو شەوە.

سەرکەوتنی سیاسەتی تورك بوون. رۆژئاوا بوو کە لە مستەفا پاشاوە کاغەزێکم وەرگرت.

رۆڵی لە ئاهەنگی پێشوازیکردن لە سمکۆ دا

مستەفا پاشا لە نامەکەی ئەو ئێوارەیەدا نوسیبووی "هەر بۆئەم شەو سرودێکی میللی جوان رێکبخە وقوتابییەکان فێربکە بێن بۆ ئەوەی کە لە پێشوازی سمکۆدا پێشکەشی بکەن" باوکم دەڵێ" چوومە قوتابخانەی ئەعدادی شەو بوو بە رۆژ، لەبەر ئەوەی بە ئاسانی قوتابییەکان کۆکرانەوە. تا ئەوان کۆبوونەوە سرودێکم ئامادە کرد" رەفیق حیلمی دوو سروودیی هەیە وابزانم ئەم سرودەی باسی دەکات ئەوەیانە کەبەناوی (وەتەن بەجەنەت ناگۆڕینەوە)یە هەروەها دەڵێ" تا نیوەی شەو لەگەڵ دەستەیەك قوتابیی مەشقمانکرد لەسەر سرودەکەو هەموو شتێ جێبەجێ بوو، قوتابییەکان لەخۆشیاندا نەیاندەزانی چی بکەن؟ پێیان عەرزی نەئەگرت. دواتر بۆ سەرخەوێك چوونەتەماڵەوە تا بۆ سبەینێ کە جەژنی کوردبووە و چوون بەپیر پاڵەوانێکی کوردستانەوە ئامادەبن، بەیانی پێش هەتاو کەوتن شاری سلێمانی وردو درشتی، بە پیاوو ژنەوە ڕژاونەتە کۆڵانەکان، قوتابیانی مەکتەبەکان، لەو کۆڵانانەندا کە دەچوون بۆ ماڵی (شێخ مستەفا،[*]کۆڵانەکەی ماڵی شێخ قادری حەفید) لەگەڵ عەسکەرو پۆلیس بەرامبەر بەیەك ریزیان بەستبوو، بۆ راگرتنی خەڵك و رێکخستنیان، زابتە کوردەکان و مامۆستاکان چالاکانە لە هاتوچۆدا بوون، خەڵك تا ئەدەهات زۆر دەبوون و لەو دەشت و کۆڵانەدا جێیان نەدەبۆوە، تەلارو پێش هەیوان و بەر پەنجەرەی خانوەکان و سەربانی مزگەوتی گەورەو دوکان و بازاڕ جمەی دەهات! دێهاتەکانی لادێکانی نزیکی سلێمانی بەجارێ ڕوویانکردبووە ناوشار لە دوای ئەمانەو چاوەڕوانییەکی بێ ئۆقرە، نزیکی نیوەڕۆ ئوتومبێلی شێخ قادر دەرکەوت. خەڵکەکە جارێکی تر خرۆشان و بەیەکدا هاتن . مامۆستا خوێن گەرمەکان و زابتە چوست وچالاکەکان گورج بوونەوەو چوون بۆ لای قوتابیان و عەسکەرەکان، ئیتر بۆ سلاو چاوەڕوانی ئاماژەیەك بوون.

---

[*] لێرەدا جێ بۆ سمکۆ چاککراوە.

ڕیزی قوتابیان بەرامبەر بە ڕیزی عەسکەرەکان وەکو دوو خەتی ڕاستی بە ڕاستە کێشراو وەستابوون چاویان بڕیبووە دەمی زابت و مامۆستاکانیان. لەپڕ ئوتومبێلەکە هاتە پێشەوەو دەرگاکەی کرایەوە، بەتەنیشت شێخ قادرەوە بالای بەرزو قەدی شمشاڵیی سمکۆ دەرکەوت پڵنگی کوردستان لە بەرگی عەسکەریدا بە وێنەی ژەنەڕاڵێك دەهاتە پێشەوە (*).

چاوێکی بەو خەڵکەدا خشاندو بۆ سلاو هەردوو دەستی بەجارێ بڵندکرد ئیتر لەگەڵ هەلهەلەو چەپڵە ڕێزانی ژنان لە لایەکەوەو گوڵباران و دەنگی (بژی بژی) لە لایەکی تریشەوە، گرمەی تۆپ دەستی پێکرد. فرمێسکی شادیی بەری چاوی نیشتمانپەروەرەکانی گرتبوو. بۆ ماوەیەك لە هۆش خۆیان چوون، لە مێژووی ڕۆژە پیرۆزە گرنگەکانی سلێمانیدا لە ڕۆژی گەڕانەوەی شێخ مەحمود لە هیندستان دەچوو. ئەو ڕۆژە دووەم ڕۆژی شادیی شاری سلێمانی بوو پاش ڕۆژی گەڕانەوەی شێخ.

ئەو قوتابیو عەسکەرانەی لە پێشوازیی سمکۆدا وەستابوون چاوەڕێ بوون بە بەردەمیاندا بڕواو بیانپشکنێ، ئینجا سمکۆ بە هەنگاوێکی ڕێك و لەسەرخۆ بەرەو ئەوان جوولایەوە، لەو ساتەدا لەشاهێ لەو شاهانە ئەچوو کە لە بیرو خەیاڵی کوردا ئەژیان. قوتابیان لەگەڵ سرودی بەخێرهاتنا دەستیان کرد بە گوڵباران و عەسکەرو پۆلیس بە تفەنگە بریسکەدارەکانیانەوە لە سلاوا وەستان، وێنەی ئەو ساتەی سمایل خان و دەستە سوارە پڕچەکەکەی شکاك ئەشیا کە بچێتە لاپەڕەکانی مێژووی کوردەوەو سمکۆ هەرچەند خۆی بەرگی عەسکەریی لەبەردابوو بەلام لەگەڵ ئەوەشدا نیشانەی ڕەگەزی کوردایەتی ئەو بەجێگەیەکی بەرزەوە ئەبینرا کە کلاوەکەی سەری بوو ئەو کلاوێکی کوردانەی شکاکی لەسەر نابوو چەند هەورییەك و مشکی بەدەوری ئەم کلاوەدا پێچابۆوە ئەو پیاوانەی لە گەڵیشی بوون بە بەرگی کوردیی شکاکییەوە لە کوردستانی باکوورەوە دیارییەکی بەنرخ بوون واتا دیمەنێکی شیرینی براکانی ژووروویان بۆ هێنابووین. مستەفا پاشا دۆستی دێرینی سمکۆ بە وتارێکی گەرمو بەهێز داستانی دوورو درێژی

(*) بڕواننە ئەم وەسفە بێ هاوتایە وردە کە هیچ خاڵێکی بەجێ نەهێشتووە هەر وەك نەخشەیەکە، تابلۆیەکە، سیناریۆیەکە ئامادەکرابێت بۆ دەرهێنانی فیلم کوا خوا بکا ئەمانە هەمووی بکرانایە بە فیلم.

ئەو بەچکە شێرەی بۆ گێڕانەوە. مێژووی پاڵەوانیی و نیشتمانپەروەریی سمکۆو ئەو کارەساتانەی بۆ هۆنینەوە کە لەم ڕێیەدا بەسەری هاتووە .

ئەو ترسی لەلای تورکەکان دروستکردبوو چونکە مستەفا پاشای دوژمنی خۆیانیان باش ناسیووەو بەخۆڕایی ناوی (نەمرود)یان لێ نەناوە. هەر لەبەر ئەوەش بووە تورکەکان شەو هەڵیانکوتابووە سەر سمکۆ . چونکە مستەفا پاشا چووبووە لای کە ڕووی لە ئێران پێ وەرگێڕێ و بچێتە سەر تورک".

تورکەکان زانیویانە سمکۆ بۆ سەربەخۆیی کورد خەباتی کردووە. کوڕەکەی بەردەدەن و پارەو موڵکی دەدەنەوە دەچێتەوە تورکیا... تورکەکان بە فڕوفێڵ تەفرەی شێخ مەحمودیش و سمکۆش دەدەن، تا بیانخەنە ژێر رکێفی خۆیانەوە.

لێرەدا بڕواننە ل ٦٠٤ی یاداشتی ڕەفیق حیلمی بەرگی شەشەم بۆ نامەی شێخ بۆ ئۆزدەمیر کە چاوەڕێی نامەیانە، تاڕێ و شوێنی پێویستی بۆ دابنێن. هەروەها دەنووسێ سەرۆکایەتی (جەمعیەتی کوردستان) کە کاتێ لە هیندستان بووە دامەزراوە بە شێخ سپێراوەو ئەویش بە شانازییەوە قبووڵی کردووە. پەیمانی داوە لە خزمەت و یارمەتی دریغی نەکات.

بەشی دووەم

قۆناغی چوارەم

رەفیق حیلمی نوێنەری شێخ مەحمود لە ئەنقەرە

باوکم ئەمجارە رۆڵێکی تازە وەردەگرێت لە خەباتی سیاسیدا بە ئاواتی سەربەخۆیی گەل و نیشتمانەکەی لە سەردەمی حوکمدارێتی دووەمی شێخ مەحمودا، کە پاش تاقیکردنەوەی دڵسۆزیی و ڕاستی و چالاکی و ئامادەیی خۆی (شێخ مەحمود و سمکۆی شکاك) بڕیاردەدەن رەفیق حیلمی وەك نوێنەری شێخ مەحمود لەگەڵ دوو ئەندامی تر بچێت بۆ رواندز بۆ لای ئۆزدەمیرو ئینجا بە پێی هەڵسوکەوتی ئینگلیزو وەڵامدانەوەی نوێنەرەکانی بۆ لای ئینگلیز، بگەڕێنەوە سلێمانی یان راستەوخۆ لەوێوە بچن بۆ ئەنقەرە بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ کەمال ئەتاتورك، سەبارەت بەو پەیمانانەی کە لەرێی نامەکانی ئۆزدەمیرەوە داویانە، (ئەگەر شێخ مەحمود دەست لە ئینگلیز بەربدات و دەریانبکات و ببێتە دۆستی تورك، تورك پاش شەڕی یونان و گەڕانەوە بۆ موسڵ، حکومەتی سەربەخۆ بۆ کورد دائەمەزرێنێت و خۆی وەك خدێوی حوکم دەکات و بە ویراسی بۆ وەچەکانیشی دەمێنێتەوە) هەرچەند بڕوای بە هیچ لایەك نییە نەئینگلیزو نە تورك بەڵام ناچارە لایەك بگرێت ، دوو هەیئەت دەنێرێت هەریەکە بۆ لایەك تابزانێت هەریەکە بەڕاستی بەتەمای چی‌یەو چی بۆ کورد دەکات؟بالێیگەڕێین رەفیق حیلمی ئەمەمان بۆ باس بکات لە یاداشتی بەرگی حەوتەدا [*].

گفتوگۆی نهێنی پاش نیوەشەو لەگەڵ شێخ مەحمودو سمکۆ

رەفیق حیلمی لێرەشدا راگوزەریانە ئاماژەیەك دەدات بەژیانی خۆی و خێزانەکەی ، ئەویش دیسان بۆ دروستکردنی دیمەنێکی نوێی سیاسی، کە پەیوەندیی بە شێخ و بەجێ هێنانی کارەکانیەوە هەیە ئەمجارە وەك نوێنەری شێخ لە دەرەوەی وڵات. دەڵێت زستان بووەو خۆی و خێزانێکی سێ کەسیی (ناشڵێ ئەو سیانە کێ بوون، وا دیارە خۆی و هاوسەرو خوشکی بوون چونکە لەو ساڵەدا کە ئەو باسی دەکات هێشتا منداڵی

---

[*] بۆ درێژەی باسی سەفەری رەفیق حیلمی لە رواندزەوە بۆ ئەنقەرە بڕواننە یاداشت- بەرگی (٧) و بڕواننە کتێبی "پەخشانی کوردیی" مامۆستا عەبدولرەزاق بیمار

نەبووە) لە خانوویەکی بچکۆلەی دوو نهۆمیدا بوون، خاوەنەکەی سالحی وەستا بستە (سالحی چایچی یان پێ وتووە).

دەلێ لەو کاتەدا خەلك شەوان زوو دەگەڕاونەوە بۆ مالەوە بێگومان نەك هەرلەبەر بارودۆخی شارەکە بەلکو لەبەرئەوەیش کە کارەبا نەبووەو شەقامو کۆلان تاریك بووە. خۆشی دیارە لەبەر ساردو سەرمای زستان کەمێ هەلامەتی بووەو نەچۆتە دەرێ .لە ژوورە بچکۆلە قوڕینەکەیدا دانیشتووە لەبەر چرادا کتێبێکی خوێندۆتەوە، تازە ژنی هێناوەو هێشتا منالیان نەبووە، ژنەکەی ئەو کاتە نووستووە، تاقە خوشکەکەشی ، لە ژوورەکەی تردا نووستووە دەرگاکەی لەناو ژوورەکەی خۆیاندا بووە. رەفیق حیلمی هەستاوە بەبێ دەنگیی چۆتە حەوشە، هەورێکی رەش دونیای کردووە بە شەوە زەنگ نمەی باران بووە. لەبەر کشوماتی دەرزیت بهاویشتایە گوێت لێ دەبوو دەچێتەوە ژوورێ و کتێبەکە دەگرێتەوە بەدەستەوە، کە لە مالەکەی تەنیشتیانەوە بە دەنگێکی ئەسپایی بانگی دەکەن دەنگەکە دەناسێتەوە، ژنەکەی خورشید بەگی قۆلچی گومرگ بووە کە خورشید زوو کۆچی دوایی کردووە. ژنەکەیو چەند منالێکی لە خانووەکەی تەنیشتی مالی ئێمەدا بوون دیوارێکی قوڕ جیایکردونەتەوە، لەو دەنگە دایکم خەبەری دەبێتەوە بۆیە پێی وتووە زووکە بزانە مالی خورشید بەگ بەم شەوە چیان لێ قەوماوە؟ ئەویش خێرا دەچێتە دەرێو زوو دەگەڕێتەوە. بەلام بە شلەژاویی بەرەنگی بزڕکاوو هەناسەی سوارەوە باوکم دەلێت لێم پرسی ویستم بیهێنمەوە زمان،ئیتر لەوکاتەدا لە دەرگا دەدەن دایکم ئەو وەختە هاتۆتەوە زمان [*] و دەستی بردووە بۆ دەمی رەفیق حیلمی وتێیدەگەیەنێت وەلامیان نەداتەوە چونکە مالی خورشید بەگ پێیان وتوون مالی رەفیق حیلمی لەم گەڕەکە نەماون و چەند رۆژێکە گواستویانەتەوە. باوکم وتویەتی لەبەرچی؟ دایکم وەلامی داوەتەوە: ئەی سێ تفەنگچی بەمشەوە تۆیان بۆچی‌یە؟ بەڕاستی دۆخەکە وابووە ئینسان بترسێ بەلام باوکم ماوەی لێکدانەوەی نەبووە، جارێکی تر لە دەرگا دراوەتەوە. بەدەم دەرگا لێدانەکەوە (وسوو ئاغا) بانگی کردووە رەفیق ئەفەنی !منم وسووی خزمەتکارت شێخ مەحمود داوات ئەکا، ئیتر باوکم چووە

---

[*] بڕوانە چۆن وا بە وردی هیچی نەهێشتووە باسی نەکات هەر وەك بە ئومێدی ئەوەی ئەم تابلۆیانە بکرێن بە فیلم یان هەرکارێکی تر.

دەرگاکەی لێ کردۆتەوە. وسوو دوو تفەنگچیشی لە گەڵ بووە، وتویەتی فەرموو (مەلیك) داواتدەکات.باوکم گەڕاوەتەوە بۆ پاڵتۆو چرا دەستیەکەی و دەمانچەکەی بەبێ کیف خستۆتە گیرفانی. پورم لەخەو هەستاوە، کاتژمێر بەرەو دوانزەی شەو چووە، پورم و دایکم کەوتوونەتە گومانەوە بۆچی بەو نیوەشەوە بۆ لای شێخ مەحمود بچێت؟! باوکم دڵنیایان دەکاتەوەو دەگەڕێتەوە بۆلای وسوو.

مەلیك لە تەنیشت خانوە تازەکەی ئەو رۆژەی میرزا تۆفیق-ەوە لە خانووی میرزا فەتاحی بەرامبەر ماڵی حاجی ئەمینی کاکە حەمە دانیشتووە کە رەفیق حیلمی گەیشتۆتە ماڵی مەلیك گەلێ لە پیاوە چەکدارە تایبەتەکانی شێخ سەرقاڵی ئێشکگرتن بوون. تفەنگچی یەکی زۆرو عەشایەریش بەچەند جێ وەستاون یا دانیشتوون و هەندێکیشیان لە ئاستی خۆیانەوە خەو بەلایدا بردوون. بەو جۆرە تا بەردەمی ژووری مەلیك مەحمود تفەنگچی وەستاون بەناو ئەوانەدا تێپەڕیوەو بە ڕاڕەوێکدا چۆتە سەرێ، لەبەردەمی ژوورەکەی مەلیکدا وسوو ئاغا لە دەرەوە بانگیکردووە "قوربان رەفیقە ئەفەنی حازرە" لەتیفی کوڕی شێخ دەڵێت: فەرمو بابێتە ژوورەوە لەو کاتەدا ئەم کوڕەی شێخ مەحمود حەوت هەشت ساڵ بووە بەڵام وریاو قسەزل و بەکاربووە چووە بەپیر رەفیق حیلمیەوەو پێکەوە چوونەتە ژوورێ سمکۆ لەلای راستی شێخ مەحموودەوەو تایەری ئەمین ئەفەنی بەو بەرەوە، بەرامبەر بە شێخ دانیشتوون.باوکم دەڵێ "سەلامم کرد وابزانم وەلامیان نەدامەوە، بۆ دانیشتنیش خولقیان نەکردم بەپێوە مامەوە". ئەمە رەسم و عادەتی شێخ نەبوو ئەو هەمیشە رێزی لە هەموو میوانێك ناوەو لەبەر مناڵێك هەستاوە بەردەوامیش بەچاوێکی تایبەتی سەیری باوکمی کردووە و دڵی لەخەڵکی تر زیاتر ڕاگرتووە، تەنانەت لەهەندێ کەم و کورتیشی بوردووە. بۆ ئەو لێبووردەیەی شێخ-یش باوکم وێنەیەك دەدات کە ئێواران وەك هەمووڵاوێکی ئەو زەمانە کاتەکەی بەخواردنەوە و رابواردنەوە بردۆتە سەر، شێخ ئەمەی زانیوە بەڵام هیچ جارێك ڕووی لێ گرژ نەکردووە. هەندێجار کەچۆتە لای بۆنی دەمی کردووە بەڵام هەر گاڵتەی خۆیکردووە لەگەڵی و جارجاریش چوارینەکانی (خەیام) و شیعری (حافظ)ی بۆ خوێندۆتەوە.ئەگەرچی ئەو شەوە باوکم لەبەر هەڵامەت هیچی نەخواردۆتەوە بەڵام شێخ

بۆنی دەمی نەکردووە، ڕووی ترش و گرژ شتێکی لە دڵا بووە. باوکم لەیاداشتەکانیدا سەبارەت بەمە دەڵێت"ئەبوو راوەستم تا ئەوشتەی دڵی دەربخات".

لەپڕ ڕووی تێکردووەو لێی پرسیوە: لەکوێ بووی؟ ئەمیش وتویەتی لە ماڵەوە، وسوو ئاغا لەو دیو دەرگاکەوە هاتۆتە وەلاّم وتویەتی: قوربان بەسەری تۆ لە ماڵەوە بوو.مەلیك فەرموویەتی کە وای بیستووە ئەمشەو کۆبوونەوەیەکیان بە دەستەوە بووە، ڕەفیق حیلمی وتویەتی: یەعنی چی؟ فەرموویەتی، خۆت دەیزانی و نەیهێشتووە وەلاّم بداتەوە هەروەها وتویەتی تا ئێستا یەك مستەفا پاشا هەبوو لەمەودوا هەموو لێم بوون بە مستەفا پاشا! ئیتر لە وزەما نەماو ناتوانم لەمەزیاتر چاوتان لێ بپۆشم، ئەبێ یا ئێوەبن یا من! چیتان لەمن داوەو ئەتانەوێ چی بکەن؟ ماوەی باوکمی نەداوە هیچ بڵێ، جارجاریش دەنگی بەرز کردۆتەوەو بە هەڕەشەوە وتویەتی: بڵێ بزانم! ئەتانەوێ چی بکەن؟ بەتەمای چین؟ من بە خائن و بە دوژمنی کورد دائەنێن و ئێوە کوردن بۆ کوردستان هەوڵ ئەدەن! وانیە؟ ئێوە کوردستان دروستئەکەن یا ئینگلیز بۆتان دروستئەکات؟ مستەفا پاشای دۆستی ئینگلیزەکان بۆچی دەنگی نیەو کوردستان بە ئینگلیز دروست ناکات؟ لێرەدا دیسان ڕەفیق حیلمی تەکاندەدات قسە بکات بەلاّم ماوەی نادات و دەڵێت: بڕۆن لەبەر چاوم ، هەستن بچن بۆ کەرکووك بۆ بەغدا لەوێ لەگەڵ مستەفا پاشا داوا لە ئینگلیز بکەن و کوردستانی پێ دامەزرێنن!

ڕەفیق حیلمی دەڵێ من لەم قسانە سەرم سووڕمابوو دەمم بووبوو بە تەڵەی تەقیو.کاری ڕاستبێ (سمکۆ) فریام کەوت ڕووی کردە شێخ و وتی" ماوەی نادەی؟ با ئەویش قسەیەك بکات و وەلاّمت بداتەوە" ئەمە دەبێتە هەل بۆ ڕەفیق حیلمی و گوڕدەداتە بەرخۆی و دەست دەکات بەقسەو دەڵێ" قوربان ئەگەر ڕاستتان ئەوێ لەم بەزمە حاڵی نەبووم، هیچ تێ نەگەیشتم. ئینکاری ئەوە ناکەم کوردم و ئامانجی بەردەوامم سەربەخۆیی کوردستانە بەلاّم خۆشت ئەیزانی کە شوێن کەس نەکەوتووم و ناکەوم. نە ئۆزدەمیر ئەناسم و نەپیاوی مستەفا پاشام، ڕاستەکە (جەمعیەتی کوردستان) هاتە ناو ناوان و بووم بە ئەندام تیایدا بەلاّم ولاّخ نەبووم کە ڕەشمەکەم بەدەستی خەڵکەوە بێ. من تەنیا کۆیلەی ئەو کەسەم کە کورد بێ و بۆ کورد تێبکۆشێ. پاشای من و تاجی سەری من ئەوەیە کە کورد بێ و تۆشم بۆیە خۆشدەوێ کوردی و لەو باوەڕەدام بۆ کورد

تێدەکۆشی. ئەگەر تۆ من بە کورد دائەنێی و لەبەر ئەوە لێم بەگومانی جێی شانازیە بۆم دەرمبکەیت و لەم شارە بچمە دەرەوە."(*) رەفیق حیلمی هێشتا لەقسەکردن نەبۆتەوە کە سمکۆ هەڵدەستێتە سەرپێ و ڕوو دەکاتە شێخ مەحمودو دەڵێ "عەرزم کردبووی کە لەو رۆژەوە چاوم بە رەفیق کەوتووە تێگەیشتوم کوردێکی بێ غەش و جێی باوەڕە" (*) شێخ مەحمودیش هەڵدەستێ و " رەفیق حیلمی ماچ دەکات و دەڵێ وائەزانی بەڕاستم بوو؟ بە گۆڕی (کاك ئەحمەد) سووعبەتم لەگەڵدا دەکردی " ئینجا دەستی دەگرێت و دەیخاتە نێوانی خۆی و سمکۆوە. باوکم لەدرێژەی باسەکەدا دەڵێ "ژوورەکە گەرم بوو ئەگەر چی زستانیش بوو، هێندە ماندوو بووم عارەق بە ناوچەوانمدا دەهاتە خوارەوە پیاڵە چایان بۆ هێنام خواردمەوە".

مەبەستی شێخ مەحمودو سمکۆلە گفتوگۆ نهێنییەکە

تابلۆیەکی تری رەفیق حیلمی، دیمەنێکی تری ئەم فیلمە مێژووییە کە بەم پەخشانە جوانە نووسیویێتیەوەو چاوەڕێی دەرهێنەرێکی هونەرمەندە بینوێنێ، بە جیهاندا بلاویبکاتەوە، بلێ کوردیش نەتەوەیەکی هەڵکەوتوو شکۆداربووەو مێژووی هەیەو دەوڵەت و حوکمداری هەبووە تەنانەت خاوەنی مەلیکیش بووە. هەر لە دێر زەمانەوە، ئەوە مەلیکە مادەکان و زەندی و ئەوە سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەوە میرە بەدرخانەکانیەکان و ئەوەش حوکمدارو میرەکانی بابان و موکریان و لوڕو هتد... کە لە ژمارە نایەن بابیینەوە سەر ناوەرۆکی ئەم هەموو گفتوگۆیەی شێخ مەحمودو مەبەستی ئەو لە بانگکردنی رەفیق حیلمی بەو نیوەشەوەو دانیشتنی لەگەڵ سمکۆ کە میوانی بووە لە سلێمانی

باوکم سەبارەت بەمە دەڵێت" وەك عادەت و تەقالیدی شێخ پاش چاو شەکراو و قاوەی تاڵ خواردنەوەو هەندێ سوعبەت و گاڵتە و چاك و چۆنی لەگەڵ سمکۆدا شێخ فەرموویەتی : رەفیق! ئەبێ سوێندم بۆ بخۆی کە گفتوگۆی ئەم شەوەمان نهێنی بێ و نەچێتە دەرەوە." ئەویش دەڵێ هەر ئەو فەرمایشە بەسە کە باسی ئەو شەوە نەگاتەوە

(*) بزانن کوردایەتی رەفیق حیلمی گەیشتۆتە چ رادەیەك ل ٦٣٢ یادداشت (٦) .

(*) ل ٦٣٣ هەمان سەرچاوە بڕوانە هەمان سەرچاوەو لاپەڕە

دەم کەس. بەڵام شێخ بە تایەر ئەفەنی دەڵێت بچێتە ئەودیوو بۆلای میوانەکانی ئەودیوو .بۆ سبەینێ باوکم دەزانێ کە ئەوانە فەوزی بەگ تورك و هاوڕێکانی بوون. دوای ئەوە فایلێك دەداتە دەستی رەفیق حیلمی کەپڕە لە کاغەزو نامە، دەڵێ بیخوێنەوە. هەمووی بە تورکی بوون نامەی نێوان سلێمانی و رواندز واتا بەینی ئۆزدەمیرو شێخ بوون. سەیری نامەکان دەکات جیایاندەکاتەوە ئەوانەی بە گرنگی زانیون بۆ خوێندنەوە، لەناو پاکەتێکیشدا بە تایبەتی پێچراونەتەوە نامەیان دەربارەی شێخ لە ئۆزدەمیرەوە بۆ هەندێ لەگەورەکانی تورك یان لەوانەوە بۆ ئۆزدەمیر تیادابووەو تاقە نامەیەکی (مەلیك فەیسەڵ)یش هەر بە تورکی و بۆ شێخ خۆی.

لای باوکم گرنگترینیان پاش نامەکەی مەلیکی عیراق مەزبەتەی سەرکردە کوردەکان و وەڵامەکەی ئۆزدەمیر بووە. چونکە تا ئەو کاتە ئەویش وەك هەموو خەڵکی سلێمانی لە لایەن ئەو مەزبەتەیەوە مەرجەکانی رێکەوتنی نەزانیوە، ئەو شەوە چۆتە بنج و بناوانی مەسەلەکەوە. پاش ئەمە باسی ئەو کۆبوونەوەیە دەکات کە شێخ لەگەڵ سەرەك عەشیرەتەکاندا ئەنجامیداوە بۆ ئەوەی ئەو مەزبەتەیەی بۆ مۆربکەن کە بە ناونیشانی (رەئیسی هەیئەتی تەمسیلیەی کوردستانی جنوبی)یە تا بتوانێ بە ناوی کوردەوە لەگەڵ ئۆزدەمیر بکەوێتە گفتوگۆی سیاسی و دانانی ئەو مەرجانە کە لەوانەیە ببێتە بنەمای دۆستایەتی کوردو تورك و هۆی رێکەوتنی ئەم دوو نەتەوەیە بەکجاریی. ئەم مەزبەتەیە (٢٦) سەرۆك عەشیرەت مۆریکردووە بۆ ناوەکان بڕواننە یاداشتی ل (٦٣٦-٦٣٧) و بۆ رێکەوتنەکە و نوێنەری شێخ مەحمود بڕواننە یاداشتی (٧).

رەفیق حیلمی دەڵێ "شێخ دەیویست سوێندی بۆ بخۆم کەس بە گفتوگۆکەمان نەزانێ پێم وت ئەگەر باوەڕت هەیە کە ئینسانێکی ڕاستم و خاوەن شەرەفم پێی ناوێ سوێند بخۆم ئەگەر بەبێ شەرەفم بزانی نرخی سوێندم ئەبێ چی بێ؟" شێخ دەوەستێ بەڵام سمکۆ دێتە جواب دەڵێ "تکام وایە باوەڕ بە رەفیق بکەی" ئینجا شێخ بە دوورو درێژیی باسی فیداکاریی خۆی دەکات کە لە ڕێی کوردایەتیدا نواندویەتی و ئەو کارەساتانەی بۆ

گێڕاونەتەوە لەم ڕووەوە بەسەری هاتووە [*]. باسی چوونی بۆ بەغدا دەکات پێش ڕۆیشتنی ئینگلیزو ئەو پەیمانەی مەندووبی سامی و مەلیك فەیسەڵ دەیدەنێ کە حکومەتێکی کوردیی دابمەزرێنێ. بەڵام لەو ڕۆژەوە هیچیان دیارنەبووەو شێخ لە مەبەستیان نەگەیشتووە، هەر داوایان لێ کردووە تورکەکان لە سنووری عیراق بکاتە دەرەوە شێخ وتویەتی تا ئەمان یارمەتی پێویستی نەدەن بەتەما نیە خۆیان بە خۆڕایی بۆ بخاتە ئاگرەوە، تورك بە ئاسانی دەرناکرێن و ئەگەر نەیتوانی دەریانبکات کێ فریای کورد دەکەوێ؟[*]شێخ داوای بۆچوونی ڕەفیق حیلمی دەکات لەسەر ئەم مەسەلەیە. ئەویش دەڵێ ئەم قسانەی شێخ بە جێ بوون و هەر گوێی لێگرتوون، هەرچەند گومانیشی هەبووە لە ڕاستی ئینگلیز. ئینجادەڵێت شێخ چی وتووە جوان و بەجێیە، بێ ئەوەی ئینگلیز پەیمانی خۆیان لە بابەت ئامانجی کوردەوە بەجێ بهێنن بەگژ تورکدا چوون لەبەرژەوەندی شێخ و کورد نابێت. لە گەڵ ئینگلیز تا بتوانن و سەربگرێت لەسەر بناغەی ڕاست ڕێککەوتن بۆ شێخ جوانترەو بۆ کورد بەکەڵکترە. پێشی وتووە کە لە بەینی تورك و ئینگلیزدایە، هەریەکە دەیەوێ بەلای خۆیدا بیبات. بەڵام نابێ فریو بخوات، دەبێ بەوردی مەسەلەکە بیخاتە سەر سەنگی مەحەك و وانە لە ڕابوردوو وەربگرێت و لە مێژوودا ڕەوشتی سیاسی دەوڵەتەکان بزانێ و بە تایبەتی بزانێت ئامانجی خۆی چییەو ئەیەوێ چی بکات و بزانێ ئەوان بارودۆخیان چی‌یە؟ بەرامبەر ئەو

---

[*] یاداشت ٧ ل ٥٩ – ئەمانە بۆیە دەنووسین تا بزانن تا چ ڕادەیەك شێخ مەحمودو سمکۆش متمانەیان بە ڕەفیق حیلمی کردووە و بەشداریکردووە لە بیروڕای سیاسی و لە ڕێکخستنی نەخشەیەك کە لەسەری بڕۆن لەگەڵ ئینگلیزو تورك بۆ گەیاندنی نەتەوەی کورد بە ئامانجی سەربەخۆیی و لە دەستنەدانی هەل.

[*] ئەمە بۆ وەڵامی ئەوانە باشە کە لە خۆڕایی دەکەونە ڕەخنە گرتن لە شێخ مەحمود گوایە ئاگای لە کاروبارو سەردەم نەبووە نەیزانیوە هەل لەکیس نەدات. نەیزانیوە چۆن هەڵسوکەوت بکات هتد... شێخ ئەوەتا هەموو بارەکانی لێکداوەتەوەو ئاڵوگۆڕی کردووە بەڵام لە نێوان دوو ئاگردا بووە ئینگلیز (بەریتانیای عوزما) و سیاسەتی و ئیستعمارو بەرژەوەندییەکانی و تورکیاو دوژمنایەتی لەگەڵ کوردو مەسەلەی موسڵ و هتد... و بێ دەسەڵاتی کورد بۆ بەرەنگاربوونەوەی دوو دەوڵەتی گەورە کە چەکو سوپای بە هێزو زۆریان بووەو نەبوونی پشتیوانی بۆ کوردو شێخ. هۆکاربوون ئەوانەی خۆیان لەو سەردەمەدا هەر لە دایك نەبوون ئێستا دادەنیشن و توانج دەگرنە ئەوانەی ئەو کاتە لەناو ئاگری جەنگدابوون و چەندجار چوونەتە جەنگەوەو بریندار کراون و گیراون و دادگاییکراون و حوکمی ئیعدام دراون و نەفی کراون بۆ هیندستان و هتد... خەڵك بە پێوەری ئێستا کاروباری ئەو سەردەمە دەپێون. ڕاستە وتویانە: "ئێر ئاگای لە برسی نی‌یە"

ئامانجەی بەڕاستی بەرژەوەندیی تورك‌و سیاسیەتی حکومەتەکەیان لەگەڵ ئامانجی کورد ڕێك ناکەوێت، چونکە حکومەتی تورك سەربازەکانی لەشکری لە سیاسیەکانی زیاتر کار دەبەن بەڕێوە، بۆیە وڵات بە دیموکراسی‌و سیاسەت ئیدارە ناکات‌و نایەوێت پیاو خەیاڵی حکومەتی سەربەخۆی ببێت لە وڵاتەکەدا هەڵکەوێت.ئەوهەردەم هەوڵدەدات ئەمانە بفەوتێن، بەریتانیا سیاسەتی ئەویێ شەڕنا لەبەر ئابووری وڵاتەکەی، هەر بۆ پاراستنی سوودی ئابووری‌و بازرگانی شەڕ دەکات‌و کە ئەمری بۆ هاتە دیی حکومەتی وڵاتی داگیرکراو دەداتە دەست خۆیان تا مەسرەفیان نەکات [*]بۆیە باوکم بەشێخ دەڵێت: "ناتوانیت لەگەڵ تورك ڕێکبکەویت‌و ڕێککەوتنی وا بناغەی ڕاست نیە" . شێخ دەڵێت "ڕاست ئەکەی منیش جارێ بڕیارمنەداوە لە گەڵیان ڕێکبکەوم، ساردیی ئینگلیز وایلێکردووم کە تورکەکان لە خۆم نەسەڵمێنمەوە" وەك ڕەفیق حیلمی دەڵێ ئەو شەوە لەم بابەتەوە لە بەینی خۆی‌و شێخ‌و سمکۆدا زۆر گفتوگۆ کراوە، لەئەنجامدا شێخ هاتۆتە سەر ئەو باوەڕەی تەقەلا بدات ئینگلیزەکان بخاتە سەر بیری بەجێ هێنانی پەیمانەکەیان‌و تێیان بگەیەنێ کە دامەزراندنی حکومەتی کوردو سنووری کوردستان دەبێت پێش هەموو شتێك بێت.

باوکم نوسیوویەتی کە شێخ ویستویەتی بڕوای پێ بکەم ئەگەر ئینگلیز مەبەستی بێ ئامانجی شێخ وەك سەرەوە جێبەجێ بکات ئامادەیە خۆی بەختبکات لە ڕێی سنووری ئەم وڵاتەوە هەوڵدەدات خاکی کوردستان پاك بکاتەوە لە تورك.

کاتێ شێخ فایەلی ئەو نامانەی لەگەڵ تورك ئاڵوگۆڕکراون دەیداتە دەست ڕەفیق حیلمی، ئەویش دەیانخوێنێتەوەو دوا نامەی ناخاتەوە ناو فایلەکە چونکە شێخ دەڵێ ئەو نامەیە لەگەڵ دەستەیەکی تر کاغەزدا لەگەڵ هەیئەتی کورد بدەبە (ئەنقەرە) دواتر ئەمە درا بە گەورە بەرپرسانی حکومەتی تورك. باوکم خۆی یەکێك بوو لە ئەندامانی ئەو هەیئەتە کە چوو بۆ ئەنقەرە بۆ موزاکەرە لە گەڵ حکومەتی تورکدا، ناوەڕۆکی ئەو نامەیە نرخێکی سیاسی زۆر گرنگی هەبوو بۆ دوارۆژی کورد، بە تایبەتی لە شەقامی ژیانی شێخ مەحموودا.

---

[*] ل ٦٣ یاداشت بەرگی حەوت .

١. به پێی ئەو نامەیە ئۆزدەمیر چەند نامەیەکی ناردووە بۆ (مستەفا کەمال)و حکومەتەکەی هێناوەتە سەر بڕیاردان بۆ دامەزراندنی خودموختارییەکی کوردیی لە کوردستانی عیراقدا لەژێر چاودێری حکومەتی تورك‌و والی‌یەکی سەربەخۆدا وەك خدێویی ئەم ئیمتیازەش بدرێت بە شێخ‌و نەوەی نێرینەی پشتاو پشتی .

٢. ئۆزدەمیر وتویەتی لەشکرێکی گەورە ئامادەیە پەلاماری موسڵ بدات ئەگەر پەیمانی لۆزان بێ شەڕ موسڵیان نەداتێ.

٣. ئۆزدەمیر بە زمانی لووس داوا لە شێخ دەکات هەیئەتێ لە کورد کە متمانەی پێیان بێت بینێرێتە ئەنقەرە [*] بۆ راستی پەیمانەکە و بۆ گفتوگۆ لە بابەت رێی‌و شوێنێ کە حکومەتی ئەنقەرە دایدەنێ بۆ دامەزراندنی ئەو خودموختاریەتەی کوردو پەیمانی نێوان هەردوو لا، گوایە لەوێ زۆر بە پەرۆشەوە چاوەڕێی ئەم هەیئەتەن.

پاش گفتوگۆی دوورو درێژ لەسەر ئەمە رەفیق حیلمی دەڵێ: بڕیارماندا کە شێخ بۆ راگرتنی دۆستایەتی لەنێوان خۆی‌و ئینگلیزدا هەوڵ بدا ئەو هەیئەتەی ئۆزدەمیر داوایکردووە بینێرێتە تورکیاو هەیئەتێکیش بنێرێتە کەرکووك‌و بەغدا، تا لە مەبەست‌و بیری تەواوی ئینگلیز بگات. هەیئەتەکەی ئەنقەرە لە پێشەوە بچێتە رواندز لەگەڵ ئۆزدەمیر گفتوگۆ بکات، ئینجا بە ئەمری شێخ بڕوات بۆ ئەنقەرە.باوکم دەڵێت" مەبەستمان لەمە ئەوەبوو ئینگلیز وریا بکەینەوە کە موستەعدین دەست بۆ تورك درێژ بکەین تا نەرم بن لەگەڵ هەیئەتەکەی لای خۆیان‌و وا بکەن هەیئەتەکەی لای ئۆزدەمیر بگەڕێنەوە".

چونی بۆ ئەنقەرە

باوکم زۆر بە وردی رۆژ بە رۆژ چی بینیوە لە هەموو لایەکەوە لە دەفتەردا نووسیویەتیەوەو بۆ خستوینەتە سەر لاپەڕەکانی بەرگی حەوتەمی یاداشتەکانی، بەڵام بە داخەوە ئەمەی تەواو نەکردووە. لە ناوەڕاستی سەفەری گەڕانەوەیدا لە ئەستەمبووڵەوە بۆ سلێمانی [*] وەستاوە تا ئێستا هەر چەند گەڕاوین لەناو شتەکانیدا

---

[*] ل ٦٥ یاداشتی (٧) ئەو هەیئەتەی کە شێخ داوای لە رەفیق حیلمی کردووە ببێتە ئەندامی (واتە لەوانە بووە کە متمانەی پێ کردوون‌و بۆ ئەم مەبەستەی سەرەوە چۆتە ئەنقەرە) .

[*] ئەم باسە بە دوورو درێژی لە یاداشتی رەفیق حیلمی بەرگی حەوتەمدا ل ٦٦٠ تا کۆتایی بخوێنەوە.

هیچ دەفتەرێکی وامان نەبینیوە کە باسی کۆتایی ئەم سەفەرە بکات. هەروەها هیچمان بەرچاو نەکەوتووە کە بتوانین بەکاری بهێنین، هیچ نەبێت بۆ نووسینەوەی کەمێکی تر لە یاداشتەکانی، لەلایەك نووسیویەتی بەتەما بووە (١٨) بەرگ یاداشت بنووسێتەوە، ئایا ئەوانەش لەو سێ سندوقەدا بوون کە کاك جەمال بابان لەسەر زاری کاك فایەق هوشیارەوە وتبووی لە ماڵی خەزووری رەفیق حیلمی بوون و کاك فایەق و مەحمود خەفاف بردویانەو سوتاندوویانن. گوایە نووسراوەکانی پارتی هیوا بوون ئەو کاتەی رەفیق حیلمی سەرۆکی باڵای بووە؟!

بڕوانە پەخشانەکەی مامۆستا عەبەورەزاق بیمار لە کتێبی(پەخشانی کوردی)دا کە باسی ئەم پەخشانەی باوکمی کردووە. وەك نموونەیەك بۆ پەخشانی زانستیانەو جوانی گەشت و گەڕان داینـاوە. بزانە چۆن هیچی نەهێشتووە باسی نەکردبێت سەبارەت بەو سەفەرەی بۆ ئەنقەرە . ئاووهەواو دیمەنی سروشتی بێ هاوتاو کەسێتی و کەسایەتی هەر کەسەی لەگەڵی بوون یا بینونی تەنانەت جل و بەرگ و کەلوپەل و خواردن و کردن و هەڵسوکەوت و پلەی شارستانییەتیان لە هەر شارەو وڵاتەو شێوەی رابواردنیان لەهەر لایەك، میوانخانەو چێشتخانەو هۆی گواستنەوەو رێگەوبان و وەرزو سەرماو باران و تۆف لە هەندێك جێگەو ئاوو هەواو دیمەنی جوان لە هەندێك شوێنی تردا بڕوانە باسی پەڕینەوەیان لە زینوی شێخ و ساردو سەرماو قوڕو چڵپاوو بەفرو رێگەی سەخت ! بڕوانە چۆن لە گشت شتێك ورد بۆتەوە تەنانەت چۆن ئاوو گۆشتیان لە کاسەدا لێناوەو بە چەندیان فرۆشتووە هەروەها نرخی هەموو شتێك. بڕوانە وەسفی منداڵی هەژارو بێ غیرەتیی ئەوانەی بەکاریان هێناون! وەسفی لێقەوماوی جەنگەکان و ئابووریان و برسێتی وهەژارییان ... بڕوانە چۆن فرمێسکی بۆ ئەمانە ڕشتووە بە درێژایی ئەو ناوچە لێقەوماوانە، ئەوانە کوردو ئەرمەنی بوون بڕوانە باسی چایخانەکان لە گەلێك جێگە کە وەك حەمامی ژنان بووە جێگەی دانیشتن نەبووە پەڕپووت و بێ کەلوپەل بووە باسی هەندێك شاری وەك تەورێزو میوانخانەکانی و وەسفی دەعوەتی شابەندەری رووس بۆیان و هتد... بڕوانە وەسفی شاری ئەنقەرە پایتەختی ئەتاتورك چەند چۆڵ و هۆڵ و بێ دەنگ بووە. بە پێچەوانەی شاری تەورێزە... ئەمە بەڕاستی دەشێت بکرێتە فیلمێکی مێژوویی لە گەڵ وەسفی گەڕانەوەی شێخ و سمکۆدا...

ڕێگەی سەفەرەکەی وەك نوێنەری شێخ مەحمود بۆ ئەنقەرە

سێ ڕۆژ پاش موزاکەرەو ئەو هەموو گفتوگۆیە لەگەڵ شێخ مەحمودا بە حزووری سمکۆ ، لە ٢١ شوباتی ١٩٢٢ (ڕەفیق حیلمی و فەتاح ئەفەندی(*) ویوزباشی ئەمینی عەتارو ئەحمەد تەقی) بەیانی پێش هەتاو کەوتن لە ماڵی (وسوو ئاغا) کۆ دەبنەوە. لەوێوە بێ ئەوەی کەس بزانێ (*) لەگەڵ چوار سواری تر ڕووەو ڕواندز دەکەونە ڕێ.

یەکەم شەو لە ماڵی عەباسی مەحمود ئاغا لە رانیە دەمێننەوە سێ فڕۆکەی ئینگلیز بەسەر سەریانەوە دەڕۆن لە شاخەکانەوە بەلای قەندیل دا دەڕۆن بۆ ڕواندز. لە ڕواندز ئۆزدەمیر پاشا لە ماڵی حاجی نەورەس ئەفەندی میوانداررییان لێ دەکات.

ڕەفیق حیلمی زۆر بە وردی ڕەوشتی جوانی ئۆزدەمیر باس دەکاتو دەڵێ خۆمانم بیر کەوتەوە کەیەکێکی وامان پێویست بوو. چۆن بۆ خزمەتی وڵاتەکەی لە پلەی خۆی هاتۆتە خوارێ بۆ ناو خەڵکەکەو لە خۆی نزیك خستونەتەوە پێنج فەرزە وەك سۆفیو نوێژ کردن...

لەگەڵ ئۆزدەمیر پاشا (عەلی شەفیق)

ڕەفیق حیلمی وەك وتمان باسی ئۆزدەمیر دەکات.دەڵێ زیرەك وریابووەو ئەهالی هەڵخەڵەتاندووە بە هاتنە خوارەوەی لە پلەی بەرزیو نوێژو سۆفێتی ... ئینجا دەڵێ: بە گفتوگۆکانی لە گەڵ ئەوانو بەرابەریکردنی ئەمە لەگەڵ ئەهالیو ساوێلکەو نەخوێندەواران تێگەیشتم کە ئەمە بە بلیمەت دەژمێردرێت. هەر چەند لەژێر ریشەکەیەوە کەدەمڕوانیە بریسکەی چاویو وردیی بیری گومانم نەدەما کە نوێنەرێکی زۆر بەهونەرە. خەڵکەکەی لە ئینگلیز هەڵئەگەڕانەوە. سفرەو خوانی عەشایەرانەی بۆ سەرەك عەشیرەتەکان دادەناو دەبووە هاوڕێی گەلێکیانو هتد...(*)

(*) ل ٦٦ یاداشتی ٧ ، فەتاح ئەفەندی – برای ژنەکەی شێخ مەحمودبووە.

(*) لە نامەیەکی بچووکی شێخ مەحمودا بە مۆری خۆی بۆ ڕەفیق حیلمی نووسیوە کە نابێت بە هیچ شێوەیەك تەنانەت ژنەکەشی بەم سەفەرە نهێنیە بزانێ. بۆیە پاش ئەو ماوە درێژە ئەگەڕێتەوە ماڵی خۆی لە سلێمانی نازانن لە کوێ بووەو چی لێهاتووە تەنانەت بەتەماشی نامێنن .

(*) ل ٦٨ یاداشت ٧ بۆ درێژەی باسی ئۆزدەمیر .

باوکم دەڵێ لە لایەن ماڵی شێخ مەحمودەوە هەندێ دیاریان بۆ خانمی ژنی ئۆزدەمیر پێ بووە دیارییەکان زێڕبوون لە لایەن مەلیکەوە بۆ ناودارەکانی رواندز تۆپە تاقەو چەفتەی سورمەی نایابیش نێردرابوو.

بەم چوونەی رەفیق حیلمیو هاوڕێکانی بۆ لای ئۆزدەمیر هێندەی تر لای خەڵك شیرین بوونو ئۆزدەمیر لە خۆشی ئەوە زۆر بە کوڵو بە دڵ خزمەتی رەفیق حیلمیو وەفدەکەی دەکرد.(*)بەڵام، باوکم دەڵێ ئێمە دڵمان لە لایەکی تر بوو بیرمان لە شتێکی تردەکردەوە، بیرمان لەوەدەکردەوە لە دوای چونمان بۆ رواندز ئینگلیزەکان چۆن دەجوڵێنەوە لە گەڵ شێخ مەحمودا؟ سلێمانی دەکەوێتە چ وەزعێکەوە؟ لەگەڵ ئۆزدەمیرو تورك.

ئۆزدەمیر وتویەتی ئەگەر ئینگلیز هێزێکی ناردە سەر سلێمانیو شێخ نەیتوانی بەرەنگاری بێتەوە، دەبێت بێتە رواندز بەخۆیو هێزەکانیەوەو لەگەڵ هێزی ئۆزدەمیر پێکەوە دژی ئینگلیز بوەستنو موسڵ بخەنەوە ژێر رکێفی خۆیان...بەمە تەقەلای دامەزراندنی حکومەتی کوردستان لە عیراقدا لە ژێر حوکمی شێخ مەحموودا سەر دەگرێت.

باوکم دەڵێت فەتاح هەر دەیوت "ئەوێت ئەفەندم"(*)

بۆیە خۆی ویستویەتی لە ئۆزدەمیری بگەیەنێت کە شێخ کابرایەکی ساویلکەو خۆش باوەڕنییەو بە هەموو دوعایەك ناڵێ ئامین. ئۆزدەمیر بە هەموو بارێك بردویەتیەوە سەر ئاینو موسڵمانێتیو بە ئاشکرا پێی وتووە شێخ وەك رەفیق حیلمی لێکیداوەتەوە سەودای میللەتو کوردایەتی لەسەریدانیە، موسڵمانێکی پاکەو دۆستی ئەوانە.

ئەم هەیئەتەی لای ئۆزدەمیر راسپێردراون لە رواندز چاوەڕێ بکەن تا ئەمر لە شێخەوە وەردەگرن بڕۆن بۆ ئەنقەرە یان بگەڕێنەوە بۆ سلێمانی بە پێی وەڵامی ئینگلیزو سەرئەنجامی وەفدەکەی بۆ لای ئەوان چونەتە کەرکووكو بەغدا.

(*) ل ٦٩ یاداشت ٧

(*) بڕوانە باسی فرۆفیلی فەتاح ئەفەندی کە لە سوپای تورکدا دەبێتو ئیدیعا دەکات دەریانکردووە تومەز ناردوویانە شێخ فریو بدات دژی تورك کە گەیشتونەتە ئەنقەرە رەفیق حیلمی بەمەیزانیوە.

ئۆزدەمیر کاتێ دەبینێت ڕەفیق حیلمی زۆر وەڵامی دەداتەوە دەڵێ تۆ بۆ مەبەستی خۆت دەتەوێ شێخ وادەربخەیت کە کوردێکە بەتەنیا شوێن سەربەخۆیی کوردستان کەوتووە باوکم بۆخۆی سەبارەت بەم قسەیە دەڵێ "ئەمە هەر بۆ ئەوەی تێمبگەیەنێت من کوردێکی نیشتمانپەروەرم واتا دوژمنی تورکم یان خائینم " ئۆزدەمیر لەدرێژەی قسەکانیدا وتوشیەتی وابزانم ڕەفیق حیلمی شاعیریش هەر تۆی ، چونکە لە بیرمە لەغەزەتەیەکدا شیعرێکی (ڕەفیق حیلمی) ناوێکم خوێندۆتەوە کە ئەمە چەند بەیتێکە لەو شیعرە :

مەسقەتم در مەسکەنم در مەدفەنم در

کیمسە کوردستانمە یان قمە سون

ئاقما یورسە چاغلا یانلر کورد ایچین

ئیستەمەز من بعد اصلا اقماسۆن

کە ئەم شیعرانەی خوێندۆتەوە ئەوانەی لەوێ بوون هەموویان ڕوویانکردۆتەباوکم و بەرامبەر بەم پلارتێگرتنەی ئۆزدەمیر بە زەردەخەنەیەکی شڵەژاوەوە تەماشایانکردووە.باوکم دەڵێ: بۆ جاری یەکەم وەك فەتاح وتم بەڵێ قوربان (ئەڤێت ئەفەندم).

واتای ئەو شیعرە بە کوردی ئەمەیە:

"کوردستان جێگەی لە دایك بوونمە، نیشتمانمە، گۆڕمە

لەبەر ئەوە نامەوێت کەس بە تیلەی چاو تەماشای بکا

ئەو تاڤگانەی بە شاخەکانی کوردستانمدا دێنە خوارێ

ئەگەر بۆ کورد نەبن باهەر نەبن! پێی ناوێ ئیتر با نەیەنە خوارێ "

باوکم و هاوڕێکانی شەوێك لەسەر زیافەتی ئۆزدەمیر لە ماڵی ئەشرافێکی رواندز دەبن، باسی ئەو فڕۆکانە دەکەن کە وتویانە پێش دوو ڕۆژ چوونەتە شاری سلێمانی. لەو کاتەدا دوو سواری شێخ گەیشتوونەتە لایان و نامەیەکیان داونەتێ بینیویانە فڕۆکە ئینگلیزەکان هەڕەشەیان لە لەشێخ کردووە کە خۆی و هەیئەتی حکومەتەکەی لە ڕێگەی چەمچەماڵ و کەرکووك-ەوە بچنە بەغدا خۆیان بخەنە بەر ڕەحمەتی حکومەتی بەریتانیا،

شێخ لەنامەکەیدا ئەمری بە رەفیق حیلمی و هاورێکانی کردووە راستەوخۆ بچن بۆ ئەنقەرە، خۆی و سمکۆش تەرتیباتی خۆیانکردووە.

دوای ئەمە ئۆزدەمیر دوو نوێنەری خۆی کەفەوزی بەگ و رەمزی بەگ دەبن لە گەڵ وەفدەکەی رەفیق حیلمی دەنێرێت و دەبن بە (٥)کەس و (٤) کەسی تورکیش لە گەڵیاندا لە رێی دەربەندو زینووی شێخەوە دەکەونە رێ لەوکاتەشدا رێگەی تورکیا بەفر گرتوویەتی بەهۆی سەختی زستانەوە بۆیە بە رێی ئێراندا دەڕۆن لە ورمێ و تەورێزەوە.

تەنیا بەربەست پەڕینەوە بووە لە زیندووی شێخ تابچنە ئەو دیوی ئێران، ناوبانگی (زیندوی شێخ) کەلەنێوان رواندزو شنۆدایە بۆتە داستان. ئەوشوێنە سامێکی کوشندەی هەیە بە شێوەی ناوبانگی (دەربەندی قوتور) لەلای خەڵکی (وان) و(دەربەندی شەپکە) لە کێوە بەرزەکانی (کاربات) لە (بەڵقان). بۆیە هەر پێش دەرچونیان لە رواندز یەکی سەرو جووتێك کالەو پێتاوی کوردیی دەکڕن و ناڵ و بزمارو هتد بۆ وڵاخەکانیان دادەنێن دێهاتەکان ئاگادار دەکەن کە چی یارمەتییان پێویست دەبێت فریایان بکەون لە دەربەند، بێ زەحمەت دەردەچن، ئێوارە دەگەنە زیندووی شێخ کە کەم کەس بەزیندوویی لەوێ ڕزگاریان بووە. لێرەدا رەفیق حیلمی رای فەلسەفیی دەردەبڕێت و دەڵێ سروشت کوێر نییە چۆن لە ئەمازۆن مەلاریا بڵاوەو داری (گەنە گەنە) هەیە کە بۆ چارەی ئەم نەخۆشییە باشە. هەروەها لەو جێگە ساردو زوقم و لەم سەرە رێگە سەخت و گرنگەدا پاش (١٠) سەعات رۆیشتن کە باران و بەفر تا ئەژنۆ هاتبوون وەك پلوسك بەسەرو لەشی خۆیان و وڵاخیان و کەل و پەلیاندا هاتۆتە خوارێ تا ئەژنۆیان لە قوڕو چڵپاوی بەفردابووە پاش ئەمانە خوا ماڵە کوردێکی میوان پەرستی هێناوەتە رێیان سەیری ئەم تابلۆ شاکارەی ڕەفیق حیلمی ئەمجارەشیان نەخشی کردووە بە وشەو پەخشانی بێ هاوتا، بیخوێننەوە بزانن هەست بەچی دەکەن ؟!

ئەودەڵێ، پاش ئەم سەفەرە سەختە بگەرە دیوەخانێکی پاکی بێ دەنگ گڕی ئاگری کورەی دیوەخان و زیرەی سەماوەری وەرشاو خواردنەوەی چای لەعل ڕەنگ و گەرم و خۆش (*) چەند بە تام و سەعاتێکی فەرەح بەختە! لە ماڵی شێخ عەبدوڵڵا نەوەی شێخ

کەمال [*] حەساونەتەوە حەسانەوەیەك كە باوكم دەڵێ تامردن تامو لەزەتی لە بیر ناچێتەوە. جل‌وبەرگیان بۆتە سەر هەویر لە قوڕاوی بەفردا دەستو پێ و سەریان لە ناو ئاوی گەرمی سوێنەدا شتووەو شێلراون، خوێنی گەرمیان تێ زاوەتەوە. چیکڵدانەیان لەبەر سەرماو برسێتی كەوتۆتە تەمبوورە لێدان بەناو ساجی گەرمو نەرمو كەبابی مریشكو قبوڵی چەوری بە ڕوبەهەنار لێنراو لە نەغمە سازیی كەوتووە. لە ناو جێگای ئاوریشمیی پاكو خاوێندا خەوێكی قووڵو خۆش [*] باڵی بەسەردا ڕاكێشاون، ئاگایان لە دونیا بڕاوە. بەیانیش هەروەها چاو نانو قاوە خراوەتە بەردەستیان ئینجا خۆیان ئامادە كردووە لە سنووری ئێران بچن بەودیوودا. ئەم گەروە سامناكەی (زینووی شێخ) ببڕن. شێخ عەبدوڵڵا و عەلائەدینی خەلان تێشویەكی زۆر بەلەزەتیان بۆ ئامادە دەكەن، خاوەنی ئەم دیوەخانەی حاتەمی‌تەیە بیست سواری لاوی وەك بێچوە شێریشیان دەخاتە پێش تا ڕێگەیان بۆ بكەنەوە لەناو بەفرەكەدا . [*]

بەوشەوەو بەم هەموو خزمەتەوە ئەو ڕێگەیەشیان بردۆتە سەر . هەروەها باسی دوعاكردن دەكات كاتی بەفرو سەرماو باران بۆئەوەی هەتاو دەربكەوێت ئەمان بە پێچەوانەوە لەو ڕێگە ساردو سەرماو تۆفانە دوعایانكردووە هەتاو دەرنەكەوێت نەك

---

[*] لە نامەیەكمدا بۆ ماڵەوە كاتێ لە گەڵ باوكمو دایكم لە دەربەندی نزیك خەلان بووین، باوكم بە سەردانی ئەو جێگایانەی لەم سەفەرەیدا بۆ ئەنقەرە چوبووە ئەوێ كە لەو جێگایانەدا یاداشتەكانی بنووسێتەوە. وەك بەم وەسفی ماڵی ئەم شێخ عەبدوڵڵا یەدا دەردەكەوێت كە ئەو پیاوە بەماڵو باخو باخاتەكانی لە خەلان لەوانەیە هەمان شێخ عەبدوڵڵا بێت یا وەچەی ئەو بڕوانە ئەو نامەیەی كە دەیخەمە ئەم كتێبەوە. چونكە لە هەمان كاتدا باسی ماڵی (شاكر مجرم) یشم كردووە كە ئەویش لەو سەفەرەی ڕەفیق حیلمیدا باسكراوە.

[*] تێبینی :- باوكم كاتێ یاداشتەكانی دەنووسیەوە منو دایكمو برا بچووكەكەمی برد هەر لە هەولێرەوە بە ڕێگەی بێخاڵو گەلی عەلی بەگو دەربەندو شاخەكانی دەوری دەربەندەكەدا بردینی و لە وێدا خزمێكمان كەپری بۆ هەڵدابوو نزیك چایخانەو ئوتێلێكی هاوینی شاخەكەوەو ئاوی دەربەندەكە لە خوارەوە هاژە هاژی بوو، پاشان بردینی بۆ حا جی هۆمەرانو لە دێیەكی سەر شاخەكە بردینی بۆ ماڵە ئاغایەك، باخو باخاتو حەوزو ئاو وفەرشو دۆشەك لە دەوریو چاو سەماوەرو دار میوەی قەیسیو سێو بەسەرمانەوەو خاوەنی ئەم ماڵو دیوەخانە ناوی شێخ عەبدوڵڵا بوو ئایا ئەمە بووە ئەو ماڵە یان یەكێكی وا بووە ئەوە نازانم. هەروەها بردینی بۆ رواندز بۆلای شاكر مجرم وەك دیارە ئەمە بۆ یادی ئەو جێگایانە بووە كە پێشتر پیاڕۆیشتبوو. بۆئەوەی یاداشتەكانی بنووسێتەوە.
- بڕوانە باسی ئەم گەشتەی ڕەفیق حیلمی لە گەڵ منو دایكما لەم نامەیەمدا بۆ ماڵەوە

بەفرەكە بتوێتەوەو بڕوخێت بەسەریاندا. ئینجا دیسان بەپەخشانێكی جوان باسی هەورو هەتاو لە پشتییەوە دەكات كە وەك چاوشاركێ تاوێ خەریك بووە دەركەوێ و ون بۆتەوە لە گەڵ ئەوەدا دڵیان لەترسدا بووە نەك دەربكەوێ . دەڵێ وەك ئاسك بە گورجی و لەش سووكی ڕێگەكەیان بڕیوەو تا نیوەڕۆ ئەوەندەیان نەماوە لە سنووری عیراق بچنە دەرەوە بۆئەوەی شەویان بەسەردا نەیەت لە زینووی شێخ كە ورچیشی تیدا نەژیاوە. لەو كاتەدا هەتاو گۆشەیەكی ڕوخساری نازەنینی دەرخستووە بڕوانە چییان بەسەر هاتووە ئەوەتا ڕەفیق حیلمی دەڵێ: "خوا بەبەشی هیچ كەسێكی نەكات لە ماوەی سەعاتێكا هەتاو بەنێونیگا كارێكی بەسەر هێناوین لەناو دەریای لیتەو قوڕاوی بەفراو .. بەدەم ناگێڕێتەوە ."(*)

لەكۆتایدا دەڵێ" بە یارمەتی خوا، تەنگمان بە زینووی شێخ هەڵچنی" بەسەر تەپۆڵكەیەكدا سەردەكەونە سەرەوە لەسەرو ئەوەوە دەشتی ئاوداری (شنۆ)یە بای نەسیمێكی ساردو بۆنخۆش لێیاندەدات ئیتر دەچنە ئەو دیوی ئێران دوو ڕۆژ ئەسپەكانیان بە دوای خۆیاندا ڕاكێشاوە چونكە ئەو ئەسپە بەستەزمانانە لە عەزرەتا میزی خوێناوییانكردووە. ئینجا خۆیاندەدەن بەزەویداو ئەمانیش تۆزێ لە تێشوەكە دەخۆن و خۆیان دەدەنەوە بەسەر ئەسپەكانیاندا تا نەكەونە شەو، چوونەتە خوارێ بەرەو دەشتی پان و هەزار بە هەزاری پڕ لە ئاوی چەمەنی گوڵزاری شیرینی شنۆ و لە ژێر تیشكی گەرمی خوێن بزوێنی بزوێنەری ئافتاوی كوردستانی ئێران بە سواریی ڕێگە دەبڕن تا دەورو پشتی شنۆ دیسان بڕوانە ئەم تابلۆ شاكارەی تری ڕەفیق حیلمی بە كورتی دەڵێ" پاش شنۆ بەیەك وشە سروشت مژدەی نەورۆزی پێ بوو هێندە فێنك و خۆش نەسیم و چیمەنی سەوزبوو بە ئاورنگ و گوڵ و گوڵزار ڕازاوەبوو بە درێژایی ڕێگەكە تاڤگەو جۆگەی ئاوی بلوورین بینراون و هتد ...).

شاری ورمێ : پاش حەوت ڕۆژ لە ڕواندزەوە دەگەنە ورمێ لەم سروشتە خۆشەدا ڕەفیق حیلمی بیر لە كەساسی و هەژاریی هەرێمەكە دەكاتەوە "لەم بەهەشتەدا دۆزەخیەكان دەژیان.. "ورمێ نزیك دەریاچەی ورمێ یە. ئاوو هەوای و بازاڕی ڕێك و

(*) بەم وەسفەدا دیارە حاڵیان لەم ڕێگەی زینووی شێخەدا لە حاڵی سوپای شكاوی ناپلیۆن و هیتلەر چووەكە لە مۆسكۆوە بە سیبیریادا گەڕاونەتەوە .

پێکی و گشت خواردەمەنی یەکەی باس دەکات و دەڵێ ئەم شارە بازرگانیە بە چوار شورە دەورە دراوە خەڵکەکە بە تورکی و کوردی گفتوگۆ دەکەن و فارسیش دەزانن. سەردەمێك لەژێر دەسەڵاتی شکاك دا بووە، لێرە شابەندەرخانەی تورك هەبووەو زۆر هەوڵی بۆ داون بەڵام کوماندانی ناوچە تەگەرەی خستۆتە بەردەمیان (٣) رۆژ تەفرەیداون و وڵاخەکانیان فرۆشتووە بەتەمابوون بە پاپۆڕ بە دەریاچەی ورمێدا بپەڕنەوە.بۆیە رەفیق حیلمی نامە دەنێرت بۆ والی و ناوی خۆی لە بیر دەچێ بیخاتە سەر لیستەی ناوەکانیان. دەیەوێ دیسان بۆ والی بنووسێتەوە فەوزی بەگ بەسەر خۆشیی زۆری لەسەر دەڕوات نایەوێ ئەمە بکات لێیان دەبێ بە شەڕ، لەسەر ئەمە باوکم زۆر لە فەوزی بەگ دەدات شابەندەری تورك ئاگای لەمە دەبێ پیرۆزبایی لە باوکم دەکات بۆ سەرکەوتنەکەی. فەوزی بەگ بۆ بەیانی‌باوکم ئاشتدەکاتەوە.

لە ورمێ وە بە پاپۆڕ بۆ شەرەفخانە

والی ئەمر ئەکات بەعەرەبانە بچن بۆ ئەسکەلە بۆ سەر پاپۆڕی ئازادستان. بەیانی زوو شابەندەری تورك رەفیق حیلمی دەباتەلای خۆی بۆ چا خواردنەوە، دوای سەعاتێك بە پایتۆن دەچن بۆ ئەسکەلە (ئەسکەلە واتا رۆخی دەریا) پاپۆڕەوانەکە دەچێ بە پیریانەوە لاوێکی کورد دایان دەمەزرێنێت و دەستبەجێ پاپۆڕ دەکەوێتە جوڵانەوە. پاپۆڕەوان دەعوەتیان دەکات فەوزی بەگ لەسەر وەعدی خۆی ناخواتەوە.

پاپۆڕەوانەکە دەڵێ ئاوی ورمێ تاڵە ماسی تیا ناژی و پاپۆڕ بە کزە بایەك دەکەوێتە شەپۆل و سەرنشینان سەغڵەت دەبن. (باوکم دەڵێ ئەمە راست بووە) هێندەی پێ نەچووە شەپۆل و فەرتەنەو دڵ تێکچوون دەستیپێکردووەو چوونەتە نهۆمی خوارەوەو ڕشاونەتەوەو سەریان هاتۆتە ژان. پاش چوار سەعات گەشتوونەتە رۆخی شەرەفخانە. رۆژێك پێش جەژنی رەمەزان لە ئازادستان دادەبەزن .

لە شەرەفخانەوە بۆ شیستەر

لە شەرەفخانە لە خانویەکدا پاش نانی نیوەڕۆ ئەفسەرێکی ئێرانی پێیان دەڵێ کوماندان داوای رەئیسی هەیئەتەکە دەکات. فەوزی بەگ دەنێرن چونکە هەر ئەو هێشتا جلی دانەکەندووە، کە دێتەوە دەڵێ کوماندان وتویە بروسکەی بۆ هاتووە گوایە رەفیق حیلمی و هاوڕێکانی بگرن و تەسلیمی ئینگلیزیان بکەن، بۆیە دەبێ لەوێ نەمێنن خۆیان

دەرباز بکەن، باوکم لەڕووی مەنتیقەوە ئەمە بەڕاست نازانێت و دەڵێ ئینگلیز چی دەکەن لەوێ و چ زەبرێکیان هەیە؟ بەڵام دیسان لە ترسی گەڕپێکردن بڕیار دەدەن بڕۆن. ناچار لە شەرەفخانەوە بچن بۆ شیستەر بەبێ خەوتن بەو هەموو ڕشانەوەیەوە بەسواری گوێدرێژ بکەونە ڕێ یان بە پێ. ڕێگەی شەمەندۆفێر هەبووە بەڵام بەجەژن نەبووە.

دوو گوێدرێژیان بۆ بە کرێ دەگرن و دەڵێن ڕێگەکە هەر چوار سەعات دەبێت . بۆیە کەلوپەلەکانیان دەخەنە سەر گوێدرێژەکان و خۆیان بەپێ دەڕۆن لە جیاتی چوار سەعات دەبینن ڕێگەکە یانزە سەعاتە. ئەم ڕێگە دوورو درێژە بەپێ دەبڕن بەدەم ڕۆیشتنەوە ئەو کشمیش و بادەمەی لە شەرەفخانە کڕیویانە دەیخۆن(*) نیوە شەو دەگەنە شێستەر .

شێستەر دێیەکی ئێرانە بەڵام باوکم دەڵێ دێهاتی ئێران وەك ئەوانەی ئێمە نین گەورەو ئاوەدانن و لەشارو شارۆچکەی ئێمە دەچن. پاك و خاوێنن و بازاڕو دوكانی ڕێك و پێك و قاوەخانە وچایخانەو کاروانسەرایان تێدایە بەو نیوە شەوە خواردنی باش و جێی نووستن دەستدەکەوێ.. شەوێ لە ژوورێکا دەبن پاش نان و چا بە عەرەبانەی بارهەڵگر نزیك قاوەڵتی بە (میان دواب) دا بەتیژیی تێدەپەڕن. لێرەدا دیسان ڕەفیق حیلمی ماتەمینی دەیگرێت و بیری شەڕی یەکەم دەکاتەوە کاتێ حیلمی بەگێکی تورك شارەکانی کوردستانی ئێران وێران دەکات و سابلاغ و بانە داگیر دەکات و سەردارەکەیان دەکوژێت و تاڵانیاندەکات دواتر ڕوودەکاتە شوێنەکانی تر. باوکم دەڵێ ئەو وەختە لە ئەستەمبووڵ دەیخوێند هەر ڕۆژە کە حیلمی شارێکی داگیردەکرد لەسەر ئەو نەخشەیەی ئێران کەبەڕووکاری کتێبخانەکانەوە هەڵواسرابوو بەیداخێکی کاغەزیان لەسەر چەسپدە کرد بەوەدا دیاربوە کەلەو کاتەدا ئاگای لە دەنگوباسی ئەم کارەساتە بووە.هەروەها دەڵێ: "لە ژێرەوە بۆ بەسەرهاتی بێ خاوەن و بێ دەسەڵاتەکان فرمێسکم ئەڕشت.لەشکرەکەی ئەم حیلمی‌یە سەرتاپای کورد بوون هەر حیلمی خۆی کورد نەبوو. ئینجا بزانن چۆن بە کورد خۆی کوردیان فەوتاندووە؟!"

دواتر وەسفی ئێرانی تەپلە بەسەر دەکات کە بەڕیز لەسەر فەرش دانیشتوونو نێرگەلەو چای دیشلەمەیان گێڕاوەو کڕنووش بردنو سلاو لە هەمووان هەبووەو بەمەدا (یەنی چەری) مۆزەخانەی ئەستەمبوڵی هاتۆتەوە بە بیردا.

لەپاشاندا باسی خواردنی گۆشتاو دەکات ، باسی گۆشتاوی عەجەم کە لە گلێنەدا دادەنرا هەر گلێنەیەو بەجیا ڕیزدەکرا لەسەر ئاگردانو تامو بۆنو چێژی لەگەڵ گۆشتاوی ئێمەدا جیاوازبوو تەنانەت نرخی خواردەمەنیەکانو خواردنو جۆری لێنانیشیانی بە وردی نووسیوە کە گلێنەیەك لەوانە بەیەك تارانی بووە واتە ٢٠ فلسی عیراقی کە بە چاو نێرگەلەو میوەو بەخشیشەوە دوو تارانیی کردووە .

<u>تەورێز:</u> پاش گۆشتاو خواردن دەچن بۆ تەورێز لە (میان دوئاب) دوو شەقام هەبووە لە خۆرهەلاتەوە چووە بۆ تەورێزە. شەقامی لای چەپی بۆ جولفای نێوان ئێرانو ئازربایجان لەوێدا بۆ وەرگرتنی ڤیزە پێویستیان بەوە بووە چاویان بە نوێنەری تورکو روس بکەوێت لە تەورێز، چونکە تا تەورێز بێ پاسپۆرت چوون. لەوێوە بە پاسپۆرتی تورکیو بەناوی خواستراوەوە [*] بە خاکی ئێرانو ئەرمەنو گورجستان واتا بە ئازربایجانو قەفقاسدا [*] ڕۆیشتوون بۆ تورکیا .رەفیق حیلمی دەڵێ بۆیە لێرەوە پێویست بووە بچنە تەورێز چونکە تا ئەوێ هەربە هۆی نارەحەت رۆیشتوون وەك بریچقەو زۆر ماندوو بوون ویستویانە بە هۆیەکی باشتر بڕۆن ،باش بووە لە تەورێزەوە پایتۆنێك چووە بۆ جولفا بەمە ڕۆشتوون لێرەدا بۆ یەکەمجار باسی (مەحمود)ی خاڵی دەکات کە بە درێژایی سەفەرەکەی تا تورکیاو گەڕانەوەی لەگەڵیدا بووە دەڵێ کە ئەمو پیاوەکەی فەوزی بەگ-یان لەگەڵ بریچقە ناردووە لە پێشەوەیانو خۆیان بە پایتۆنەکە رۆیشتوون و ئەمە یەکەم جار بووە پاش دەرچوونیان لەسلێمانی بەهۆیەکی هاتووچۆی

---

[*] پاسپۆرتەکە بەناوی خواستراوەوە بووە .
لێرەدا نموونەی ئەو پاسپۆرتەی بەناوی خواستراوەوە دراوە بە موڕافیقەکەی مەحمود ئاغای کوڕی خاڵی رەفیق حیلمی دەیخەینە روو کە لەوێدا ناونراوە حەسن ئەفەندی

[*] د. موکەرەم تاڵەبانی کە وتویەتی "ئێمەی رۆشنبیران بە رۆژنامەو رادیۆ باسی روسیای سۆڤێتیمان بیستووە اتا ئاگایان لە بلاوبوونەوەی شیوعی بووەو رەفیق حیلمی گوایە رۆشنبیر نەبووە چونکە نەبۆتە شیوعی و ئاگای لێ نەبووە بابزانێ کەئەو خۆی بەناو روسیای سۆڤێتیدا رۆیشتووەو باشتری ناسیون .

نەرمو شل بڕۆن. بانگی ئێوارەی هەفتەی دووەمی مارتی ١٩٢٢ دەچنە ناو پایتەختی شاهەکانی سەفەوی. ئینجا بڕوانە چۆن باسی ئەم پایتەختە دەکات، شاری تەورێز، شەقامی دوورو درێژی پان، هەموو هۆیەکی تازەی گواستنەوەی تیادایە خۆیان سەری پایتۆنەکەیان هەڵداوەتەوە بۆ سەیرکردنی ژنو پیاو بەرگی خۆرئاواییان لەبەردابووەو قەڵەبالغی، پلەی بەرزی شارستانێتی، بینای چەند نهۆم، میوانخانەی گەورەو گشت هۆکانی رابواردنی تێدا بووە، دوکانو بازاڕو خواردنی بەتامو چێژو پاكوخاوێن خزمەتی چاكو هتد...لەو کاتەدا تەریق بونەتەوە کە خۆیان بەراوردکردووە بەوان تا ئەو کاتە هەستیان نەکردووە چییان بەسەر هاتووە، خۆیانو جلوبەرگیان بەربادبووە بۆیە خواخوایانبووە بگەنە میوانخانەیەك تا چارێکی خۆیان بکەن کاتێ لە ڕێگە بوون ئاگایان لە جلوبەرگ نەبووەو بە جوانی سروشتەوە گیرۆدەبوون، لەوێدا خۆیان بیر کەوتۆتەوە ویستوشیانە خۆش رابوێرن بۆیە خۆشترین جێگەیان هەڵبژاردووە، لێی دابەزیوون. لە گەڕەکێك ناوی تاش مغازەلەوبووەو ئەمە هەر لە بۆیاخچی‌یەوە تا گەوهەرفرۆشیان بەدەست ئەرمەنیەکانەوە بووەو چاکترین جێگەبووە بۆ کات بەسەربردن. (*)

لەم کاتەدا ئیبراهیم بەگی مولحەقی عەسکەریی تورك لەم میوانخانەیە دەبێ وەکیلی ناردووە بۆ لایان وتویەتی لەبەر دوژمنایەتی کۆمیتەی تاشناقو ئەرمەنی لەگەڵ تورك باش نیە لەوێ بمێننەوە. لەسەر ئارەزووی ئەو دەگوێزنەوە شابەندەرخانەی تورك، خۆشیان هەستیانکردووە ئەرمەنیەکان بە گومانەوە سەیریاندەکەنو چاودێرییان دەکەن. بەڵام پاش دوو رۆژ بێزاربوون لە رەسمو قەیدی شابەندەرخانە.. لەبەر ئەوە خۆیو فەتاح ئەفەندی گەڕاونەتەوە ئوتێلەکەو لەوێ ماونەتەوە.

لە شابەندەرخانەکە سەر شابەندەری روسیی بۆلشەویکەکان سەریان لێدەدات و زیافەتێکی نایابیان بۆ دەکات لەگەڵ سەرجەم فەرمانگەکەو ژنەکانیشیان، ئینجا باوکم باسی ئەو شەوە دەکات، چییان بینیوەو کردووە دەڵێ: ژنەکان بوونەتە هاودەمی میوانەکانو ژنی سەر شابەندەر خۆی بۆتە هاودەمی رەفیق حیلمی، بەڵام نەك هەر ئاگای لەوبوویێت بەتەنیا بەڵکو لەوانی تریش بە جوانیو ناسکیو بەئەدەبیشەوە لەگەڵ هەمووانو لەگەڵ ئەویشدا هەڵسوکەوتی کردووە سەرقاڵی ئەوە بووە شەرابو ڤۆدگایان

(*) بۆ درێژەی باسی ئەرمەنیو ئێرەو کۆمەڵەکەیان بڕوانە ل ٩٤-٩٥ی یاداشت بەرگی(٧).

دەرخوارد بدات. بەڵکو لەهۆش بچن تا بزانن ئەمانە کێن و بۆچی لەوێن .. رەفیق حیلمی باس لەوە دەکات کەخۆی بەزۆر گرتووە تا هیچ نەدرکێنێت وسەر شابەندەریش هێندەی خواردۆتەوە ئاگای لە خۆی نەماوە وەك مندال قسەیکردووە، لە ئەحمەد تەقی بەولاوە کە نەیخواردۆتەوە هیچ کەسێك هۆشی لەلای خۆی نەماوە. بۆیە جار جار بە کوردی پلاری گرتۆتە رەفیق حیلمی کە بینیویەتی ئەو ژنە جوانە خزمەتی دەکات. ئینجا لەسەر شەرەفی لینین سەر شابەندەر کەوتۆتە پێك بەیەکدادان دواتر لەسەر شەرەفی کەمال ئەتاتورك و بۆ رواڵەتیش لەسەر شەرەفی شێخ مەحمود و کوردەکانیش ئیتر ئاوێزەکان دەکوژێنەوە و سەر شابەندەر بە هەڵی دەزانێ دوایانبخات. رەفیق حیلمی پەست دەبێت ژنی سەر شابەندەر دەیبات بە شابەندەرخانەکەدا دەیگێرێ لەگەڵ سکرتێرەکەیدا باوکم باسی شابەندەرخانەکە دەکات(*) ئەمانە هەموو تا بەردەرگا ئەم هەیئەتە بەرێدەخەن. سکرتێر کە ئێرانی دەبێت بە رەفیق حیلمی دەڵێ سبەینێ تۆ بۆ قاوەڵتی بە تەنیا میوانی سەر شابەندەری، باوکم ناچێت بەڵام سکرتێرەکە دوایی قەناعەتی پێ دەهێنێ بیباتە ماڵی خۆی، لەوێ بەدووروودرێژیی باسی کوردو کوردستان دەکەن واتە سکرتێر ویستویەتی بڵێ روس لەگەڵ مافی کوردن بەڵام باوکم باوەڕی پێ نەکردووە ئەوان بیر لە ئازادی کورد بکەنەوە. تا تورك لەبەر ئینگلیز پشتی تێ نەکردوون، بیریان لە کورد نەکردۆتەوە ئەویش بە مەرجێك بەرهەڵستیی بێ بەرامبەر بە ئینگلیزو کەڵکی هەبێ بۆ سیاسەتی تورکەکان.

<u>**رۆشتن بەرەو ئەستەمبوڵ :**</u> بڕیار بووە لە تەورێزەوە بە قەفقاسداو لە زەریای رەشەوە بۆ ئەستەمبووڵ بڕۆن. ئەریوانی ئەرمەنی و حکومەتی تەفلیسی گۆرجستان لەسەر رێیان بووە، ئەمانە لە ژێر چاودێریی روسیادا بوون و پێویستیان بە ڤیزەی روسیا بووە. لە تەورێز چاوەڕێی ئەو ڤیزەیەیان کردووە کە لە مۆسکۆوە بۆیان بنێرن، بۆیە چەند رۆژی تر لە تەورێز دەمێننەوە. بە خۆشی رایانبواردووەو گەڕاون بە شارەکەدا. رەفیق حیلمی لەگەڵ مەحمود ئاغای خاڵی دەچێ بۆ خواردنی چلەو کەبابی ئێرانی لە (کاتلیس) شفتە بێزار دەبێ، ئینجا چۆنیەتی دروستکردنی چلەو کەبابیش باسدەکات...

(*) ل ٩٧ یاداشتی ٧

له تەوریز جل‌وبەرگی باش دروستدەکەن، سەرو قەڵپاخی پێستو جلو پێڵاوی باش دەکڕن و نەورۆزی تەوریز دەبینن و وەسفی ئەوەیش دەکاتو دەچێتە سەرای حکومەتو مەراسیمی رەسمی عەسکەریی دەبینێت.

ئینجا باسی بارودۆخی جەنگو هەژاری لاوان دەکات کە بۆتە هۆی خراپەو ئیشی ناڕەوا. جارێکی تریش لە ماڵی سەر شابەندەری روس زیافەتیان دەکەنو سەر شابەندەری تورکیش بەهەمان شێوە. هونەرمەندەکانیشیان میوانداریاندەکەن بۆ شانۆیی کە بۆ قوتابیان پارەیان کۆکردۆتەوە وەسفی ئەوەیش بە درێژی دەکات کە لەوێش دیسان گریاوە بۆ کوردی بێکەس لە حەماسی ئەرمەنییەکان. دواشەو لەسەر حسابی خاوەنی ئۆتێلەکە زیافەت دەکرێن.

وەلامی مۆسکۆ دێتەوە. سەعاتێك دوای نیوە شەوی (٣٠)ی مارتی ١٩٢٢ شابەندەرخانەی روس بە ئۆتۆمبیلی خۆیان رەوانەیان دەکەن، بەیانی میان دواب بەجێ دەهێڵن. فێنکیی بەهارو هەشت کەس سێ کوردو دوو تورکو سێ رووس بەشەقامە گەورەکەی نێوان تەوریزو جولفادا دەڕۆن.

<u>شاری جولفا</u> : ئەم شارە دەکەوێتە سەر سنووری نێوان ئێرانو ئەرمینیای روس لەسەر رۆخی (ئاراس) کە پێی دەڵێن ئاراسی خوێناوی. لێرەدا رەفیق حیلمی شەڕی تورکو ئەرمەنی بیردەکەوێتەوە و دەموچاوی بەو ئاوە دەشوات. پاش پەڕینەوە بەو بەری ئاوەکەوە دەچنە جولفای روس، سنووری حوکمی روسیای شورەوی، زابتی رووسەکان سەیری شتەکانیان دەکەنو جانتای لۆککراو دەبینن مشتومڕی ئەوەیاندەبێت بیکەنەوە، ئەمان ناهێڵن.

چەند تورکێکی ئێرانی هاوڕێی ئەو روسانەی لە گەڵیانن زیافەتیان دەکەن ئەمانە دەکەونە گۆرانیو زەماوەندو چەپڵە رێزانو هەڵپەڕکێ.

رەفیق حیلمی باسی بێ نرخیی پارەی روس دەکات،کە بۆیاخکردنی جووتێ پێڵاو چەند هەزار رۆبڵەو گوایە ئەوان بەو رۆبڵانەی پێیان بووە بە ملیۆنێر دانراون هەروەها دەڵێ (٢٥٠ هەزار) رۆبڵی بیرچووە خەرجی بکات لە پاڵتۆکەیدا ماوە، (ئەمە راستە

بۆخۆم ئەم رۆبلانەم بینیوە بەلام بەداخەوە نازانم کەوتنە کوێوە [*] لە ناو شتومەكو کاغەزونامەکانیدا ون بوونو نەم دۆزینەوە) ئەو روسانەی لە گەلیان بوون تا ئەوان سواری شەمەندۆفێر بوون لەگەلیاندابوونو دواتر گەڕاونەتەوە بۆ تەورێز.

باوکمو هاوڕێکانی ئەو بەیانییە بە سواری شەمەندۆفێر لە (نەخچەوانا)وە تێدەپەڕن، نزیك قاوەلتی دەگەنە ئیستگەی شاری ئەریوان پایتەختی حکومەتی شورەویی ئەرمەنی. ماوەیان نەبووە ئەم شارە ببینن لە چێشتخانەیەکی ئیستگەکە ناندەخۆن لەبەر پاڕانەوەی هەژاری ئەرمەنی نازانن چۆن نانەکە دەخۆن دیسان لەڕێگە لە ئیستگەی (گومری) ئەحمەد تەقیو فەوزیو رەمزی بەگ-یان لێ جیا دەبنەوە. واتە دەمێننەوە رەفیق حیلمیو فەتاح ئەفەندیو مەحمودی کوڕی خالی رەفیق حیلمی. ئەوان دەچنە ئەوبەشەی شەمەندۆفێرەکەوە کەدەچێ بۆ (صاری قامیش)لە سنووری تورکیا. ئەحمەد تەقی بۆ مەسەلەی سمکۆ دەچێتە لای (عەلی سەعید) سەرداری لەشکرەکانی خۆرهەلاتی تورکو بڕیارە لە (گرابزون) بە رەفیق حیلمیوهاوڕێکانی بگەنەوەو بچنە ئەنقەرە.

هەر ئەو رۆژە (١١,٥)ی نیوەڕۆ دوای کەوتنەڕێ لە (جولفا)وە بە سێ رۆژ رۆشتن نیوەشەو دەگەنە تفلیس.

تەفلیس : پایتەختی گورجستانەو لە شارە گەورەکانی هەرێمی قەفقاسە، نیشانەی ئاوەدانیو شارستانیەتی وەك ئەوروپاییوە دیاربووە لە ئیستگە دادەبەزن خاوەنی (ئۆتێل گراند) لە تەورێز کارتی داونەتێ کە لە هەرێمی گالاوێنکی لە (ئۆرێنت ئۆتێل) دابەزن. باسی شاری گەورەو پیاوی خراپو وەسفی جوانیی ئۆتێلەکە دەکاتو باسی خراپیی دوو غولامی بەر دەرگا کە بەسەرخۆشیی شەڕیانکردووەو دەرگاکەیان نەکردۆتەوەو (مەحمود)لە ورچی سەر قالدرمەکان ترساوە وایزانیوە ڕاستیە پاش حەسانەوە باوکم دەچێتە دەرێ بەو نیوەشەوە کەس بە شەقامەوە نابێت. برسی دەبێت هەر چەند جەژنی جۆرجی دەبێتو خەلکەکە لە ئاهەنگ دەگەڕێنەوە. باسی شارستانیەتو پێشکەوتنی شارەکەو پاكوخاوێنیو بینای گەورەو باخچەو جێی یاری

منداڵان و هەیکەلی زۆرو ئەو پۆلیسە دەکات کە هاوار دەکات (دۆست) ئەویش وەڵام دەداتەوە (نەوارش) ئەمەشی لە هاوڕێیەکی کۆنییەوە بیستووە، کابرا دەکەوێتە قسەکردن بە جۆرجی و دەزانێ زمانەکە دەزانێ.

لە دوکانێکدا مریشکی سوورەوەکراو و هێلکەو پەنیرو شەراب دەکڕێ بە (٧٥٠فلس دەیخاتە گیرفانی پاڵتۆکەیەوە. لە میوانخانەکە تێروپڕ دەخوات و لە جێگەیەکی شل و نەرم و پاکدا دەنوێت.

بەیانی لە سەفارەتی تورکیاوە زابتێك دێت و دەیانباتە سەفارەت بۆلای مولحەقی عەسکەریی بیکباشی ئەرکانی حەرب (محەمەد بەگ) بەر چاییان دەداتێ و نیوەڕۆش قاوەڵتیان بۆ دەکات. دەیانەوێ بچنە سەفارەتخانە . پاش شەوێکی تر لە ئۆریانت دەچنە میوانخانەی (شەیتان بازاڕ) کە ئوتێلێکی میللی هەمەجۆرو زمانە جیاکانە وەك ئۆتێلی حەیدەرخانە و بازاڕەکەشی وەك شۆریجەیە لەگەڵ خاوەنەکەی (محەمەد ئەفەندی ڕێزەلی) خۆش رادەبوێرن، حەسانەوەو خواردەمەنی لەم ئوتێلە زۆرو هەرزانەو لەوێ بە (٢) تارانیی تووریێکی سووری عەجایەب دەخۆن .

تفلیس نیشتمانی ستالینە، نەوتی لێیە [*] باوکم باسی تفلیس و قەفقاسی کۆن و حکایەتی جنۆکەدەکات لەم ناوەوباسی کێوی قاف و دێوی سپی و سەددی یاجوج و ماجوج کەلە ئاسنکراوە لەدژی وەحشی مەغۆل و هێرشیان بۆ سەر کێوی قاف.

هەروەها نوسیویەتی لەقەفقاس (٣٠) میللەت دەژین...

باتوم: (٨) رۆژ لە تفلیس دەمێننەوە ئینجا بە شەمەندۆفێر بەرەو باتوم دەڕۆن کە لە جۆرجیایە. لەسەر زەریای ڕەش کە نێوان تفلیس و باتوم (٢٤) سەعات بە ئیستگەی (گۆنالیس) دا تێ دەپەڕن، ئێوارە دەگەنە باتوم، لە ئۆتێل (بولڤار)ی ئاغا (پیێترۆس) دادەبەزن. شەقامەکانی وەك تفلیسە بەڵام لەخانووی بەرزدانا سەردەمێ لەشارە گەورەکانی ئیمبراتۆریەتی عوسمانی بووە و جێنشینی وەلی عەهد بوو دوایی بوو بە موڵکی رووسەکان و بووبە یەکێك لە سێ کۆمارەکەی قەفقاس.

---

[*] بڕواننە چۆن تەنانەت جوگرافیا و مێژوو وئابووری و کۆمەڵایەتی و خواردن و کردن و شارستانێتی گشت شارێکی زانیووەو باسیان دەکات.

باوکم لەوێ ئێواران چۆتە باخچەیەکی گشتی گەورە بۆ گوێگرتن لە مۆسیقا. باسی گرژی پیاویان و جوانی و هێمنی ژنیان دەکات و باسی حەمامی گشتی ژوور بە ژوورو زۆرشتی تردەکات...

لە (باتوم)ەوە بۆ ئەستەمبوڵ بە پاپۆڕ بە زەریای ڕەشدا دەڕۆن واتە لە خاکی رووسەوە بۆ تورکیا. بۆیە پاسپۆرتی تازەیان پێویست بووە. لەم پاسپۆرتەدا ناوی خواستراو بەکارهاتووە لە جیاتی رەفیق حیلمی (عەلی فایەق بەگ) و لەجیاتی مەحمود (حەسەن ئەفەندی) لە پاسپۆرتەکان نووسراوە مێژووی (٥)ی نیسانی ساڵی ١٩٢٢و ژمارە (٣٥)ی لەسەرە بە هەفتەیەك ئەمەکراوە ئێوارەی (١٥)ی نیسانی ١٩٢٢ سواری پاپۆڕی (شیفیلّد) دەبن.لەقەمارەی پلەی یەکەم دانیشتوون خواردنیشی لەسەر یەك سفرەو لە جیاتی ئاو شەراب بووە. پارەی ئینگلیزی هەر قەفتان-ەکە ئینگلیز بووە ئەوەکانی ترلەسەر یۆنان بوون نیوەشەو باوکم تووشی ئازاری سەر دەبێت و دەرشێتەوە کەس لە کابینەکە نابێ ئینجا دەزانێ پاپۆڕەکە خەریك بووە نوقم بێت وئەو ئاگای لە خۆی نەبووە. چوار سەعات لە مەترسیدابوون.

ئێوارەی رۆژی چوارەم دەگەنە (قەواق) ئەسکەلەی ئەستەمبوول لە دەمی گەرووی دەریای رەشدا گرمەی تۆپی رەمەزان دەبیستریت .

ئەستەمبوڵ

خەلیفەی ئەستەمبوڵ هەر حوکمی ئاینیی بە دەستەوە ماوە لە ژێر چاودێریی سوێندخۆراندا بووە . ئەو شەوە تا بەیانی نەیانهێشتووە بچنە ئەستەمبوڵ بە تاریکیی لەسەر پاپۆڕەکە ماونەتەوە. باوکم ئەو دەفتەرەی تا ئەو رۆژە باسی سەفەرەکەیانی تیا نووسیوەتەوە دڕیویەتی. دیارە ترساوە گومانیان لێبکەن، بەیانی زوو دێن بۆ پشکنینی شتومەکیان و بۆپرسیار دەیانەوێ جانتای لۆککراوی ئەوکاغەزانەیان بکەنەوە ئەمان دەتوانن قەناعەتیان پێ بکەن تاوازیان لێ بهێنن.

لە قەواقەوە بۆ ئەستەمبوڵ هێندەی رێگەی کازمیەی بەغدا دوورە .

لە سەعات (٩,٥) بەیانی بە پاپۆڕەکە دەگەنە ئەستەمبوڵ نزیك قاوەڵتی لە (سرکەچی) دەچنە میوانخانەی (مەسەرەت) لە بەر فەرەسیەکان جێ نابێت دەچنە (عوسمانلی ئۆتێل).

باوكم زۆر پەرۆش دەبێ بچێت ئەو جێگایانە ببینێت کە کاتی خوێندنی لە ئەستەمبوڵ بینیونی. هەر ئەو رۆژە تا ئێوارە هەرچی بتوانێ دەیبینێت.[*] راستەوخۆ بۆ ئەو جێگەیە دەڕوات کە بۆ یەکەمجار تیایدا میوان بووە، نزیك بە سرکەچی پێیان وتوە (تەختە قەڵا) وەکو (شەیتان بازاڕ)ی تفلیس بووە. ئەو کاتە لەوێ هەفتەیەك ماوەتەوە ئەمجارە ئیتر ئەو کاتەی بیر کەوتۆتەوە، باسی منداڵی و غەریبی زۆرکاری لێکردووە، بە سواری وڵاخ و عارەبانە لە (سلێمانی)ەوە تا (حەڵەب) و لەوێوە بە شەمەندۆفێر تا (بەیروت)و بە پاپۆڕ لە زەریای سپی ناوەڕاستەوە بۆ ئەستەمبووڵ لە وڵات ئێجگار دوور بووە بەراوردی ئەم سەفەرانە دەکات لەگەڵ سەفەرەکەی ئێستایدا کە بە دوو رۆژ دەگەنە نیویورك بە فڕۆکە.

ئەو کاتە بە وڵاخ بەسێ رۆژ دەگەشتنە کەرکوك و دە رۆژ یان هەفتەیەك دەگەیشتنە بەغدا رەفیق حیلمی دەڵێ لوت و لێویان چەور دەکرد چونکە توێکڵی هەڵدابوو پەنا ڕانیان ئازاری هەبوو هەروەها باسی یەکەم سەفەری دەکات کە(٧) رۆژ بە کەرو وڵاخ لە ڕێی موسڵەوەو سیانزە رۆژ بە بریچقە بە ڕێی حەڵەبەوەو دوو رۆژ بەشەمەندۆفێر بەڕێی بەیروت و (٧) رۆژ بە پاپۆڕ بەڕێی ئەستەمبوڵەوە بووە واتە لە سلێمانییەوە بەدوومانگ گەیشتۆتە ئەستەمبووڵ کە چاوەڕوانی هۆیەکانی گواستنەوەی کردووە لەهەر شوێنێ لەم شوێنانە بۆیە ماتەمینی گرتویەتی کە گەیشتووە. چۆتە بازاڕ لە کتێب فرۆشێکی گەڕۆك چەند کتێبێکی تورکی کڕیوە یەکێکیان (دۆن کیشۆت) بووە دوای ئیش‌وکار

---

[*] بۆیە لەو سەفەرەدا کە لەگەڵ باوکم و دایکما بۆ لوبنان- بەیروت کردمان پاش چەند ساڵ لەدەرچوونم لە جونێر کۆلێج، لەوێ باوکم لە (بێت مەری) کە لێی ئەژیایین ئەو هاوینە، هەر دوومین رۆژ بردمی لەگەڵ خۆی بۆ ئەو کۆلیج و زانکۆو هەرچی ئەو جێگایانەی کە کاتی خوێندنم لەوێ بە گەنجێتیم بینیومن، هات لە گەڵم و دەفتەرێکی بە دەستەوە بوو چی ببینیایە تیایدا ئەینووسیەوە. هاروەها کە سەرکەوتمە سەر ئەو فڕۆکەیەی یەکەم جار سواری بووم بۆ دەرەوە بۆ خوێندن دەفتەرێکی بچووك و قەڵەمێکی دایە دەستم وتی هەر لە ئێستاوە چی دەبینیت چی دەبێت بینووسەرەوە دوایی سوودی لێدەبینیت. هەر چەند سەفەرتکرد بیرت نەچێ یاداشتەکانت بنووسە منیش بەو ئامۆژگارییە بە نرخەی ئەومکرد ئێستا دوو سندوقی گەورە دەفتەری رۆژنامەم هەیە چاوەڕێم ئەم کتێبەی باوکم چاپبکرێت لەهەلێکدا ئەوانیش بنووسمەوە. یەك دوو ساڵ جاروبار لە گۆڤاری رەنگین بە وێنەی رەنگاورەنگەوە باسی هەندێ لەو سەفەرو سەیرانانەم کردووە. وا بزانم ئەوانەی خوێندویانەتەوە بڕوایان نەدەکرد ئەمە ڕاست بێت من ئەمانەم بینیبێ، تا یەك دوو وێنەی خۆمم لەگەڵ باسی وەك دورگەکانی (هەوایی)و چاوگە گەرمەکانی (پەلۆستۆن پارك) و ئەم جێگە سەیرانەم بڵاوکردەوە.

خوێندویەتیەوە وتویە تا ئەو ڕۆژە چیرۆکی وا سەیرو خۆش و ئەنتیکەی نەخوێندۆتەوە. جاری وا هەبووە لە تریقەی پێکەنینی خۆی پێکەنیوە بە خۆی ، دوایی تێکەڵ بە عالەمی ئەو ڕۆژەی ئەستەموولّ بووە.(*)

تێکەڵ بوونی بەلاوە نیشتمانپەروەرەکانی کوردی تورکیا بەهۆی نەجمەدین ـــی برای (ئەسیری)ی کە وتویەتی لە هەموو لایەك باسی کوردایەتی کردووەو لاوانی وریاکردۆتەوەو بلیمەت بووە. بە هۆی ئەمەوە گەلێ کوردی ناسیووە کە بە خوێن پاك و جێی باوەڕ ناسراون، وتویەتی کە لاوی سلێمانی وەکو دیاربەکر،خارپوت، ئەرزروم،تفلیس دیار نەبوون. پاش ئەمە کە خوێندنی تەواو کردووەو گەڕاوەتەوە سلێمانی وتویەتی ئیتر وازم لە شیعری غەزەل هێناوەو کەوتۆتە نووسینی شیعری نیشتمانیی و خەباتی سیاسی .

دیسان باسی گەڕانی دەکات بە جێگە کۆنانی سەردەمی خوێندنیدا وەك (تەختە قەلا)، (چەنبەر لی تاش) و (گەدك پاشا) و لەوێ (ئەپارتمانی) (هاجی بەگ) لێرە دوای داخرانی کۆلیجەکەیان لەگەڵ یەك دوو هاوڕێی عیراقیی کاتیان بەسەربردووە. چۆتە وەزارەتی حەربیەی پێشوو (فاتح،ئایا سۆفیا،بابی عالی،سولّتان ئەحمەد،غەلەتە،خواجە پاشا،بەی ئۆغلو،تەقسیم) بە سواری پاپۆڕ بۆ (قادی کۆی ، یلدن) سەرای مێژوویی (سولّتان عەبدولحەمید) تا ئێوارە گەڕاوەو لە دوو لا وەستاوەو بە بیری کۆن دیسان فرمێسکی ڕشتووە (ئەپارتمانی هاجی بەگ)و(*)قیرائەتخانەکەی (جەنبەر لی تاش)

(*) بڕوانە باسی تێکەڵ بوونی بە لاوەکانی ئەندامی هێڤی لە تورکیاو هەستی نیشتمانپەروەری لە دیوانی پاش تەموززیو لەم یاداشتەدا ل ١٢٠ و لەو بابەتانەی خۆم لەسەرم نووسیوە لە سەرچاوەکاندا .

(*) تێبینی: تا ئەم کاتە ئێمە هیچ باسێکی کۆنی ڕەفیق حیلمی-مان نەخوێندۆتەوە (کاتی چوونی بۆ ئەستەموولّ بۆ یەکەم جار بۆ خوێندن) ئایا چۆن و کەی ڕۆیشتووە ئەو کاتە باوکی ماوە، براکەی لە کوێ بووەو چۆن لە ئەستەموولّ ژیاوە؟ چی کردووە؟ هەرباشە کەبەهۆی ئەم سەفەرەی سەردەمی شێخ مەحمودەوە وەك نوێنەری ئەو بۆ لای مستەفا کەمال و گەورە تورکەکان هیچ نەبێ باسێکی ئەو سەردەمەی منداڵیی کردووە باسی تەنهایی، غەریبی، دووری لە نیشتمان و لە کەسوکاری و چۆن باوکی ئەو کاتە ویستویەتی لە حەربییە بخوێنێت، بەڵام ئەوە ڕێك نەکەوتووە بۆیە چووە بۆ هەندەسەی عالی و ئایا باوکی تا ئەو کاتە ماوە نازانین و باسی شەفیقی برای کردووە کە ئەو بۆتە پیاوی ماڵ کاتێ باوکی لە بانەو لە دەرەوە بووەو ڕەفیق حیلمی لە ئەستەموولّ بووە، هەروەها چۆن شەفیق کراوە بە بەڕێوەبەری ئەعدادی موڵکی ئینجا چۆن بۆتە زابتی تۆپچی لە تورکیاو لەوێ کوژراوە، ئەمانەی هیچ باس نەکردووە. هەر تا لە

ئەپارتمانەکە کراوە بە جێگەی پاککردنەوەی جلوبەرگ ، خێزانی هاجی چونەتەوە یۆنان. ئێوارە فەتاح ئەفەندی بێ ئۆقرە چاوەڕێی کردووە باوکم چۆتە لای (محێدین پاشا)و پێی وتووە دەبێ هەر ئێستا بچن بۆ ئەنقەرە ئەم پیاوە یەکێك لە ژەنەڕاڵەکانی مستەفا کەمال بوو حاکمی ئەستەمووڵ بوو. ئەمری کردووە قەمارەیەکیان لەسەر پاپۆڕی کۆمپانیای خەیرییە بۆ (ئەزمیر) بۆ تەرخان بکات. باوکم زۆری پێ ناخۆش بووە وا زوو ئەستەمووڵ جێگەی یادگاری منداڵیی و لاویەتی بەجێ بهێڵێت. دیسانەوە چۆتەوە دەرێ و بۆ سرکەچی بۆ چاپخانەی بەغدا لەوێ (جەمیل عەلی) ئەفەنی یوزباشی سوپای تورك (برای ئیسماعیل حەقی شاوەیس) باوکی (نوری شاوەیس) دەبینێت، کە ئەم جەمیل–ەلە لاپەڕەی نیشتمانپەروەریدا ناوێکی بەرزو ناسراوی هەبووە. باسی ئازایی ئەم پیاوە دەکات کە تۆپچی بووە لەو سوپایەدا کە نێردراوەتە سەر شێخ عەبدولسەلام بارزانی بەڵام یاخی بووەو توەپەکانی تێنەگرتوون بۆیە حوکمدراوە بە ئیعدام بەڵام لەبەر هەندێك هۆ بەریانداوە. ئەو شەوە رەفیق حیلمی لە ئەستەمووڵ لە گەڵ ئەم پیاوە پێکەوە چونەتە ئۆرزدیباك، لەوێ رەفیق حیلمی دەستێ جلی هاوینەو پێڵاوو بۆینباغ دەکڕێت لەگەڵ دوو باستۆن. نیوەشەو لە جەمیل ئەفەندی جیا دەبێتەوەو دەگەڕێتەوە بۆ میوانخانەکە.

ئوزمید

بەیانی زوو ئینزیباتێکی تورك باوکم و هاوڕێکەی دەبات بۆ سەر پاپۆڕەکە دوای ٥سەعات دەگەنە زەریای مەڕمەڕە نزیك نیوەڕۆ دەگەنە شارە بچوکەکەی (ئیزمیت – ئوزمید) قائمقامەکەی لە میوانخانەی بەلەدیە میوانداریی کردبوون،چونکە هاوڕێی فەتاح ئەفەندی بووە. لەوێ باوکم دەچێتە دەرەوە ئەمبەرو ئەوبەری شەقامەکە گۆڕستان ئەبێ کاتێ سەیری کێلەکان دەکات لەپڕ تورکێکی بالآبەرز بەناوی خۆیەوە بانگی دەکات و دەڵێ قائیمقام چاوەڕێی دەکات بۆ قاوەڵتی لە نادی . (نورەدین پاشا) قائیدی ئۆردووی یەکەم بۆ شەوێ لە نادی زابتان زیافەتیان بۆ دەکات. هەر لەوی چاوی بە (ئەحمەد

پێنجی ئەعدادی بووە؟ بەمە ئومێد ئەکەم هیچ نەبێ بتوانین ئەڵقەیەك لە زنجیرە پچڕپچڕەکەی ژیانی پێکەوە بنێین .

فەخری)[*] کە دەکەوێ کچەزای حاجی سلێمان ئاغایە ئەمەیش یەکێك لەو قوتابیانە بووە کە لە روشدییەی عەسکەریی سلێمانیی خوێندویەتی ئەو کاتەی کەباوکیشم لەوێ بووە. هەر ئەو شەوە لەگەڵ فەتاح ئەفەندی دەچنە ئیستگە، ئەحمەد فخری بەڕێیان دەکات، تاسواری شەمەندۆفێردەبن و بە ئیستگەکانی (ئەسکی شەهر)و (پۆلا دلی)دا دەچنە ئەنقەرە.

ئەنقەرە پایتەختی تازەی تورك

هەفتەی چوارەمی نیسان دەگەنە ئەنقەرە،کە دەیبینێ سەری سوڕ دەمێنێ وادەزانێ لە گشت شارەکانی تر جوانترو باشترە کەچی باسی لاوازیی حاڵو ئەحواڵی دەکات؟ من ئەستەموولو زۆر لە شارەکانی تری تورکیام بینیووە بە داخەوە کە باوکیشم لە ئەنقەرە پێش کۆچی دوایی پاش ١٤ی تەمموز کرا بە مولحەقی رۆشنبیریی لەوێ زۆر ئارەزووی کرد بچین بۆ لای، هەر دایکمی بردبوو لەگەڵ خۆی، رێکنەکەوت ئێمە بچین. بۆیە نەمدەزانی بەو شێوەیە بووە کەباوکم بینیویەتی.

رەفیق حیلمی بەمشێوەیە باسی ئەو شارە دەکات کاتێ چووە بۆ گفتوگۆ لەگەڵ مستەفا کەمال بە نوێنەرایەتی شێخ مەحمود بۆ دامەزرانی حکومەتێکی سەربەخۆ بۆ کورد لە عیراقدا وتوویەتی" گەرما ،جموجوڵ (نشاط) جووڵە ،هاتوچۆ نەبووە، نیشانەی (ئینقلاب) گۆڕان هیچ دیار نەبووە، شار کش ومات، نەخەڵك نە هۆی گواستنەوە، عارەبانە ،ئۆتۆمبێل، پۆلیسی سەرجادە بەدەرەوە نەبوون. خەلیفە لە ئەستەموول دانیشتووە ئێرە لە ناوچەی حکومەت نەچووە، مستەفا کەمال و وەزارەت لێرە بوون. هیچ دیاردەی شارستانییەتی تێدانەبووە، نەیزانیوە بچێتە کوێ و لە کوێ کات بەسەربەرێت. پاش نیوەڕۆی ٢٥ نیسان ١٩٢٢ گەیشتونەتە میوانخانەیەکی بچوکی بێ ئەهمیەت گوایە ئەمە لەهەرە باشەکانیش بووە، لە گەراجی بەغدا چووە نە پانکە نە سندوقی بەفر نە تەلەفۆن، تەنانەت جێگەیەکی بۆ ئاو بەخۆدا کردنیش تێدا نەبووە. [*]ئێوارە تۆفیق بەگ

---

[*] وا بزانم ئەمە باوکی نەسرین فخریە چونکە دیومەو باسی کردووە کە لەگەڵ باوکمو مامە شەفیق لە روشدییەی عەسکەریی بوون.

[*] ل ١٢٣-١٢٥ یاداشتی حەوت بۆ درێژەی ئەم باسەی ئەنقەرە

یاوەری رەئیسی وزەرا دەچێتە لایان بەناوی رەئیسی وزەرا (حسێن رەئووف بەگ)ەوە بەخێر هاتنیان دەکاتو بڕیار بووە سبەینێ یاوەرەکە بچێتەوە بەشوێنیاندا تا بچن بۆ لای رەئیسی وزەرا لە دائیرەی ریئاسەت. شێخ مەحمود فەروەیەکی زۆر نایابو هەندێ دیاریی بۆ ئەم پیاوە بەوەفدەکەدا ناردووە. ئەمە بە یاوەرەکەدا دەنێرن بۆی ئێوارە لە لۆقەنتە خانەیەك چاکترین خواردنی (مومبار) دەبینن بەلاّم ئیشی هەویری نایابی کەم بەلاّم پاك دەخۆنو زۆر هەرزانیش دەبێ. ئینجا باسی ئەوچایخانەیە دەکات کەئێوارە چووە چای لێ بخواتەوە [*] سەرت سوڕ دەمێنێ چۆن ئەمە لە پایتەختی مستەفا کەمال داهەبووە.

چونەلای سەرۆك وەزیرانی تورکیا

بەیانی ٢٨ی نیسانی ١٩٢٢ تۆفیق بەگ دەیانبات بۆ وەزارەتی دەرەوە، سەبارەت بەمەیش دەڵێ هەر لە دائیرەیەکی مودیریەتی خۆمان چووەو کەمتریش،کەچی ئەمە جێی رەئیسی وزەرای تورکیا بووە. عیسمەت پاشا وەزیری دەرەوە لە لۆزان بووە محێدین بەگ-ی ئەرکانی حەرب چاوەڕێی رەفیق حیلمیو فەتاح ئەفەندی کردووە. ئەم پیاوە کەوتۆتە قسەکردنو زۆر دەمی لە دینەوە داوە وایزانیوە کورد موسڵمانی ساویلکەو کەم عەقڵو تەفرە خۆرن. گوایە شێخ غەزای ئینگلیز بکات دژی گاورو تورك ئەوا تورکو کورد بران لە ژێر باڵی حکومەتی خاوەن عەدالەتی مستەفا کەمال دا ئەحەسێنەوە.

رەفیق حیلمی لەمە پەست بووەو [*] ویستویەتی بڵێ سنووری ئەنقەرە جیاوازە لە سنوری رواندز ئەوەی رواندز منالّ هەڵخەڵەتێنەیە. لە ئەنقەرە ئەمە نیە و خۆی پێ

---

[*] ل ١٢٥ بۆ درێژەی باسی چایخانەکە .

رەفیق حیلمی باسی ئەو چایخانەیە دەکات لە ئەنقەرە.

ئەمە گوایە چایخانەی گەورەکان بووە وتویەتی تەسكو بچووك لە حەمامی ژنانی خۆمانی کردووە. (١٠دەقیقە) بەپێوە وەستاوە تا کورسیەکیان بۆ هێناوە بەزۆر خنیویەتیە نێوان کورسیەکانی تر کە بە تەنیشت یەکەوە ریز کراون. چایچی کە چاکەی هێناوە ناچار لەبەر بێ مێزیی باوکم پیاڵەکەی بە دەستەوە گرتووە. داوای پارەکەی کردووە لە پێشەوە ناچار پیاڵەکەی داوەتەوە دەستی تا بتوانێت دەست بکات بە گیرفانیا، تا ئەمەی کردووە چاکە سارد بۆتەوە بە هەناسە برکێ چۆتە دەرێ تەنگە نەفەس بووە تیایدا، چاکە بە (٥)قروش بووە.

[*] بڕوانە ل ١٢٧ یاداشت (٧)

ناگیرێت دەیەوێ ئاراستەی قسە بگۆڕێ محێدین بەگ رووی گرژ دەکاتو دەڵێ ئەچم بە رەئیسی وزەرا دەڵێم کە ئامادەن بیبینن. دەگەڕێتەوە دەڵێ فەرموون.. بەڵام زۆر تکات لێ ئەکەم نەزاکەتی وەزع بێتە بەر چاوت بە پێی ئەوە قسە بکە با رەئیس دڵی لێت کرمێ نەبێ، نابێ بە ئینگلیز تەفرە بخۆین لەناو خۆماندا لە رێی برایەتی لادەین. دەچنە ژووری رەئیسی وزەرا بە پێوە بووە چاوەڕێی کردوون. ئەمری کردووە دانیشن ئینجا خۆی دانیشتووە، بە گەرمیی بەخێرهاتنی کردوونو باسی سلێمانیو شێخی لێ پرسیون، وتویانە ئەوان ئەوە دوو مانگە لەوێ دوورنو بەڕێوەن بۆیە ئەمان ئەیانەوێ هەواڵیان لەوانەوە بزانن.ئەویش دەڵێ دوای دەرچوونی ئێوە لە سلێمانی ، ئینگلیزەکان داوایان لە شێخ کردووە بچێتە بەغدا. لەگەڵ ئۆزدەمیردا لە رواندز بۆ خۆپاراستن تەرتیبی لەگەڵ کردووە. ئینگلیز سلێمانی بۆردومانکردووەو خۆی واتا رەئیسی وزەرا راستەوخۆ (عیصمەت پاشای) لە لۆزان ئاگادار کردۆتەوەو پێی وتووە لەلای (موئتەمەر) بە شیدەت لە ئینگلیزەکان (پروتۆستۆ) بکاو بڵێ ئەمە پێچەوانەی ئەوەیە کە لە ئەنجامی موئتەمەر لە لایەن راگرتنی (ستاتۆکۆ) وە بڕیاری لەسەر دراوە. تا ئەنجامی موئتەمەر نەزانرێ ئیتر رەنگە جارێکی تر بۆردومانی سلێمانی نەکەن. رەفیق حیلمیو هەیئەت سوپاسی دەکەنو جانتا لۆکەکەی دەدەنێ وتویەتی شەو لەماڵەوە دەیخوێنێتەوە. ئینجا پێشکەشی دەکات بە (غازی پاشا) واتا مستەفا کەمالو ئێستا مەجلسی گەورەی میللی تەعتیلەو عیصمەت پاشا داوای موسڵ دەکات لە موئتەمەر لە لۆزان ئومێد وایە وەریبگرنەوە، ئەوکاتە کوردیش بە ئامانجی خۆیان ئەگەن لەگەڵ برای ئاینییان یەکئەگرنەوەو لە چنگی ئیستیعماری ئینگلیز دەرئەچنو شێخیش جگە لە سەوابی رۆژی قیامەت لە دونیاش بگا بە بەری غەزای قارەمانی خۆی ئیستا ناتوانین هیچ بڵێین.

رەفیق حیلمی تێدەگات کە ئەرکی سەرشانیان ئیتر تەواو تا تورک داوای شتێکیان لێ نەکات ئیتر دەبێ باسی مەسەلەی کورد نەکەن . دوای قاوەو جگەرەو گفتوگۆ، رەئیس هەڵدەستێتە سەرپێ بەڵام پێش دەست گوشین دەڵێت ئەمڕۆ هەواڵی گەیشتنیان ئەدا بە ئۆزدەمیرو ئەویش دەیدات بە شێخو پێی رادەگەیەنێت زۆرمان پێ خۆش بووە بۆ ناردنتانو بڕیاری غەزای ئینگلیز بۆ رزگاریی کورد لە چنگیان، ئەم فیداکاریە ئەکاتو سەلامی حەزرەتی غازیو ئیحتراماتی خۆشی پێشکەش دەکات ئینجا روو دەکاتە

باوکم‌و دەڵێ تۆیش بە تایبەتی بۆ شێخ مەحمود بنووسە کە ئێمە چۆن بە هاتنتان‌و کردەوەی خودا پەسەندانەی شێخ بەرامبەر بە ئینگلیز خۆشنوود بووین‌و بەهەموو هێزێکمانەوە ئامادەین بۆ یارمەتی‌و سەرکەوتنی لە غەزاداو لە بیرمان ناچێتەوە کە لە سەرمانە ئەجری غەزاکەی بدەینەوە. وەڵامی لەسەر کۆبوونەوەی مەجلسی میللی‌و ئەنجامی لۆزان دەوەستێت.

ئینجا رەئووف بەگی رەئیسی وزەرای تورکیا دەستی باوکم‌و هاورێکانی دەگوشێ‌و داوای عەرەبانەیان بۆ دەکەن‌و دەچنەوە میوانخانەکەیان. باوکم سەبارەت بەمە دەڵێ سەری لە فەتاح سوڕ دەمێنێ کە چۆن لەم هەموو بگرەو بەردەو گفتوگۆیەدا کەماوەی دوو سەعاتی خایاند یەك قسەی نەکرد. بۆیە تا دوو سەعات ماتەم دەیگرێ‌و هیچ قسەی لەگەڵ ناکات ئەویش نەیویستووە بڵێت لە بیرو باوەڕیدا لەگەڵ من نییە. گوایە "فەتاح دوو ڕوو بووە لەپاش ملەی تورکەکان لە گەڵ من بوو لە پاش ملەی منیش لە گەڵ تورکەکان" بەڵام کە هەموو پێکەوە بوون قسەی بۆ رەفیق حیلمی‌و ئەوانی تر بەجێ هێشتووە. خۆی تێکەڵ بەقسە نەکردووە.

رەفیق حیلمی لە ئەنقەرە کەسی نەناسیووە چەند کەسێکی ناسیاوی فەتاح ئەفەندی نەبێت لە چەند زیافەتێکی تایبەتیدا هەندێ دۆستی باشی پەیدا کردووە. هەرە باشەکەیان (حاجی شکری بەگی مەبعوس)بوو کە کوردێکی تورکیابوو بەرامبەر بە فەرنسا شەڕی کردبوو لە شەڕی ئیستیقلالی تورکیادا بۆیە لە مستەفا کەمال نزیك بوو کردبووی بە مەبعوس (نوێنەر)لە مەجلیسی گەورەی میللەت. یەکەمجار ئەم پیاوە لە گەڵ یەك دوو مەبعوسی تری کوردا زیافەتی بۆ کردوون دوای ئەوە ئیتر لە باوکم نەبۆتەوە. زۆربەی رۆژ یا بۆ قاوەڵتی یان نانی ئێوارە بردویەتییە ماڵی خۆیان، باسی رق‌و کینەی مستەفا کەماڵی کردووە لەم مەبعوسانەو لەناو چوونی یەکێکیان‌و ترسی ئەوانیترو باسی ئەوەشی کردووە کە گوایە سەرۆك وەزیران خۆی هەرە گرنگترین موخالفینی مستەفا کەمال بووە. دوایی کە رەفیق حیلمی گەڕاوەتەوە زانیویەتی ئەم دووانەی سەرەوەنێوانیان تێکچووە. حسێن رەئووف لایەنگری خەلیفەو ئینگلیز بووە بڕوانە ل ١٣٢-١٣٣ بۆ تەواوی ئەم باسە.

چوونە لای غازی

باوکم پاش دوو رۆژ لە سەردانەکەی بۆ لای سەرۆك وەزیران یاوەری سەرۆك دەچێتە میوانخانەکە بۆ لای و پێی دەڵێ سبەینێ ئێوارە دەبێت بچنە (جان قایا) بۆ خزمەت غازی واتا مستەفا کەمال، سەرۆك وەزیران سەعات پێنجی پاشنیوەڕۆ لە دائیرەی ریئاسەت چاوەڕێتان دەکات لەوێوە دەتان بات بۆ لای غازی، رەفیق حیلمی دەڵێ" فەتاح لە خۆشییاندا نەیدەزانی چی بکات؟ بەڵام ئەم بۆخۆی بڕیاری داوە نەچێت بیانوو بدۆزێتەوە دواتر لێکیداوەتەوە چاوپێکەوتنی پیاوێکی وا گەورەی وەك مستەفا کەمال کەم نەبووە! زانیویەتی لە ژیانی تاکێکدا ئەمجۆرە کاتانە کەم هەڵئەکەون و لاپەڕەیەکی مێژووی ژیانی داگیر ئەکات. لەبەر ئەوە ئەکەوێتە دنیای خەیاڵاتەوە.دەڵێت" خۆم لە دونیایەکی ترا ئەهاتە بەرچاو خەریکی ئامادە کردنبووم، قسەم لێکئەدایەوەو شتم بە بیرا ئەهات . چۆن بدوێم چۆن قسەی لەگەڵ بکەم ئەو چۆن قسەم لەگەڵ ئەکات؟ دیسان بڕیارم ئەدایەوە کە نەچم ئایا بە بیانووەکەم بڕوا ئەکەن؟ ئایا وا ئەکەن پەشیمان ببمەوە یاگوێم نادەنێ؟" تا سبەینێ نیوەڕۆ زۆر شتی لێکداوەتەوە هەرچەندی کردووە لەسەر بیرێك رانەوەستاوە بچێت یا نەچێت بەڵام خودا ئەم کێشەیەی بە ئاسانی بۆ چارەسەرکردووە کاتێ هاتوون بیانبەنەلای، سەرۆك وەزیران ئینجا بۆلای غازی، رەفیق حیلمی نەخۆش بووەو مەلاریا و لەرزوتای بووە نەیتوانیووە لەگەڵیان بچێت.(*)

سەرئەنجامی ئەم تەقەلایە

پاش چەند مانگێك لە هاتوچۆ بەو رێگەوبانە سەختەدا بەو باران و زوقم و بەفرو قوڕو چڵپاو و ئەو هەموو مەترسی و ماندویەتییەو رۆشتنە بەسواری کەرو وڵاخ و بە پێی و بە بریچقەو پانتۆن و شەمەندۆفێرو ئۆتۆمبێل و پاپۆڕە هەر لە سلێمانییەوە بۆ رواندزو بۆ زینووی شێخ و دەربەندو لەوێوە بۆ ناو کوردستانی ئێران و ناو قەفقاسیا و ئەرمینیا و گۆرجستان، ئەو هەموو شارانەی باسیکردوون ئەو هەموو کارەسات و بەسەرهاتە کۆن و تازەیە،ئەو پیاوە هەرە گەورانەی تورك و روسیاش ئەوەتا تا سەرۆك وەزیرانیش

پێشوازیی لێکردوون و ئەو هەموو خزمەت و حورمەت و زیافەت و گەڕانە ئەو هەموو قسەو باس و گفتوگۆیە لەگەڵیاندا.

کە فەتاح ئەفەندی گەڕاوەتەوە لای مستەفا کەمال باوکم لێی پرسیووە غازی چی وتووە؟ ئەویش لەوەڵامدا وتوویەتی غازیی سەلامت لێ ئەکات و داوای چاکبوونەوەت بۆ ئەکات پێی ناخۆش بووە کە تۆی نەبینیووە،ئینجا پرسیویەتی ئەی گفتوگۆی چی کرد؟ فەتاح وتوویەتی هەر ئەوانەی دووبارە کردەوە کەسەرۆك وەزیران پێی وتین. جگە لەوەیش ئەمری کرد بەهۆی هێزەکەی ئۆزدەمیرەوە لە رواندز هەندێ دیاریی بۆ شێخ و چەند رەشاشێکی تازەی بۆ بنێرن و ئەمە هەموو سەرئەنجامی ئەم هەوڵەش بووە.

رێگەی گەڕانەوە بۆ سلێمانی

مەسەلەی کۆبوونەوەی مەجلیس یەکەم هەنجەتی تورك بووکە لە ئەمڕۆ و سبەینێدا نەبوو کۆنگرەی لۆزان-یش دوومین بیانووی بوو کە هەرخوا خۆی دەیزانی کەی ئەبڕێتەوە؟ بۆ ئەوەی مستەفا کەمال لەگەڵ رووس رێکەوێت سوێندخۆرەکان باسی سێڤریان نەدەکردو بەلای توركدا دەچوون. رەفیق حیلمی لەیاداشتەکانیدا پرسیویەتی ئایا مەبەست لە ناردنی ئەم هەیئەتە کە تورك داوایکردووە چی بووە؟

ئۆزدەمیر بە راسپێریی ئەنقەرە ویستویەتی کورد لە ئینگلیز دووربخاتەوەو بە ناوی کوردو کوردستانەوە لە ولایەتی موسڵ بزووتنەوە نەبێت، بۆیە دوور خستنەوەی کورد تاکو لەگەڵ ئینگلیز رێکنەکەون و حکومەتی کوردیی دابمەزرێنن و ئۆزدەمیر لە رواندز بکەنە دەرێ و خزمەتی مەسەلەی موسڵ بکەن لەسەر حیسابی ئینگلیز.بەڵام مەسەلەکە بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو ئەم هەیئەتە چوو بۆ ئەنقەرەو شێخ یاخی بوو لە ئینگلیزو ئیتر بیانووی مەسەلەی کوردستان بەدەست ئینگلیزەوە نەما، قسەی عیسمەت پاشا لە لۆزان لە بابەت موسڵەوە لەسەرەوە بوو. کەوابێ شێخ مەحمود ئەمەی بۆچی کرد؟ هەموو کوردێکی دڵسۆزێکی کورد ئەم پرسیارە دەکات. رەفیق حیلمی بە پێی تێگەیشتنی خۆی دەڵێت ئێمە بۆ پشکنینی راستی و ناڕاستی ئەو پەیمانەی ئۆزدەمیر دابووی چووین بۆ تورکیا کە ئەگەر شێخ هێرشی کردەسەر ئینگلیزو تورکەکان موسڵیان دەستکەوت ئەوا حکومەتی کوردیی بەسەرۆکایەتی شێخ دادەمەزرێنن.

بۆیە باوکم دوای ئەوەی لە ئەنقەرە لەبارو دۆخەکە تێدەگات بڕیار دەدات بگەڕێتەوە بۆ سلێمانی،چونکە لە ئەنقەرە زۆر دڵی تەنگ دەبێتو تەنانەت ماوەیەك لە کتێبخانە بە خوێندنەوەو نووسین یان بە پیاسەوە کات بەسەردەبات، یان لە ماڵی حاجی شوکر بەگ ،ئیتر نە لە حکومەت نەلە هیچ کەسێکی تر شتێکی وا نابینن کەنیشانەی دۆستیو بایەخ بێت لەرێگەی غەزەتەیشەوە دەزانێت ئینگلیز بە فڕۆکە سلێمانیی بۆردومانکردووەو ژنو منداڵی کورد ڕایان کردۆتە شاخەکان. بۆیە ڕەفیق حیلمی نامە دەنێرێت بۆ سەرۆك وەزیران تا چارەیەك بۆ کوردەکان بدۆزێتەوە،بۆئەوەی بەمجۆرە سەرگەردان نەبن. بۆ خۆی دەڵێ کەمێکیش لەسەر ئەم مەسەلەیە زیاد ڕۆیشتمو لەزمانو دەربڕینی دیپلۆماسیی دوور کەوتمەوە. هەرلەبەرئەمە پاش نیوەڕۆیەکی درەنگ سەرۆك وەزیران دەچێتە ئەو میوانخانەیەی کەرەفیق حیلمی لێیە،لەبەر دەرگا دەوەستێتو دەنێرێت بەشوێنیدا،باوکم دەڵێ کە چۆتە دەرێ بینیویەتی سەرۆك وەزیرانی تورکیا بە پێو بە بێ ئۆتۆمبێل یان عەرەبانە لایەوە وەستاوەو کابرایەکی لەگەڵ بووە، دەستی باوکمی گوشیووەو چۆنیو چاکیی لەگەڵ کردووەو وتویەتی" دیارە خەبەری غەزەتەکە تەئسیری لێ کردوویت ،بۆیە ویستومە خۆم چاوم پێت بکەوێت تەسکینیت بدەم ،وا نیە وەزعی شێخو سلێمانی باشە هۆی مەراق نیە خەبەرمدا بە عیصمەت پاشا لە موئتەمەر شکات لە ئینگلیز بکات، ئەگەر دەست لە شێخو سلێمانیی هەڵنەگرێت هێزی (الجزیرە)مان دەنێرین موسڵ بگرن" بەدەم پیاسەکردنەوە لە گەڵ باوکمدا سەرۆك وەزیرانی تورکیا لەگەڵ ئەم گەنجە تازە پێگەیشتووەی کوردا کەهێشتا تەمەنی ٢٤ ساڵ نەبووە ئەمجۆرە گفتوگۆیەی لەگەڵ کردووە. باوکم سەبارەت بەم هەڵوێستە دەڵێ"ئەمە نیشانەی ڕۆحێکی دیموکراتیی بەرزە" بەدەم پیاسەوە ڕەفیق حیلمی بەسەرۆك وەزیران دەڵێ: ئیتر پێویست بە مانەوەی ئەو ناکات لەئەنقەرە ،ئەویش دەڵێ ئەی چاوەڕێی لۆزانو کۆبوونەوەی مەجلیس ناکەی؟ باوکیشم وتویەتی تا کەی،تا چەند مانگی تر بمێنمەوە؟ بچمەوە باشترە شێخ ئاگاداربکەم نەوەك نەزانێ ئێوە چی ئەکەنو تەفرە بخوات. ئیتر ئەویش وتویەتی کەواتە باشتر وایە بڕۆی...

ڕێی گەڕانەوەی ڕەفیق حیلمی لە ئەنقەرەوە بۆ سلێمانی

ڕۆژی ١٥ی مایسی (٣٣٩)ی ڕومی (١٩٢٢)ز لە میوانخانەکەوە،

ئەحمەد فەخری پیاوی ڕەشید پاشا بە ناوی بەڕێخستنەوە لەگەڵیان چۆتە ئیستگەی شەمەندۆفێری ئەنقەرە. باوکم دەڵێ تورکەکان زۆر خۆیان بە سیاسیو ئێمەیان بەکەر زانیوە چونکە نەنامەی ڕەسمیو نە تایبەتیشیان نەداونەتێ. ئیتر ئەم خۆی چۆتە لای سەرۆك وەزیرانو داوای نامەیەکی لێکردووە کە لە ڕێگەوبان بە دەستیەوە بێ بۆ ئەوەی مەئموورەکانی تورك بیناسنو یارمەتی بدەن. باوکم دەڵێ هەر بەسەر پێوە لەسەر کاغەزێکی نارەسمیی سێ دێڕی نووسیوەو ئیمزای کردووە، حاجی شوکری ئەو شەوەش زیافەتی بۆ کردووەو بەدوورو درێژی باسی بەسەرهاتی کوردیان کردووەو نامەیەكو وێنەیەکی خۆشی بۆ شێخ ناردووە و فەتاح ئەفەندی-یش یەك دوو نامەی نووسیوە تکای کردووە کە باوەڕ بە من بکاتو لە ئامۆژگاریم دەرنەچێو یەکێ لە نامەکانی بە مەرەکەبی سڕی نووسیوە باوکم دەڵێ ویستم هەر وا بزانێ پێی هەڵخەڵەتاوم.

قۆنیە

لەسەر بانگهێشتی عەبدوڵلا حیلمی پاشا، یەکەم قۆناغی سەفەرەکەی لە ئەنقەرەوە بۆ (قۆنیە) دەبێ. عەبدوڵلاحیلمی خزمی ڕەفیق حیلمیو خێزانەکەیو لەوێ بیگباشیی بووە، نامەی بۆ ناردووە بۆ ئەنقەرە تا سەردانی بکات. عەبدوڵلا لە مەکتەبی عەسکەریی مامۆستای باوکم بووەو ئەویش نازناوی (حیلمی) بە ڕەفیق حیلمی بەخشیووە. حسین ڕەئووف ئەم نامەیە دەخوێنێتەوە لە ئەنقەرەو بە باوکم دەڵێ باشە بڕۆ بۆ خۆت هێندێك کات بەرەسەر لەگەڵ خزمەکەت بۆئەوەی بێزاریی داتنەگرێ،باوکم هەفتەیەك لە قۆنیە دەمێنێتەوە، گەلێك ناسیاوی سلێمانی لێ دەبێت وەك برای سەلمە خانی ژنی عەبدوڵلا حیلمی کە ئەویش خزمی باوکم بووەو هەندێك کەسی تر کەئەمانە هەر ڕۆژە یەکێکیان زیافەتیان بۆ کردووە. بۆ شەوی دوایی عەبدوڵلا حیلمی زیافەتێکی گەورەی بۆ دەکات، هەموو ئەوانە دێن بۆ وێستگەی شەمەندۆفێر بۆ بەڕێکردنی .لەم باسەدا باوکم نوسیوویەتی ئەمجارە هەرچی پێویست نەبێت نایننووسم.

ئەدەنە

لەرێگە لە ئەدەنە لادەدات، دنیا گەرم بووە بەڵام دڵگیرو خۆش بووە، رەفیق حیلمی باسی مەحمود ئاغای مورافقی دەکات کە هەر فێری تورکی نەبووە چووەتە دەرەوە پۆلیسی سرپی گرتوویانە کاغەزێکی کۆنی پێ بووە کە تێیدا نووسراوە موراسلی رەفیق حیلمییە،پۆلیسەکە لەگەڵی دەچێتە میوانخانەکە، باوکم کاغەزەکەی حسین رەئووفی سەرۆك وەزیرانی پیشان دەدات کابرا زۆر بە رێزەوە وازیان لێ دەهێنێ و دەڕوات،باوکم زانیویەتی ئەو چەند دێرە بەو ئیمزایەوە وا بە نرخە ! بۆیە هەڵی گرتووە تا کاتی نووسینی یاداشتەکانی (ئەم نامەیە بەتورکیە بۆیە من نازانم کامەیانە؟ بەداخەوە ئیمزاکانیش باش دیار نین).

یەکێ لەنامەکان نامەیەکی فەتاح ئەفەندییە بۆ هاورێیەکی بووە لە عوسمانییە ئەم پیاوە کە زۆر خزمەتی باوکمی کردووە لەوێ، کەشیدەو فێستو جبەی لەبەر کردووەو نامەیەکیشی داوەتێ بۆ هاورێیەکی بازرگانی تورکی لە عەنتاب ئەمیش زۆر خزمەتی کردووە.تا چۆتە عەنتابیش هێشتا نەیزانیوە بەکام رێگەدا بگەرێتەوە بۆ سلێمانی بێ مەترسیترە. لە ئەنقەرە لەسەرۆك وەزیرانی پرسیووە بەڵام ئەو وتویەتی ئێمە هەر تا سنوور دەتوانین یارمەتیت بدەین. لە موسڵەوە لەبەر ئینگلیز ناکرێ. رەفیق حیلمی دەیەوێ بە تورکیادا راستەو راست بۆ رواندز بەبێ ئەوەی بەموسڵدا بڕوات، لەوێشەوە بچێتە دیاربەکر سەبارەت بەمە وتوویەتی رەئووف ناوی رواندزی نەبردووە، سنووری عیراق لەوێوە نزیکە بۆیە ویستویەتی بەناو عەشایەردا بچێتەوە سلێمانی یان بۆلای شێخ لە دیاربەکرەوە بۆ بەتلیس‌ووان، بە ولایەتەکانی خۆرهەڵاتی تورکیادا کە نیشتمانی کوردە گەشتێك بکاتو چاوی بە هەندێ برای کورد بکەوێ. بۆیە لە (عوسمانیە)وە شەمەندۆفێر بەجێ دەهێڵێتو بە سواری وڵاخ دەچێتە (جەبەل بەرەکە) لەسەر سنووری سوریا، کە لەژێر حوکمی تورکدا بووە.سەبارەت بەم شوێنە وتویەتی شاخاویو وشکبووەو خەڵکەکەی شەرانی بوون. لەوێ چۆتە لای پارێزگار کە پیاوێکی باشو بەرەوشتبووە. نامەیەکی لێ وەرگرتووە بۆ عەلی صائب بەگ قایمقامی (باخچە)، ئەم پیاوەی لە ئەنقەرە ناسیووە کاتێ کەمەبعوس بووە لە (ئۆرفە) زۆر نزیك بووە لە مستەفا کەمالو ئەندامی مەجلیس وتویانە کوردە، رواندزی یان کەرکووکییە..

چووه بۆ سەرپەرشتیی هەڵبژاردنی مەبعوسان تا بە ئارەزووی حکومەت مەبعوسان هەڵبژێرن، رەفیق حیلمی لە (جەبەل بەرەکە) لەگەڵ کارواندا لە ٢٩ مایس ١٩٢٢ دەڕوات بۆ (باخچە) نامە دەنێرێت بۆ قایمقام ٢٩/٣٠ ی مایسی ١٩٢٢ وەڵامی بۆ دێتەوە کە عەلی صائیب دەڕوات بۆ (ئۆلۆجق) دەتوانێت لەگەڵ ئەو بڕوات چونکە جەندرمەیان نیە بینێرن بۆ رەفیق حیلمی وەك داوایکردووە. ئەگەرچی باوکم ئارەزوو ناکات لەگەڵ (عەلی صائیب) بڕوات بەڵام ئەم دەعوەتی دەکات بۆ ماڵی خۆی باوکم ناچێت بۆ سبەینێ دەکەوێتە ڕێ لە چایخانەیەك لادەدات عەلی صائیب-یش دەگاتە ئەوێ بانگی دەکاتە لای خۆی‌و چاو ئاوی ساردو قاوەی بۆ داوا دەکات. لێرەدا [*] رەفیق حیلمی زۆر بە توندیی‌و حەماسەتەوە دەکەوێتە گفتوگۆو وتووێژ لە گەڵیدا گوایە خوێندەوارێ لە ڕاستی لابدات خوێندەوار نیەو لاوێکی وەك خۆی بە جەرگ‌و فیداکارو خوێن گەرم دەبێ چاویان بکاتەوە بچنە سەر ڕێی ڕاست‌و هتد.. عەلی صائیب زۆر توڕە دەبێ بە تایبەتی کاتێ باسی مەبەستی عەلی صائب لەو سەفەرە بۆ هەڵبژاردنی مەبعوسان بە ئارەزووی حکومەت دەکات. رەفیق حیلمی دەڵێ" کەواتە بۆ دەڵێن هەڵبژاردن ئەویش دەڵێ ئەی چی ناو بنێین؟ ... بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ل ١٤٧-١٤٨ی یاداشتی (٧) ئینجا عەلی صائیب باسی کوردی لێ دەپرسێ‌و لەوەلامی رەفیق حیلمی زۆر پەست دەبێت کەپێی دەڵێ هەوڵ ئەدەین سەربەخۆیی بدرێ بە کوردستان.بۆیە وتویەتی واتا لە ژێر حوکمی ئینگلیزدا بمێننەوە، رەفیق حیلمی وتویەتی ئیستا لە ژێر دەستی ئەواندایت ...ئەویش پرسیویەتی تۆ لە دڵا لە گەڵ شێخی؟ باوکم وتویەتی وا ئەزانم،ئینجا پرسیویەتی ئەویش چاوی لەسەربەخۆیی کوردستانە؟ باوکیشم وتویەتی لەمن زیاتر. پاش چەندین پرسیارو وەڵامی لەمجۆرەو گاڵتە کردن بەعەقڵی کورد وتویەتی بە ئینگلیز تەفرە بخۆن زەرەر دەکەن، ئەوان مەبەستیان موسڵ‌و نەوتەکەیەتی‌و هەر تورك بەرژەوەندیی کوردی دەوێ پاشان بەتووڕەییەوە وتوویەتی "تۆ چۆن بەم بیرە ژەهراوییەوە بەم وڵاتەدا ئەسووڕێیتەوە؟ کێ ئیزنی داوی ئیتر نایەڵم لێرە بەولاوە پێ بەرێدا بنێی، غەریب نەبویتایە دەمانچەیەکم ئەنا بە تەپڵی سەرتەوە" رەفیق حیلمی بە ساردیەوەو بێ ترس

---

[*] ل ١٤٦ درێژەی باسی گفتوگۆی عەلی صائیب‌و رەفیق حیلمی سەبارەت بە راستکردنەوەی بیرو باوەڕی ئەوانەی لە ڕاستی لادەدەن هتد...

وەلامی دەداتەوەو دەلێ "ناتوانیت چونکە من بە دزیەوە نەهاتووم‌و نامەی یەکێکم پێ‌نیە هیچ پیاوێکی حکومەت بتوانێت لە یارمەتیدانم‌و ڕێپیشاندانم سەرپێچی بکات‌و نامەکەی سەرۆك وەزیرانی پیشاندەدات". ئەوکاتە عەلی صائیب بە زەردەخەنەوە پێی دەلی کەم ئەزموون‌و ساویلکەیە بۆیە لێی دەبوورێ بەلام ئامۆژگاریی دەکات‌و دەلێ دوژمنیان زۆرە هێشتا لە مەترسیدان رزگاریان نەبووە بەتەواویی لە بیانی پەرستیی نابێ لەژێر کاریگەریی لاوێتی چی بە بیرا هات دەریبخات. ویستویەتی دلی بداتەوەو ئاشتی بکاتەوەو لە گەلیدا ئەو سەفەرە تەواو بکات‌و بە باوکمی وتووە ڕاستە بۆ خۆیشی کوردەو کوردی خۆشدەوێ‌و کورد هەریەك برای هەیە ئەویش تورکەو ئایا ئینگلیز چی کرد بۆ کورد حکومەتی بۆ شێخ دامەزراندو هتد... لەوێدا کاغەزی مستەفا کەمال پیشانی‌باوکم دەدات کە وتویەتی ئەمری عەلی صائیب وەك ئەمری خۆیەتی‌و نابێ لە ئەمری دەربچن... دوای ئەم قسانە ئیتر لەیەکتر جیا دەبنەوە.

ڕەفیق حیلمی پاش جیابوونەوەی لە عەلی صائیب بەڕێی (مەرعەش)دا ڕۆیشتووە بۆ (عینتاب) کە ناوچەی قایمقامێکی بچوك‌و خۆش‌و کۆلانی جوان‌و خانووی مەڕمەڕ بووە...لێرەیش بازرگانەکەی ئاشنای محەمەد ئەفەندی زۆر خزمەتی دەکات‌و لەمالی خۆی میوانداریی دەکات. بە جۆرێکی زۆر جوان وەسفی ئەدەب‌و خزمەتی مال‌و مندالی کابراو خزمەتکارەکانیشیان دەکات . دوو ڕۆژ لایان دەمێنێتەوە باوکم دەلێ وێنەیان نەبووە لە پاك‌و خاوێنیی‌و بێ دەنگیی‌و خزمەتی بێ هاوتادا تەنانەت جلیشیان بۆ شتووەو وئوتوشیان داوەو حەمام‌و ئاوی گەرم‌و تاقمی ریشتاشینیان خستۆتە بەردەستی "مالێکی سیحراوی"بووە ئینجا باسی دیوەخان‌و چاو قاوەو نێرگەلەو کۆبوونەوەو باسی شەڕی تورك‌و فەرەنسا لە عینتاب‌و قارەمانێتی عەلی صائیب‌و ئۆزدەمیرو فیداکاریی خەلکی عینتاب دەکات.

دیاربەکر

لە عینتاب خۆی‌و مەحمودی خالی دوو جێگە لە ئۆتۆمبێلێکدا دەگرن‌و دوو لاوی دیاربەکریشیان لەگەل دەبێ کەکورد دەبن‌و باسی گۆرانی دەکەن بە زازاو تورکی‌و کە دەگەنە دیاربەکر زیافەتی ڕەفیق حیلمی دەکەن‌و بە لاوی تریشی دەناسێنن. یەکێکیان دەڕوات بۆ مەرعەش باوکم دەزانێ هاوڕێیەکی کۆنی کە لە کەرکووك لە قوناغی

سەرەتایدا پێکەوە بوون لە مەرعەشە بەو کوڕەدا نامەیەکی بۆ دەنێرێت .ئەو هاوڕێیەی ناوی عەلی حەسەن بووەو باوکم حەزیکردووە خۆی سەردانی بکات بەلاّم کاروانەکە بەوێدا نەڕۆیشتووە، باوکی فایەق بێکەس –یش لەوکاتەدا لە مەرعەش بووە.

ئورفە

نزیکی نیوەڕۆ دەگەنە ئورفە بەتەمابوون هەر نانبخۆنو بڕۆن،بەلاّم ڕەفیق حیلمی دەچێتە لای سەرتاشێکی هاوڕێی زۆر خۆشەویستی کەناوی مستەفا بەهجەت دەبێت لەوێ کەدەیبینێت ناهێڵێت بڕوات ئەم هاوڕێیەی لە ئامادەیی سەربازیی بەغدا لەگەڵی بووە . لە خۆشیاندا نەیزانیوە چی بکات؟ دەنێرێت بە شوێن گەلێ هاوڕێی تریاندا وەك مەحمود سامیو هتد... لەوێ لە چایخانەی سەر ئاوی ئورفە کاتێکی خۆش بەسەردەبەن ، گوایە ئەمە ئاوی پاشماوەی ئەوەیە کە ئاگرەکەی حەزرەتی ئیبراهیمی کوژاندۆتەوەو پیرۆزە بۆیە دەست لە ماسییەکانی نادەن.بۆ شەوێش لە ماڵی مستەفا بەهجەت دەبێ.

لە ئورفەوە بە ئۆتۆمبیل بۆ دیاربەکز دەچنو لە چایخانەیەکی سەر ڕێگە لە (سیورەك) عەلی یاوەری کوڕی عەزیز ئەفەندی وەسمان ئاغا زابتی تۆپچی دەبینن بەزۆر نانو کەبابو چاو ماستاویان دەرخوارد دەدات. ئینجا دەکەونەوە ڕێ بەناو بەردەلانێکی شكو تاریكو هەوای گەرم، نزیك ئێوارە دەگەنە دیاربەکر لە ١٨ی حوزەیرانی ١٩٢٣ ز و٣٣٩ ڕۆمیدا (*) ئەو هاوڕێ کوردانەی لە گەڵیانن دەیانەوێ میوانداریيان بکەن ئەمان قایل نابن دەچنە یانەی سەربازیی کەژوورو نانو حەسانەوەی باشە. لە شارە گەورەکانی کوردستانە ناوچەیەکی مێژوویی کوردە ئاوی دیجلە بە تەنیشتیدا تێدەپەڕێ شارەکە شورە دراوەو ناوچەیەکی حکومەتی دۆستەکی بووە(*) ساڵی ١٥١٤لە شەڕی تورکو

(*) ١٩٢٣ ئەمە ڕەنگە هەڵە بێت ١٩٢٢ڕاستە چونکە ١٩٢٢ (٣٠ مایس) لە باخچە دەبێ چۆن بوو بە ١٩٢٣؟

(*) بۆ درێژەی باسی ئەم حکومەتەو میرەکانی بڕوانە ل ٦٨ی یاداشتی (٧) هەروەها شەرەفنامەی بەدلیسیو کتێبی ئەمین زەکی بەگ(کوردو کوردستان).

عەجەمدا بێشەڕ دیاربەکر کەوتۆتە ژێر دەستی تورکەوە بەڵام هەر بە شارێکی کوردیی ماوەتەوە. زۆر ناودارو نیشتمانپەروەری کوردی لێ بووە.

رەفیق حیلمی لەیانەی سەربازیی ژورێك دەگرێ کە زابتێکی تیادا دەبێت ئەویش کورد دەبێ‌و بە رۆژ لەدەرەوە دەبێت. باوکم زۆر ماندوو دەبێت شەوان ناچێتە دەرەوە بۆ بەیانیی بەڕێوەبەری ئیستیخبارات سالم بەگ دەنێرێت بە شوێنیداو پێی دەڵێ زۆری پێ خۆشبووە کە لە خۆیەوە چۆتە ئەو جێی حەسانەوەیە و نامەکەی حسین رەئووف دەبینێت‌و لە ژێریدا دەنووسێت کەبینیوویەتی. باسی رێگەی گەڕانەوەی لێ دەپرسێ دەڵێ جارێ.. بەڵام پێشنیازی بۆدەکات بچێتە لای جواد پاشا. رەفیق حیلمی پەشیمان دەبێتەوە لەم چوونەی بۆ لای . (*)

باوکم تا ئەو رۆژەی لە دیاربەکر دەرچووە دوو کەس لێی جیا نەبوونەتەوە یەکێکیان مامۆستای عەرەبیی بووە کە لە قوتابخانە بووە لە سلێمانی‌و ئەویتریان هاوڕێی بووە یەکێکیان ناوی (عوسمان نوری)و ئەویتریان (خلوسی بەتلیسی)بووە. دەڵێ کاتێ قوتابی بوون بەیەکەوە خلوسی هاوڕێی شیعر نووسینی بووەو پێکەوە شیعرەکانیان ناردووە بۆ رۆژنامەی (حوادث) لە کەرکووك‌و شیعرەکانیان بە تورکی بووە چونکە رۆژنامەکە تورکی بووەو هیچ رۆژنامەیەکی کوردیی نەبووە لەو سەردەمەدا. هەروەها شیعریشیان ناردووە بۆ گۆڤاری (کەوکەبی معاریف) ئەویش لە کەرکووك دەرچووە. ئەم دووانەی لە دیاربەکر پاش ئەو چەند ساڵە بینیوەتەوەو دەڵێ مامۆستا عوسمان زۆر دڵنەوایی‌و خزمەتی کردووەو عورفی بەگیش هەر عەونی کوڕی ماوە لە مەحکەمەی دیاربەکر کاتب بووە. (خلوسی) هەروا لە دوورەوە ناساندویەتی بە (دکتۆر فوئاد) کەلاوێکی باڵا کورتی سورو سپی‌و لاوازو نیشتمانپەروەرێکی سەرڕاستبووە ،خلوسی خۆیشی پیاوێکی زۆر باش‌و ئاشنا پەروەر بووەو شاعیرێکی قەلەندەرو خۆش مەشرەب بووە میللەتی خۆی خۆش ویستووەو خۆی لە تالووکە دوور خستۆتەوە بۆیە هەر لە دوورەوە سەلامیان لە دکتۆر فوئاد کردووە چونکە خەفیەی بەسەرەوە بووەو لە رەفیق حیلمی-یش پاراوەتەوە خۆی

(*) بڕوانە ل ١٥٧-١٥٨ باسی خوێندنی رەفیق حیلمی لە سەرەتاییەوە تا هەندەسەی عالی لەسەرزمانی خۆی.

له قەرەی نەدات.(*) لەوێ رەفیق حیلمی مەلاریاو لەرزوتا دەیگرێت دکتۆری عەسکەریی بۆ دێنن، بەڵام کە دەنێرێ بۆ دەرمانەکان لە دەرمانخانەی بەلەدیە مەحمودی خاڵی ئەم دکتۆر فوئادە دەبینێت‌و دەزانێ رەفیق حیلمی نەخۆشە بۆیە پاش یەك سەعات دەچێت بۆ لای دەرزی لێدەدات.

باوکم لە دیاربەکر ئەم مەلاریایەی پێ فێر ئەبێ، زووزوو لەرزوتا دەیگرێت کە چاك ئەبێ ئەچێتە دەرێ‌و(مستەفا شەوقی) دەبینێت. کە دەیەوێ لە گەڵیدا بە موسڵدا بچنەوە بۆ عیراق، بەڵام دەڵێ کابرایەکی فیشاڵکەرو قسەزل بووە بۆیە لەوە پەشیمان دەبێتەوەو دوای ئەم بەرۆژێك لەرێی کاروانەوە بەرەو باکووری رۆژهەڵات دەڕوات پاش پێنج رۆژ دەگاتە بەتلیس.

بەتلیس

باوکم لە بەتلیس لە ماڵی (ئەورەحمان بەگی رەشید پاشا) دائەبەزێ. بەتلیس شارێکی بچووکی شاخاویی کوردستانی تورکیایە لە نێوان دوو شاخدایە بەسەر تەپۆڵکەیەکەوەیە، دیمەنێکی سروشتیی جوانی هەیە. ئاوو هەواکەی سازگارە ئەو رۆژە ناوچەی ولایەتێك بووە بە هەمان ناوی (بەتلیس) ماوەیەکیش ناوچەی ئیمارەتێکی بەناوبانگی کورد بووە. ئەمیر (شەرەفخان)ی بەتلیسی کوڕی ئەمیر شەمسەدین (رۆژکی)(*)لە (١٠٠٥)ی کۆچی ١٥٩٦ز کتێبی مێژوویی ئیمارەتەکان‌و حکومەتەکانی کوردی بە فارسیی نووسیوە. خۆیشی لەسەردەمی سوڵتان مورادی، سێهەمین سوڵتانی عوسمانی‌دا ئەمیری ولایەتی (بەتلیس) بووە .

تەتوان

رەفیق حیلمی هەر یەك شەو لە بەتلیس دەمێنێتەوە لەوێ هێسترێك دەکرێ بە (٨٠) مەجیدیی تورکی ودەڵێ ئەمەی لەکیس چووە چونکە هێسترەکە زۆر لاوازو پەککەوتە بووە. یەکەم مەنزل پاش بەتلیس (تەتوان) بووە. رۆژی دەیەمین گەیشتۆتە (ئەخلات)

(*) بڕوانە ل ١٦٠ یاداشتی ٧ بۆ درێژەی باسی دکتۆر فوئاد.

(*) بۆ درێژەی ئەم باسە بڕواننە کتێبی شەرەفنامە بە کوردی‌و کتێبی یاداشتی رەفیق حیلمی بەرگی (٧) ل ١٦٢ ماوەی حوکمیان لە ١٠٠٥-١٥٩٦ز مێژووی شەرەفنامە کە ٧٦٠ ساڵ حوکمیان کردووە. (١٨) ئەمیریان ناویان هاتووەو ٤٥٠ ساڵ سەربەخۆبوون .

لەوێ دیسان ناسیاوی کۆنی بینیووە، ئەمجارە (ئیبراهیمی گودرون)دەبینێ کە خۆیو کچو ژنی لەزووەوە دەناسێ سەبارەت بەمان دەڵێ کچە قۆشمەکەی وێنەی خۆی بە شەپقەوەداوە بە رەفیق حیلمی تا بیباتەوە بۆ خزمو کەسی.باوکم لە (ئەخلات) لەماڵی ئەم ئیبراهیمە قاوەڵتی دەکات. ئینجا باسی مێژووی ئەخلاتمان بۆ دەکات. (مەجیدەدین) حاکمی ئەخلات (برای شەرەفخان) بووەو هاو سەردەمی (تیموری لەنگ) و (مەلیك ئەشرەفی حاکمی ئۆرفە)و (حەرانی کوڕی سەلاّحەدینی ئەیوبی) بووە بۆ درێژەی باسی مێژووی ئەخلات بڕوانە ل ١٦٣ی یاداشتی (٧).

ئارجیش

ڕۆژی سێیەم رەفیق حیلمی دەگاتە ئارجیشو دیسان خەیاڵ دەیگێڕێ بەناو لاپەڕەکانی حوکمدارانی کوردو قارەمانو سەڵتەنەتیاندا گوزەر دەکات لێرەدا بیری (باز أبو الشجاع)ی دەکەوێتەوە چۆن لە شوانیەوە (حکومەتی دۆستەکی) دامەزراندووەو بۆتە (شا)و لە ئارجیش لەشکری پێکەوەناوە بۆ گرتنی دیاربەکر. ئینجا میافارقینو نەسیبینو جنوبی وان تا موسڵ دەچێولە ١٩٨٣ز داگیری دەکاتوبەرەو بەغداد دەڕوات. بەلاّم لەشەڕی حەمدانی لە ولاّخەکەی دەکەوێتە خوارەوەو دەمرێ، خوشکەزاکەی جێی دەگرێتەوە ئەو حکومەتی دۆستەکی دەکات بە (مەریوانی)ی بەناوی باوکیەوە.

وان

دوای ئارجیش باوکم دەچێتە (کۆی)و دوای ئەمە بە رۆژێك لە (٦)ی تەمووزی (٣٣٩) رۆمیی دەگاتە وان، نزیکی ئێوارە بەتەمابوون بچنە میوانخانەیەك تەنانەت ژورێکیشیان لە هیچ شوێنێك دەستنەکەوتووە. ئەم ناوچەیە بە تایبەتی (بەتلیس، وان، گەورە،شەمدینانو رواندز)تەختو تاراجیان نەمابوو بەهۆی شەڕی کوردو ئەرمەنو داگیرکردنی روسیەوە.

وان ناوچەی ویلایەتێکی گەورە بوو بە هۆی ئەرمەنی زیرەكو سەنعەتکاریی زیوو زێڕو میناکارییەوە.. رەفیق حیلمی تا هەرێمی وان زۆر لاواز دەبێ بە هۆی مەلاریاو ماندوێتیەوە پێی دەڵێن بەهەوای سازگاری وانو مەلەکردن لە دەریاچەی وان دا چاکدەبێتەوە باوکم دەربارەی ئەمە دەڵێ راستیانکرد لەوێ نەمگرتەوە، بەلاّم بەبێ مەلەکردن چونکە مەلەکردنم نەدەزانی.

نزيك خۆرئاوا بوون لەبەردەمی دوكانێكدا عەواڵی جێگەبوون، تیابحەسێنەوە، لەپڕ ناسیاوێكی كۆنی كەركووكی لێ پەیدا دەبێ بەناوی (مەجید ئەمین). پاش سلاوی گەرم و گوڕ پێی وتووە بۆ خۆیشی هیچ جێگەیەكی نییەو ژن و ماڵی نیە لە دائیرەی ژەندرمە دەخەوێت، لەبەرئەوەی كوماندانی ژەندرمەیش كەركوكیەو رەنگە پێی ناخۆش نەبێت رەفیق حیلمی-یش ئەو شەوە لەوێ بنوێت تا سبەینێش خوا كەریمە. باوكم دەڵێ سەد شوكر لەو حاڵە رزگارمان بوو. كە دەیشچێت ئەم مەجیدە زۆر خزمەتیان دەكات و دەحەسێنەوە. ئەو كاتەی باوكم لە كەركووك مامۆستا بووە ئەم مەجیدە موغازەی هەبووەو كاسبی كردووە. دوایی رایكردووە بۆ لای ئۆزدەمیر ئەوكاتە ئەم لە ئەنقەرە بووە ئینگلیز ئۆزدەمیری لە رواندز دەركردووەو سەربازەكانی بە شەمدینان و باش قەلادا بلاوبوونەتەوەو هەندێكیان وەك ئەم دەچن بۆ وان . (ئەسعەد نیازی) كەباوكی ژنێكی خزممان بووە) كوماندانی ژەندرمە بووە لەوێ زۆر لەمانە لە ئالای خۆی دادەمەزرێنێت و ئەم مەجیدە دەبێت بە كاتب لە دائیرەی جەندرمە. ئەسعەد نیازی لەوێ زیافەتی باوكم دەكات.

رەفیق حیلمی بۆ بەیانی دەچێتە ناوچەی فیرقەی وان (عەلی رەزا) بەلام لەو رۆژەدا دێیەكی وێران بووەو تالانكراوە دوو سەد ماڵی ئاوایی تیا نەبووە، دیمەنی سروشتی دەریاچەی جوان و شاخ و كێوی دەورو پشتی. شەقامی پان و درەخت و ئاوی بلوورو ساردو هەوای سازگار! بەلام شەقامەكانی چۆڵ و بێدەنگ بوون .لێرەدا رەفیق حیلمی دەڵێ ئەو مەلاریایەی دیاربەكر لێی نەگەڕاوە بێ وچان گرتویەتی و توانای لەبەر بڕیووە بۆیە تا ئەوێ ئەو جێگایانەی پیایاندا ڕۆیشتووە هەر وەك نەیبینی بێتن وایە ئەوەندەی زانیوە بەلای (سعرد)دا رۆیشتوون و لەوێ هیچی نەنووسیوەو لە بیریشینەماوە، لەو پێنج رۆژەی نێوان بەتلیس و دیاربەكردا هەریەك رۆژی نووسیوەو لەبیری ماوە. بەلای (وەیس القرەنی) یەوە بوون كاروانەكەیان كەژاوەیەكی لەگەڵ بووە. ژنێكی نەخۆش كە ژنی مەئمورێكی دیاربەكربووە تێیدا بووە.مەئمورەكە ناردوویەتیەوە بۆ ماڵی باوكی و كوڕێك لەگەڵ كەژاوەكە بووە برای ژنەكە بووە كچێكی گەنجی جوان و شیرین بووە لەپڕ كوڕە هاواری كردووە ئیتر زانیویانە ئەو ژنە مردووە رەفیق حیلمی دەڵێ دوعایكردووە ئەو رۆژە لەرزو تاكە نەیگرێ و خودا دوعاكەی قبوڵكردووەو توانیویەتی لەگەڵ ئەوانی تر

ئەو ژنە بنێژن. دەڵێ سێ سەعات لەومەراسیمی ناشتنەدا بەپێوە بووەو بەخۆی نەزانیووە. گەڕاونەتەوە مەرقەدەکەی وەیس و لەسەر سەکۆیەك جێی داخستووەو ڕاکشاوە سەعاتێك ڕاکشاوە لەشی سووك و بێ لەرزوتا بووە داوای شیرو ماستی کردووە لە مەحمودی خاڵی و داوایکردووە چێشتی برنجی بۆ لێنێ دواتریش چێشتەکە سەقەت بووە.

بۆ بەیانی لەرزوتاکە داویەتەوە بەعەرزدا، کەسوکاری ژنە مردووەکە هاتوون ببینن ئینجا زانیویانە مردووە.بۆیە رەفیق حیلمی ئەمجارەشیان لەناو جێگادا فرمێسکی ڕشتووە. بیگباشی ئەرکانی حەربی فیرقە زۆر بە جوانیی بەڕێی کردووەو تا لە (وان) بووە زۆر خزمەتی کردووە سەبارەت بەڕێی گەڕانەوەی رەفیق حیلمی وتویەتی: بۆ کوماندانی قۆڵ ئۆردووی خۆرهەڵات ئەنووسم تابەئەمری ئەو چی پێویست بێت بیکەین. (٧)ی تەمموز بۆ ئۆردوویان نووسیوە لە (١٤)ی تەممووزدا دووبارە نووسیویانەتەوە.

لە هەیئەتەکە (ئەحمەد تەقی) لای سمکۆ بووە لە قەفقاس واتا هەر رەفیق حیلمی ماوە لەم گێرمەو کێشەیەدا چونکە فەتاح ئەفەندیش نەگەڕاوەتەوە لە گەڵی. هەر خۆی و مەحمودی کوڕی خاڵی ئەم ڕێگە دوورو درێژو سەختەیان بڕیووەو ئەم هەموو بەسەرهات و شارو خەڵکی ناسیاوو تازە ئاشنا و پیاوە گەورانەیان بینیووە.

ئەسعەد نیازی وەك وتمان نامەی بۆ رەفیق حیلمی ناردووە کە لای عەلی رەزا بووە بەخێر هاتنی کردووەو زیافەتی کردووە (وابزانم باوکم نەچووە بۆ زیافەتەکە) ئەسعەد نیازی وتوشیەتی تالە (وان) بێ فەرمانگەکەی لە ژێر فەرمانیدا دەبێت و ناحەوێتەوە دەنا دەیبردە ماڵی خۆی. رەفیق حیلمی دەڵێ بەڕاستی ئینسانێکی تەواو بوو. لەرزو تاکەی باوکم لە تفلیسەوە کەم دەبێتەوە بەڵام وەك وتمان لە وان بەجارێ لە کۆڵی دەبێتەوە.

(سمکۆ)لە سەرای لە ناوچەی وان بووە رەشید جەودەتی لابووە، رەشید جەودەت لەوێوە کەوتۆتە پەیوەندیکردن لەگەڵ رەفیق حیلمی‌دا وتویەتی سمکۆ هەر چاوەڕێی سەرئەنجامی تەقەلای (ئەحمەد تەقی) بووە لای سەعید پاشا کە کوڕەکەی سمکۆی لابووە خستویەتیە قوتابخانەی کۆلێژی سەربازیی و بەتەمابووە بینێرنەوە لای سمکۆ. بەڵام ئەم ویستویەتی سمکۆ بچێتە (وان)و بچێتە ژێر دەستیان بۆیە سمکۆ نەیوێراوە، مەسەلەی شێخ و ئۆزدەمیریش سەری نەگرتووە. ئۆزدەمیر بەخۆی و لەشکرە چەتەکەیەوە

له رواندز دوور خراوەتەوە بۆیە سمكۆ زانیویەتی بچێتە وان ئەبێ بە تەڵەوە. لەنێوان فیرقەو سمكۆدا پێش گەیشتنی رەفیق حیلمی بۆ وان پەیوەندییەكی زۆر هەبووە بەڵام بێ سوودو بێ ئەنجام بووە.باوكم دەڵێ هەرچەند لە (عەلی رەزا) و (كەنعان بەگ)ی كوماندانی فیرقە زۆر نەوازشی بینیووە بەڵام نەیویستووە خۆی لە مەسەلەی سمكۆ بدات ترساوە ببێ بە هۆی كردەوەیەك پەشیمانیی لەدوا بێت. جەژنی قوربانی بەسەرا دێت و رەفیق حیلمی بروسكەی جەژنە پیرۆزەی لە(جەودەت و سمكۆو عەلی سەعید پاشا)وە بۆ دەچێ، سمكۆ داوای كردووە باوكم بچێت بۆ لای. پێش لە فیرقە چەند جار ئەوەیانداوە بە گوێیدا ، كە بچێتە لای سمكۆو هێمنی بكاتەوەو پێی بڵێ دڵنیابێتەوەو بچێتە وان بەڵام هەنجەتی هێناوەتەوە. كە نامەكەی سمكۆی پێ گەیشتووە فیرقە ئەمەی بەهەل زانیووەو ناردوویەتی بە شوێن رەفیق حیلمی داو هەموو پەیوەندییەكانی نێوان فیرقەو قۆڵی ئۆردویان خستۆتە بەردەمی كە لەلایەن سمكۆوە نووسراوە، بەڕواڵەت فیرقە لەگەڵ سمكۆ بووە. رەفیق حیلمی دەڵێ چونكە خۆیشی نزیكەی مانگێك بووە چاوەڕوانبووە یارمەتی بدەن بە رێگەیەكی بێ مەترسیدا بینێرنەوەو بۆ (عەلی پاشا)یشی نووسیوە وتویەتی سەر لە فیرقە بدات كەچی فیرقە هیچی بۆ نەچووە ئینجا موراجەعەی لای والی دەكات و ئەو پەیوەندی لەگەڵ دەكات و وەڵامی بۆ دێتەوە كە بە رێگەی (شەمدینان)دا بڕوات باشترە. (فەوزی بەگ)ی ئاشنای كە لە سەرەتاوە لەگەڵ هەیئەتەكە بووە لەوێ یارمەتی ئەدات، بەڵام هەر ئەمڕۆ نا سبەینێیان پێ كردووە تا باوكم تەواو بێزاربووە. بۆیە خێرا بڕیار دەدات بچێتە لای سمكۆ. زانیویەتی سمكۆ لەناو عەشایەری عیراق و عەجەمدا نفوزیەكی گەورەی هەیەو دەتوانن بیگەیەننە سنووری رواندز. لە وان جلی كوردیی لەبەردەكات و ریشێكی بچوك دەهێڵێتەوە. جەژن لە ماڵی شێخێكی كوردی خەڵكی كوردستانی باشوور دەمێنێتەوەو بەكوردیی قسەدەكەن لەوێ هەندێك ساحێب ماڵ دەروێش و موریدی هەبووە ئەم گومانیشی لێ كردوون، بەڵام ئەم شێخە زۆری خزمەت دەكات ولە ماڵەكەیدا سەبووریی دێت. وەك لەناو كەس و كاری خۆیدا بێ بەخۆشی دەژی دوای جەژن لە فیرقەوە سێ سواری توركی لەگەڵ دەنێرن و دەچێتە لای سمكۆ.

رەفیق حیلمی دەڵێ کە پاش ئەو شەوەی شێخ و سمکۆ بڕیاریانداوە ئەم بچێ بۆ ئەنقەرە تابزانێ راستن لە سەر بڕیاری نۆزدەمیر حکومەتی کوردیی دادەمەزرێت و شێخ دەکرێت بە حاکمی کوردستان بۆ تاقی کردنەوەی ئینگلیزیش شێخ مەحمود لە رواندزەوە نامەیان بۆ دەنێرێ و دەنووسێ کە بەرامبەر بە هەڕەشەی ئینگلیزەکان خۆی و سمکۆ ئامادە باشییان کردووە بەڵام دوای سەفەری رەفیق حیلمی بۆ ئەنقەرە نازانێ سمکۆ چۆن گەیشتۆتە ئەو ناوچەیەو (رەشید جەودەت) لای سمکۆ لەوێ چی دەکات. بۆ تێگەیشتنی ئەمە باسی ئەو نامانە دەکات کە رەشید جەودەت بە تورکی نووسیونی و بۆینارودوە دەڵێ" زۆر بە وردی و بە قەڵەمی قۆپیە نووسیویەتی و هەندێك جێی چۆتەوەو سواوە تا ئیستاش گوایە هەڵی گرتوون" رەفیق حیلمی دەڵێ" وا ئیستا بە زەڕەبین ئەیخوێنمەوەو ئەم قسانەی خوارەوەتان لەو نامەیە بۆ دەگۆڕمە سەر کوردیی" شایانی باسە نامەکە لە ٣٣٩/٧/١٥ی رۆمیدا نووسراوە.

نامەکەی رەشید جەودەت ، رەفیق حیلمی

لە تورکیەوە کردویەتی بە کوردی

برای زۆر خۆشەویست..... ٣٣٩/٧/١٥ ی رۆمی

زۆر بەخێر بێیتەوە، ئینشاء الله بە خۆشی ئەگەڕێیەتەوە وڵاتی خۆشەویست، وەکو لە جەنابتانەوە مەعلومە ئێمە دوای جیابوونەوەتان لە سلێمانی بە پێنج رۆژ لە سلێمانیەوە چووینە پشدەر. بەقەبری باوکم و بەشەرەفم خۆیشم ئاگام لە وەختی حەرەکەتمان نەبووە ئەو شەوەی کە بۆ بەیانی حەرەکەتمان تیا کرد لەسەعات دووی نیوەشەودا ئاگادار کرام، لەبەر ئەوە، ئەو شتانەی کە پێویست بوون بۆ سەفەرێکی وا زۆریم بۆ ئامادە نەکرا، لەبەر ئەوە نابێ لێم بگری کە ئەوەی لە رواندز بۆتنووسیبووم لە پەشۆکاویا بیرم چوو. ئەوەتا بەیانی هەوڵی ئەوە ئەدەم کە ئەسپێکی باش پەیدابکەم و بەیانی زوو لە لایەکەوە بۆ (سمایل ئاغا) سمکۆو لە لایەکەوە بۆ خۆم بە کۆکردنەوەی هەندێ شتەوە خەریك بووم، لەبەر ئەوە لەو جلانەی کە ئیستاش لەبەرمایەو لە دەستێك کراس و دەرپێ بەولاوە شتێکم بۆ هەڵنەگیراوە. هەتا نەمتوانی بچم و بزانم منداڵەکانی تۆ لەچیدان، بەراستی ئەبێ لێم ببوری... لێرەدا چەند دێرێك بە سپێتی بەجێ دێڵێ لە نامەکەدا، ئینجا ئەچێتەوە سەری .

واقیعەن ئینگلیزەکان یەك دووجار سلێمانیان بۆردومانکرد، بەڵام زەرەرو زیانێکی زۆری نەدا، ماڵی ئێوە شوکر سەلامەتن. لەوەختی بۆمبارانەکەدا هەندێ لە ئەهالی کشانە دێهاتەکان[*] بەڵام ئینگلیزەکان بە مەنشور بڵاویانکردەوە کە زەرەر بە ئەهالیو بێ گوناهان ناگەیەنن، لەبەر ئەوە زۆریان گەڕانەوەو لە بۆمبارانەکەدا لە فەقیرەکان بە ژنو پیاوو منداڵ نزیکەی دە کەسێك شەهید کران، ئەو خانوانەش کە وێرانکران لە دیارەکان خانووی حاجی ئەمینی کاکە حەمەو خانووی بەگی خانزادە جوانی و بەشێکی تەویلەکەی ماڵی حاجی مەلا سەعید بوو دڵنیابن کە لە لای ماڵی ئێوە شتێکی وانیە کە جێگەی غائیلەو مەراق بێ. لەلایەن شێخ مەحمودەوە مەعلوماتێکی ...

لێرەدا ئەو دەفتەرەی کە یاداشتی(٧)ی تیا نووسیوەتەوە تەواو بووە. وەك لەو دەفتەرەدا کە لەسەری نووسیوە "دەستکردن بە خاطراتەکەم" واتا یاداشتەکانیو لە دەفتەری باسی سەفەرەکەیدا بۆ سوریاو لوبنان دەردەکەوێت ئیتر هیچی تری نەنووسیوە. چونکە وتویەتی: لە نووسینەوەی خاطراتەکەم گەیشتمە نامەکەی رەشید جەودەت. ئیتر چەند گەڕاوم هیچم نەدۆزیوەتەوە کە بڵێم تەواوکراوی یاداشتەکانیەتی جگە لە چەند لاپەڕەیەك سەبارەت بە شەڕی بەردەرکی سەرا (٦)ی ئەیلولی رەشو بەندکردنی لە سلێمانی، ئینجا ناردنی بۆ هەولێرو لەپڕ نەفیکردنی لەوێوە بۆ ناسرییە. ئەمەیش دەنووسمەوەو دەینێمە پاڵ ئەم یاداشتانە لەگەڵ هەموو ئەو باسانەی دەستم کەوتوون تا ئێستاو هیچیان لە نووسینی باوکم نین سەبارەت بە (سەرۆکایەتی پارتی هیوا) بە ئومێدی ئەوەی ببێتە ئەڵقەیەکی تر لە زنجیرەی یاداشتەکانی هەرچەندە هێشتا کەلێن هەیەو جیاوازیی نێوانیان زۆرەو بە هیچ جۆرێك وەك شاکارە پەخشانەکەی خۆی

---

[*] لەم کاتەدا بووە کە دایکمو پوورم واتا ژنو خوشکی رەفیق حیلمی لەگەڵ خەزووری چوونەتە سورداشو لەوێ لە ئەشکەوتەکەیدا خۆیان شاردۆتەوە. لەوێش رەفیق حیلمی دەبێت بەباوكو یەکەم منداڵی لەدایك دەبێت پاش (٥) ساڵ چاوەڕوانکردن. سورداش دێی باپیرمان بووە لەوێ ژیاوە وباخو بێستانو زەوی زۆری هەبووە خۆشی (مودیری مالیە) بووە ئێستاش ئەو باخاتانە هەر ماون. ئەمەیش یەکێکە لە ناسۆریەکانی دووریی رەفیق حیلمی لە وڵاتیخۆی لەپێناوی خەباتی نەتەوایەتیدا. من (٤٢) ساڵە بەناو شتەکانی باوکمدا دەگەڕێم بۆ دۆزینەوەی ئەم یاداشتانە. دوا لاپەڕەی یاداشتی بەرگی حەوت. ئەوەی دەفتەرەکەیباوکم خۆی ئامادەی کردبوو بۆ لە چاپدانو نەگەیشت لە چاپی بدا پاش کۆچی دوایی ئەوپاکیزەی خوشکم خستیە ژێر چاپەوە دەشڵێت دیارە بەشەکانی تری ئەو یاداشتە (ئەهریمەن) دەستی پیاگرتوون

نیه. بەڵام هەر شتێك لە هیچ باشترەو ئەمە بۆ ئەوانە دەنووسم کە پرسیویانە ئایا ئیتر رەفیق حیلمی هیچی تری نەنووسیوە. ئومێد ئەکەم ئەمە ببێتە یاداشتی (٨)ی رەفیق حیلمی ئەگەر چی بەتەمابووە (١٨) بەرگ بێت.

لیستەی ئەو شارانەی لەسەر رێگەی سەفەرەکەی بوون بۆ ئەنقەرە

١-لە رێگەی چوونی بۆ ئەنقەرە:

لەسلێمانی یەوە بۆ رانیەو لەوێوە بۆ رواندز، بەتەما بوون لە رێگەی (دەربەندو) (زینووی شێخ)ەوە بڕۆن بۆ ئێرانو لە رێی (ورمێ)و(تەورێزە)وە بڕۆن. لە زینووی شێخەوە بۆ (شنۆ) پاش حەوت رۆژ لە رواندزەوە دەگەنە (ورمێ)لە نزیك دەریاچەی (ورمێ).رەفیق حیلمی نوسیویەتی کوردستان پارچەیەکە لەبەهەشت.

بە پاپۆری (ئازادستان) بۆ (شەرەفخانە)، لەوێوە بۆ (شیستەر) بە پێ (١١) سەعات بووە بە بریچقە بۆ میان دواب واتە (میانەی دوو ئاو) لەوێشەوە بۆ (تەورێز)، تا (میان دواب) بێ پاسپۆرت رۆیشتوون تا پاسپۆرت وەربگرنو ڤیزەی رووسیو تورکی بۆ تەواوکردنی سەفەرەکە ناوی خواستراویان بەکارهێناوە رەفیق حیلمی بە ناوی (عەلی فایەق بەگ)و مورافیقەکەی مەحمود ئاغا بەناوی (حەسەن ئەفەندی)یەوەبوون لێرەدا وێنەی پاسپۆرتەی مورافیقەکە دادەنێین.

ئەم پاسپۆرتە پێویست بووە تاکو بتوانن بە خاکی (ئێران)و (ئەرمەنستان)و(گورجستان)و (ئازربایجان)و (قەفقاس)دا بڕۆن بۆ (تورکیا). لە (شیستەر)ەوە بە بریچقە کە بۆ بار بووەو خۆیان بە (پایتۆن) چوون بۆ (تەورێز)، گەڕەکی ئەرمەنستان خۆشترین جێگە بووە لەوێو زیافەتی سەر شابەندری رووسیان بۆ کراوە. لە تەورێزەوە بۆ ئەستەمبووڵ دەبوو بەڕێی قەفقاسو لە زەریای رەشەوە بچن، ئەریوان پایتەختی ئەرمەنو تفلیس گورجی یا گورجستان لەژێر چاودێریی حکومەتی رووسیادا بوون، بۆیە پێویستیان بە ڤیزەی رووسیایی بووە،تا لە (مۆسکۆ) وە بێت بۆیان رۆژی نەورۆز لە تەورێزبوون.

٣٠ مارتی ١٩٢٢ بە ئۆتۆمبیلی سەر شابەندەرخانەی رووس (٣ کوردو دوو تورکو ٣ رووس) دەبن، لەنێوان تەورێزو جولفا بۆ شاری (جولفا) چوون لەسەر سنووری ئێرانو

ئەرمینیا، سەر رۆخی ئاوی ئاراس کە پێیان وتووە (ئاراسی خوێناوی) لەبەر شەڕی تورکیاو ئەرمینیا لەوێدا لە جولفا رەفیق حیلمی ئەچێتە سەر رۆخی ئەم ئاوەو دەموو چاوی لێدەشوات، جولفای ئێران لەو پەڕی پردەکەی (جولفای روسیا) دەبێت. لە جولفای روسیاوە بە شەمەندۆفێر دەچن بۆ (تەفلیس)بە (نەخچەوانا) تێ دەپەڕن، دەگەنە (ئەریوان). لە ئیستگەی (گومری) لە (ئەحمەد تەقیوفەوزیو رەمزی بەگ)ی تورك جیا دەبنەوە، بۆ مەسەلەی بەربوونی کوڕی سمکۆ، بەنیازدەبن لە (تەرابزون) بەیەك بگەنەوە. ئەوان دەچن بۆ (ساری قامیش) لە سنووری تورکیا.

لە جولفاوە بە سێ رۆژ بەشەمەندۆفێر دەگەنە (تەفلیس) پایتەختی گورجستان ئینجا دەگەنە(باتووم) لە تفلیسەوە بە شەمەندۆفێر بۆ باتوم ئەسکەلەی کۆماری (جورجیا) لەسەر رۆخی زەریای رەش نێوان تەفلیسو باتوم (٢٤) سەعاتە.

لە باتوومەوە بە پاپۆڕ بە زەریای رەشدا بۆ (ئەستەمبووڵ) چوونو ژمارەی پاسپۆرتی رەفیق حیلمی (٣٥) بووە مێژووەکەشی (١٥)ی نیسان (١٩٢٢)کە لەوڕێکەوتەدا بە پاپۆڕ چوون بۆ ئەستەمبووڵ، پاپۆڕەکە ناوی (شیفیلْد) بووە.رەفیق حیلمی تووشی نەخۆشیی دەریا دەبێ واتە (ڕشانەوەو ژانەسەر) پاپۆڕەکەش هێندەی نەماوە نوقم ببێت. رۆژی چوارەم گەشتوونەتە (قەواق) ئەسکەلەی ئەستەمبووڵ رەمەزان بووە لەم کاتەدا ئەو دەفتەرەی تا ئەو کاتە باسی ئەو سەفەرەی تیا نووسیوە فڕێیداوەتە ئاوەکەوە و لەوێدا بیری یەکەم سەفەری کەوتۆتەوە بۆ ئەستەمبووڵ لەکاتی منداڵییو لاوێتیدا کە بۆ خوێندنی باڵا چوو بوو. کەئەکاتە بە سواری کەرو وڵاخ دواتر بە پاپۆڕوعارەبانەو بریچقە لە سلیمانیەوە تا حەڵەبو لەوێوە بە شەمەندۆفێر تا بیروتو ئینجا بە پاپۆڕ لە زەریای سپیییەوە تا ئەستەمبووڵ رۆیشتبوو.

چوار پێنج سەعات بە پاپۆڕی کۆمپانیای (خیریە) بە دەریای (مەڕمەڕە)دا گەیشتۆتە شاری ئوزمید- ئیزمیت. لە ئوتێلێکی بەلەدیە دابەزیون ئەمبەرو ئەوبەری شەقامەکە گۆڕستان بووە بە شەمەندۆفێر بۆ ئیستگەی (ئەسکی شهر)و (پولادلی) بۆ ئەنقەرە چوون (*)

---

٢. باسی برسێتیو هەژاری ئەرمەنی لە لۆکنتەکانی ئەریواندا کردووە

ئەو شارانەی لە ڕێگەی گەڕانەوەیدا بینوونی

١٥ مایس ٣٣٩ رومی ١٩٢٢ی ز لە ئەنقەرەوە:-

لە ئۆتێلەکەوە لەگەڵ ئەحمەد فەخریی پیاوی ڕەشید پاشا بۆ ئیستگەی شەمەندۆفێری (ئەنقەرە) بۆ (قۆنیە) چوون بۆ لای عەبدوڵلا حیلمی پاشا، لە قۆنیەوە بەشەمەندۆفێر بۆ (ئەدەنە) چوون کە لەسەر ئاوی (جیحون)ە ئەوئاوەی کە ئەڕژێتە دەریای سپییەوە بۆ ڕێگەی گەڕانەوە بۆ سلێمانی بڕیار دەدات بە (دیاربەکر)دا بچێ بۆ (تەبلیس)و(وان) تا بە کوردستانی تورکیادا بڕوات.

لە (عوسمانی)یەوە شەمەندۆفێر بەجێ دێڵێت و بەسواری وڵاخ دەچێتە (جەبەل بەرەکە) لەسەر سنووری سوریاکە ئەوکاتە لەژێر دەسەڵاتی تورکدا بووە. لەوێ پارێزگار نامە بۆ (عەلی صائیب)ی قایمقامی باخچە دەنێرێت،

ڕەفیق حیلمی ٢٩/٣٠ مایس ١٩٢٢ بە کاروان دەڕوا لە مەرعەشەوە دەچێ بۆ عینتاب لە عینتابەوە بۆ دیاربەکر بە ئۆتۆمبیل دەڕوات و ئۆرفە لەسەر ڕێگەکەی بووە

لە (ئۆرفە) دەمێنێتەوە دواتر بە ئۆتۆمبیل بۆ (دیاربەکر) دەچێت لە، ١٨حوزەیرانی ٣٣٩ی ڕۆمیدا ئیوارە دەگەنە دیاربەکر (عوسمان نوری و خەلوسی بەتلیسی) دەبینێ (ل١٦١/١٦٣) یاداشتی(٧). لە دیار بەکرەوە بۆ (بەتلیس) لەبەر مەلاریا شارەکانی تری بیر نامێنێت و باسیان نانووسێتەوە. لە بەتلیسەوە بۆ (تەتوان) ئینجا بۆ (ئەخلات) دەڕوات ل ١٦٣/١٦٤ باسی ئەخلات و مێژووی ماڵی ئیبراهیم ئەفەنی دەکات دواتر دەڕوات بۆ ئارجیش ل ١٦٤/١٦٥ یاداشت (٧) لە ئارجیشەوە بۆ کۆی دەچێ دواتر ڕۆژی ٦ی تەمووزی ٣٣٩ ڕومی دەگەنە (وان) لەوان نامەی ڕەشید جەودەتی پێ دەگات باسی سمکۆو شێخ و بۆمبارانی سلێمانی بۆ دەکات و بەم نامەیە یاداشتی (٧) تەواو دەبێ.

ماوەی گەڕانەوەی ڕەفیق حیلمی بۆ سلێمانی لە هیچ شوێنیکدا نەنووسراوەو کەس نایزانێ. ئەوە نەبێت کە پاش بڕینی ئومێدی دایکمان و پورمان لەوەی باوکم مابێت و بگەڕێتەوە، لەپڕ پاش چەند مانگێك سەر دەکات بە حەوشەی ماڵی خەزووریدا چونکە

---

٣. باسی ئۆتێل ئۆریانت و ڕەیمەکان و باخچەی گشتی باتووم و ژنە گورجیە جوانەکان و حەمامی گشتی کردووە.

دایکم‌و پوورمی لەوێ بەجێ هێشتووە. بەجلی کوردیەوەو بەریشی درێژەوە، هەر بەو جۆرە لەو دالأنەدا وێنەیەك دەگرێ ئەو وێنەیە تائێستایش ماوە.

چەند دێڕێکی تر سەبارەت بە سەفەرەکەی رەفیق حیلمی لەنامەیەکمدا

لەدەربەندی هەولێر۱۳ی تەمموزی ۱۹۵٦ئەم چەند دێڕەم لە نامەیەکمدا بۆ خوشکێکم نووسی کاتێ لەگەڵ باوکم‌و دایکم چووین بۆ (خەلان)و (دەربەندو رواندن)، چونکە پەیوەندیی بەو شارانەوە هەیە کەباوکم پیایاندا چووبوو بۆ ئەنقەرە وەك نوێنەری شێخ مەحمود، بۆ چارەی کێشەی کورد لەگەڵ تورکەکان "پاش وەستان لەرێگەی دەربەندو رواندزو لە چەند جێگەیە نانخواردن لە گەلی عەلی بەگ پاش سەردانی تاڤگەکانی بێخاڵ چووین بۆ دێیەك لەسەر قاراغی دەربەندەکە. خزمێکی دایکم لەناو باغ‌و بێستانی سێوی خۆمانەو قەیسی بەسەر بەرزاییەکەوە کەپری بۆ ئامادە کردبووین بە فەرمانی خوالێخۆشبوو عوسمان فایەق کە بەڕێوەبەری (تەسویە) بوو لەو ناوچەیەدا. ئەو خزمەمان ناوی (مستەفا) بوو برای هونەرمەندی بەناوبانگ رەشۆل بوو لەو نامەیەدا نووسیومە" ئێستا لە ژێر کەپرێکی گەورەداین لەناو باخێکی میوەدا لە دەربەند، نزیك سەیرانگەی حاجی (هۆمەران) لە پارێزگەی هەولێر ئەمە پێنج رۆژە ئێمە من‌و باوکم‌و دایکم‌و... برا بچوکەکەم، لێرەین، رۆژی هەینی لە بەغداوە کەوتینەڕێ بۆ کەرکوك ، ئەو رۆژە لەوێ بووین، ئێوارە چووین بۆ هەولێر، شەوێ لەماڵی (مودیری مەعاریف) بەڕێوەبەری پەروەردەی هەولێر دەعوەت بووین‌و لە داخلی نوستین. بۆ رۆژی دواتر لەبەیانیەوە تا ئێوارە لە ماڵی (گیوموکریانی) بووین، بۆ دوو سبەی بەیانیەکەی بە جێبی مودیری (تەسویە) چووین بۆ رواندز بۆ ماڵی هاوڕێیەکی‌دێرینی باوکم ناوی (شاکر مجرم)ە(*) ئەمەیش زەمانی خۆی مودیری پۆستەی دەوڵەتی کوردستان بووە، ئیستا هەر لە حاجی تۆفیق (پیرەمێرد) دەچێت، ریشێکی سپی درێژی هێشتۆتەوە، بیست ساڵ لەمەو پێش وازی لە وەزیفە هێناوەو باخێکی میوەی بەقەد شاخێکەوە کڕیوە، بینای تیا کردووە، جۆرەها دار میوەو گوڵی چاندووە، لەوبەر

(*) رەفیق حیلمی باسی ئەمەی کردووە لە یاداشتەکانیدا.

شاخەکەشەوە دەغڵو دانو ئاژەڵی هەیە، ئەو شەوە لەوێ بووین. لەسەر شێوازی کۆن گیسکە مەرەزەیێکی بۆ سەربڕین. بووکەکانی بۆیان لێنایین لەگەڵ پلاو، ژنەکەی خەڵکی تورکیایە زۆر ئێسك سووكو پاكوخاوێنە،بیهێنەرە بەرچاوت بووکی لادێیی و خەسووی تورکیی و پیاوێکی پیری وەك شاکر مجرم، کە باوکی شاعیر بووەو خۆی هەموو شیعرەکانی لەبەر کردووە. بە دیشداشەیەکەوە بە چیچکانەوە لەبەر دەممانا دائەنیشت، شیعری بۆ ئەخوێندینەوە. ژنەکەشی رەسمی براکانیو ژنەکانیانی پیشان ئەداین ، هەموویان نۆشدارو دادوەر و باشاواتن. رۆژێکی زۆر بەلەزەتمان لەوێ ڕابوارد[*] و عەسر چووین بۆ سەر تاڤگەکانی بێخاڵ کە دووهەمە لە دوای نیاگارا بەبۆچوونی من بڕواناکەم چەند تاڤگەیەکی تری وەها هەبن لە جیهاندا. لەسەر تاڤگەکە هەوا ساردو شێدار بوو خەریك بوو لەرزمان لێ بێت! لەو تەممووزەدا، هەر پەتوویەکمان بردبوو بۆ دانیشتن ئەویش دایکم دای بەکۆڵیدا ڕێگەکەی زۆر سەخت بوو بەسەر شاخێکی بەرزدا چووینە خوارەوە، دایکم بە هەزار حاڵ گەیشت، ڕۆحمان چوبوو لەبەر ئەوەی پەستانی خوێنی هەبوو بەڵام سەلامەت بوو، بەڕاستی دایکم زۆر سەیرە لە بەغدا هەنگاوێك نەدەڕۆیشت کەچی لەکوردستان وەك لە ئەشکەوتەکەی (قادیشیا) لە لوبنان ماوەیەکی زۆر دور ڕۆی سەرباقی ئەوەیش بەسەر ئەو شاخە بەرزەدا هاتە خوارێو سەرکەوتەوە. ئەمە سەبارەت بەلا خۆشەکەی سەفەرەکە. بێینە سەر ناخۆشییەکەی، ئەو شەوە لە ڕووی تۆ بە دوور بێت سکم کەوتە ئێشو ئازاروسکچوون ، وەخت بوو بمرم! کاری شاکر مجرم راست بێت حەبێکی دامێ تۆزێك چاك بووم ، شەوێ لەسەر بانیژەیەك نووستین. قەروێڵەو جێگایەکی پاكو جوان بە ئۆرتی سپی وئتووکراو.. شاکر مجرم ئێوارە بانگی کردمە خوارێ "وەرە بزانم لە ئەمەریکا (ئعجوبەی) وات دیوە! لەبەر هەیوانەکەدا لە خوارەوە دانیشتبوو لەگەڵ باوکم، کە چووم وتی سەیری ئەو خونچە زەردەبکە، تۆزێك دیقەتم دا دووجار خونچەکە شنەشنی کرد لەپڕ وەك پەرەشووت کرایەوە هەرچوار پەلی کردەوە بووبە گوڵێکی چوار پەل، هەروەها خونچە بە خونچە لەپڕ ئەکرانەوە. ئەم زیارەتە زۆر بە سوود بوو،چونکە یەکێکمان ناسی لە برنادشۆ دەچوو، هەروەها باوکم تۆزێك

---

[*] من ئەم نامەیەم ساڵی ١٩٥٦ نووسیوە وەك باوکمو ئامۆژگارییەکانی وردەکاری سەفەرەکەم نووسیوەتەوە

چاویکرایەوە، چونکە لە سەرەتادا دایکم خۆی لە عەباوە پێچابوو، ئەویش ئیشارەتێکی کردین وتی بچینە ئەو پەنایە، بەڵام ژنەکەی شاکر مجرم گوێی نەدایە کەوتە هاتووچۆ بە ناویاناو خواوڕاستانیش کوڕەکانیشی ماوەیان نەدایە، بە تایبەتی گەورەکەیان هەروەها کەوتە هاتووچۆو چای بۆ دەهێناین‌و بەسەربەستی گفتوگۆی لەگەڵ دەکردین. ناچار باوکم پەتی پچڕی وردە وردە تێکەڵاو دانیشتین. سێیەم سوود میوەیەکی زۆری بەتاممان خوارد لەو باخە خۆشەیان بەیانی بەرەو دەربەندی حاجی هۆمەران. کەوتینەڕێ وا ئیستا لێرەین وەك وتم، هاژە هاژی ئاوی چەمەکە مێشکی پڕ کردووین، چەمێکی گەورەیە بەسەر بەردەکاندا دێتە خوڕێ. بنی سەوزو سەری کەفی سپی ئەکات، بەنێوان دار چنارو هەنارو توو و گوێزدا، هاژە هاژ ئەڕوات. دەربەند خۆی سێ شاخە، دوو (مەفرەقی) هەیە یەکێکیان بەسەعاتێ ئەتبات بۆ حاجی هۆمەران ئەوی تری ڕێگەی باشی نیە وا بزانم ئەچێت بۆ هەندێ لە گوندەکان.

لەم دەربەندەدا چەند ماڵێکی قوڕی لادێیی هەیە لەسەر ئاوەکە بەسەر گردێکەوە. لەسەر ڕێگاکەش چایخانەو چێشتخانەو ئۆتێلێکی (لا باسبە) هەیە ئەمەیش هەمووی لەگەڵ زۆرتر باخ‌و باخات‌و کێڵگەی ئەم هەرێمە موڵکی مستەفای برای ڕەشۆڵی گۆرانیبێژن کە کوڕی دولبەرخانە. تەنانەت ئەم باخەش موڵکی ئەوە، ئەم ساباتو خێوەتانەی بۆ ماڵی ڕەئیسی تەسویە تیا هەڵداوە، کە پاش جەژن بەتەمایە بێت، دوو سێ ڕۆژ بوو هاتبووین لەپڕ نیوەڕۆیەك ماڵی دکتۆر ئەورەحمان کە ئیستا بەرپرسی تەندروستیە لە هەولێر سەریانکرد بە ژوورا . ئەوانیش خواو ڕاستان دیسان ڕێگەی باوکمیاننەدا من‌و دایکم بخاتە شوێنی پەناو شاردراوەوە. لوتفیە خانی خێزانی یەکسەر بێ عەبا بەرامبەر بە باوکم دانیشت‌و کەوتە گفتوگۆ، باوکم چاری نەما ئامارەی کرد دانیشم..ئەوان بە ئۆتۆمبێلی خۆیان چوون بۆ حاجی هۆمەران. لەوەشدا باوکم قایل بوو من‌و برا بچووکەکەشم لە گەڵیان بچین. حاجی هۆمەران زۆر ساردە، تەنها دووسێ ماڵێك‌و دوو چایخانەی ساکارو میوانخانەیەکی تازەی لێیە کە لێرە لە عەزرەتا پێی دەڵێن (قەسر)، لەوێ هەندێك نوکتەی بۆ گێڕاینەوەو کۆکاو شتمان خواردەوەو گەڕاینەوە، ژێر ساباتەکەمان، شەوێ لەوێ نووستین بەیانی وەك ئێوارە پێکەوە

نانمانخوارد، دایکم لە دوورەوە هاواری کرد کوڕە بە مستەفا بڵێ پارەیان لێ وەرنەگرێ.
تومەز گوێی لێ نەبووبوو پارەی خۆشیان و ئێمەیشیان دابوویە دەعوەتی ئەو شەوەش.

ڕەنگە ئێستا کە ئەمە دەخوێنیتەوە بەغیلیمان پێ بەریت! بەراستی ئەگەر وا تەصور بکەیت پێش ئەوەی پاشماوەی ئەمەت بۆبنووسم و باوکمان لەگەڵە، ڕەنگە مەرەکەبی قەڵەمەکەم ببڕێتەوەو شەنگترین ڕووداوت بۆ نەگێڕمەوە. باوکم مەرەکەبی لەسەر مێزەکەی داناوە (مذکرات)(یاداشتی) کۆنی ئەنووسێتەوە.

پێرێ بەیانی کە ماڵی دکتۆر ڕۆیشتنەوە پاش زۆر چەندو چوون و سەوداوو موعامەلە بە پاسێکی شکاوی لەق ولۆق لە گەڵ چەند گوندنشینێك و بارێ شووتی کەوتینەڕێ حەرەکەتمان کرد بۆ حاجی هۆمەران تومەز لەگەڵ ماڵی دکتۆردا هیچمان نەبینیوو، مستەفا بردینی بۆ سەر ئاوێك بەچوار بۆریی ئەستووردا وەك تەرزە ئەهاتە خوارێ. حەوزێکی گەورەی خۆش لە ژێر دار گوێزو تودا هەر وەك باخچەو حەوزو ئاوی کۆشکی خەلیفەکان، لەوێ هەندێك دانیشتین بە ئۆتیلەکەشدا گەڕاین هاتینەوە سەر ڕێگەکەی خۆمان و لەدێی (خەلان) لاماندا. باوکم لە تەکیەی شێخی دێکە (شێخ عەبدولّلا)[*] دابەزی و ئێمە بەرەوە حەریم تەشریفمان برد. لەو دێ بچووکەدا تاقمی مۆبیلیاو کەلوپەلی تازەباو لە ژووری میواندا دەبینران کابرا گەورەترین شێخ بوو لەو هەرێمەدا، تەنانەت لە ئێرانیشەوە دەروێش و موریدی هەبوون و دەهاتنە لای بۆ پێشکەش کردنی ڕێزو تاعەت هەر ئێمە لە ڕێگەکە دوو سێ ژن و پیاومان بە قافڵەی وڵاخ پێ گەیشت، تەنانەت وینەشم گرتن، لە دوای ئێمە هاتن بۆ حەرەمسەرای شێخ. یەك وێنە بوو زۆر پێکەنین هێن ئەم ژنە سەیرو سەمەرانە بە گویزو گوڵنکەو بەبەرگی جۆراو جۆرەوە ئەهاتن و ئەم لاو ئەو لای ئەو کچە فەقیرانەیان ماچ ئەکرد. چاوم لێبوو لە ژێرەوە لاجانیان بە فەقیانەکانیان دەسڕی. هەرچەند لە لادێدا گەورە بوون بەڵام زۆر بەزەوق بوون شێوازی پێشوازییان دەزانی ماڵەکەیان وەك مۆزەخانە وابوو هەرچی بیانیش هەبوو دەهاتن بۆ سەیرو سەردانیان لەبەر ئەوەی زانیاریان هەبوو بەغداشیان بینیبوو خەڵکیشیان دەناسی. بەناو باخەکاندا گەڕاندمیان پڕبوو لە میوە دواتر

---

[*] وا بزانم ئەم شێخ عەبدولّلا یە ئەوە بوو کە ڕەفیق حیلمی باسی میوانداریی بە وێڵ و پیاوچاکی کردووە لە سەفەرەکەیدا بۆ ئەنقەرە (یاداشتی ٧) .

قاوەڵتیمانکردو لە هەمووی سەیرتر ژنێکی قەڵەوی دان زێڕین هات لەگەڵ منداڵێکی (١١) ساڵدا کەکوڕێکی سپی بوو سەبەتەیەك مشکیی ریشوداریی بەسەرەوە جگەرەی بە دارجگەرە دەکێشا ژنە وتی ئەمە کوڕمەو شوکر تازە ژنیشم بۆ مارە کردووە، بە جارێك هەموو دامانە قاقای پێکەنین. وامانزانی گاڵتە دەکات کەچی بەڕاستی بوو، دایکم زۆر لەگەڵی خەریك بوو وتی ئەمە باش نیە وا زوو ژنی بۆبهێنیت وتی چی بکەم کە مردم با یەکێك هەبێت لەگەڵی بنوێت!

لەوێ دانیشتین دەستە دەستە نموونەی سەیرو سەمەرە دەهاتن، پاش کەوش داکەنن و لا ڕومەت ماچ کردن ،لەبەر دەمی کورسییەکان لەسەر زەوی بە ترسێکەوە دادەنیشتن. سەیری ئەو کچە جوان و گەنج و ئێسك سوکانەیاندەکرد! وایاندەزانی ئەمانە پەرین، نەیاندەزانی ئەمانە کەمێك لەمەوپێش بەسەرسوڕمانەوە باسی ئەمانەیان بۆ دەکردین و ئەیان وت باوکیان خەریکە لە بەغدا خانوویان بۆ بگرێت یان بکڕێت تا لەوێ بژین. دەستە دەستەش ئیشکەر دەهاتن و دەچوون، خۆ چا هەر لە پیاڵەی زیودا دەگێڕدراو هەر پیاڵەیە بەجیا لەسەر سینیەکی زیوی بە مینای ئێرانی دەگەڕا. دایکی چوار کچەکە ژنێکی قەڵەوی خڕو خەپان بوو، بەقۆچکەی سپی و کۆڵوانەی ئاوریشمی سپی و کراسی نازنازو کەوای توێکڵە پیازەوە دەدوانزە جار لەسەر یەك وتی یاخوا بەخێربێن. قۆچکەکەی هەموو قۆزاخەو گوڵ و گوڵوانکەکەی لە زێڕبوو، ئینجا چوو نان تێبکات. هەر دیار نەبوو وتمان ئەرێ دایکتان چی لێهات؟ وتیان تا ئێوارە لێنابێتەوە. پرسیمان بۆچی؟ وتیان دەبێت شیوی چەند سەد کەسێك بدات! پیاوان و میوانی ناو باغ و میوانی ئێرانیی و دەروێشانی مزگەوت و میوانی سابلاغ و سنەو لادێکان، ئیتر دایکەمان نەبینیەوە. هەروەها سەیری ئەم سینەمایەم دەکرد کە لەپڕ کوڕێکی شێخ هات وتی فەرموون لەگەڵما وتی: باوکت بانگتان ئەکات تا بچن بۆ ناوباخ بەناو تەکیەداو بەبەردەمی شێخ و هەموو ئەو پیاوانەدا ئێمەی برد بۆ لای باوکم، لەوبەر لەسەر ئاوێك لەژێر دار گوێزێکدا دۆشەك و کورسیان دانابوو. ئەمە بە تایبەتی بۆ ئێمە ڕێکخرابوو باوکم پاڵی دابۆوەو جارجارێك سەری بۆ لای دایکم وەردەگێڕا. وابزانم بیری کاتی گەنجێتی دەکردەوە کە ئاوا ژیاوە، بە شۆفێرەکەی وت تۆ بڕۆرەوە. قەمەرەیەکیش هەبوو بەویشمان وت تۆش بچۆ بۆ دێیەکە. یەك دوانێکی تری تێبخەو سەرمان لێبدەرەوە نەك بڕۆین، شێخ و کوڕەکانی وتویانە هەر ئەبێ بمێننەوە. باوکیشم دوو دڵ بوو، عەجەبا شەوێ لەوێ ئیسراحەتی لێ تێك ناچێت؟ ئێمەیش وتمان چاکترە بگەڕێینەوە، منیش لەو باخە بێ هاوتایەدا چی بکەم؟ دار قەیسی بەتەن هێشووە قەیسی گەورەی نایابی

پیاداهاتبووه خوارەوه لەگەڵ سێودا کەوتمە پیاسە لە ناویدا باخەکە کۆتایی نەبوو، لەپڕ گوێم لەدەنگی ئۆتۆمبێل بوو. قەمەرەکە بوو، بەرەو حەوزەکە گەڕامەوە، بەسەر گردەکەدا، بەناو دارەکاندا، لەپڕ لەپشت دارێکەوە گوێم لێبوو باوکم بە دەنگێکی ئێجگار بەرز بانگم دەکات. سەرم سوڕما بۆ وا توڕەیە ؟! ئیستایش نەمزانی باوکم ئەو کاتە بۆچی وا توڕەو پەست بوو؟! دوا بەدوای رۆیشتم، دەیبۆڵاند . تەنانەت باخەوانەکەش حەپەسابوو هاواریدەکرد لەکوێ بووی؟ دیارە لە دوورەوە بانگی کردووم گوێم لێنەبووە ترساوە شتێکم لێ بەسەرهاتبێ ،وتی چیت لێهات بۆ ئەوەندەت پێچوو؟ وتم پیاسەم دەکرد بەناو دارەکاندا لەبەر چاوی خۆت رۆیشتمو باخەکە ئەوەتا چۆڵە کەسی لێ نیە. برا بچوکەکەشم لەوێ نەبوو ئەویش بەستەزمانە هەروەك من بەناو دارەکاندا گەڕابوو، باوکم ترسابوو شتێکمان بەسەر بێت ئەو خەڵکەی بە ناویانا رۆیشتین حەپەسابوون لە تووڕەیی باوکم.

کوڕەکانی شێخ بە ئومێدی ئەوەی باوکم قایل بێت بمێنێتەوە ئوتۆمبیلەکەیان ئیزن دابوو، ناچار معاونێك لەوێ جیبەکەی خۆی بۆ ئامادە کردین. شێخ لە غەڵبە غەڵبەکە لەخەو هەستاو بە نەزاکەتەوە وتی ئەوە عاجزبوویت؟ حەزم دەکرد چەند شەوێك لامان بمێنیتەوە. لەداخی خۆمان هۆشمان نەبوو ماڵئاوایی لە کەس بکەین، تا گەیشتین باوکم هەر توڕەبوو، تا شوفێرەکە وتی با تووشی موقەدەرێك نەبین، بێ دەنگ بوو کەچی بەیانی دەیویست هەستین بەپێکەنینو خۆشی نانی لەگەڵ بخۆین!

دایکم لەژێر دار سێوەکاندا چای بۆ لێنایین و خواردمان ئینجا میوانمان هات. تا نیوەڕۆ لە گەڵیاندا بووین لەو دیمەنە جوانەدا باوکیشم هەر خەریکی نووسینەوەی یاداشتەکانی بوو ئەمەیش چەند لاپەڕەیەکی ترە لە ژیانو هەڵسوکەوتی رەفیق حیلمی. کاتێ توڕە دەبوو، دەبوو بە ئاگرو کاتی ئارامییش لە خۆی چاکترو بەهەستو میهرەبانتر هەر نەبوو. بێگومان شتێك هەبوو کە باوکمی لەو کاتەدا وا شپرزە کردبوو. ئەو شتە چی بوو ئەوە ئێمە تائێستاش هەر نەمانزانی چییە !

پێداچوونەوەی کەژاڵ ئەحمەد

ناوەڕۆک

ناوەڕۆک

بەشی دووهەم

٣٣- ژیانی سیاسی رەفیق حیلمی

٣٤- قۆناغی یەکەم

لاوێتی و شیعری دڵداریی.

٣٥- قۆناغی دووەم

خەباتی و شیعری سیاسی.

٣٦-قۆناغی سێیەم

سەردەمی شێخی نەمرو خەباتی نەتەوەیی.

٣٧- ژیانی سیاسی رەفیق حیلمی.

٣٨- ئاشنابوونی بە شێخ مەحمودی نەمر.

٣٩-شێخ مەحمود پێش حوکمدارێتی.

٤٠- چۆنێتی دامەزراندنی حوکمدارێتی یەکەمی شێخ.

٤١- پەیوەندیی رەفیق حیلمی بەئینگلیزەوە.

٤٢- سەرەتای شۆڕشی شێخ.

٤٣-گیرانی رەفیق حیلمی.

٤٤- بەربوونی لەبەندینخانە.

٤٥- سلێمانی پێش شکانی شێخ.

٤٦- مەجلیسی ئیدارەی هەرێمی سلێمانی.

٤٧- بەرەو بەغدا.

٤٨- رەفیق حیلمی و حەمدی بەگی بابان و کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد.

٤٩- ویستویەتی قیرائەتخانە بکاتەوە.

٥٠- مامۆستای قوتابخانەی ظفر لە کەرکوک.

شاکر مجرم

وێنەی هاوکاریکردنی لێقەوماوانی لافاوی سلێمانی

ئەحمەد موراد- کامەران موکری- مستەفا ساڵح کەریم- مستەفا فەقێ رەشید- رەفیق حلمی

شێخ عەلائەدین

بەشیر موشیر – ڕەفیق حلمی
لەدوکانی بەشیر موشیر

شێخ عەبدوڵڵای زینوی شێخی

رەفیق حلمی- شەفیق سالْح برای

رەفیق حلمی لەگەنجیتیدا

یەکەمی لای ڕاست ڕەفیق حلمی

ڕەفیق حلمی بە پۆشاکی تایبەت بۆ چاوپێکەوتنی ئەتاتورک

رەفیق حلمی لەگە نجیبیدا بەجلی کوردییەوە

رەفیق حلمی و یەکێك لەهاوڕێکانی بەناوی محمود